

БЪЛГАРСКИ АДВОКАТИ
ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България

ОСНОВНИ ПРАВА И СВОБОДИ

НАРЪЧНИК

Фондация *Български адвокати за правата на човека*
София, 2014

© Всички права запазени

Наръчникът е съставен в рамките на проекта
ДИСКУСИОНЕН КЛУБ ЗА МЛАДИ ЮРИСТИ И СТУДЕНТИ ПО ПРАВО,
осъществяван от Фондация *Български адвокати за правата на човека*
с финансовата подкрепа на Фондация *Америка за България*

ПО НАРЪЧНИКА РАБОТИ СЛЕДНИЯТ ЕКИП
на Фондация *Български адвокати за правата на човека*:

Диляна Гитева, адвокат – ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО
НАКАЗАНИЕ; ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА;
ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА; НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ПОЛОЖЕНИЕТО
НА ЧУЖДЕНЦИТЕ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА ЕКПЧ

София Разбойникова, адвокат – ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И
УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

Динко Кънчев, адвокат – ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ (*актуализирано
от адв. Динко Кънчев и адв. Златка Сефанова*)

Полина Русинова, юрист – ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС
(*актуализирано от доц. д-р Светла Маргаритова Вучкова*); СВОБОДА НА
СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ); ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА
ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА
КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА (*актуализирано от адв. София Разбойникова*)

Анна Гаврилова-Анчева, адвокат и Габриела Горанова, юрист – ПРАВА,
СВЪРЗАНИ С ОКОЛНАТА СРЕДА

Николай Сайков, юрист – ТЕРОРИЗЪМ

Георги Войнов, адвокат – СТАНДАРТИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В
ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И
ЕВРОПЕЙСКИЯ КОМИТЕТ ПО СОЦИАЛНИ ПРАВА

Редактор *Анна Гаврилова-Анчева, адвокат*

Технически сътрудник *Мариана Георгиева*

Фондация „Америка за България” подпомага развитието и растежа на динамичен частен сектор в полза на свободна и демократична България. Основана през 2008 година, Фондацията е наследник на Българо-американския инвестиционен фонд, създаден от Правителството на САЩ чрез Американската агенция за международно развитие. Грантовете, които Фондация „Америка за България” предоставя, продължават отношенията на доброжелателство и приятелство между народите на САЩ и България.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ	4
ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ	17
ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ	35
ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС	48
ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА	69
СВОБОДА НА СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ).....	88
ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА.....	101
ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА.....	112
ПРАВА, СВЪРЗАНИ С ОКОЛНАТА СРЕДА.....	126
НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ПОЛОЖЕНИЕТО НА ЧУЖДЕНЦИТЕ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА КОНВЕНЦИЯТА ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОСНОВНИТЕ СВОБОДИ	146
ТЕРОРИЗЪМ	160
СТАНДАРТИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ЕВРОПЕЙСКИЯ КОМИТЕТ ПО СОЦИАЛНИ ПРАВА	176
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	185
ПОКАЗАЛЕЦ НА ЦИТИРАНИТЕ РЕШЕНИЯ, ЧИИТО РЕЗЮМЕТА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК МОГАТ ДА БЪДАТ НАМЕРЕНИ В АПИС ИЛИ НА САЙТА НА БАПЧ	186

ПРАВО НА ЖИВОТ. ПРЕМАХВАНЕ НА СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ

I. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на живот е базисно в международноправната система за защита на правата на човека. То гарантира най-висшето човешко благо – човешкия живот, което е условие и предпоставка за съществуването на цялата система за защита на основните права. Защитата на правото на живот е залегнала във Всеобщата декларация за правата на човека (чл. 3) и Международния пакт за граждански и политически права, съгласно който „правото на живот е присъщо на човешката личност“ (чл. 6). Съответната българска конституционна разпоредба е чл. 28, който гласи „Всеки има право на живот. Посегателството върху човешкия живот се наказва като най-тежко престъпление“.

В системата от основни права, защитавани от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията), правото на живот има водещо място. То е първото основно право, установено от Конвенцията. Член 2 от ЕКПЧ гласи:

„Право на живот

1. Правото на живот на всеки се защитава от закона. Никой не може да бъде умислено лишен от живот освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.

2. Лишаването от живот не се разглежда като противоречащо на разпоредбите на този член, когато то е резултат от употреба на сила, призната за абсолютно необходима:

a) при защитата на което и да е лице от незаконно насилие;

b) при осъществяването на законен арест или при предотвратяване на бягството на лице, законно лишено от свобода;

c) при действия, предприети в съответствие със закона, за потушаване на бунт или метеж.”

Член 2 е формулиран като задължение на националните органи да защитават правото на живот на всяко лице. След това разпоредбата описва изчерпателно случаите, в които лишаването от живот няма да се счита за нарушение на Конвенцията. С оглед на значимостта на защитаваното благо случаите, в които се допуска лишаване от живот, са изключения, които се тълкуват ограничително и съгласно принципите на законоустановеност и пропорционалност.

Възможността за дерогиране на това право е силно ограничена съгласно чл. 15 от Конвенцията. Освобождаване на държавата от задължението ѝ да гарантира и защитава правото на живот не се допуска, освен при смърт в резултат на правомерни актове на война.

В практиката на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) правото на живот често се разглежда във връзка и съотношение с други права, защитени от Конвенцията. Най-често се поставя въпросът за съотношението между правото на живот и забраната на изтезанията и нечовешкото и унижително отношение (чл. 3 от Конвенцията), правото на живот и правото на зачитане на личния и семейния живот (чл. 8) по-специално в някои казуси, в които се разглежда приложимостта на чл. 2 в случаи на аборт. По тези въпроси Съдът е създал критерии, въз основа на които се преценява дали казусът повдига въпрос за защита на правото на живот или засяга някое от останалите права от защитния механизъм на Конвенцията.

II. ЗАЩИТАТА НА ПРАВОТО НА ЖИВОТ ПО ЕКПЧ

Първото изречение на чл. 2 гласи: „*Правото на живот на всеки се защитава от закона.*” Тази разпоредба повдига няколко въпроса: кой е началният момент, от който възниква правото на живот и в какво се изразяват задълженията на държавите по чл. 2 от Конвенцията.

1. Начало на живота: въпроси свързани с аборта. Конвенцията не дава категоричен отговор относно момента, от който възниква правото на живот. По-специално, пред органите по Конвенцията е поставян въпросът ползва ли се все още нероденият от правото по чл. 2. Отговорът на този въпрос никога не е бил еднозначен поради значителните културни, етични, религиозни и законодателни различия в страните по Конвенцията, които не позволяват да се стигне до единен критерий относно приложимостта на чл. 2 към ембриона. Именно поради тази сложност на въпроса Комисията по правата на човека не е могла да вземе категорично становище в казусите, свързани с аборт, по които се е произнасяла. Все пак в някои по-ранни дела Комисията е формулирала няколко възможни подхода по отношение на третирането на неродения като субект на защита по чл. 2: чл. 2 не се прилага по отношение на ембриона при никакви обстоятелства; чл. 2 може да се прилага по отношение на ембриона, но при определени ограничения; чл. 2 признава абсолютното право на живот на ембриона. Третата възможност е категорично изключена, тъй като би противоречала на предмета и целта на Конвенцията. Все пак в някои случаи Комисията признава, че при определени обстоятелства ембрионът може да се ползва от защитата на чл. 2. При преценка на тези обстоятелства обаче се взема предвид и положението на майката, като по-специално се разглеждат защитата на живота и здравето на жената по време на бременността по медицински критерии. В едно от делата¹ обаче Комисията разпростира изключението относно аборта извън медицинските критерии, относими към положението на майката, като приема, че абортът е допустим и по социални съображения. Съдът е разгледал казус, в който прекъсването на бременността се е наложило в резултат на лекарска грешка², за разлика от предходни дела, в които абортът е извършен по волята на майката. В решението си той отново не дава категоричен отговор на въпроса за приложимостта на чл. 2, като не намира нарушение на правото на живот единствено защото жалбоподателката е могла да търси правата си по гражданскоправен ред съгласно френското законодателство.

Органите по Конвенцията оставят широка свобода на преценка на националните власти да приемат законодателство относно абортите, като по този начин е избегнато установяването на общоприет стандарт за приложимостта на чл. 2 в случаите на аборт.

¹ *R.H. v. Norway*, жалба № 17004/90, решение на Комисията от 19.05.1992 г. по допустимостта

² *Vo v. France*, ж. № 53924/00, решение на Голямото отделение от 8.07.2004 г.

2. Право на живот и евтаназия. Практиката на съда по отношение на евтаназията е оскъдна. По делото *Прити срещу Обединеното кралство*³ Съдът е разгледал казуса на неизлечимо болна жалбоподателка, която страда от прогресиращо невро-дегенеративно заболяване с неизбежен летален изход. Жалбоподателката поискала от националните власти разрешение съпругът ѝ да ѝ съдейства да сложи край на живота си, без впоследствие да бъде преследван за деянието си, тъй като поради настъпилата парализа тя не била в състояние сама да стори това, а болките и страданията ѝ се засилвали в резултат на болестта. Властите отказали да дадат исканото разрешение. Съдът отбелязва, че: „не е убеден, че „правото на живот”, гарантирано с чл. 2, може да се тълкува в смисъл, че съдържа и негативен аспект... Член 2 не се интересува от въпросите относно качеството на живота или от това какво едно лице избира да прави с живота си... Освен ако не се преиначи езиково, чл. 2 не може да се тълкува като предоставящ диаметрално противоположното право, а именно правото на смърт; той не съдържа и право на самоопределение в смисъла на право, даващо на едно лице възможността да предпочете смъртта пред живота... Следователно Съдът приема, че от чл. 2 от Конвенцията не би могло да се извлече право на смърт, независимо дали в ръцете на трето лице или на властите”. Въпросът обаче е разгледан и през призмата на чл. 8 от Конвенцията, гарантиращ правото на личен и семеен живот. Както Съдът изтъква⁴, в основата на Конвенцията е зачитането на човешкото достойнство и свободата на личността. Въпреки това, въпросът за качеството на живот следва да се разглежда по чл. 8. С оглед развитието на медицината в наши дни, в съчетание с нарастващата продължителност на живота, много хора смятат, че не трябва да бъдат принуждавани да поддържат живота си в напреднала възраст или в състояние на напреднала физическа или умствена немощ в противоречие с твърдо отстоявани разбирания за собствената си идентичност. Жалбоподателката по това дело е възпрепятствана по силата на закона да упражни избора си да избегне един недостоен и печален край на живота си. Според Съда не би могло да се изключи, че това представлява намеса в правото на зачитане на личния живот, гарантирано от чл. 8, § 1 от Конвенцията. Що се отнася до спазването на тази разпоредба обаче, Съдът приема, че намесата, изразяваща се в недавване на съгласие за асистирано прекратяване на живота на жалбоподателката, е пропорционална и с оглед на това „необходима в едно демократично общество“, поради което няма нарушение и на чл. 8 от Конвенцията.

В свое по-късно дело Съдът заема по-категорична позиция по проблема, пояснявайки, че правото на дадено лице да реши по какъв начин и в кой момент да сложи край на живота си, при условие че е в състояние свободно да вземе решение по този въпрос и да действа съзнателно, е един от аспектите на зачитането на личния живот по смисъла на чл. 8 от Конвенцията⁵. Въпреки това Съдът приема, че държавата не е нарушила чл. 8 като не е позволила на жалбоподателя – лице страдащо от биполарно разстройство, да се снабди с медикамент, позволяващ му да сложи край на живота си.

Тази практика на Съда изглежда разколебана в решението по делото *Грос срещу Швейцария*⁶, в което е разгледан аналогичен казус. Съдът е концентрирал съображенията си върху въпроса дали законодателството на Швейцария е достатъчно

³ *Pretty v. UK*, ж. № 2346/02, решение от 29.04.2002 г.

⁴ Цитираното *Pretty v. UK*, §§ 65, 67

⁵ *Haas v. Switzerland*, ж. № 31322/07, решение от 20 януари 2011 г., § 51

⁶ *Gross v. Switzerland*, ж. № 67810/10, решение от 14 май 2013 г. (Решението не е влязло в сила, делото е препратено на Голямото отделение на 7 октомври 2013 г.)

ясно по въпроса в кои случаи на пациент може да бъде разрешено да се сдобие с препарат, необходим му за да сложи край на живота си (натриев пентобарбитал). Съдът достига до заключението, че в нарушение на чл. 8 швейцарското законодателство, макар по принцип да допуска снабдяването със смъртоносна доза натриев пентобарбитал с лекарско разрешение, не съдържа достатъчно правила, гарантиращи яснота по отношение на обхвата на това право⁷. Решението на Голямото отделение по това дело ще покаже дали действително е направена подобна съществена крачка в практиката на Съда по този въпрос.

3. Понятието „живот” по смисъла на Конвенцията и в практиката на Съда. Съгласно текста на чл. 2 се защитава правото на живот, а не животът като такъв. Не може да се очаква Конвенцията да предвиди, а още по-малко да забрани всички възможни хипотези, в които човешки живот може да бъде отнет. Разпоредбата на чл. 2 трябва да се тълкува в смисъл, че възлага на държавите задължение да се въздържат от действия, в резултат на които може да бъде отнет човешки живот, както и да предприемат такива действия, които да гарантират, че правото на живот на всекиго е защитено. Ето защо на правото на живот кореспондира съответно задължение на държавата. Поради това жалби, съдържащи оплакване за нарушение на чл. 2, трябва да се основават на действия или бездействия на държавата, в резултат на които правото на живот е било нарушено. Същевременно Съдът е посочвал, че „право на живот” не включва и не гарантира определено качество на живота. Такива гаранции може да се съдържат в другите разпоредби на Конвенцията или в други международноправни актове, но не са в обхвата на чл. 2. Както беше посочено в т. 2 по-горе, правото на живот не предполага и кореспондиращо му право на смърт.

4. Задължения на държавата по чл. 2 от Конвенцията. Член 2 от Конвенцията възлага на държавите задължение да защитават правото на живот. Това задължение има няколко измерения:

- **задължение на органите на държавата да не отнемат човешки живот, освен ако това не е „абсолютно необходимо”.** Това е най-очевидното задължение, произтичащо от чл. 2;
- **задължение за приемане на закони, които да предоставят надлежна защита срещу отнемането на живот.** Припомняйки, че чл. 2 е фундаментална разпоредба в системата от норми, гарантиращи основните права на гражданите в демократичните общества, които формират Съвета на Европа, Съдът е формулирал общо задължение на държавите да предприемат адекватни и ефективни законодателни мерки, които да предоставят достатъчна защита срещу отнемането на живот.

В няколко свои решения срещу България⁸ Съдът изтъква изискването **националното право да гарантира, че до употреба на сила и огнестрелно оръжие ще се прибегва само когато това е абсолютно необходимо**, както и че използваната сила трябва да бъде строго пропорционална на преследваните цели и да е съобразена с характера на извършеното нарушение и опасността на лицето, което се опитва да избяга. Така в решението си по делото *Начова и други срещу България* Голямото отделение на ЕСПЧ отбелязва: „*Освен че очертава*

⁷ Цитираното *Gross v. Switzerland*, § 67

⁸ *Начова и други срещу България (Nachova and Others v. Bulgaria)*, ж. №№ 43577/98 и 43579/98, решение на Голямото отделение от 06.07.2005 г.; *Цеков срещу България (Tzekov v. Bulgaria)*, ж. № 45500/99, решение от 23.02.2006 г.

обстоятелствата, при които лишаването от живот може да бъде оправдано, чл. 2 съдържа основно задължение на държавата да гарантира правото на живот чрез приемане на подходяща законова и подзаконова нормативна уредба, определяща ограничените обстоятелства, при които правоохранителните органи могат да използват сила и огнестрелно оръжие, в светлината на приложимите международни стандарти...”⁹.

- **„Процесуално задължение” по чл. 2.** Защитата на правото на живот изисква държавата да създаде и прилага такива процесуални механизми, които да гарантират провеждането на всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване в случаи на нарушено право на живот. Изискванията към качеството на разследването са по-високи в случаите, в които орган на власт е лишил някого от живот. Така по делото *Маккен и други срещу Обединеното кралство*¹⁰ Съдът прилага следния стандарт: „Една обща законова забрана за произволно лишаване от живот от страна на представители на държавата би била практически неефективна, ако не съществуват процедури за контрол върху законосъобразността на употребата на смъртоносна сила от държавните власти. Задължението за защита на правото на живот по тази разпоредба, разгледана във връзка с общото задължение на държавите по чл. 1 от Конвенцията да „осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в Конвенцията”, включва и изискването за съответна форма на ефективно официално разследване, ако в резултат на използване на сила, включително и от страна на представители на властта, са били убити хора”.

III. ХАРАКТЕРНИ КАЗУСИ, ПОВДИГАЩИ ВЪПРОСИ ПО ЧЛЕН 2

1. Употреба на огнестрелно оръжие и сила от органите на властта. Във връзка с чл. 2 от Конвенцията в множество дела Съдът е разглеждал случаи на използване на огнестрелно оръжие от страна на правоохранителни органи, довела до смърт или раняване на хора. В такива случаи се поставя въпросът какъв е критерият дали случаят попада в обхвата на чл. 2 (право на живот) или на чл. 3 (забрана на изтезанията и унижителното и нечовешко отнасяне).

Разграничителният критерий за разглеждане на конкретните оплаквания по чл. 2, съответно по чл. 3 от Конвенцията, е естеството и степента на засягане на пострадалото лице с оглед на конкретната обстановка. В няколко свои решения Съдът се е произнесъл, че **употребата на оръжие представлява въпрос относно правото на живот (чл. 2), дори пострадалият да е останал жив**, ако с оглед на конкретната обстановка употребената сила или оръжие са изложили живота му на непосредствена опасност и само случайността е предотвратила смъртен изход¹¹. Когато по начин и интензивност употребата на оръжие не е била от естество да причини смъртта на пострадалия, случаите са разгледани в светлината на чл. 3.

Макар и въпросът да е разгледан по чл. 3 от Конвенцията, в решението си по делото *Цеков срещу България*¹² Съдът изтъква: „Тази защита, подобно на позитивното

⁹ Цитираното *Начова и други с/у България*, § 96

¹⁰ *McCann and Others v. the United Kingdom*, ж. № 18984/91, решение на Голямото отделение от 27.09.1995 г.

¹¹ *Makaratzis v. Greece*, ж. № 50385/99, решение на Голямото отделение от 20.12.2004 г.

¹² Цитираното *Цеков*

задължение на държавата, произтичащо от чл. 2 на Конвенцията, предполага създаването на подходяща регламентация, с цел да се осигури адекватна защита на физическата цялост на всяко лице, по-специално чрез очертаването на правна и административна рамка на възможностите за използване на сила и огнестрелно оръжие от представители на органите на реда.”

Като разсъждава върху въпроса за наличието на предпоставката „абсолютна необходимост” за използване на огнестрелно оръжие, Съдът казва, наред с другото, че „с оглед разпоредбата на чл. 2, ал. 2, б. „b” от Конвенцията, легитимната цел за осъществяване на законен арест може да оправдае излагането на опасност на човешки живот единствено при условията на абсолютна необходимост”¹³. В цитираното решение по делото *Цеков* Съдът припомня тази своя позиция и приема, че „сходни съображения той следва да прилага и когато преценява от гледна точка на чл. 3 от Конвенцията дали в ситуация, в която представители на властите са употребили огнестрелно оръжие, използването на сила е било строго необходимо и пропорционално”.

Прилагайки последователно принципите за абсолютна необходимост, пропорционалност и преследване на легитимна цел, и в двете цитирани решения срещу България Съдът недвусмислено заключава, че националната правна рамка е абсолютно недостатъчна, за да гарантира живота и здравето на хората в случай на употреба на огнестрелно оръжие от правоохранителните органи, а приложимите разпоредби не определят като критерий нито тежестта на деянието, за което е заподозряно лицето, нито опасността, която то представлява. В делото *Цеков* Съдът приема, че „съществуващата в България към момента на фактите по делото правна рамка, регламентираща употребата на огнестрелно оръжие от полицията, е абсолютно недостатъчна, за да предпазва гражданите от неоправдани посегателства срещу физическата им цялост. Следователно ответната държава в цялостен план не е изпълнила позитивните си задължения, произтичащи от чл. 3 на Конвенцията, да предотвратява подобни посегателства”¹⁴.

2. Смърт, настъпила по време на задържане от органите на властта или в хода на операция по задържане. Когато лице е починало по време на арестуването или задържането му от органите на реда, Съдът възлага на държавата тежестта да докаже, че смъртта не е причинена от властите, тъй като задържаните лица са в неблагоприятна позиция и властите имат задължението да ги защитават. Този принцип е потвърден в делото *Великова срещу България*¹⁵. Делото е за смъртта на Славчо Цончев в полицейския арест, където бил задържан по подозрение за извършена кражба. По обстоятелствата около смъртта му не е било проведено всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване, като към датата на постановяване на решението на Съда разследването по случая не е било приключило и не е дадено разумно обяснение за причините за смъртта на задържания. Решението на Съда гласи: „70. Съдът счита, че когато някой бъде задържан от полицията в добро здравословно състояние и бъде намерен по-късно мъртъв, в тежест на държавата е да предостави правдоподобно обяснение за събитията, довели до смъртта му, при липсата на което властите

¹³ Цитираното *Начова и други*, § 95

¹⁴ Цитираното *Цеков*, § 56

¹⁵ *Velikova v. Bulgaria*, ж. № 41488/98, решение от 18.05.2000 г.

трябва да понесат отговорност по чл. 2 от Конвенцията (вж. *mutatis mutandis* решението на Голямото отделение Селмуни срещу Франция¹⁶ от 28 юли 1999 г., § 87). При преценката на доказателствата общият приложен принцип по делата е приложението на стандарта на доказване „извън разумно съмнение“ (вж. делото Ирландия срещу Обединеното кралство¹⁷ от 18 януари 1978 г., § 61). При все това, такова доказване може да следва от едновременното наличие на достатъчно убедителни, ясни и непротиворечиви индикации или на такива необорени фактически презумпции. Когато процесните събития са изцяло или в голямата си част изключително достояние на властите, както в случаите на лица под техен контрол при задържане, възникват силни фактически презумпции относно травми и смърт, настъпили по време на такова задържане. Може да се счита, че тежестта на доказване е върху властите, като от тях се изисква да предоставят удовлетворително и убедително обяснение.”

В скорошното си решение по делото *Димитров и други срещу България*¹⁸, образувано по жалба на роднините на починалия на 10 ноември 2005 г. по време на полицейска акция по задържането му Ангел Димитров (Чората), Съдът отбелязва, че отговорността на държавата по чл. 2 не се ограничава само до случаи, при които са налице сериозни доказателства, че употребата на сила от страна на органи на властта пряко е довела или е могла да доведе до смъртта на лицето. Тази отговорност може да бъде ангажирана и когато при провеждане на операция органите на властта не са взели всички подходящи мерки при избора на средства и методи, с цел да избегнат или най-малкото да ограничат риска от случайно лишаване от живот¹⁹.

Що се отнася до процесуалния аспект на задължението на държавата по чл. 2, Съдът пояснява, че то не се ограничава само до етапа на разследването, а наказателното производство като цяло трябва да изпълнява изискванията, произтичащи от позитивното задължение за защита на живота чрез силата на закона. Макар да няма задължение всяко разследване да води до осъждане или до налагане на конкретно наказание, националните съдилища при никакви обстоятелства не следва да допускат престъпления, застрашаващи живота, да останат ненаказани²⁰.

В някои случаи Съдът приема, че недостатъците в планирането и провеждането на операция по задържане на лице могат да доведат до нарушение на чл. 2, без да е необходимо да бъде доказана извън всяко съмнение причинна връзка между действията на правоохранителните органи и настъпилата смърт на жертвата. Така например по делото *Димов и други срещу България*²¹, по жалба на роднините на починалия на 10 срещу 11 декември 2003 г. по време на полицейска акция по задържането му Тодор Тодоров (Чакъра), Съдът намира, че планирането и провеждането на операцията по задържане по начин, който да намали доколкото е възможно риска от лишаване от живот, са фактори, които могат да бъдат решаващи за ангажиране на отговорността на държавата по чл. 2²². Според Съда решението на командващите операцията да се прибегне до употребата на експлозивни и реактивни гранатомети не е било обосновано,

¹⁶ *Selmouni v. France*, ж. № 25803/94

¹⁷ *Ireland v. The United Kingdom*

¹⁸ *Dimitrov and others v. Bulgaria*, ж. № 77938/11, решение от 01.07.2014 г. (невлязло в сила)

¹⁹ Цитираното *Dimitrov and others v. Bulgaria*, § 131

²⁰ Цитираното *Dimitrov and others v. Bulgaria*, § 142

²¹ *Dimov and Others v. Bulgaria*, ж. № 30086/05, решение от 06.11.2012 г.

²² Цитираното *Dimov and Others v. Bulgaria*, § 72 и сл.

тъй като: 1) полицейските органи не са били изправени пред чувството за непосредствена заплаха за живота на невинни хора, която би направила неотложна употребата на сила; 2) съмнително е дали прибързаната акция действително е била необходима, а полицаите, които са били многобройни и добре екипирани, са имали достатъчно време, за да отцепят къщата, в която се е укривал г-н Тодоров, да вземат мерки за предотвратяване на бягството му и да подготвят внимателно задържането му; 3) решенията да използват експлозивни и реактивни гранати са взети доста време след последния изстрел, произведен от г-н Тодоров, и следователно не са пряко следствие от внезапна негова насилствена реакция или от непосредствен опит да отнеме живота на другото²³.

3. Смърт, настъпила по време на въоръжени международни конфликти. Според Съда при международни въоръжени конфликти следва да се отговори на следните два въпроса: намира ли приложение чл. 2 в такива случаи и какъв е териториалният обхват на Конвенцията. На първия въпрос Конвенцията дава директен отговор в чл. 15, ал. 2, съгласно който не се допуска дерогация на задълженията по чл. 2, освен по отношение на смърт, настъпила в резултат на правомерни актове на война. Относно случаите, представляващи „правомерни актове на война”, въпросът се решава на базата на международното хуманитарно право. Прилагат се два основни принципа на международното хуманитарно право: 1) защита на цивилното население и отграничаването му от участниците във военните действия чрез забраната да се атакува цивилно население или да се използват оръжия, които не могат да отграничат цивилните от воюващите, и 2) да не се причиняват ненужни поражения на воюващите.

Що се отнася до териториалния обхват на Конвенцията, Съдът е разгледал няколко дела по чл. 2, свързани с международни въоръжени конфликти. По делото *Кипър срещу Турция*²⁴ той приема, че в резултат на турската военна окупация на Северен Кипър, в тази част на острова е създадено управление, подчинено на Турция, поради което Турция отговаря по Конвенцията за своите действия и за действията на своята администрация в Северен Кипър. По делото *Банкович срещу 17 страни членки на НАТО*²⁵, образувано по повод на извършените бомбардировки над белградските радио и телевизия от сили на НАТО през 1999 г., Съдът изтъква, че Конвенцията е международен договор, действащ в териториалната юрисдикция на страните-членки, каквато СР Югославия не се е явявала към този момент. Държава – страна по ЕКПЧ не е осъществявала „ефективен контрол” върху въпросната територия, поради което тя не попада в териториалния обхват на Конвенцията. Този подход търпи сериозно развитие в последващата практика на Съда. Например по делото *Иса и други срещу Турция*²⁶ се разглежда турска военна операция на територията на Ирак, в резултат на която са убити седем души. Съдът посочва, че военни операции, извършвани извън териториалния обхват на ЕКПЧ, също могат да ангажират отговорността на съответната държава, в случай че тази държава е установила временен ефективен общ контрол над определена територия извън териториалния обхват на Конвенцията.

4. Рискове за живота, произтичащи от индустриални дейности или природни бедствия. Член 2 може да намери приложение в случаи на нарушаване на правото на

²³ Цитираното *Dimov and Others v. Bulgaria*, § 78

²⁴ *Cyprus v. Turkey*, ж. № 25781/94, решение на Голямото отделение от 10.05.2001 г.

²⁵ *Banković and Others v. Belgium and Others*, ж. № 52207/99, решение на Голямото отделение по допустимостта от 12.12.2001 г.

²⁶ *Issa and others v. Turkey*, ж. № 31821/96, решение от 16.11.2004 г.

живот в резултат на непредприети от властите дължими мерки при извършване на опасни индустриални дейности или при природни бедствия. Основните стандарти в тази сфера са развити от Съда в решенията му по делата *Онерйълдъз срещу Турция*²⁷ и *Будаева срещу Русия*²⁸. Тези въпроси са разгледани подробно в статията за правата, свързани с околната среда²⁹. Тук отбелязваме само, че според практиката на Съда в подобни случаи чл. 2 е приложим и в двата си аспекта: задължение на държавата да приема подходящи законови и административни мерки за предотвратяване и защита от подобни рискове, криещи опасност за живота на хората, и задължение за разследване на подобни инциденти.

5. Отговорност по чл. 2 при причиняване на смърт от трети цивилни лица. Приложното поле на чл. 2 не се ограничава само до случаите, в които са пряко замесени представители на властта. В редица казуси Съдът е разглеждал отговорността на държавата по чл. 2, въпреки че смъртта е настъпила в резултат на действия на цивилни лица. В няколко такива дела³⁰ (извършено от психично болен учител убийство на родител на негов ученик и убийство в затворническа килия, при което се установява, че както извършителят, така и жертвата са имали сериозни психически страдания) Съдът приема, че за да се ангажира отговорността на държавата в подобни случаи, трябва да са налице две условия: властите да са знаели или да са били длъжни да знаят, че съществува действителен и непосредствен риск за живота на определено лице в резултат от противоправните действия на трето лице; те да не са предприели, в рамките на правомощията си, необходимите мерки, за които разумно е могло да се очаква, че ще предотвратят този риск. По-късно обаче, в делото *Ангелова и Илиев с/у България*³¹, Съдът приема по-различен подход, като разглежда случая в светлината на чл. 2, без да изследва наличието на посочените по-горе условия. Фактите по делото касаят извършено през 1996 г. убийство на мъж от ромски произход от група расистки настроени нападатели, повечето от които непълнолетни. Въпреки че са били предприети първоначални действия по разкриване и задържане на извършителите, до постановяване на решението на Съда никой от тях не е бил изправен пред съд за извършеното убийство, а междуременно спрямо повечето от извършителите е изтекла давността за осъществяване на наказателно преследване, поради което производствата срещу тях са били прекратени. Релевантните части на решението гласят: „Съдът отбелязва от самото начало, че жалбоподателите не твърдят, че властите на държавата-ответник са отговорни за смъртта на техния сродник, нито пък намекват, че държавните органи са знаели или е трябвало да знаят, че той е бил изложен на опасност от физическо насилие в ръцете на трети лица, и не са взели съответни мерки, за да го предпазят от тази опасност. Ето защо настоящият случай трябва да бъде разграничен от случаите, в които се твърди използване на смъртоносна сила или от служители на държавните органи, или от частни лица с тяхно одобрение..., или в които фактическите обстоятелства са налагали на властите задължението да защитят живота на дадено лице, например когато те са поели отговорност за неговото благосъстояние... или когато са знаели или е трябвало да знаят, че животът му е в опасност... **Липсата на всякаква пряка отговорност на**

²⁷ *Öneryıldız v. Turkey*, ж. № 48939/99, решение на Голямото отделение от 30.11.2004 г.

²⁸ *Budayeva and Others v. Russia*, ж. №№ 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 и 15343/02, решение от 20.03.2008 г.

²⁹ Виж по-долу, на стр. 125.

³⁰ *Osman v. The United Kingdom*, ж. № 24888/94 решение на Голямото отделение от 28.10.1998 г.; *Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom*, ж. № 46477/99, решение от 14.03.2002 г.

³¹ *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, ж. № 55523/00, решение от 26 юли 2007 г.

държавата за смъртта на роднината на жалбоподателите обаче не изключва приложимостта на чл. 2 от Конвенцията... Властите е трябвало да предприемат подходящите мерки, които са във възможностите им, за да осигурят доказателства относно инцидента, включително свидетелски показания на очевидци, съдебномедицински доказателства и, при нужда, аутопсия, даваща пълни и точни данни за увреждането и обективен анализ на клиничните констатации, включително причината за смъртта... Формата на разследване за постигане на тези цели може да бъде различна при различни обстоятелства... Въпреки че държавата не участва в причиняване на смъртта на сродника на жалбоподателите, Съдът счита, че посочените процедурни изисквания се прилагат със същата сила при воденето на разследване на нападение върху лице, застрашаващо живота му, независимо от това дали е настъпила смърт или не (вж, *mutatis mutandis*, М.Ч. срещу България³², ж. № 39272/98, § 151). Нещо повече, той би добавил, че когато за нападението има расови подбуди, от особено значение е разследването да се води енергично и безпристрастно, като се има предвид необходимостта в обществото непрекъснато да се осъжда расовият и етнически расизъм и да се поддържа вярата на малцинствата в способността на властите да ги защитят от заплахи за расово мотивирано насилие (виж Менсън срещу Обединеното кралство³³ (реш. по допустимостта), ж. № 47916/99).”

Ако нарушаването на правото на живот не е извършено умишлено (например при пътен инцидент), според Съда наказателноправните средства не са единствените възможни процесуални средства за установяване на причината за смъртта и за ангажиране на отговорността на виновните лица. Такива могат да бъдат и гражданскоправните средства за присъждане на обезщетение на пострадалите. Тези средства обаче трябва да съществуват не само на теория, но и да бъдат практически приложими в срокове, позволяващи делото да бъде разгледано без необосновано забавяне³⁴.

6. Екстрадиция, експулсиране и депортиране. Пред Съда са повдигани въпроси, свързани с екстрадиция на лица в страни извън териториалния обхват на Конвенцията, в които съществува риск да бъдат осъдени на смърт или да бъдат подложени на изтезания или нечовешко и унижително отношение. В повечето от тези случаи казусът е разглеждан в светлината на чл. 3 от Конвенцията. Решението на страна по Конвенцията да екстрадира някого може да повдигне въпрос по чл. 3, ако има сериозни основания да се заключи, че засегнатото лице може да бъде подложено на изтезания, нечовешко или унижително отношение в страната, поискала екстрадирането му. В тези случаи отговорността на държавата е ангажирана поради това, че в резултат на действията ѝ лицето може да бъде подложено на третиране, несъвместимо с чл. 3 от Конвенцията³⁵. Същите принципи би следвало да се приложат на още по-голямо основание по отношение на чл. 2 от Конвенцията, т. е. едно лице не може да бъде екстрадирано в страна, в която има сериозни основания да се заключи, че животът му ще бъде подложен на опасност в нарушение на чл. 2. В цитираното по-горе дело *Маккен* Съдът изрично препраща към тези принципи, що се отнася до приложимостта на чл. 2. Той приема, че второто изречение на чл. 2, § 1 от Конвенцията³⁶ не представлява пречка

³² *M.C. v. Bulgaria*, ж. № 39272/98, решение от 4.12.2003 г.

³³ *Menson and Others v. the United Kingdom*, решение от 6.05.2003 г.

³⁴ *Anna Todorova v. Bulgaria*, ж. № 23302/03, решение от 24.05.2011 г., § 72-73

³⁵ *Soering v. the United Kingdom*, ж. № 14038/88, решение от 26.06.1989 г.

³⁶ „Никой не може да бъде умишлено лишен от живот освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.“

пред тълкуване, съгласно което смъртното наказание като такова представлява „нечовешко или унижително отнасяне или наказание“ по смисъла на член 3³⁷. Следователно предаването на дадено лице на държава, в която има реална опасност то да бъде осъдено на смърт, само по себе си е в нарушение на Конвенцията. Наличието на такава реална опасност за лицето обаче е конкретен въпрос, който подлежи на доказване пред Съда.

7. Осигуряване на достъп до неразрешени за употреба лекарствени продукти за неизлечимо болни лица. Въпросът за обхвата на позитивните задължения на държавата при отправени искания за осигуряване на достъп до неразрешени за употреба лекарствени продукти за неизлечимо болни лица е разгледан подробно в решението по делото *Христозов и други срещу България*³⁸. По това дело жалбоподателите правят оплакване по чл. 2, § 1 от Конвенцията, че съгласно българското право лица в последна фаза на заболяване, които са изчерпали без успех всички конвенционални методи за лечение, не могат по изключение да получат разрешение да използват неразрешени за употреба лекарствени продукти. Освен това те се оплакват, че действията на властите във връзка с техните искания за получаване на такова разрешение са били непоследователни и бавни, като твърдят, че това е било така поради липсата на ясни правила в тази област. Съдът признава, че не може да бъде изключена възможността действия и бездействия на държавните власти в сферата на здравеопазването при определени обстоятелства да доведат до ангажиране на отговорността на държавата по чл. 2 от Конвенцията и че може да възникне въпрос по чл. 2, когато бъде доказано, че държавните власти са поставили живота на определено лице в опасност, като са му отказали здравно обслужване, което са задължени да предоставят на населението като цяло, но приема, че чл. 2 не може да бъде тълкуван като изискващ достъпът до неразрешени за употреба лекарствени продукти за неизлечимо болните да бъде уреден по определен начин³⁹.

IV. СЛУЧАИ, В КОИТО ЛИШАВАНЕТО ОТ ЖИВОТ Е ДОПУСТИМО

Както беше отбелязано по-горе, чл. 2 защитава правото на живот. Забраната за отнемане на човешки живот обаче не е абсолютна. Конвенцията държи сметка, че е възможно определени действия, насочени към защитата на блага от същия порядък, да имат за резултат причиняването на смърт. Именно за това се отнася ал. 2 на чл. 2. Все пак обаче, в основата на разпоредбата е залегнала идеята, че причиняването на смърт може да се окаже неизбежна последица от действията, имащи за цел предотвратяване или преустановяване на нарушение на права от същия порядък, но целта на тези действия не може да бъде причиняването на смърт. С други думи, умишленото причиняване на смърт не е допустимо в никой случай. Именно затова ал. 2 разпорежда, че употребата на сила трябва да бъде „абсолютно необходима“. В систематиката на нормата на ал. 2 абсолютната необходимост е общата предпоставка, а б. „а“ – „с“ предвиждат конкретните хипотези, в които причиняването на смърт при употреба на абсолютно необходима сила няма да представлява нарушение на чл. 2. Следователно основният въпрос, който се поставя в практиката по дела, свързани с употреба на сила и смъртоносни оръжия, е дали тази употреба е била абсолютно необходима. Критерият за „абсолютна необходимост“ е по-стриктен от съдържащия се в други разпоредби на Конвенцията критерий „необходимост в едно демократично общество“. Абсолютната

³⁷ *Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*, ж. № 61498/08, решение от 2 март 2010 г.

³⁸ *Hristozov and Others v. Bulgaria*, ж. №№ 47039/11 и 358/12, решение от 13.11.2012 г.

³⁹ Цитираното *Hristozov and Others*, § 106-108

необходимост за употреба на сила е обективен критерий. За нейното наличие се съди с оглед на всички данни, събрани по конкретния случай, а не само с оглед на конкретната преценка на лицата, употребили тази сила, дори и в техните очи тази преценка да се е основавала на реални данни⁴⁰. Въпросите, свързани с абсолютната необходимост за употреба на сила и смъртоносно оръжие, довела до причиняването на смърт, са подробно изложени от Съда в споменатото по-горе дело *Начова и други срещу България*. Делото се отнася за случай на употреба на огнестрелно оръжие, оказала се смъртоносна, по отношение на две лица, които избягали от мястото, където изтърпявали наказание лишаване от свобода, наложено им заради бягството им от наборна военна служба. При преценка за съвместимостта на действията на властите с изискванията на чл. 2, и по-конкретно с изискването за абсолютна необходимост при употреба на оръжие за задържане на лица по чл. 2, ал. 2, б. „b” от Конвенцията, Съдът е обсъдил следните въпроси:

- **били ли са конкретните действия на служителите, с оглед на конкретната обстановка при задържането, съответни на опасността, която са представлявали задържаните лица** предвид поведението им при задържането, и била ли е употребата на смъртоносно оръжие пропорционална на извършените от задържаните лица правонарушения. Основополагащият стандарт, залегнал в чл. 2 на Конвенцията, е формулиран от Съда по следния начин: *„Съдът приема, че в светлината на императивната необходимост да се запази животът като фундаментална ценност, законната цел да се осъществи правомерен арест не може да оправдае подлагането на човешки живот на риск, щом беглецът е извършил престъпление, несвързано с насилие, и не представлява заплаха за никого. Всеки друг подход би бил несъвместим с основните принципи на демократичните общества, всеобщо възприети днес... Употребата на потенциално смъртоносно огнестрелно оръжие неизбежно подлага човешкия живот на риск, дори и когато съществуват правила, чиято цел е намаляването на опасностите. В съответствие с това Съдът счита, че при никакви обстоятелства не може да бъде „абсолютно необходимо” по смисъла на чл. 2, ал. 2 от Конвенцията използването на такова огнестрелно оръжие за задържане на лице, заподозряно в несвързано с насилие престъпление, за което се знае, че не представлява опасност, дори и ако неупотребата на такова оръжие би имала за последица невъзможност да се осъществи арестът”*.
- **съществувала ли е в националното законодателство ясна и достъпна норма**, която да поставя употребата на смъртоносно оръжие в зависимост от конкретните обстоятелства и характера на извършеното от задържаното лице. Според Съда: *„Въпросът дали и при какви обстоятелства трябва да се предвиди употреба на огнестрелни оръжия, ако подлежащото на задържане лице се опита да избяга, трябва да бъде решаван въз основа на ясни правни норми, адекватно обучение и в светлината на тази информация”*.
- **планирана ли е операцията по такъв начин, че рисковете от отнемане на живот да бъдат минимизирани**. *„Съдът счита, че предвид задължението на държавата да защитава живота, решаващ елемент в планирането на операциите за задържане, които потенциално биха могли да доведат до употребата на огнестрелни оръжия, трябва да бъде анализът на цялата налична информация относно конкретните обстоятелства, включително, като абсолютен минимум, естеството на престъплението, извършено от*

⁴⁰ Цитираното *McCann and others*

подлежащото на задържане лице, и степента на опасност – ако има такава – която това лице представлява”.

От анализа на всички тези предпоставки се прави извод дали в конкретния случай употребата на сила и оръжие е била абсолютно необходима и дали преследваната цел би оправдала лишаването от живот. Ако отговорът е отрицателен, дори и само за някои от условията, то най-вероятно Съдът ще констатира, че чл. 2 е нарушен.

V. СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ И НЕГОВАТА ОТМЯНА

Както става ясно от второто изречение на ал. 1 на чл. 2, при приемането на Конвенцията съществуването и изпълнението на смъртно наказание не е представлявало нарушение на правото на живот, стига такова наказание да е наложено в съответствие с изискванията на Конвенцията. Този факт е лесно обясним, тъй като по времето, когато е изготвян проектът на Конвенцията, смъртното наказание е съществувало в някои от страните по нея.

Уредбата е развита с приемането на Протокол № 6 към Конвенцията, влязъл в сила за ратифициралите го държави на 1 март 1985 г. Член 1 от протокола предвижда премахване на смъртното наказание и на изпълнението на смъртни присъди след влизането му в сила, а според чл. 2 единствената възможност за налагане на това наказание е за действия, извършени по време на война или при непосредствена опасност от война. Разпоредбите на протокола не могат да бъдат дерогирани по реда на чл. 15 от Конвенцията. Към настоящия момент Протокол № 6 е в сила за всички страни - членки на Съвета на Европа, с изключение на Русия, която го е подписала, но не го е ратифицирала. Протоколът е в сила за България от 1.10.1999 г.

С Протокол № 13 към Конвенцията, подписан на 3 май 2002 г., се премахва възможността за налагане на смъртно наказание и по време на война или при непосредствена опасност от война. Протоколът влезе в сила на 01.07.2003 г. като понастоящем не е подписан единствено от Азербайджан и Русия и не е ратифициран от Армения. Последната ратифицирала го държава е Полша (23 май 2014 г.), за която протоколът ще влезе в сила на 1 септември 2014 г.

В практиката на Съда по прилагането на чл. 2 в преходния период между подписването на протоколи № 6 и № 13 и тяхната ратификация от страните - членки, е разгледан въпросът не представлява ли смъртното наказание само по себе си нечовешко и унижително третиране, дори съответната страна все още да не е ратифицирала Протокол № 6. Без да дава категоричен отговор на този въпрос, по делото *Йоджалан срещу Турция*⁴¹ Съдът проследява целия процес на премахване на смъртното наказание в страните членки на Съвета на Европа и, като констатира, че територията на тези страни е на практика зона, освободена от смъртното наказание, заключава: *„На фона на тази трайна тенденция може да се каже, че смъртното наказание в мирно време трябва да се разглежда като неприемлива... форма на наказване, която вече не е допустима по чл. 2”.*

⁴¹ *Ocalan v. Turkey*, ж. № 46221/99, решение на Голямото отделение от 12.05.2005 г.

ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

I. ПРАВНА УРЕДБА

Изтезанията и малтретирането⁴² са сред най-ужасяващите нарушения на правата на човека и човешкото достойнство. Съгласно Всеобщата декларация за правата на човека никой не трябва да бъде подлаган на изтезания или на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание (чл. 5). Международното право не позволява никакви изключения. Всички страни са задължени да спазват безусловната забрана на всички форми на изтезание и малтретиране, установена в редица международни актове, като Международния пакт за граждански и политически права (чл. 7), Европейската харта на основните права (чл. 4), Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание (чл. 2 и чл. 16), Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание, Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (чл. 15).

Конституцията на България също забранява по категоричен начин подлагането на „мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение, както и на насилствена асимилация” (чл. 29, ал. 1).

Член 3 от Европейската конвенция за защита на правата на човека гласи:

„Забрана на изтезанията

Никой не може да бъде подлаган на изтезания или нечовешко или унижително отнасяне или наказание.“

Забраната е формулирана като абсолютна гаранция за правата, които защитава, и не може да бъде дерогирана дори по време на война или на извънредно положение, застрашаващи съществуването на нацията (чл. 15, ал. 2 от Конвенцията). За разлика от повечето други текстове на Конвенцията, чл. 3 е формулиран категорично, без възможност за изключения, и държавата не притежава свободата на преценка, която има във връзка с предвидените изключения от други негативни задължения по Конвенцията⁴³.

В практиката си Съдът е потвърждавал, че дори и при най-тежки ситуации, като борбата с тероризма и организираната престъпност, Конвенцията забранява по абсолютен начин изтезанията и нечовешкото и унижително отношение или наказание, без значение кое е засегнатото лице и какво е престъплението, което се твърди, че е извършило⁴⁴.

⁴² В настоящото изложение „малтретиране” се използва като общо понятие, което включва всички форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание.

⁴³ *Selmouni v. France*, жалба № 25803/94, решение на Голямото отделение от 28 юли 1999 г. и *Labita v. Italy*, ж. № 26772/95, решение от 6 април 2000 г.

⁴⁴ *Chahal v. the United Kingdom*, ж. № 22414/93, решение от 15 ноември 1996 г.

Съществуват все пак признати изключения от абсолютния характер на чл. 3. Така, ако отнемането на живот не е в нарушение на чл. 2 от Конвенцията (напр. при самозащита), „следва *a fortiori*, че причинените при тези обстоятелства тежки наранявания също са оправдани”⁴⁵. Аналогично, условията в местата за лишаване от свобода, които иначе биха били в нарушение на чл. 3, могат да бъдат оправдани като мерки за предотвратяване на бягство или на самоубийство или мерки за поддържане на реда и сигурността в затворите и за защита на здравето на затворниците⁴⁶. Също така, в някои хипотези на медицинско лечение съгласието на лицето може да освободи държавата от отговорността ѝ по чл. 3.

На последно място, за да попадне в приложното поле на чл. 3, „причиненото страдание или унижение във всички случаи трябва да надхвърля неизбежния елемент на страдание и унижение, свързан с всяка форма на легитимно наказване”. Това означава, че законосъобразното лишаване от свобода, което неминуемо причинява болка и страдание, не представлява унижително третиране.

II. ТЕСТ ПРИ ПРЕЦЕНКА НАРУШЕНА ЛИ Е ЗАБРАНАТА

За да попадне в приложното поле на чл. 3, малтретирането трябва да достигне една минимална степен на суровост. „Оценката на този минимум е относителна и зависи от всички обстоятелства по делото – например продължителност на отнасянето, неговите физически и душевни последици, а в някои случаи пол, възраст и здравословно състояние на жертвата”⁴⁷. Допълнителни фактори са целта на отнасянето, заедно с намерението или умисъла зад него⁴⁸, както и контекстът, в който се осъществява – например атмосфера на силно напрежение или емоции⁴⁹. Тези фактори са относими както при преценката дали дадено третиране попада в обхвата на чл. 3, така и при разграничаването на различните форми на отнасяне, забранени от разпоредбата. Съдът прави такова разграничение, когато фактите по делото го налагат. По някои дела обаче той само посочва, че има нарушение на чл. 3, защото каквато и да е точната форма на малтретирането, нарушението е факт. Но разграничаването между изтезанието и останалите форми на малтретиране е от значение както за размера на обезщетението, което може да бъде присъдено, така и за репутацията на държавата ответник.

III. СТАНДАРТ НА ДОКАЗВАНЕ

При оценката дали е имало изтезание или друго малтретиране Съдът в повечето случаи е прилагал стандарта на доказване „извън разумно съмнение”, като такова доказване може да следва от съвместното съществуване на достатъчно силни, ясни и непротиворечиви индиции или подобни неопровергани фактически презумпции⁵⁰. В този контекст се взема пред вид и поведението на страните при събирането на доказателствата. Така Съдът може да прави изводи и от пропуски на държавата ответник да предостави доказателства⁵¹. Когато разглежданите събития са изцяло или в

⁴⁵ *Ireland v. the United Kingdom*, ж. № 5310/71, решение от 18 януари 1978 г.

⁴⁶ *Lindström and Mässeli v. Finland*, ж. № 24630/10, решение от 14 януари 2014 г., § 46

⁴⁷ Виж напр. *Jalloh v. Germany*, ж. № 54810/00, решение на Голямото отделение от 11 юли 2006 г., § 67

⁴⁸ Сравни, *inter alia*, *Aksoy v. Turkey*, ж. № 21987/93, решение от 18 декември 1996 г., § 64; *Egmez v. Cyprus*, ж. № 30873/96, решение от 21 декември 2000 г., § 78 и *Krastanov v. Bulgaria*, ж. № 50222/99, решение от 30 септември 2004 г., § 53

⁴⁹ Сравни напр. *Selmouni* и *Egmez*, цитирани по-горе

⁵⁰ *Ireland v. the United Kingdom*, цитирано по-горе

⁵¹ *Petukhov v. Ukraine*, ж. №. 43374/02, решение от 21 октомври 2010 г.

голямата си част изключително достойние на властите, както в случаите на лица под техен контрол при задържане, възникват силни фактически презумпции относно травми, причинени по време на такова задържане. В тези случаи тежестта на доказване е върху властите, като от тях се изисква да предоставят удовлетворително обяснение.

Отговорността на държавата по Конвенцията не трябва да се смесва с индивидуалната наказателна отговорност. Оправдателната присъда, постановена от националния наказателен съд, обвързан от презумпцията за невиновност и високия стандарт за доказване в наказателното производство, не освобождава държавата отговорник от отговорността ѝ по Конвенцията. Подходът на Съда към въпросите на доказването се различава от този на вътрешните наказателни съдилища. Така например, разпределението на тежестта на доказване в процеса пред Съда е иманентно свързано със спецификата на фактите, естеството на направеното твърдение и разглежданото право по Конвенцията.⁵²

IV. СТАТУС НА ЖЕРТВА

Съдът неведнъж е посочвал, че правата по чл. 3 са стриктно лични и непрехвърляеми. Въпреки това той не изключва възможността да признае правната легитимация на близък роднина, в случаите когато пряката жертва на малтретиране е починала в хода на вътрешното разследване. Такива жалбоподатели обаче трябва да докажат или сериозен емоционален интерес, освен чисто имуществения интерес от изхода на вътрешното производство за обезщетение, или други убедителни причини, като например важен обществен интерес, който изисква случаят да бъде разгледан⁵³.

Когато жалбоподателят е починал по време на производството пред Съда, Съдът е взимал предвид изразеното желание от неговите наследници или близки членове на семейството му да продължат делото, като е посочвал, че „по правило делата пред него имат морално и принципно измерение и близките на жалбоподателя могат да имат легитимен интерес от произнасянето на Съда, дори и след смъртта на жалбоподателя“⁵⁴.

V. ФОРМИ НА ЗАБРАНЕНО ОТНАСЯНЕ

1. Изтезание

В делото *Ирландия срещу Обединеното кралство* (цитирано по-горе) Съдът дефинира изтезанието като „**умишленото нечовешко отнасяне, което причинява много тежко и жестоко страдание**“. Освен с жестокост, изтезанието се отличава с преднамереност на упражненото насилие. При дефинирането Съдът се води от чл. 1 на Конвенцията на ООН против изтезанията, който определя изтезанието като умишлено причиняване на силно физическо или психическо страдание с цел от жертвата да се получи информация или тя да бъде наказана или сплашена.

Първото дело, по което институция по Конвенцията намира, че има изтезание, е *Гръцкото дело*⁵⁵ от 1969 г. По него Комисията стига до извода, че политическите затворници в Гърция са били подложени на изтезание и малтретиране, тъй като са бити

⁵² *Lenev v. Bulgaria*, ж. № 41452/07, решение от 4 декември 2012 г., § 112

⁵³ *Spas Spasov Kaburov v. Bulgaria*, ж. № 9035/06, решение по допустимостта от 9 юни 2012 г., § 56

⁵⁴ *Hristozov and Others v. Bulgaria*, ж. №№ 47039/11 и 358/12, решение от 13 ноември 2012 г., § 73

⁵⁵ *Greek case*, доклад на Европейската комисия по правата на човека от 5 ноември 1969 г.

жестоко по всички части на тялото с цел да се изтръгне признание или информация за подривната дейност на противниците на военната хунта.

През 1978 г., в цитираното решение *Ирландия срещу Обединеното кралство* Съдът изненадващо не приема за изтезание комбинацията от методи за разпит, включващи стоене на пръсти с разперени ръце, увиване главите на задържаните в торба по време на цялото задържане, подлагането им на силен шум, лишаването им от храна и сън.

След това решение Съдът е правил констатации за изтезание в стряскащо много случаи, като всички включват физическо, а някои и душевно страдание. По делото *Аксой срещу Турция*⁵⁶ Съдът намира, че т.нар. „палестинско бесене“, при което жалбоподателят е бил съблечен, ръцете му са били вързани зад гърба и е бил повесен на тях, представлява „изтезание“. Съдът посочва, че „това отнасяне може да бъде само умишлено; за осъществяването му са били необходими подготовка и усилие“. По делото *Айдън срещу Турция*⁵⁷ Съдът приема, че самият акт на жестоко изнасилване на жалбоподателката от униформен е достатъчен, за да се констатира изтезание. Принудително хранене на затворници, обявили гладна стачка, без за това да има медицински показания и с единствената цел прекратяване на стачката, също представлява изтезание, когато е било извършено болезнено и унижително (*Невмержитски срещу Украйна*⁵⁸). Съдът е доразвил този принцип в решението по допустимостта по делото *Рапаз срещу Швейцария*⁵⁹, където приема, че принудителното хранене на затворник не е в нарушение на чл. 3 от Конвенцията, когато се извършва по медицински причини, заради влошеното състояние на жалбоподателя, и се осъществява в болница от квалифициран медицински екип.

Определението за изтезание, формулирано в решението *Ирландия срещу Обединеното кралство*, имплицитно предполага, че достатъчно тежко душевно страдание също може да представлява изтезание, като физическата болка не е водещ фактор. По *Гръцкото дело* Комисията определя „не-физическото изтезание“ като „причиняване на психическо страдание чрез довеждане до състояние на стрес и терзание по друг начин, а не чрез физическо насилие“. До този момент Съдът не е констатирал изтезание в резултат само на душевно страдание. Институциите по Конвенцията са открили някои психически страдания, за които са приели, че представляват изтезание, макар и не сами по себе си, а в съчетанието им с физически тормоз – напр. изолация в единична килия, продължила повече от осем години (*Иласку и др. срещу Молдова и Русия*⁶⁰), държане с превръзка на очите (*Дикме срещу Турция*⁶¹), заплахи към членове на семейството (*Акок срещу Турция*⁶²), унижително разхождане гол (*Айдън*), фалшиви екзекуции, страх от екзекуция (т.нар. „коридор на смъртта – death row) или очакване на други унижения (*Иласку*). С решение от 2 септември 2010 г. по делото *Бекирски*⁶³ Съдът за пръв път констатира изтезание по дело срещу България. В продължение на една седмица 24-годишен мъж е бит жестоко след опит за бягство от ареста на Окръжна следствена служба Пловдив. Едва на седмия ден той е отведен в болница, където два дни по-късно е починал от раните си. Съдът намира, че г-н Бекирски е бил подложен на почти

⁵⁶ *Aksoy v. Turkey*, цитирано по-горе

⁵⁷ *Aydin v. Turkey*, ж. № 23178/94, решение на Голямото отделение от 25 септември 1997 г.

⁵⁸ *Nevmerzhitsky v. Ukraine*, ж. № 54825/00, решение от 5 април 2005 г.

⁵⁹ *Rappaz v. Switzerland*, ж. № 73175/10, решение по допустимостта от 26 март 2013 г., § 71

⁶⁰ *Plascu and others v. Moldova and Russia*, ж. № 48787/99, решение от 8 юли 2004 г.

⁶¹ *Dikme v Turkey*, ж. № 20869/92, решение от 11 юли 2000 г.

⁶² *Akkoc v. Turkey*, ж. № 22947/93, решение от 10 октомври 2000 г.

⁶³ *Bekirski v. Bulgaria*, ж. № 71420/01, решение от 2 септември 2010 г.

постоянна физическа болка и напрежение, представляващи „изтезание” по смисъла на Конвенцията, а като не му е предоставила навременна и адекватна медицинска помощ, държавата е извършила второ нарушение по чл. 3. Изтезаването и липсата на адекватна медицинска помощ, довели до смъртта на г-н Бекирски, са приети за нарушение и на правото на живот по чл. 2.

По делото *Ленев срещу България*⁶⁴, по което апелативният и Върховният касационен съд са констатирани, че жалбоподателят е бил обект на малтретиране, Съдът постановява, че тежките наранявания по главата, краката, ръцете, китките, пръстите и ноктите на ръцете му, както и това, че от момента на задържането му в София до момента, в който е бил отведен в „тайна база“ в Копривщица, е бил с торба на главата, представлява нарушение на чл. 3 от Конвенцията. Съчетано с факта, че целта е била изтргване на признание, отнасянето представлява изтезание.

2. Нечовешко отношение

Малтретирането трябва да достига едно минимално ниво на суровост, за да представлява нечовешко отношение по смисъла на чл. 3. По-конкретно, то трябва да е „причинило или телесно нараняване, или интензивно психическо и душевно страдание”⁶⁵. Основната разлика между изтезанието и нечовешкото отнасяне е степента на причиненото страдание. За разлика от изтезанието, не е нужно нечовешкото отношение или наказание да цели причиняване на страдание; умисълът се взема предвид, но не е необходимо условие.

Заплахата с изтезание, ако е „достатъчно реална и непосредствена”, може да породи душевно страдание, което да представлява нечовешко отношение⁶⁶. Душевното страдание е било достатъчно за констатация на нарушение по отношение на различни действия – опожаряване на домовете на възрастни хора пред очите им⁶⁷; малтретиране или убийство на близък роднина⁶⁸, незаконно задържане⁶⁹.

Случаи, в които Съдът е констатирал нечовешко отношение:

- **Физическо насилие**, вкл. употреба на техники за разпит, които са причинили интензивно физическо и душевно страдание. В повечето случаи става въпрос за упражнено насилие при задържане или по време на лишаване от свобода. По делото *Рибич срещу Австрия* Съдът посочва: „Всяка употреба на физическа сила по отношение на лишено от свобода лице, която не е стриктно необходима в резултат на поведението на лицето, унижава човешкото достойнство и по принцип представлява нарушение на чл. 3.”⁷⁰ Това предполага, че всяка физическа грубост от страна на служител на затвор или арест може да доведе до нарушение на чл. 3, освен ако не е необходима за овладяване на безредици или предотвратяване на бягство, тъй като неизбежното накърняване на достойнството генерира достатъчно страдание или унижение, за да е приложим чл. 3.

⁶⁴ *Lenev v. Bulgaria*, ж. № 41452/07, цитирано по-горе

⁶⁵ *Kudla v. Poland*, ж. № 30210/96, решение от 26 октомври 2000 г.

⁶⁶ *Campbell and Cosans v. The United Kingdom*, ж. №№ 7511/76 и 7743/76, решение от 25 февруари 1982 г.

⁶⁷ *Selcuk and Asker v. Turkey*, ж. №№ 23184/94 и 23185/94, решение от 24 април 1998 г.

⁶⁸ *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, ж. № 13178/03, решение от 12 октомври 2006 г.

⁶⁹ *Fedotov v. Russia*, ж. № 5140/02, решение от 25 октомври 2005 г.

⁷⁰ *Ribitsch v. Austria*, ж. № 18896/91, решение от 4 декември 1995 г., § 38

В практиката си Съдът е извел принципа, че „когато едно лице бъде задържано от полицията в добро здравословно състояние, но към момента на освобождаването му се установи, че е претърпяло наранявания, в тежест на държавата е да представи правдоподобно обяснение за начина, по който те са били получени; в противен случай възниква проблем по чл. 3 от Конвенцията”⁷¹. Аналогично, когато нараняванията са получени по време на арест, правителството има тежестта да докаже по убедителен начин, че употребената сила не е била прекомерна⁷² и е била “крайно необходима”⁷³.

В решението *Новак срещу Украйна*⁷⁴ Съдът приема, че въпреки липсата на преки независими доказателства, съвкупността от косвени доказателства за причинените наранявания на жалбоподателя и липсата на алтернативно обяснение на събитията от страна на правителството могат да обосноват разумното предположение, че нараняванията са резултат на нечовешко и унижително отношение от страна на полицията, в нарушение на чл. 3 от Конвенцията.

- **Експулсирането или екстрадирането** на чужденец могат, в изключителни ситуации, да доведат до нарушение на чл. 3. По делото *Съоринг срещу Обединеното кралство*⁷⁵ Съдът е постановил, че би било в нарушение на Конвенцията, ако държава членка екстрадира някого в страна, „където има основание да се вярва, че съществува реален риск лицето да бъде подложено на изтезания или нечовешко или унижително отнасяне”. Това правило е приложимо както към случаи на екстрадиция, така и към случаи на експулсиране. Отговорността на държавата в тези случаи е не за действията на другата държава, а за създадената чрез екстрадицията или експулсирането възможност за нарушаване на правата на жалбоподателя от страна на другата държава. Съдът посочва, че рискът пред лицето трябва да е реален, а не възможен, и държавата ответник трябва да е разполагала с факти, от които да е направила или да е можела да направи извода, че ако екстрадира (експулсира) лицето, то ще бъде подложено на мъчение. Така в решението по делото *Вилвараджа и др. срещу Обединеното кралство*⁷⁶, макар трима от петимата експулсирани в Шри Ланка впоследствие да са били малтретирани, Съдът приема, че няма нарушение на чл. 3, защото не са съществували данни за особени обстоятелства, които да позволят на държавата ответник да разграничи техните случаи от останалите.

От абсолютния характер на забраната по чл. 3 следва и че ответната държава не може да се освободи от задължението си да не излага на риск от изтезание и лошо отнасяне чужденец, подлежащ на експулсиране, дори ако той представлява заплаха за обществото на експулсиращата държава⁷⁷. Отговорността на държавата може да бъде ангажирана и когато е предала жалбоподателя на представители на друга държава при липсата на законно искане за екстрадиция или каквато и да било друга законна процедура, призната от международното право за предаване на затворник на чуждестранни власти. По делото *Ел-Масри срещу Бившата югославска република*

⁷¹ *Tomasi v. France*, ж. № 12850/87, решение от 27 август 1992 г., §§ 108-11, и *Selmouni*, § 87, цитирано по-горе

⁷² *Rehbock v. Slovenia*, ж. №29462/95, решение от 28 ноември 2000 г.

⁷³ *Ivan Vasilev v. Bulgaria*, ж. № 48130/99, решение от 12 април 2007 г., § 63

⁷⁴ *Nowak v. Ukraine*, ж. №60846/10, решение от 31 март 2011 г., §§ 34-40

⁷⁵ *Soering v. the United Kingdom*, ж. № 14038/88, решение от 7 юли 1989 г., § 88

⁷⁶ *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, ж. № 13163/87, решение от 30 октомври 1991 г., § 112

⁷⁷ *Saadi v. Italy*, ж. № 37201/06, решение на Голямото отделение от 28 февруари 2008г.; *Auad v. Bulgaria*, ж. № 46390/10, решение от 11 октомври 2011 г.

Македония⁷⁸ Съдът е постановил, че държавата ответник е нарушила чл. 3 от Конвенцията, защото жалбоподателят е станал обект на „извънредно предаване”, т.е. на „извънсъдебно предаване на лица от една юрисдикция или държава на друга, с цел задържане и разпит извън нормалната правна система, като е съществувал реален риск от изтезание или жестоко, нечовешко или унижително отношение”.

Отговорността на държавата по Конвенцията обхваща и случаите на експулсиране в страна, която би експулсирала лицето в трета страна, където има риск от малтретиране. По делото *M.S.S. срещу Белгия и Гърция* Съдът е разгледал оплакването на афганистански гражданин, влязъл в Европейския съюз през Гърция и стигнал до Белгия, където кандидатствал за убежище. Съдът е намерил нарушение на чл. 3 от Конвенцията по отношение на Белгия, която на основание Регламент Дъблин II⁷⁹ е експулсирала жалбоподателя в Гърция, въпреки че на властите трябва да са били известни недостатъците при прилагането на процедурата по даване на убежище в Гърция. Съдът е посочил, че белгийските власти е трябвало първо да се уверят как гръцките власти на практика прилагат законодателството, регламентиращо предоставянето на убежище, а не просто да предположат, че жалбоподателят ще бъде третиран в съответствие със стандартите по Конвенцията.⁸⁰

До днес са единични случаите на нарушение на чл. 3, констатирано по хуманитарни съображения. В решението по делото *D. срещу Обединеното кралство*⁸¹ Съдът се е произнесъл по оплакването на гражданин на Сейнт Китс и Невис, болен от СПИН в терминална фаза, който следвало да бъде експулсиран там след излежаване на присъда за разпространяване на наркотици. Съдът е намерил, че ако жалбоподателят бъде експулсиран, държавата ответник би нарушила чл. 3 от Конвенцията, защото в Сейнт Китс и Невис той не би могъл да получи същото лечение и подкрепа, както и защото там е нямал близки и подслон. Съдът е посочил че „рязкото прекъсване” на настоящото лечение и неизбежното ускоряване на фаталния край биха причинили на жалбоподателя „остро психическо и физическо страдание” и биха го изложили на реалния риск да умре при много стресиращи обстоятелства. Съдът изрично е подчертал, че това е изключителен случай и че Конвенцията не задължава държавите да предоставят на незаконно пребиваващи лица медицински, социални или други грижи, от които те не биха могли да се ползват в собствените си страни. В мотивите си Съдът е посочил, че този случай е уникален поради съчетанието на факторите, довели до констатация на нарушението – близост до смъртта, липса на семейство и липса на медицинска подкрепа в Сейнт Китс и Невис. В последващо свое решение от 2008 г.⁸² Голямото отделение е потвърдило подхода си към подобни дела и заложения в решението *D. срещу Обединеното кралство* „много висок праг” на страдание.

- Съдът приема, че **страданията, причинени на близки на жертвите на сериозни нарушения**, могат да доведат до противоречие със забраната за нечовешко отношение.

⁷⁸ *El-Masri v. “The Former Yugoslav Republic of Macedonia“*, ж. № 39630/09, решение на Голямото отделение от 13 декември 2012 г., § 221

⁷⁹ Регламент на Европейския парламент и на Съвета за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство

⁸⁰ *M.S.S. v. Belgium and Greece*, ж. № 30696/09, решение на Голямото отделение от 21 януари 2011 г., §§ 344-359

⁸¹ *D. v. the United Kingdom*, ж. № 30240/96, решение от 2 май 1997 г.

⁸² *N. v. the United Kingdom*, ж. № 26565/05, решение на Голямото отделение от 27 май 2008 г.

По делото *Курт срещу Турция*⁸³ той е намерил, че причинените на жалбоподателката болка и несигурност за съдбата на сина ѝ, за когото нямала никаква информация след като за последно го видяла обграден от представители на силите за сигурност, представляват нечовешко отношение, за което държавата следва да носи отговорност. При преценката Съдът е очертал следните относими елементи – близостта на семейната връзка между жалбоподателя и изчезналото лице, особените обстоятелства на връзката между тях, степента, в която жалбоподателят е станал свидетел на събитията, опитите му да получи информация за изчезналия и начинът, по който властите са откликнали на тези искания. Същността на нарушението спрямо близките роднини не е във факта на „изчезването“, а в реакцията и отношението на властите.

В решението си по делото *Есмукхамбетов и др. срещу Русия*⁸⁴ Съдът констатира нечовешко отношение и по жалба на жители на чеченско село, безпричинно атакувано от два бойни самолета на руската армия. В резултат на нападението са загинали три деца и две жени, а последвалото наказателно разследване е било неадекватно. Прилагайки принципите, изведени в решението *Курт*, Съдът е намерил, че г-н Есмукхамбетов, който е станал свидетел на смъртта на двете си невръстни деца и на съпругата си, е жертва на нечовешко отношение, отговорността за което е на властите.

Делото *Салахов и Ислямова срещу Украйна*⁸⁵ касае непредоставянето на адекватна медицинска помощ на болния от СПИН жалбоподател Салахов в ареста, а впоследствие и в болница. Наред с констатациите за нарушение на правата на жалбоподателя по чл. 2 и чл. 3, Съдът е намерил и че психическите страдания на неговата майка (жалбоподателката Ислямова) представляват нечовешко отнасяне. За да достигне до този извод, Съдът е отчел кумулативното наличие на няколко фактора: връзката родител-дете между двамата жалбоподатели; активните усилия на жалбоподателката да спаси живота на сина си или поне да облекчи страданията му; циничното, незаинтересовано и жестоко отношение, демонстрирано от властите както преди смъртта на г-н Салахов, така и по време на последвалото разследване; фактът, че жалбоподателката е трябвало да наблюдава бавната смърт на сина си, без да може да му помогне по някакъв начин, и на последно място – продължителността на страданията ѝ (около три месеца).

3. Унизително отношение

Съдът приема, че отношението е унижително, когато може да възбуди у жертвата чувство на страх, терзание или малоценност, които могат да го унижат и да пречупят физическата и моралната му устойчивост, или когато отношението е такова, че може да принуди жертвата да действа против своята воля⁸⁶.

За разлика от нечовешкото отношение, ударението тук е върху унизяването, а не върху физическото или психическо страдание, макар безспорно двете да се припокриват. По *Гръцкото дело* Комисията приема, че всяко нечовешко отнасяне е и унижително, но обратното не е непременно вярно. Както и при останалите форми на малтретиране, преценката се извършва с оглед на съвкупността от всички обстоятелства по делото.

⁸³ *Kurt v. Turkey*, ж. № 24276/96, решение от 25 май 1998 г.

⁸⁴ *Esmukhambetov and Others v. Russia*, ж. № 23445/03, решение от 25 март 2011 г.

⁸⁵ *Salakhov and Islyamova v. Ukraine*, ж. № 28005/08, решение от 14 март 2013 г.

⁸⁶ *Keenan v. the United Kingdom*, ж. № 27229/95, решение от 3 април 2001 г., § 110; *Labita v. Italy*, ж. № 26772/95, решение на Голямото отделение от 6 април 2000 г., § 120

Освен това причиненото унижение следва да е по-сериозно от онова, което неизбежно съпътства допустимите форми на отнасяне, като например свързаните с условията на лишаване от свобода⁸⁷. Публичността на третирането е от значение за неговия унизителен характер, макар понякога да е достатъчно унижението в собствените очи⁸⁸. Действия на органите на реда, които предизвикват у жалбоподателя силни чувства на страх, гняв и безпомощност, унижаващи го в собствените му очи и в очите на близките му роднини, представляват унизително отношение⁸⁹. Умисълът за унижаване не от решаващо значение за констатацията на нарушение. Наличието му ще се отчете от Съда, но липсата му не означава, че няма унизително третиране. В *Прити срещу Обединеното кралство*⁹⁰ отношението към лице със сериозни физически увреждания, задържано в ареста, е било унизително, макар да няма доказателства за умишлено унижаване.

Форми на унизително отнасяне

- **Условия на задържане и третиране на лишените от свобода.** При преценка на условията в местата за лишаване от свобода (следствени арести, затвори, центрове за бежанци, психиатрични болници, изтрезвителни) Съдът отчита техния кумулативен ефект върху жалбоподателя, като съобразява и продължителността на периода, в който той е бил държан в тези условия. Съдът отдава особено значение на докладите на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията (КПИ), когато е посещавал съответното място за лишаване от свобода. Множество са постановените до този момент решения (вкл. десетки срещу България), в които Съдът посочва, че пренаселеността, лошите хигиенни условия, некачествената храна, недостатъчното време, прекарано извън килията, недостатъчната естествена светлина, ограниченият достъп до течаща вода и пр. представляват нечовешко и унизително отношение по смисъла на Конвенцията. Аналогично, изключително лошите битови условия в дом за хора с психични разстройства представляват унизително отнасяне по смисъла на чл. 3 на Конвенцията.⁹¹ И още – унизително е претърсването след разсъбличане, когато, дори и да е оправдано от изисквания за сигурност, не е извършено с дължимото уважение към задържания⁹²; унизително е обръсването на главата на лишен от свобода като наказание за критични към затворническата администрация писания⁹³; унизително е извеждането от затвора винаги и единствено с белезници, без това да се налага от съображения за сигурност⁹⁴; унизително е съвместното обитаване на килия от пушачи и непушач, довело до заболяване на белите дробове на непушача⁹⁵, и др. Разбира се, финансовите затруднения не могат да освободят държавата от задължението ѝ да гарантира неунизителни условия на лишаване от свобода⁹⁶.

В решение от 6 юни 2013 г. относно изпълнението на решенията на Съда по делата от така наречената „група Кехайов“, в които Съдът е констатирал структурни проблеми,

⁸⁷ *Kudla v. Poland*, ж. № 30210/96, решение на Голямото отделение от 26 октомври 2000 г.

⁸⁸ *Tyrer v. the United Kingdom*, ж. № 5856/72, решение от 25 април 1978 г.

⁸⁹ *Gutsanovi v. Bulgaria*, ж. № 34529/10, решение от 15 октомври 2013 г., § 137

⁹⁰ *Pretty v. the United Kingdom*, ж. № 2346/02, решение от 29 април 2002 г.

⁹¹ *Stanev v. Bulgaria*, ж. № 36760/06, решение на Голямото отделение от 17 януари 2012 г.

⁹² *Iwanczuk v. Poland*, ж. № 25196/94, решение от 15 ноември 2001 г.; *Wieser v. Austria*, ж. № 2293/03, решение от 22 февруари 2007 г.

⁹³ *Yankov v. Bulgaria*, ж. № 39084/97, решение от 11 декември 2003 г.

⁹⁴ *Kashavelov v. Bulgaria*, ж. № 891/05, решение от 20 януари 2011 г.

⁹⁵ *Elefteriadis v. Romania*, ж. № 38427/05, решение от 25 януари 2011 г.

⁹⁶ *Kalashnikov v. Russia*, ж. № 47095/99, решение от 15 юли 2002 г.

свързани с пренаселеността на българските затвори и условията на задържане в затворите и следствените арести, Комитетът на министрите отбелязва, че са необходими още усилия за преодоляване на проблемите; насърчава властите да използват алтернативни на лишаването от свобода и задържането под стража мерки, както и да изготвят обща стратегия за разрешаване на проблема с пренаселеността; констатира, че все още в повечето пенитенциарни заведения са нужни съществени подобрения, и отбелязва, че за подобряването на условията на задържане и намаляването на пренаселеността в затворите трябва да се въведе превантивно правно средство на национално ниво, което да отговаря на изискванията на практиката на Съда.⁹⁷

С решение от 8 юли 2014 г.⁹⁸ Съдът е постановил, че материалните условия, при които са държани осъдените на доживотен затвор без право на замяна (първият жалбоподател) и доживотен затвор (вторият жалбоподател), съчетани с режима на изтърпяване на наказанията (съответно специален и строг) представляват нечовешко и унижително отнасяне. По силата на закона към тях автоматично е бил приложен силно рестриктивен режим – били са в постоянно заключени килии (съответно 22 и 21 часа в денонощие), изолирани както от останалите затворници, така и от другите осъдени на доживотен затвор; нямали са смислени дейности извън килиите си, нито никакви занимания вътре в килиите, без да има данни да е била направена оценка доколко поведението им би било опасно. Съдът намира, че стресът и лишенията, на които жалбоподателите са били подложени в резултат на кумулативния ефект от условията на задържането им и срока на изтърпяното наказание (съответно 12 и 14 години), надхвърлят неизбежното ниво на страдание, което е присъщо на наказанието лишаване от свобода, и достигат минималния праг на суровост, изискван за прилагането на чл. 3 от Конвенцията. Съдът е указал, че въпросът доколко чл. 1 от ЗОДОВ продължава да е ефективно средство за защита по отношение на оплаквания от материалните условия в местата за лишаване от свобода е предмет на друго висящо пред него дело – *Нешков и други срещу България*⁹⁹, комуникирано на правителството на 20 март 2014 г.

- **Изоляция.** Изолирането на лице, лишено от свобода (арестант, затворник, психично болен), по принцип не е в нарушение на чл. 3 и е допустимо по причини, свързани със сигурността или защитата на изолираното лице от останалите лишени от свобода или обратно; то би могло да бъде оправдано и с интересите на правосъдието, напр. за отделяне на съподсъдими по време на висящ процес¹⁰⁰. По правило продължителната изолация е нежелателна, особено за лице, задържано под стража. Изолацията трябва да е временна, за определен период, и задържаният следва да се наблюдава системно от лекар и психолог. Съдът отчита конкретните обстоятелства, като строгост на мярката, продължителност, цел и последици върху изолираното лице. По делото *Иласку* (цитирано по-горе) Съдът е посочил, че пълната сензорна изолация (от светлина и звук), съчетана със социална изолация, може да унищожи личността и представлява нечовешко отнасяне, което не може да бъде оправдано с изисквания на сигурността или други аргументи¹⁰¹.

⁹⁷ 1172nd meeting of the Ministers' Deputies, 6 юни 2013 г.

⁹⁸ *Харакчиев и Толумов срещу България* (*Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria*), ж. №№ 15018/11 и 61199/12, решение от 8 юли 2014 г., §§ 179-229

⁹⁹ *Neshkov and Others v. Bulgaria*, ж. №№ 36925/10 и др.

¹⁰⁰ *Rohde v. Denmark*, ж. № 69332/01, решение от 21 юли 2005 г.

¹⁰¹ *X. v. Turkey*, ж. № 24626/09, решение от 9 октомври 2012 г.

- **Медицинска помощ.** Всеки лишен от свобода следва да има достъп до „необходимата медицинска помощ”, като стандартът е адекватност на предоставената грижа, а не най-доброто, с което разполага обществото извън затвора¹⁰². Член 3 не съдържа общо задължение за освобождаване на затворник или за преместването му в гражданска болница, за да получи конкретно лечение. Няма нарушение, ако в затвора се осигуряват подходящи грижи или ако лишеният от свобода бива периодически извеждан от затвора и това е достатъчно за лечението му. Ако обаче състоянието му не позволява предоставяне на нужната медицинска или сестринска грижа в затвора, той трябва да бъде освободен при условия, съвместими с обществената сигурност¹⁰³.

Когато липсата на необходимата медицинска помощ причини на лишения от свобода „жестока и продължителна болка”, е налице нечовешко отношение¹⁰⁴; в останалите случаи, когато третирането достига прага на суровост, Съдът приема, че отношението е унижително, ако липсата на медицинска помощ причинява постоянен стрес и тревожност на лицето – напр. нелекуване на туберкулоза¹⁰⁵. Недостатъчната или неадекватна грижа¹⁰⁶ също може да е в нарушение на чл. 3, както и закъснялото лечение¹⁰⁷. Фактът обаче, че здравословното състояние на жалбоподателя се е влошило в затвора, сам по себе си не е достатъчен за да се стигне до извод, че има нарушение на Конвенцията, ако властите своевременно и систематично са правили всичко по силите си, за да го лекуват.¹⁰⁸

По делото *Дайбеку срещу Албания*¹⁰⁹ Съдът е постановил, че определени категории лишени от свобода следва да бъдат задържани в места, които предлагат условия, подходящи за техните конкретни медицински и други нужди. Съдът е идентифицирал като такива душевно и психично болните, лицата с тежки физически заболявания¹¹⁰ или увреждания, възрастните и наркозависимите в период на абстиненция.

По дело срещу България Съдът е имал повод да разгледа в светлината на чл. 2, чл. 3 и чл. 8 от Конвенцията задълженията на властите по осигуряване лечението на тежко болни лица, включително като разрешат употребата на нелицензиран експериментален медицински продукт за лечение на пациенти в терминална фаза на онкологично заболяване. Съдът е изтъкнал, че страданията вследствие на болест могат да попаднат в обхвата на чл. 3, ако са резултат на нарушение на негативното задължение на държавата да се въздържа от причиняването на сериозни вреди на лица, които са в нейната юрисдикция (напр. лишени от свобода или лица, подлежащи на екстрадиция в държава, където не може да им бъде предоставено адекватно лечение, или уязвимо лице, което по закон има право на определено изследване, но е отказано то да му бъде направено). Съдът обаче не е приел довода, че отказът на властите да предоставят на терминално болни лица достъп до потенциално животоспасяващо лечение, чиято сигурност и ефикасност са все още под съмнение, попада в обхвата на задълженията на държавата по чл. 3. Макар отказът да може да е причинил психически страдания на

¹⁰² *Khudobin v. Russia*, ж. № 59696/00, решение от 26 октомври 2006 г.

¹⁰³ *Wedler v. Poland*, ж. № 44115/98, решение от 16 януари 2007 г.; *Xiros v. Greece*, ж. №1033/07, решение от 9 септември 2010 г.

¹⁰⁴ *Pilcic v. Croatia*, ж. № 33138/06, решение от 17 януари 2008 г.

¹⁰⁵ *Staykov v. Bulgaria*, ж. № 49438/99, решение от 12 октомври 2006 г.

¹⁰⁶ *Logvinenko v. Ukraine*, ж. № 13448/07, и *A.B. v. Russia*, ж. № 1439/06, решения от 14 октомври 2010 г.

¹⁰⁷ *Petukhov v. Ukraine*, ж. № 43374/02, решение от 21 октомври 2010 г.

¹⁰⁸ *Goginashvili v. Georgia*, ж. № 47729/08, решение от 8 март 2012 г.

¹⁰⁹ *Dybeku v. Albania*, ж. №41153/06, решение от 18 декември 2007 г.

¹¹⁰ *Mouisel v. France*, ж. № 67263/01, решение от 14 ноември 2001 г.

жалбоподателите, степента на суровост не е била такава, че той да бъде определен като нечовешко или унижително отнасяне.¹¹¹

- **Принудителна медицинска интервенция.** По чл. 3 няма задължение за предоставяне на медицинска помощ на лишено от свобода лице против неговата воля. Едновременно с това принудителното лечение по принцип не би било в нарушение на чл. 3, ако е наложително от медицинска гледна точка и е в интерес на физическото или психическо здраве на лицето. В тези случаи е задължително наличието на процедурни гаранции срещу произвол, както и гарантирането на достойнството на лицето.

Не е в нарушение на чл. 3 използването на принудителни медицински процедури с цел получаване на доказателства, които не могат да се получат по друг начин. Съдът изисква властите да докажат, че при прилагането на процедурите е бил преценен рискът за здравето на лицето и причинените физически и психически страдания са били сведени до минимум. Съдът преценява степента на осигурения медицински надзор и последиците за здравето на лицето¹¹².

По делото *Горобет срещу Молдова*¹¹³ Съдът е намерил, че незаконното продължително задържане и принудително лечение в психиатрична клиника, което не е било нужно от медицинска гледна точка и жалбоподателят не е имал право на контакти с външния свят, най-малкото е можело да причини чувства на страх, гняв и малоценност и като минимум представлява унижително третиране, в противоречие с чл. 3 от Конвенцията.

- **Дискриминацията** може да представлява унижително отношение. По делото *35 източно-африкански азиатци срещу Обединеното кралство* Комисията е посочила, че третирането на жалбоподателите като „втора категория граждани” е расова дискриминация, която при определени обстоятелства може да представлява унижително отношение¹¹⁴. В междудържавното дело *Кипър срещу Турция*¹¹⁵, по жалба на Кипър срещу ситуацията в Северен Кипър (владян от Турция), Съдът е намерил нарушение на чл. 3, като е постановил, че отношението към карпаските гръцки кипърци заради това, че са част от тази общност, е унижително. На гръцките кипърци било забранено да прехвърлят недвижима собственост на свои роднини, които не живеят в Северен Кипър; на младежите, завършили гимназиалното си образование в държавата Кипър, не било позволено да се върнат и да живеят в Северен Кипър и т.н.

Жалбоподателят по българското дело *Абду*, суданец, бил нападат и бит от двама скинари. Съдът е намерил нарушение на чл. 3 самостоятелно и във връзка с чл. 14 от Конвенцията, като е приел, че към констатираните физически наранявания се прибавя и възможната расистка мотивация на насилниците. Съдът акцентира върху това, че самата полиция характеризира в доклада си нападателите като „скинхедс”, и се произнася, че предполагаемата расистка мотивация на насилието сама по себе си съставлява накърняване на човешкото достойнство на потърпевшите. Съдът изтъква още, че когато се разследват насилнически актове и има съмнения, че те са породени от расистки нагласи, властите са длъжни да вземат всички разумни мерки, за да проверят

¹¹¹ *Hristozov and Others v. Bulgaria*, ж. №№ 47039/11 и 358/12, решение от 13 ноември 2012 г., § 113

¹¹² *Jalloh v. Germany*, ж. № 54810/00, решение на Голямото отделение от 11 юли 2006 г.

¹¹³ *Gorobet v. Moldova*, ж. № 30951/10, решение от 11 октомври 2011 г., § 52

¹¹⁴ *35 East African Asians v. the United Kingdom*, ж. №№ 4626/70 и др., решение по допустимостта от 6 март 1978 г.

¹¹⁵ *Cyprus v. Turkey*, ж. № 25781/94, решение на Голямото отделение от 10 май 2001 г.

дали деянието е расистки мотивирано – „да се третира расистки мотивираните насилия наравно с дела без расистки елемент е равносилно на затваряне на очите пред специфичната природа на такива актове, които са особено разрушителни за основните права. Това задължение за разследване на расисткия мотив е част от задълженията на държавата както по чл. 14 във връзка с чл. 3 ЕКПЧ, така и по самия чл. 3“¹¹⁶.

4. Нечовешко или унижително наказание

В практиката липсва ясно разграничение между нечовешко отношение и нечовешко наказание. По-ясна е разликата между нечовешко и унижително наказание, като, разбира се, критерият е степента на причиненото физическо страдание и унижителността на начина, по който наказанието е било изпълнено.

По правило присъдата, постановена в наказателно производство, не попада в обхвата на чл. 3, тъй като видът и срокът на наказанието са в компетентността на националните съдилища. Разбира се, има изключения – до извод за нарушение могат да доведат например оплаквания срещу допустимите по закон телесни наказания, налагани на децата в училище или в семейството в Обединеното кралство¹¹⁷; изпълнението на смъртно наказание по начин, който причинява повече от минималното възможно физическо и психическо страдание¹¹⁸; екстремни случаи на нарушение на принципа за пропорционалност между тежестта на извършеното престъпление и наложеното наказание¹¹⁹.

5. Наказанието доживотен затвор без замяна

То е в нарушение на чл. 3 от Конвенцията, ако никога и при никакви обстоятелства не може впоследствие да бъде преразгледано и осъденият няма никакъв шанс да бъде освободен. В тази връзка Съдът отбелязва, че сред страните членки на Съвета на Европа все още не съществува ясен и общоприет стандарт относно доживотните присъди и, по-конкретно, преразглеждането и реда за изменението на наказанието. Нещо повече, не може да бъде установена ясна тенденция по отношение на системата и процедурите, касаещи предсрочното освобождаване.¹²⁰ Държавите имат свободата на преценка каква е подходящата присъда за конкретно престъпление и за особено тежки престъпления могат да налагат на пълнолетни извършители наказание доживотно лишаване от свобода. За целите на чл. 3 е достатъчно националният закон да допуска преразглеждане на наказанието с възможност за замяна, намаляване, прекратяване или условно освобождаване на осъдения. По делото *Винтер и други срещу Обединеното кралство* Съдът подчертава, че не е негова задача да определя какъв е подходящият период от време, след който да се извърши преоценка на наказанието, но посочва, че от сравнителноправния анализ и международните правни норми може да бъде направен извод, че е налице подкрепа за създаването на нарочен механизъм, който да гарантира преразглеждане на наказанието доживотно лишаване от свобода максимум 25 години след налагането му, както и последващ периодичен контрол¹²¹. Съдът приема също

¹¹⁶ *Abdu v. Bulgaria*, ж. № 26827/08, решение от 11 март 2014 г., §§ 47-52

¹¹⁷ *Tyrer v. the United Kingdom*, цитирано по-горе; *A. v. The United Kingdom*, ж. № 25599/94, решение от 23 септември 1998 г.

¹¹⁸ *Jabary v. Turkey*, ж. № 40035/98, решение от 11 юли 2000 г.

¹¹⁹ *Weeks v. the United Kingdom*, ж. № 9787/82, решение от 2 март 1997 г.

¹²⁰ *Kafkaris v Cyprus*, ж. № 21906/04, решение на Голямото отделение от 12 февруари 2008 г., § 104

¹²¹ *Vinter and Others v. the United Kingdom*, ж. №№ 66069/09, 130/10 и 3896/10, решение на Голямото отделение от 9 юли 2013 г., §§ 109 и 120

така, че осъденият на такова наказание „има право да знае още от момента на осъждането му какво трябва да прави, за да бъде обсъдено освобождаването му и при какви условия, включително кога ще бъде извършено или може да бъде поискано преразглеждане на наказанието му. Следователно, ако националното право не предвижда механизъм или възможност за преразглеждане на наказанието доживотен затвор без замяна, несъответствието с чл. 3 на това основание възниква още от момента на налагането му, а не на по-късен етап от изтърпяването му.“¹²²

По отношение на българското законодателство Съдът е приел през 2010 г.¹²³, че няма нарушение на Конвенцията, тъй като макар към момента на постановяване на решението това да не се е случвало, наложеното наказание лишаване от свобода без замяна може да бъде опростено или намалено *de jure* и *de facto* с указ за помилване от президента, т.е. жалбоподателят не е бил лишен от всяка надежда, че е възможно един ден да бъде освободен. В цитираното по-горе решение от юни 2014 г. обаче Съдът прилага стандарта, изведен по делото *Винтер и други срещу Обединеното кралство*¹²⁴, и изследва въпроса дали българското законодателство е предвиждало адекватна възможност за преразглеждане на наказанието на жалбоподателя Харакчиев още от момента на влизане на присъдата в сила и след това.¹²⁵ Съдът приема, че след изменението на чл. 74 НК от октомври 2006 г. *de jure* наказанието е можело да бъде опростено или намалено; че след реформата в дейността на Комисията по помилването от януари 2012 г. и решението на Конституционния съд № 6 от 11 април 2012 г. по к.д. 3/2012 за тълкуване на чл. 98, т. 11 от Конституцията, може да се приеме, че *de facto* е имало възможност наказанието на първия жалбоподател да бъде намалено или той да бъде освободен.¹²⁶ Преди тези промени обаче, при влизането в сила на присъдата на г-н Харакчиев, Съдът не е убеден, че е било ясно дали *de jure* съществува възможност за намаляване на наказанието му, нито че е имало такава възможност *de facto* и че може да се счита, че в течение на изпълнението му жалбоподателят е знаел, че съществува механизъм, който действително ще позволи обсъждане на евентуалното му освобождаване.¹²⁷

На следващо място Съдът е обсъдил дали с оглед сериозните оплаквания от режима и условията на изтърпяване на наказанието, на жалбоподателя е била дадена реална възможност да се промени, което е условие за опрощаване или намаляване на наказанието. Съдът подчертава, че макар Конвенцията да не гарантира правото на осъдения да се поправи и да бъде превъзпитан и макар чл. 3 да не вменява на властите безусловно задължение да осигуряват на затворниците програми и дейности за рехабилитация и реинтеграция, тя изисква на лишените от свобода да бъде предоставен шанс, дори и далечен, някой ден да си върнат свободата. За да бъде този шанс действителен и конкретен, властите трябва да предоставят на осъдените на доживотен затвор възможност да се поправят и въпреки че държавите притежават широка свобода на преценка в тази област, режимът и условията на изтърпяване на наказанието не са без значение. В случая жалбоподателят е бил на особено тежък затворнически режим с почти пълна изолация и силно ограничени възможности за социални контакти. Съдът намира, че вредните последици от такъв разрушителен режим, съчетани с материалните

¹²² Цитираното *Vinter and Others v. the United Kingdom*, § 122

¹²³ *Iorgov v. Bulgaria* (no. 2), ж. № 36295/02, решение от 2 септември 2010 г.

¹²⁴ Цитирано по-горе

¹²⁵ *Харакчиев и Толумов*, цитирано по-горе, §§ 253-254

¹²⁶ *Харакчиев и Толумов*, цитирано по-горе, §§ 255-261

¹²⁷ *Харакчиев и Толумов*, цитирано по-горе, §§ 255-256, 262

условия, трябва сериозно да са намалили възможността той да се поправи и така да получи реална надежда, че един ден може да постигне прогрес и наказанието му да бъде намалено. Към това следва да бъде добавена липсата на задълбочена периодична оценка на процеса на превъзпитание. По тези съображения Съдът намира нарушение на чл. 3.¹²⁸

VI. ПОЗИТИВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ ЗА ЗАЩИТА ОТ МАЛТРЕТИРАНЕ

В допълнение към негативното задължение никой да не бъде подлаган на изтезание или друга форма на малтретиране, държавата има общото задължение да гарантира на всички лица под своята юрисдикция защита срещу отнасяне в нарушение на чл. 3. Това включва предприемането на действия за предотвратяване на такова третиране. Член 3 налага на държавата множество позитивни задължения, като например да преследва лицата, които носят отговорността за актове на нечовешко отнасяне, както и да обучава полицейските си служители и военнослужещи като гаранция, че ще упражняват правомощията си по законен начин. Отговорността на държавата може да възникне, ако тя не е осигурила ефективна правна уредба за защита на всяко лице под нейна юрисдикция срещу изтезание и/или нечовешко отнасяне и средства за прилагането ѝ. Законодателство, което не позволява идентифициране на маскирани полицейски служители от специалните части при разследване срещу тях, гарантира фактическа безнаказаност на определена категория полицаи. Българският закон не криминализира причиняването на психически страдания от страна на органи на властта, което е проблем във връзка със задължението за провеждане на ефективно разследване на защитими оплаквания от малтретиране.¹²⁹

Съдът е приемал, че законодателната рамка е незадоволителна, когато не криминализира и не предвижда наказателно преследване на деяния, които са в нарушение на чл. 3, що се касае до отношенията между частни лица. В тази връзка Съдът е подчертавал, че по-специално децата, лицата в уязвимо положение и затворниците се нуждаят от особена грижа и внимание, дори лошото отнасяне да е от страна на цивилни лица.

1. Позитивното задължение за превенция

„Задължението на високодоговарящите страни по чл. 1 от Конвенцията да осигурят на всеки, който се намира под тяхна юрисдикция, правата и свободите, определени в тази конвенция, разгледано съвместно с чл. 3, изисква държавите да вземат мерки, за да гарантират, че лицата под тяхна юрисдикция няма да бъдат подлагани на малтретиране, включително от страна на частни лица”¹³⁰. Това означава, че наред със задължението за създаване на законодателна рамка, която да предоставя адекватна защита срещу малтретиране, държавата е длъжна да предприеме и подходящи мерки, за да защити дадено лице от малтретиране в конкретен случай, за който властите са знаели или са били длъжни да знаят. Например по делото *Преминини срещу Русия*¹³¹ Съдът е посочил, че *„в съответствие със задължението си да зачита, защитава и реализира правото на лицата да не бъдат подлагани на насилие или на унижително третиране, държавата е длъжна да предотвратява и да реагира на актове на*

¹²⁸ Харакчиев и Толумов, цитирано по-горе, §§ 263-267

¹²⁹ *Hristovi v. Bulgaria*, ж. № 42697/05, решение от 11 октомври 2011 г., § 95

¹³⁰ *M.C. v. Bulgaria*, ж. № 39272/98, решение от 4 декември 2003 г., § 149

¹³¹ *Preminyu v. Russia*, ж. № 44973/04, решение от 10 февруари 2011 г., § 85

насилие сред затворниците”. В различен контекст, в *Z и други срещу Обединеното кралство*¹³² Съдът е намерил нарушение заради пропускане на социалните служби да предприемат нужните мерки за предоставяне на защита на децата жалбоподатели от „сериозно продължително пренебрегване и злоупотреба” от страна на родителите им, за което службите са знаели или са били длъжни да знаят. По делото *Опуз срещу Турция*¹³³ Съдът е направил подобни изводи в случай на постоянно и сериозно насилие от страна на съпруга на жалбоподателката спрямо нея и майка ѝ. Въпросът за жертвите на домашно насилие е разгледан и в решенията по делата *Еремия срещу Молдова*¹³⁴, *Е.М. срещу Румъния*¹³⁵ и др.

В *Джорджевич срещу Хърватия*¹³⁶ е намерено нарушение на позитивните задължения на държавата ответник, тъй като властите не са осигурили адекватна защита на човек с психически и физически увреждания срещу тормоз, упражняван от малолетни ученици, за които са били уведомени неколkokратно.

Нарушение на позитивното задължение за ефективно гарантиране на репродуктивното здраве на всеки, и по-конкретно на жените от ромски произход, е и стерилизацията, извършена без осъзнатото информирано съгласие на жената¹³⁷.

В няколко дела срещу Гърция Съдът е намерил нарушение на позитивното задължение на държавата заради бездействието на властите и „особеното положение на несигурност и уязвимост, в което е известно, че живеят кандидатите за убежище в Гърция“¹³⁸. В *Рахими срещу Гърция*¹³⁹ Съдът е постановил, че гръцките власти са нарушили чл. 3 от Конвенцията, тъй като жалбоподателят – 15-годишен кандидат за убежище, е бил оставен сам на себе си, принуден да живее за кратко на улицата, без да му е назначен настойник, въпреки че властите са имали задължение за това. Съдът констатира, че на практика гръцките власти не са имали никаква политика за подпомагане на непридружавани малолетни като жалбоподателя или издирване на семействата им и не са взели никакви мерки, за да го предпазят от възможно насилие на улицата и експлоатация.

В скорошно свое решение по дело срещу Ирландия Голямото отделение на Съда е разгледало въпроса за позитивното задължение на властите да осигурят закрила на децата от малтретиране, особено в контекста на училищното образование, като приемат необходимите специални мерки и гаранции. Съдът е постановил, че държавата не може да се освободи от задължението си спрямо децата в основните училища чрез делегиране на своите отговорности на частни институции или лица.¹⁴⁰

¹³² *Z and others v. the United Kingdom*, ж. № 29392/95, решение на Голямото отделение от 10 май 2001 г., § 74

¹³³ *Opuz v. Turkey*, ж. № 33401/02, решение от 9 юни 2009 г.

¹³⁴ *Eremia v. the Republic of Moldova*, ж. № 3564/11, решение от 28.5.2013 г.

¹³⁵ *E.M. v. Romania*, ж. № 43994/05, решение от 30 октомври 2012 г.

¹³⁶ *Dorđević v. Croatia*, ж. № 41526/10, решение от 24 юли 2012 г.

¹³⁷ *V.C. v. Slovakia*, ж. № 18968/07, решение от 8 ноември 2011 г.

¹³⁸ *M.S.S. v. Belgium and Greece*, ж. № 30696/09, решение на Голямото отделение от 21 януари 2011 г., § 261

¹³⁹ *Rahimi v. Greece*, ж. № 8687/08, решение от 4 април 2011 г.

¹⁴⁰ *O’Keefe v. Ireland*, ж. № 35810/09, решение на Голямото отделение от 28 януари 2014 г.

2. Позитивното задължение всеки акт на малтретиране да бъде разследван и да бъде прилаган законът (т.нар. процедурна гаранция)

В решението си по делото *Асенов и други с/у България*¹⁴¹ Съдът е постановил за първи път, че „когато едно лице повдига защитимо твърдение, че незаконно и в нарушение на чл. 3 е било сериозно малтретирано от полицията или други държавни служители, тази разпоредба, във връзка с общото задължение на държавата по чл. 1 от Конвенцията да „осигури на всяко лице под нейната юрисдикция правата и свободите, определени [в тази конвенция]”, имплицитно налага задължение за ефективно официално разследване. Както и по чл. 2, това разследване трябва да е годно да доведе до издирването и наказването на отговорните лица (...). Ако това не беше така, общата правна забрана на изтезанията и нечовешкото и унижително отношение и наказание би била неефективна на практика, въпреки фундаменталното ѝ значение, и в някои случаи би станало възможно представители на държавата да нарушават правата на лицата, намиращи се под техен контрол, практически безнаказано”. Това заключение на Съда въвежда изискване за ефективно, обективно и навременно разследване и по отношение на оплаквания от изтезания, нечовешко или унижително отношение, като процедурна гаранция срещу нарушения на забраната на изтезания – подобно на изведеното по-рано изискване за разследване на смърт, причинена от държавни служители, като гаранция срещу нарушения на правото на живот. Така практиката на Европейския съд по правата на човека по тълкуването на съдържанието на тези текстове се доближи до Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отношение или наказание, която предвижда изрично задължение на страните по този международен договор (сред които и България) за образуване и провеждане на незабавно, обективно и безпристрастно разследване на подобни нарушения и изправяне на виновните пред наказателен съд.

Процедурното задължение на държавата за разследване възниква както при съмнения за малтретиране от страна на държавни служители, така и при данни за насилие от страна на частни лица¹⁴².

Аналогично на процедурното задължение по чл. 2, за да бъде разследването ефективно, е необходимо лицата, които го провеждат, да са независими от замесените в събитията. Това означава не само липса на йерархична или институционална връзка, но и практическа независимост. Държавата има задължението да започне *ex-officio* разследване на всеки един случай на незаконно третиране, за който разполага с достатъчно данни. Не е необходима формална жалба от страна на жертвата или нейните близки. Разследването трябва да е и ефективно, в смисъл че трябва да води към идентифицирането и наказването на отговорните лица. Това е задължение не за резултат, а за средства. Властите трябва да са предприели разумните стъпки, които са във възможностите им, за да се съберат доказателствата по случая, включително свидетелски показания, съдебномедицински експертизи, очни ставки и т.н. Всеки недостатък на разследването, който подкопава годността му да установи отговорното лице, рискува да го направи несъответстващо на този стандарт. Бавното и неефективно разследване също може да доведе до констатация за нарушение на чл. 3143.

¹⁴¹ *Assenov and Others v. Bulgaria*, ж. № 24760/94, решение от 28 октомври 1998 г., § 102

¹⁴² *M.C. v. Bulgaria*, цитирано по-горе

¹⁴³ *Ebcin v. Turkey*, ж. № 19506/05, решение от 1 февруари 2011 г.

Процедурното задължение налага – когато фактите изискват това – разследването да доведе до ефективно наказателно или подходящо гражданско, дисциплинарно или административно производство, за да бъде законът приложен спрямо отговорните лица. Това изискване не е изпълнено, когато има явно несъответствие между санкцията и сериозността на престъплението (напр. извършено от полицаи, нанесли сериозни травми по време на задържането на 16-годишно момче¹⁴⁴). Не е изпълнено и когато поради забавяния наказателното преследване се погаси по давност.¹⁴⁵ На последно място, властите трябва да предоставят разумен достъп и възможност за запознаване на жертвата или нейни близки с материалите по делото¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *Darraj v. France*, ж. № 34588/07, решение от 4 ноември 2010 г.

¹⁴⁵ *P.M.v. Bulgaria*, ж. № 49669/07, решение от 24 януари 2012 г.

¹⁴⁶ *Boicenco v. Moldova*, ж. № 41088/05, решение от 11 юли 2006 г.

ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ

Правото на свобода и сигурност е едно от фундаменталните права на индивида в демократичното общество. *Личната свобода* като общопризната ценност е в сърцевината на това право. Гаранциите, свързани с упражняването му, имат за цел да осигурят защита на физическата свобода на личността срещу произволните действия на властите, изразяващи се в незаконно или неоправдано *лишаване от свобода*¹⁴⁷. Именно в светлината на личната свобода правото на *сигурност* се разглежда като право на отделното човешко същество да бъде защитено от произвола на властите.

1. ПРАВНА УРЕДБА

Без да се подценява значението на другите международноправни актове, които гарантират правото на свобода и сигурност, в по-нататъшното изложение водещо ще е мястото на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията).

Член 5 от ЕКПЧ гласи:

„Право на свобода и сигурност

1. Всеки има право на свобода и сигурност. Никой не може да бъде лишен от свобода освен в следните случаи и само в съответствие с процедури, предвидени от закона:

- a) законно лишаване от свобода на лице по силата на постанова на компетентен съд присъда;*
- b) законен арест или лишаване от свобода на лице за неизпълнение на законно съдебно решение или с цел осигуряване на изпълнението на задължение, предписано от закона;*
- c) законен арест или лишаване от свобода на лице с цел да се осигури явяването му пред предвидената в закона институция при обосновано подозрение за извършване на престъпление или когато обосновано е призната необходимостта да се предотврати извършване на престъпление или укриване след извършване на престъпление;*
- d) лишаване от свобода на непълнолетно лице на основата на законно решение, за да се осигури надзор с възпитателна цел, или законно лишаване от свобода на такова лице с цел да се осигури неговото явяване пред предвидената в закона институция;*
- e) законно лишаване от свобода на лице с цел да се предотврати разпространението на инфекциозни болести, както и на душевноболни лица, алкохолици, наркомани или скитници;*
- f) законен арест или лишаване от свобода на лице с цел да се предотврати незаконното му влизане в страната или на лице, против което се предприемат действия за неговото депортиране или екстрадиция.*

2. На всяко арестувано лице трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват.

3. Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в съответствие с разпоредбите на т. 1 (с) на този член, трябва своевременно да бъде изправено пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции, и има право на гледане на неговото

¹⁴⁷ Но не и защита срещу *частичното ограничаване* на личната свобода. Такава защита е предоставена от други норми на Конвенцията и протоколите към нея.

дело в разумен срок или на освобождаване преди гледането на неговото дело в съда. Освобождаването може да бъде обусловено от даването на гаранции за явяване в съда.

4. Всяко арестувано или лишено от свобода лице има право да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе; в случай, че задържането е неправомерно, съдът е длъжен да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

5. Всяко лице, арестувано или лишено от свобода в нарушение на изискванията на този член, се ползва с осигурено от правните процедури право на обезщетение.”

Правото на свобода и сигурност е закрепено в чл. 9 от Всеобщата декларация за правата на човека на ООН от 1948 г., която няма обвързващ характер, но става основа на последващи международноправни актове за защита на правата на човека. Самата Конвенция, според преамбюла ѝ, е изготвена с цел да предприеме „първите стъпки за колективно прилагане на някои права, прогласени от Всеобщата декларация”. През 1966 г. Международният пакт за граждански и политически права на ООН също урежда правото на свобода и сигурност (чл. 9), с формулировки, много сходни с постулатите на чл. 5 от Конвенцията, която вече е била приложимо право в течение на 16 години.

В системата на правото на Европейския съюз защитата на личната свобода е гарантирана от чл. 6 от Хартата на основните права, където пределно сбито е казано, че всеки има право на свобода и сигурност, но според Разясненията относно Хартата¹⁴⁸ правата по чл. 6 съответстват на правата, гарантирани от чл. 5 ЕКПЧ, и съгласно чл. 52, т. 3 от Хартата имат същия смисъл и същия обхват, от което следва, че ограниченията, които могат законно да им бъдат наложени, не могат да надхвърлят границите, позволени от чл. 5 ЕКПЧ.

Посочените международноправни актове, прогласяващи правото на свобода и сигурност, потвърждават извода, че Конвенцията (в частност чл. 5), има ключово място сред тях.

Конституцията на България също гарантира правото на лична свобода и неприкосновеност (чл. 30).

2. ОГРАНИЧЕНИЯ НА ПРАВОТО НА СВОБОДА И СИГУРНОСТ. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

По смисъла на чл. 5 от Конвенцията правото на свобода и сигурност не е *абсолютно* право. *Засягането на личната свобода на индивида* е допустимо само в случаите, *изчерпателно* изброени в чл. 5, ал. 1, и при наличието на изискваните в чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 процесуални гаранции и средства за защита срещу произволни посегателства и злоупотреба.

¹⁴⁸ 2007/С 303/02

А. Допустимата намеса трябва да е „предвидена в закона”

Изброените в чл. 5, ал. 1 случаи на намеса в упражняването на правото на лична свобода ще съответстват на духа и буквата на Конвенцията, ако са предвидени в националния закон. Той трябва да определя *основанията* за лишаването от свобода, но и да урежда „*процедурите*”, т. е. начина, по който се налага това ограничение.

Що се отнася до понятието „закон”, Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) е приел¹⁴⁹, че „*законът трябва да бъде достатъчно достъпен – на гражданите следва да са предоставени достатъчни според конкретните обстоятелства насоки относно това кои правни норми са приложими към даден случай*”. Една норма, независимо дали е част от писаното или неписано право на съответната държава, не може да се смята за закон, ако не е формулирана ясно и ако не е предвидима. Тя трябва да даде възможност на индивида да съобрази поведението си с нея и да прецени какви ще бъдат последиците от конкретните му действия или бездействия според закона, дори и ако за това е нужно да прибегне до квалифицираната помощ на юрист. От казаното следва, че всяко лишаване от свобода би било в нарушение на чл. 5 от Конвенцията, ако основанията и процедурите за налагането му не са предвидени в „закон” с посочените характеристики.

Основният смисъл на чл. 5 е да предостави гаранции срещу произвол. По делото *Акдениз и други с/у Турция*¹⁵⁰ Съдът подчертава, че всяко лишаване от свобода трябва не само да бъде извършено в съответствие с материалноправните и процесуалните разпоредби на националния закон, но също така и да съответства на самата цел на чл. 5, а именно да предостави *защита* на индивида от произволно задържане. За да има обаче ефективна защита срещу възможните злоупотреби от страна на властите, трябва да са налице съответни *процедурни* гаранции, заложи в самата Конвенция. Те са формулирани в чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 от ЕКПЧ като изисквания, на които съответните национални процесуални норми трябва да отговарят, и се отнасят до упражняването на *всички* допустими форми на лишаване от свобода, посочени в чл. 5, ал. 1 (а) – (f) от Конвенцията.

Б. Процедурните гаранции при защитата на правото на свобода и сигурност (чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4 от Конвенцията)

1) *На всяко арестувано лице трябва незабавно да бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му и всички обвинения, които му се предявяват (чл. 5, ал. 2).*

Това изискване установява принцип за откритост и яснота, без който другите разпоредби в защита на личната свобода биха били неефективни. Когато някой е арестуван, трябва да му се съобщи причината за това. Смята се, че изискването „незабавно да му бъдат съобщени на разбираем за него език основанията за арестуването му” е в негов интерес в тази трудна ситуация и може да бъде необходимо за упражняването на другите му права.

Член 5, ал. 2 изисква информиране относно всички обвинения, които се предявяват при задържане в условията на чл. 5, ал. 1 (с). Когато на лицето само се съобщи, че ще бъде

¹⁴⁹ *Sunday Times v. The United Kingdom (№ 1 и № 2)*, жалби №№ 6538/74 и 13166/87, решения от 26.04.1979 г. и от 26.11.1991 г., и *Malone v. The United Kingdom*, ж. № 8691/79, решение от 02.08.1984 г.

¹⁵⁰ *Akdeniz and others v. Turkey*, ж. № 23954/94, решение от 31.05.2001 г.

разпитано във връзка с престъпление, без да има конкретно подозрение срещу него, задържането ще бъде в нарушение на чл. 5, ал. 1 и за задържания е важно да знае това. Полицията трябва или да разкрие подозрението и да го обвини, или да не го арестува. Ако няма обвинение, комбинацията на чл. 5, ал. 1 с чл. 5, ал. 2 предоставя доста ефективна защита за човек, който познава правата си.

Правото на незабавна и адекватна информация за причините на лишаването от свобода е предпоставка и за ефективното упражняване на предвиденото в чл. 5, ал. 4 от Конвенцията право, а то е

2) правото на всяко арестувано или лишено от свобода лице да обжалва законността на неговото задържане в съда, който е задължен в кратък срок да се произнесе и, ако задържането е неправомерно, да нареди незабавното освобождаване на задържаното лице.

а) Общ характер на задължението

Задължението на властите да предоставят тази процесуална гаранция срещу произволно задържане има общ характер и не зависи от основанийта за ареста или задържането. Това означава, че всеки индивид, засегнат от подобно ограничение, следва във всички случаи да разполага с процедурна възможност за съдебен контрол и преценка на законността на ограничението.

Начинът, по който е уредено обжалването на 24-часовото задържане по Закона за министерство на вътрешните работи (ЗМВР), създава само привидна възможност за защита в рамките на срока на задържането. На практика липсва регламентация за реализиране на декларираното право.

Съгласно чл. 72 от ЗМВР полицейските органи могат да задържат лице в хипотезите, предвидени в чл. 72, ал. 1, т. 1-7:

- когато за лицето има данни, че е извършило престъпление;
- ако лицето, след надлежно предупреждение, съзнателно пречи на полицейски орган да изпълни задължението си по служба;
- в случай, че лицето показва тежки психични отклонения и с поведението си нарушава обществения ред или излага живота си или живота на други лица на явна опасност;
- при невъзможност да се установи самоличността на лицето в случаите и по начините, посочени в чл. 70 от ЗМВР;
- когато лицето се е отклонило от изтърпяване на наказанието лишаване от свобода или от местата, където е било задържано като обвиняем в изпълнение на разпореждане на орган на съдебната власт;
- когато лицето е обявено за издирване с цел задържане, както и по искане на друга държава във връзка с неговата екстрадиция или в изпълнение на Европейска заповед за арест;
- в други случаи, определени със закон.

В чл. 72, ал. 4 от ЗМВР е регламентирано, че задържаното лице има право да обжалва пред съда законността на задържането, а съдът се произнася по жалбата незабавно. Този законов текст привидно е в съответствие с правото на свобода и сигурност по чл. 5, ал. 4 от Конвенцията. Съответствието е само привидно, първо, защото няма

процесуален ред, регламентиран в закон, по който съдът да се произнесе незабавно по жалбата, и второ, защото в ЗМВР не е предвидено правомощие на съда, който контролира законността на задържането, да освободи задържания.

По повод последното следва да се има предвид решението по делото *T. W. срещу Малта*¹⁵¹, в което съдът приема, че е налице нарушение на чл. 5, т. 3 от ЕКПЧ, защото съдията, пред който е изправен жалбоподателят, не е имал правомощие да разпореди освобождаването му.

Обжалването по АПК на административния акт (заповедта за задържане), не е ефективно средство за реализиране на правото по чл. 72, ал. 4 от ЗМВР, защото съдебната преценка за законосъобразността ѝ не е от естество да реализира правото на жалбоподателя съдът да се произнесе по законността на фактическото му задържане, докато то трае (фактът на задържането, трябва да подлежи на отделен контрол от административния акт – заповед за задържане). Това е така, защото не е възможно в рамките на 24 часа да се развие процедурата за обжалване на индивидуални административни актове (в случая на заповедта за задържане). Жалбата се подава чрез органа, който я е издал, в 14-дневен срок от узнаването – т.е. от връчване на заповедта за задържане. Органът я комплектува и изпраща на административния съд. Административният ръководител на съда разпределя делото на съдия-докладчик, който насрочва открито съдебно заседание в срок до два месеца от постъпване на жалбата в съда. Следва размяна на книжа. Съдът има задължение да се произнесе в едномесечен срок от заседанието, в което е приключило делото (виж чл. 157, чл. 163, чл. 172, чл. 251-254 от АПК).

Изводът е, че полицейското задържане до 24 часа по ЗМВР в същността си не съответства на стандарта, заложен в чл. 5, ал. 4 от Конвенцията, тъй като не подлежи на съдебен контрол, при който съдът да има правомощие да се произнесе по законността на задържането и в случай, че е незаконосъобразно, да нареди освобождаване на задържания. Този извод намира пълно потвърждение в съвсем скорошното решение на ЕСПЧ по делото *Петков и Профиров срещу България*.¹⁵²

В рамките на българския наказателен процес е налице специфична хипотеза, при която процесуалният закон *въобще не предвижда* възможност за съдебен контрол върху ограничаването на личната свобода на обвиняемия и това е *в пряко противоречие с общия* характер на задължението на властите да гарантират правото на задържания да обжалва пред съд законността на задържането *независимо от основанието му*. Става дума за изпълнението на правомощието на прокурора по силата на чл. 64, ал. 2 от НПК да постанови задържане на обвиняемия до 72 часа, за да осигури довеждането му пред съда, който следва да се произнесе по искането на прокурора за постановяване на мярка за неотклонение задържане под стража.

У нас има съдии, които, позовавайки се на приоритетното действие на нормата на чл. 5, ал. 4 от Конвенцията като част от ратифициран от страната ни и обнародван международен договор, допускат съдебния контрол и разглеждат жалби на обвиняеми срещу задържания, постановени от прокурори на основание чл. 64, ал. 2 от НПК. Тази съдебна практика обаче далеч не е повсеместна, доколкото други съдии отказват да

¹⁵¹ *T. W. v. Malta*, ж. № 25644/94, решение на Голямото отделение от 29.04.1999 г.

¹⁵² *Petkov and Profirov v. Bulgaria*, ж. №№ 50027/08 и 50781/09, решение от 24.06.2014 г., § 68.

разглеждат подобни жалби, тъй като НПК не предвижда съдебен контрол върху разглежданите прокурорски постановления. След решението на Съда по делото *Звездев с/у България*¹⁵³ е ясно, че отказите на съдилищата да осъществяват контрол над обсъжданите тук прокурорски актове са в противоречие с процедурните изисквания на чл. 5, ал. 4 от Конвенцията. Видно от решението, ЕСПЧ е пределно ясен и категоричен в становището си защо в случая чл. 5, ал. 4 е бил нарушен:

„В конкретния случай Съдът отбелязва, че прокурорското постановление ... [за задържането на жалбоподателя Звездев за 72 часа] не е било подложено на никакъв съдебен контрол от страна на вътрешна юрисдикция, тъй като жалбоподателят не е бил изправен пред компетентен да вземе спрямо него мярката за неотклонение задържане под стража съд, а и вътрешното право не предвижда никакво друго средство за защита по съдебен път, което да може да доведе до освобождаване на въпросното лице преди изтичане на срока на постановеното от прокурора задържане. Поради това Съдът смята, че възможността за оспорване на постановлението на районния прокурор ... пред по-горестоящия по длъжност прокурор не отговаря на изискванията на чл. 5, ал. 4 [от Конвенцията], доколкото се касае за контрол, който не е съдебен, а йерархичен ... и не гарантира изправянето на въпросното лице лично пред органа, който взема решение ... От друга страна ... [ответното] правителство не е представило доказателство за съществуването на каквото и да било друго вътрешноправно средство за защита, което би позволило на въпросното лице да оспори законността на прокурорското постановление [за задържане за 72 часа].”¹⁵⁴

Очевидно на национално ниво има два изхода от ситуацията – или практиката на съдилищата да се уеднакви в посока към пряко прилагане на чл. 5, ал. 4 от Конвенцията и съдебният контрол над „прокурорските задържания за 72 часа” да се допуска и осъществява на това основание, или да се измени НПК чрез въвеждане в самия него на процесуална възможност за обжалването им пред съд.

Както се изяснява по-долу, обхватът на съдебния контрол върху прокурорските постановления, издадени на основание чл. 64, ал. 2 от НПК, трябва да е в пълен обем, т. е. да се разпростира върху *всички* процесуални и материалноправни предпоставки за налагането на мярката, които са съществени за „законността” ѝ. При преценката на законността от съществено значение за съдилищата е стриктно да следят дали мярката е постановена в строго съответствие с поставената от националния закон цел, а именно – да осигури довеждането на обвиняемия пред съда, който следва да се произнесе по искането на прокурора за постановяване на мярка за неотклонение „задържане под стража”. Това е особено необходимо, тъй като не е тайна, че постановленията на прокурорите, издадени на основание чл. 64, ал. 2 от НПК, почти винаги недопустимо се използват за постигане на други процесуални цели, а не за целта, изрично предвидена в закона. Що се отнася до *продължителността на задържането*, и тук съдебната преценка е от особена важност, тъй като, ако е било възможно целта на мярката да бъде постигната за по-кратък срок, постановяването на задържането от прокурора за пълни 72 часа (както често става) би било незаконосъобразно.

¹⁵³ *Zvezdev v. Bulgaria*, ж. № 47719/07, решение от 07.01.2010 г.

¹⁵⁴ Пак там, § 39.

б) Обхват на контрола

Видно от самия текст на нормата, за да се избегне незаконно или произволно лишаване от свобода, или пък злоупотреба в случаите, когато то е законно допустимо, ефикасният съдебен контрол следва да е на разположение на засегнатите не само при първоначалното налагане на ограничението, но и докато лишаването от свобода продължава във времето. Съдът е разглеждал както оплаквания във връзка с продължително досъдебно задържане под стража, така и оплаквания от лица с душевни разстройства. Причините за задържането на душевноболно лице по чл. 5, ал. 1 (е) от Конвенцията се променят и обезсмислят, ако пациентът вече е превъзмогнал заболяването си, и тогава изискванията на чл. 5, ал. 4 не могат да се изчерпят само с контрола върху първоначалното решение за принудително лечение. „Самата същност на този вид лишаване от свобода явно изисква възможност за преразглеждане на законността през разумни интервали от време”¹⁵⁵.

Обхватът на съдебния контрол не само дава право на задържаното лице да инициира производството, но се разпростира и върху процесуалните и материалноправни предпоставки за налагането на мярката, които са съществени за „законността” ѝ¹⁵⁶. Това означава, че компетентният местен съд трябва да разгледа както *съответствието с процесуалните изисквания на вътрешното право*, така и *легитимността на целта, която се преследва* – дали и доколко все още е обосновано да се продължи прилагането на мярката.

в) Процедурата

По своя характер процедурата напомня чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, защото чл. 5, ал. 4 също гарантира справедлив процес, но със специфичен предмет на разглеждане – самата лична свобода. Въпреки това различие, много от принципите на съдебния контрол по чл. 5, ал. 4 са аналогични на изискванията за справедлив процес по чл. 6. Приложимият стандарт е установен в решението по делото *Винтерверп с/у Нидерландия*, където Съдът е приел, че „... не е необходимо съдебното производство по чл. 5, ал. 4 да е винаги съпроводено от гаранциите, изисквани от чл. 6, ал. 1 за гражданския или наказателния процес ... Все пак, от съществено значение е засегнатото лице да има достъп до съд и възможност да бъде изслушано – лично или, където е необходимо, чрез някаква форма на представителство, без което няма да са му предоставени „основните процесуални гаранции, приложими при лишаване от свобода”¹⁵⁷.

- „Съд”

Във всички случаи органът, който осъществява контрола по чл. 5, ал. 4 от Конвенцията на национално ниво, следва да отговаря на изискванията за „съд”: той трябва да бъде независим от изпълнителната власт и да е в състояние да упражнява пълноценен контрол, включително и правомощие да разпорежи освобождаването на задържаното лице.

¹⁵⁵ *X. v. The United Kingdom*, ж. № 7215/75, решение от 05.11.1981 г., § 52.

¹⁵⁶ *Bukevicius v. Lithuania*, ж. № 48297/99, решение от 26.03.2002 г.

¹⁵⁷ *Winterwerp v. The Netherlands*, ж. № 6301/73, решение от 24.10.1979 г., § 60.

- *Равнопоставеност на страните*

Друг важен принцип на чл. 5, ал. 4 е принципът на равнопоставеност на страните. По делото *Кампанис с/у Гърция*¹⁵⁸ местният съд изслушал аргументите на прокурора срещу освобождаването на задържан, но на самия задържан не било позволено да се яви лично. По тази причина Съдът е установил нарушение на чл. 5, ал. 4 поради незачитане на принципа за равнопоставеност на страните и е приел, че при необходимост задържаният има право и на някаква форма на представителство в производството по чл. 5, ал. 4. Това е важно, тъй като засегнатият може да няма правна подготовка, за да защити ефективно своите интереси.

V. Задържането под стража на обвиняеми лица в рамките на наказателното производство – най-често срещаната и най-проблемна форма на намеса в личната свобода; стандартите на Съда в Страсбург (чл. 5, ал. 1 (с) и чл. 5, ал. 3 от Конвенцията)

Една от най-често прилаганите форми на лишаване от свобода, която е източник и на най-много проблеми, е задържането под стража на обвиняеми лица в рамките на наказателното производство. Текстовете на чл. 5, ал. 1 (с) и чл. 5, ал. 3 от Конвенцията, заедно с гаранциите по чл. 5, ал. 2 и чл. 5, ал. 4, определят стандартите за защита на правото на лична свобода на тези лица.

1) Предпоставки

При хипотезата на чл. 5, ал. 1 (с) наличието на *обосновано подозрение* е изискване, без което задържането ще е незаконно, макар от редакцията да изглежда, че това изискване е само едно от алтернативно изброените няколко условия. По делото *Луканов с/у България*¹⁵⁹ Съдът е постановил, че ограничаването на личната свобода е било в противоречие с изискванията на чл. 5, ал. 1 (с), тъй като не може да има „обосновано подозрение”, когато деянието, за което е наложена мярката, не съставлява престъпление. В по-нататъшната си практика по български дела Съдът е обърнал внимание върху риска, породен от дискрецията на прокуратурата *единствена* да квалифицира деянията, във връзка с които тя иска задържане под стража.

Въпреки че не е изрично споменато, в допълнение към предпоставките по чл. 5, ал. 1 (с) и като част от понятието „да се осигури явяването пред съд”, се включва и ограничаването на личната свобода при риск от унищожаване на доказателства или от оказване на натиск върху свидетели (което може да съставлява и риск да се извърши „друго престъпление”). Тези обстоятелства обаче имат значение само ако са предвидени в националното законодателство като основания, които подлежат на преценка при определяне на първоначалната мярка за неотклонение на обвиняемото лице. В този смисъл са решенията *I.A. срещу Франция*¹⁶⁰ и *Александър Макаров срещу Русия*¹⁶¹. Тук ще отворим една скоба, за да посочим, че по сходен начин стои въпросът и със задържането на основание чл. 5, ал. 1 (б) от Конвенцията. Тази разпоредба допуска арест или лишаване от свобода за неизпълнение на законосъобразно съдебно решение или с цел осигуряване на

¹⁵⁸ *Kampanis v. Greece*, ж. № 17977/91, решение от 13.07.1995 г.

¹⁵⁹ *Lukanov v. Bulgaria*, ж. № 21915/93, решение от 20.03.1997 г.

¹⁶⁰ *I. A. v. France*, ж. № 28213/95, решение от 23.09.1998 г.

¹⁶¹ *Aleksandr Makarov v. Russia*, ж. № 15217/07, решение от 12.03.2009 г.

изпълнението на задължение, предписано от закона. В националното законодателство обаче трябва изрично да е предвидена възможност за задържане за неизпълнение на решение или неизпълнение на законово задължение. Например в България би било законно задържането на лице, което при полицейска проверка не може да представи документ за самоличност или да установи самоличността си чрез свидетели, защото това е предвидено в ЗМВР – чл. 72, т. 4. Няма да е законно обаче задържането на лице, което отказва да му бъде извършена задължителна полицейска регистрация, защото това не е законно основание за задържане. Задържане по чл. 5, ал. 1 (с) може да се разпорежи при наличието на следните обстоятелства: да е налице обосновано подозрение, че лицето е извършило престъпление, и в допълнение към това, да има реална опасност лицето да извърши друго престъпление или да избяга, и необходимост да му се попречи. Обстоятелствата, които се изискват в допълнение към „обоснованото подозрение”, не са кумулативни и е достатъчно да съществува едно от тях, но задържане само поради това, че има обосновано подозрение, без да е налице някое от останалите две обстоятелства, ще бъде в нарушение на чл. 5, ал. 1 (с) от Конвенцията. Ето защо, от гледище на тези критерии, е абсолютно недопустимо задържането под стража да се обосновава единствено с тежестта на обвиненията, каквато практика са имали и, изглежда, продължават да имат някои български съдилища поради определени двусмислени формулировки в НПК. Тази практика е била предмет на критика от страна на Съда в Страсбург по редица български дела¹⁶². По делото *Атанасов с/у България*¹⁶³ Съдът е отбелязал: „Съдът намира, че като са решили да продължат задържането под стража на жалбоподателя, властите не са съумели да посочат каквито и да било причини и да преценят специфичните факти и доказателства за това, дали той може да се укрие, да извърши друго престъпление или да затрудни разследването. Видно е, че по този начин властите са приложили порочния подход, според който задържането под стража се налага и автоматично се продължава винаги, когато обвиненията са за сериозно престъпление, но без конкретен анализ, което прави тази жалба подобна на други по предишни дела срещу България, по които са били установени нарушения (виж например делото *Илийков*) ...”.

2) Допълнителни стъпки

Задържането по наказателни производства трябва да води до допълнителните стъпки: незабавно информиране за причините според чл. 5, ал. 2, съевременно изправяне пред съдия във връзка със самото задържане (чл. 5, ал. 3) и, в последна сметка, до стъпките, предвидени в чл. 6 от Конвенцията – повдигане на обвинение и наказателен процес. В противен случай лицето би следвало да бъде освободено. Конвенцията не допуска групови арести или задържания.

Разпоредбата на чл. 5, ал. 1 (с) за лишаването от свобода във връзка с наказателни производства следва да се чете заедно с чл. 5, ал. 3 и е неизменно свързана с гаранциите по чл. 5, ал. 4. Чл. 5, ал. 3 е основна процедурна разпоредба, целяща баланс между необходимостта да се реагира срещу престъплението (дори и ако е налице само подозрение) и защитата на личната свобода, която всеки има и която следва да бъде гарантирана срещу произвол и злоупотреби. Въпреки че презумпцията за невинност има значителна тежест срещу задържането под стража, тя трябва да отстъпи пред необходимостта да се предприемат действия – например поради опасността извършителите да избягат или да извършат други престъпления. От друга страна, такава

¹⁶² Например *Ilijkov v. Bulgaria*, ж. № 33977/96, решение от 26.07.2001 г.

¹⁶³ *Atanasov v. Bulgaria*, ж. № 54172/00, решение от 10.01.2008 г., § 36.

задържане подлежи на санкция от съд (чл. 5, ал. 3) и трябва да бъде последвано от съдебен процес съгласно чл. 6. Задържането преди произнасянето на присъда не е лишаване от свобода в смисъла на наказание „по силата на присъда” съгласно чл. 5, ал. 1 (а). На всеки етап преди произнасянето на присъда задържането по наказателни производства е *временно* и *процедурно*. Тъй като задържането често служи за оказване на натиск върху обвиняемите с цел да признаят, то неизбежно дава предимства на полицията, което може да доведе до злоупотреба.

3) Гаранциите по чл. 5, ал. 3

а) *„своевременно” изправяне пред „съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции”*

Първата от гаранциите по чл. 5, ал. 3 е правото на задържания да бъде своевременно изправен пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции.

- *„своевременно”*

Много страни установяват прецизни срокове, в рамките на които задържаният трябва да бъде изправен пред компетентен съд. Въпреки че 24 до 48 часа е нормалният срок, предвиден в националните закони на много европейски държави, Съдът не е установил точни срокове по отношение на чл. 5, ал. 3. Естеството на престъпленията, за които е заподозряно лицето, и конкретните обстоятелства определят дали изискването за „своевременност” е спазено. Сред конкретните обстоятелства са например отдалечеността на мястото на задържането от седалището на съда и тежките метеорологични условия. В решението по *делото Гуцанови срещу България*¹⁶⁴ ЕСПЧ е намерил нарушение на правото на жалбоподателя да бъде изправен своевременно пред съда, тъй като това е било сторено три дни, пет часа и тридесет минути след задържането, а жалбоподателят е бил задържан в същия град, в който се е намирал и компетентният съд. Освен това не е било необходимо прилагането на извънредни мерки за сигурност, освен стандартното конвоиране до съдебната зала.

- *цел*

Целта на „изправянето пред съдия” е да се направи обективна и независима преценка дали има обосновано подозрение и съответно – дали има необходимост от задържане под стража.

Фактът, че дадено лице е направило признание или че вината му може да изглежда очевидна, не е относим към приложението на чл. 5, ал. 3 – съдията трябва да постанови решението си с оглед на изброените в разпоредбата условия. Решението за задържане по чл. 5, ал. 3 не зависи от каквато и да било загатната или очевидна констатация за вина. Въпреки че нормално на този етап вече съществува конкретно обвинение, не това е обуславящото при решаването за мярката. Предмет на разглеждане е дали има обосновано подозрение и дали задържането е необходимо, за да се попречи на лицето да избегне правосъдие или да извърши други престъпления.

¹⁶⁴ *Gutsanovi v. Bulgaria*, ж. № 34529/10, решение от 15.10.2013 г.

- „съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции”

По-нататък чл. 5, ал. 3 изисква решението за задържане да бъде взето от „съдия, или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции”. Според практиката на Съда в Страсбург „длъжностните лица”, изпълняващи съдебни функции, следва да отговарят на три критерия: а) да са независими от изпълнителната власт и от страните, като е допустимо да са в положение на субординация към други съдии или длъжностни лица; б) да имат правомощието да изпълнят процесуалното изискване да изслушат лично доведеното лице и в) да са овластени да вземат предвид обстоятелствата, свидетелстващи за и против задържането, да определят правното основание на задържането и да разпоредят освобождаване при липса на такова основание.

До м. януари 2000 г. българският закон е бил в явно противоречие с изискването относно лицето, което има правомощие да постанови задържане под стража. Съдът е установил нарушения на правото по чл. 5, ал. 3 от ЕКПЧ, тъй като прокурорът, който дотогава е имал такова правомощие, не може да се смята за независим от обвинителната страна в процеса, доколкото сам е изпълнявал обвинителната функция (например решението по делото *Николова с/у България*¹⁶⁵).

б) Разумен срок на задържането

С изискването за *разумен срок на задържането* чл. 5, ал. 3 от Конвенцията цели да подложи властите на натиск за действия с „необходимото усърдие” в полза на личната свобода на индивида. Позволеният „разумен срок” на задържането е по-кратък от разрешения разумен срок на процеса по чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, тъй като целта е да се ограничи продължителността на задържането на лицето, а не да се постигне бързина на производството. Необходимото време делото да се подготви достатъчно за съдебен процес няма връзка с времето, през което задържането на обвиняемия под стража е обосновано. Същевременно текстът на чл. 5, ал. 3 предвижда възможност за „освобождаване преди гледането на неговото дело в съда”.

Очевидно, когато „обоснованото подозрение” отпадне, задържането става незаконно. Продължаващото съществуване на обосновано подозрение е необходимо условие за законността на задържането през цялото му времетраене, но след определен период то вече не е достатъчно. Тогава ще трябва наново да се установява дали другите предпоставки по чл. 5, ал. 1 (с) все още са налице, за да оправдаят продължилото лишаване от свобода.

Необходимостта от продължаващо задържане по чл. 5, ал. 3 се преценява с оглед на всички обстоятелства, а не с оглед на обвинението спрямо задържаното лице. Ето защо Съдът в повечето случаи преценява дали властите са положили необходимото усърдие за бързо придвижване на делото и дали е имало конкретни затруднения за това. В този смисъл самото обвинение няма отношение към необходимостта от задържането.

Текстът на чл. 5, ал. 3 позволява освобождаването на задържаното под стража лице срещу определени гаранции, че то ще се яви на съдебния процес. Това не означава

¹⁶⁵ *Nikolova v. Bulgaria*, ж. № 31195/96, решение на Голямото отделение от 25.03.1999 г.

абсолютно право на освобождаване под гаранция. Съдът обаче последователно застъпва становището, че ако единственото основание за задържането е опасността от укриване на задържания, тогава паричната гаранция е средство съдебните органи да намалят продължителността на задържането до съдебния процес.

Г. Осигуреното право на обезщетение при неправомерно накърняване на личната свобода (чл. 5, ал. 5 от Конвенцията)

Член 5, ал. 5 от Конвенцията гарантира, че всяко лице, арестувано или лишено от свобода в нарушение на изискванията на чл. 5, се ползва с осигурено от правните процедури право на обезщетение.

Съдебната практика на ЕСПЧ е изяснила кога чл. 5, ал. 5 е приложим. Текстът изисква възможност за всяко лице да предяви претенция за обезщетение пред местния съд във връзка с ограничения на личната свобода, наложени в нарушение на чл. 5 на национално ниво. От друга страна, Съдът няма да разгледа оплакване по чл. 5, ал. 5 за неосигурено право на обезщетение, ако не е установил нарушение на една или повече от материалните разпоредби на този член¹⁶⁶. *С други думи, по Конвенцията не съществува самостоятелно право на обезщетение заради задържане.*

До 2012 г. ЕСПЧ нееднократно бе посочвал един основен недостатък на българските законодателни правила относно отговорността на държавата за вреди¹⁶⁷, причинени от незаконно задържане. Проблемът се състоеше в това, че релевантното компенсационно законодателство предвиждаше право на обезщетение само при отмяна на задържането поради формална липса на законно основание според националния процесуален закон, но, в противоречие с нормата на чл. 5, ал. 5 от Конвенцията, такова право не бе предвидено за случаите, когато задържането е било постановено и/или изпълнено на национално ниво в нарушение на някое друго от подробно разписаните правила на чл. 5 от Конвенцията. Така например в решенията по делата *Хамънов с/у България*¹⁶⁸ и *Белчев с/у България*¹⁶⁹ Съдът е отбелязал, че „съгласно чл. 2, ал. 1 от Закона за отговорността на държавата, лице, което е било задържано под стража, може да претендира обезщетение, само ако задържането е било отменено „поради липса на законно основание“. Цитираният текст от българския закон тогава очевидно се е отнасял до отмяна на задържането поради незаконност по националното право. По тези дела българският съд е приел задържането под стража на жалбоподателите за напълно законно по изискванията на вътрешното право, но не е изследвал въпроса дали това задържане е съответствало на всички материалноправни и процедурни гаранции, предоставени от чл. 5 от Конвенцията. Очевидно в тези случаи жалбоподателите не са имали право да търсят обезщетение по чл. 2, ал. 1 от ЗОДВПГ, защото самото им задържане не е било отменено „поради липса на законно основание“. Ето защо Съдът е приел, че българският закон не е предоставил на жалбоподателите правото да търсят обезщетение във всички случаи на нарушения на изискванията на чл. 5 от Конвенцията, поради което чл. 5, ал. 5 от Конвенцията е бил нарушен.

¹⁶⁶ *Murray v. The United Kingdom*, ж. № 14310/88, решение на Голямото отделение от 28.10.1994 г.

¹⁶⁷ До 2006 г. това беше Законът за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани (ЗОДВПГ), който оттогава и досега е със заглавие „Закон за отговорността на държавата и общините за вреди“ (ЗОДОВ).

¹⁶⁸ *Hatanov v. Bulgaria*, ж. № 44062/98, решение от 08.04.2004 г.

¹⁶⁹ *Belchev v. Bulgaria*, ж. № 39270/98, решение от 08.04.2004 г.

След измененията на ЗОДОВ, обнародвани в ДВ, бр. 98 от 2012 г., обезщетение от държавата вече може да се търси за всяко арестуване или задържане под стража, постановено и/или извършено при нарушение на което и да било от изискванията на чл. 5 от Конвенцията. Може да се каже, че на национално законодателно ниво посоченият по-горе недостатък на българския закон е преодолян.

Друг проблем, установен от ЕСПЧ по дела срещу България, се отнася до съдебната ни практика по прилагането на ЗОДВПГ/ЗОДОВ, според която незаконното задържане не предполага автоматично обезщетение, а е необходимо и да се докаже дали и доколко засегнатият във всеки един конкретен случай действително е страдал в резултат от това. Така става проблематичен всеки иск за вреди, причинени от нарушения на правото на лична свобода по Конвенцията – проблем, който засяга изцяло съответствието на националното право с изискванията на ЕКПЧ¹⁷⁰. Независимо от нееднократното поставяне на въпроса за необходимостта от промяна на практиката на българските съдилища по прилагането на ЗОДОВ в този му аспект, не може да се каже, че тази практика е променена повсеместно, така че правото на обезщетение по смисъла на чл. 5, ал. 5 от Конвенцията да бъде напълно гарантирано.

¹⁷⁰ Пример за установяване на подобно нарушение на чл. 5, ал. 5 може да се види в *Данев с/у България (Danev v. Bulgaria)*, ж. № 9411/05, решение от 02.09.2010 г.

ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на справедлив съдебен процес, прогласено в чл. 6 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ, Конвенцията) е от фундаментално значение за съвременното демократично общество. Конвенцията определя това право по следния начин:

„Право на справедлив съдебен процес

1. Всяко лице, при определянето на неговите граждански права и задължения или при наличието на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. Съдебното решение се обявява публично, но пресата и публиката могат да бъдат отстранявани по време на целия или на част от съдебния процес в интерес на нравствеността, обществената и националната сигурност в едно демократично общество, когато това се изисква от интересите на непълнолетните лица или за защита на личния живот на страните по делото или, ако съдът счита това да извънредно необходимо, в случаите, в които поради специални обстоятелства публичността би нанесла вреда на интересите на правосъдието.

2. Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, се смята за невинно до доказване на вината му в съответствие със закона.

3. Всяко лице, обвинено в извършване на престъпление, има в частност следните права:

- a) да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език;*
- b) да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита;*
- c) да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието;*
- d) да участвува в разпита или да изисква разпит на свидетелите на обвинението и да изисква призоваването и разпитът на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението;*
- e) да ползва безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда.“*

Правото на справедлив съдебен процес е прогласено и в чл. 14 от Международния пакт за гражданските и политически права и в чл. чл. 47-48 от Хартата на основните права на Европейския съюз. Съдът на Европейския съюз подчертава, че правото на ефективен достъп до правосъдие – и следователно до ефективна съдебна защита – представлява основен принцип на правото на Съюза. Съдържанието и обхватът на това право се определят от текста на ЕКПЧ и от практиката на Европейския съд по правата на човека, което не пречи правото на Съюза да предоставя по-широка защита¹⁷¹.

За разлика от останалите права по Конвенцията, то предоставя процедурни гаранции, като защитава върховенството на закона и достъпа до правосъдие. Европейският съд по правата на човека („ЕСПЧ”, „Съдът” или „Съдът в Страсбург”) нееднократно е

¹⁷¹ Виж в този смисъл решение от 5 октомври 2010 г. по дело C-400/10 PPU, § 53.

изтъква, че това право заема основополагащо място в едно демократично общество и че неговото ефективно упражняване е свързано със съответните гаранции, предвидени в чл. 6.¹⁷²

Въпросът дали съдебната процедура е била „справедлива“ е съвсем отделен от въпроса дали решението на Съда е правилно или не според преценката на една от страните, участвали в нея. Най-често когато лицата се оплакват пред ЕСПЧ, че е нарушено правото им на справедлив процес, те изразяват като цяло недоволството си от крайния изход на спора. Тази категория оплаквания се квалифицират като „четвъртоинстанционни“. Използваният термин е въведен в юриспруденцията на Съда¹⁷³ и поставя ударение върху това, което Съдът не е, а именно апелативен съд или съд, който може да отмени решението на националните съдилища или да преразгледа дела по начина, по който това прави един върховен съд.¹⁷⁴ Ето защо, ако лицето се оплаква, че е недоволен от изхода на процеса пред националния съд, както и че фактите по делото са преценени неправилно или че националният закон е интерпретиран неправилно от съдилищата, това оплакване ще бъде отхвърлено като явно недопустимо поради четвъртоинстанционния му характер (освен ако решението и преценката на фактите са напълно произволни, което Съдът намира рядко).¹⁷⁵ ЕСПЧ подчертава, че не е негова задача да се занимава с фактически или правни грешки на националните съдилища, нито да извършва вместо тях оценка на фактите и доказателствата, тъй като тази оценка, както и тълкуването на националното право, са отговорност преди всичко на местните власти и в частност на съдилищата¹⁷⁶.

ЕСПЧ прави преценка дали процесът *в неговата цялост*¹⁷⁷ е бил справедлив и дали са били налице достатъчно процесуални гаранции за страните в производството. Не всякакви оплаквания за процедурни нарушения в различните фази на националното производство обаче ще бъдат намерени за проблематични от ЕСПЧ, защото често по-горестоящият съд ги отстранява. Дори да има някакви процедурни проблеми, е възможно Съдът да намери, че в цялост процесът е бил справедлив заради съществуващите процесуални гаранции.

Правото на справедлив процес по текста на чл. 6 от Конвенцията обхваща два аспекта:

- **граждански:** *правен спор относно граждански права и задължения* и
- **наказателен:** *основателността на наказателно обвинение срещу лицето.*

Правата, произтичащи от общото право на справедлив процес, и тяхното съдържание по двата аспекта в някои случаи се припокриват, а в други са със специфичен характер.

¹⁷² Виж напр. *Станев срещу България (Stanev c. Bulgarie)*, ж. № 36760/06, решение на Голямото отделение от 16.01.2012 г.

¹⁷³ *Kemmache c. France (no 3)*, ж. № 1762/91, р. от 24.11.1994 г., § 44

¹⁷⁴ Виж *Практическо ръководство върху критериите за допустимост на жалбите до Европейската конвенция за правата на човека, второ допълнено издание*, С., 2013, с.126 и сл.; *Guide sur l'article 6. Droit à un procès équitable (volet civil)*, с. 39 - http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_FRA.pdf

¹⁷⁵ Така в решението по допустимостта по делото *Недялков и др. срещу България (Nedyalkov and Others v. Bulgaria)*, жалба № 663/11, решение от 10.09.2013 г., оплакването за ограничен обхват на съдебния контрол е прието като четвъртоинстанционно, защото Съдът вижда опит да се оспори как националният съд прилага специалния Закон за отнемане в полза на държавата на имущество, придобито от престъпна дейност в процедурата за налагане на обезпечителна мярка по този закон.

¹⁷⁶ Виж напр. *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, ж. № 26737/95, р. от 19.12.1997 г., § 31

¹⁷⁷ *Vaquero Hernández and Others v. Spain*, жалби № 1883/03, 2723/03 и 4058/03, р. от 02.11.2010 г., § 127

2. ОБЩИ ПРАВА ПО ГРАЖДАНСКИЯ И НАКАЗАТЕЛНИЯ АСПЕКТ, ПРОИЗТИЧАЩИ ОТ ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС

А. Право на достъп до съд. ЕСПЧ подчертава, че „замисълът на Конвенцията е да гарантира не права, които са теоретични или илюзорни, а права, които са практически и реални. Това е особено важно за правото на достъп до съдилищата, с оглед на високото място, което правото на справедлив процес заема в демократичното общество”¹⁷⁸. Правото на достъп до съд включва възможността на лицето да се обърне към съд и да представи своите доводи и доказателства, а съдът да има нужната компетентност, за да разгледа спора по същество и да се произнесе по неговата фактическа и правна страна.¹⁷⁹ Това право не е абсолютно и допуска разумни ограничения от страна на държавата (например свързани с изисквания за допустимост на исковете и обжалванията), които обаче трябва да преследват легитимна цел и да са пропорционални на тази цел, както и да не засягат самата същност на въпросното право¹⁸⁰. Така по обединените за общо разглеждане жалби *Вълчев, Джанфезови и Тодоров* ЕСПЧ достига до извода, че ограниченията за допустимост на касационното обжалване по граждански дела преследват легитимна цел, а по-широката формулировка на основанията в чл 280, ал. 1 от ГПК е в рамките на свободата на преценка на държавата.¹⁸¹

В допълнение към негативното задължение да не препятстват достъпа до съд, държавите имат и позитивното задължение да осигурят той да е практически и ефективен.¹⁸²

Б. Право на независим съд – това е правото на всяко лице неговото дело да бъде разгледано от орган, който може да е съд или друга юрисдикция, но трябва да е независим от другите власти (законодателна и изпълнителна), както и от страните.¹⁸³ Преценява се, наред с другото, начинът на назначаване на членовете му, срокът за заемане на длъжностите им, съществуването на гаранции срещу външен натиск и дали този съд създава впечатление за независимост.¹⁸⁴ Прокуратурата или разследващите

¹⁷⁸ *Airey v. Ireland*, ж. № 6289/73, р. от 09.10.1979 г., § 24

¹⁷⁹ Не е достатъчно само лицето да може да предяви своя иск, а се включва и задължението на съда да се произнесе по съществуването на спорното право - *Kostadin Mihaylov v. Bulgaria*, ж. № 17868/07, р. от 27.03.2008 г., §§ 41-42

¹⁸⁰ *Manibardo Garcia v. Spain*, ж. № 38695/97, р. от 15.02.2000 г., § 36; *Nedzela v. France*, ж. № 73695/01, р. от 27.06.2006 г., § 45; *Guérin v. France*, ж. № 25201/94, р. от 29.07.1998 г., § 37; *Станев срещу България*, цитирано, § 229; *Běleš et autres c. République Tchèque*, ж. № 47273/99, р. от 12.11.2002 г., §§62-69. По делото *Radeva c. Bulgarie*, ж. № 13577/05, р. от 03.07.2012 г., определенията за недопустимост на жалбата като просрочена са основани на погрешно изчисляване на срока, в явно противоречие с ГПК и въпреки аргументите на жалбоподателката, които не са били изследвани от съдилищата, и така правото ѝ на достъп до съд е ограничено в степен, засягащо самата му същина (§29).

¹⁸¹ *Valchev and Others v. Bulgaria*, жалби № № 47450/11, 26659/12 и 53966/12, решение по допустимост от 21.01.2014 г., §§ 83-92

¹⁸² Например чрез осигуряване на безплатна правна помощ (виж *Airey v. Ireland*, цитирано по-горе) или опростяване на процедурата.

¹⁸³ *Švarc and Kavnik v. Slovenia*, ж. № 75617/01 р. от 08.02.2007 г., §§ 24-28, 35-44; *Tsfayo v. The United Kingdom*, ж. № 60860/00, р. от 14.11.2006 г., §§ 39-48; *Nešťák v. Slovakia*, ж. № 65559/01, р. от 27.02.2007 г., §§ 93-102; *Budak and Others v. Turkey*, ж. № 57345/00, р. от 10.01.2006 г.

¹⁸⁴ *Salov v. Ukraine*, ж. № 65518/01, р. от 06.09.2005 г., §§ 80,86; *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, ж. № 21722/11, р. от 09.01.2013 г., §§109-117

органи например не отговорят на изискването за независимост поради йерархичната си подчиненост и участието (на прокуратурата) в съдебното производство като страна¹⁸⁵.

В. Право на безпристрастен съд. Националният съд не трябва да се води от предубеждения или външни влияния при решаване на делото.¹⁸⁶ ЕСПЧ е възприел два критерия за безпристрастност:

а) *субективен* – даден съдия може да бъде намерен за пристрастен, ако поведението и изказванията или мотивите му са такива, че сочат на ясно предубеждение спрямо страната или характера на спора¹⁸⁷. Съдът приема, че личната безпристрастност се презюмира до доказване на противното¹⁸⁸.

б) *обективен*. Тук подходът на Съда се основава на тезата, че „не е достатъчно правосъдието да се осъществява, то трябва и да се вижда“. Ако съдия в състава е участвал в процеса и в друго качество, което могат да възникнат сериозни съмнения в безпристрастността на съда, които да бъдат обективно оправдани.¹⁸⁹ Ако лицето се оплаква пред Съда в Страсбург от липса на безпристрастност на съдия, следва преди това да е използвало вътрешноправната възможност за искане на отвод. Трябва да се има предвид също, че проблемът с безпристрастността може да бъде преодолян при обективно разглеждане на спора пред по-горния съд при обжалване¹⁹⁰.

Г. Право на публично гледане на делото и публично произнасяне на решението. Изискването за публично гледане на делото цели да защити страните срещу тайно правораздаване без контрол от страна на обществото и е едно от средствата, чрез които се поддържа доверието към съдилищата. То не е толкова строго за производството пред касационната инстанция, за разлика от това пред съдилищата по съществото на спора.¹⁹¹ Изключения от принципа на публичност са допустими, когато има опасност за националната сигурност, морала, интересите на непълнолетните или защитата на личния живот на страните. Но засекретяването на цяло дело и гледането му при закрити врата заради отделен документ, представляващ класифицирана информация, не отговаря на стандартите на чл. 6.¹⁹² Изискването за публичност на произнасянето на решението ще бъде изпълнено, ако бъде обявен само диспозитивът или ако решението е на разположение на страните по делото и е достъпно

¹⁸⁵ Например *Асенов и други с/у България (Assenov and Others v. Bulgaria)*, ж. № 24760/94, р. от 28.10.1998 г., §§ 148-149, въпреки че там въпросът е разгледан по чл. 5 от Конвенцията. Прокуратурата не представлява „съд“ по смисъла на чл. 6 и защото не предоставя гаранциите, присъщи на съдебната процедура - *Злинсат ООД срещу България (Zlinsat, Spol. S R.O. v. Bulgaria)*, ж. № 57785/00, р. от 15. 06. 2006 г., §§ 76-78.

¹⁸⁶ Виж *Micallef c. Malte*, жалба № 17056/06, р. на Голямото отделение от 15.10.2009 г., § 93.

¹⁸⁷ Виж напр. *Гуцанови срещу България (Gutsanovi c. Bulgarie)*, ж. № 34529/10), р. от 15.10. 2013 г., §§ 191, 202-203, макар че там Съдът се произнася в светлината на нарушаване презумпцията за невинност по чл. 6, § 2.

¹⁸⁸ Виж *Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*, ж. №№ 21279/02 и 36448/02, решение на Голямото отделение от 22.10.2007 г., § 76.

¹⁸⁹ Виж, наред с други, *Perote Pellon v. Spain*, ж. 45238/99, р. от 25.07.2002 г., § 51; *Ekeberg and Others v. Norway*, ж. № 11106/04, р. от 31.07.2007 г., § 34, 40.

¹⁹⁰ Например дело *X v. The United Kingdom*, ж. № 3680/68, р. по допустимост от 17.07.1974 г.

¹⁹¹ По делото *Stefanelli v. San Marino* Съдът намира нарушение на чл. 6, § 1 от Конвенцията поради това, че делото на жалбоподателката не е било гледано публично нито от първоинстанционния, нито от въззивния съд - ж. № 35396/97, р. от 08.02.2000 г., §§ 21-22.

¹⁹² *Николова и Вандова срещу България (Nikolova et Vandova c. Bulgarie)*, ж. № 20688/04, р. от 17.12.2013 г., § 75; *Welke and Białek v. Poland*, ж. № 15924/05, 1 март 2011 г., § 63

за широката публика в някаква форма.. Пълната липса на публичност на съдебното решение за продължителен период от време нарушава чл. 6, § 1.¹⁹³

Д. Право на справедливо правораздаване. Тук се включват широк кръг изисквания:

- страните следва да имат достатъчно процесуални гаранции за защита в процеса;
- всяка страна трябва да има възможност да представи твърденията си и да ангажира доказателства; да се противопостави на доводите на другата страна, да оспори неблагоприятните за нея доказателства¹⁹⁴; съдиите също са длъжни да зачитат принципите на състезателност на производството, в частност когато отхвърлят жалба¹⁹⁵ или решават въпрос, който е повдигнат служебно¹⁹⁶;
- едната страна не трябва да бъде поставяна в по-неизгодно положение от другата при представяне на позицията или доказателствата си (т. нар. принцип на „равенство на средствата”, т.е. процедурна равнопоставеност на страните по делото)¹⁹⁷;
- решаващият съд трябва да изследва надлежно доказателствата и твърденията на страните¹⁹⁸; решението следва да е в достатъчна степен мотивирано и страните по делото да получат от съда отговор на техните аргументи (въпреки че Конвенцията не изисква задължително да се дава детайлно становище по всеки от изложените от страните доводи, съдът е длъжен да изложи достатъчно мотиви за решението си¹⁹⁹; ако по-горният съд възприеме мотивите на по-долния, той не е длъжен да ги повтаря) и др.

Като нарушение на изискванията, произтичащи от чл. 6 като цяло, следва да се спомене и хипотезата на разглеждане и решаване на дело без участието на страна. Само по себе си провеждането на наказателно производство в отсъствие на обвиняемия не е несъвместимо с чл. 6 от Конвенцията. Но когато осъденото *in absentia* лице не получи възможност за възобновяване на делото, за да може да бъде изслушано относно основателността на обвинението от фактическа и правна страна, и ако не е

¹⁹³ Както е по административни дела, свързани със служебни правоотношения на някои категории служители от системата на МВР. По делото *Фазлийски срещу България (Fazliyski v. Bulgaria)*, ж. № 40908/05, р. от 16.04.2013 г., Съдът приема, че възможността на жалбоподателя да получи достъп до делото и да обжалва съдебните актове не е достатъчна, за да се приеме, че е налице съответствие с чл. 6, § 1, след като в продължение на повече от година той е бил лишен от възможност да получи копия от решенията на двете инстанции на ВАС и решението е било изцяло недостъпно за широката публика (§§ 65-69).

¹⁹⁴ *Dombo Beheer BV v Netherlands*, ж. № 14448/88, р. от 27.10.1993 г.; *Steel and Morris v. The United Kingdom*, ж. № 68416/01, р. от 15.02.2005 г., §§ 59-72; *Moser v. Austria*, ж. № 12643/02, р. от 21.09.2006 г., §§ 81-88; *Martinie v. France*, ж. № 58675/00, решение на Голямото отделение от 12.04. 2006 г., §§ 45-50

¹⁹⁵ *Duraliyski c. Bulgarie*, ж. № 45519/06, р. от 04.03.2014 г., §§ 33-34

¹⁹⁶ *Прикян и Ангелова (Prikyan and Angelova v. Bulgaria)*, ж. № 44624/98, р. от 16.02.2006 г., §§ 48-51

¹⁹⁷ Но липсата на възможност да се даде становище по отговора на касационната жалба не се приема за нарушение на принципа за равенство на средствата – виж *Вълчев и др. срещу България*, цитирано по-горе, § 77.

¹⁹⁸ Непроизнасянето на нито една от съдебните инстанции по основното оплакване за незаконосъобразност на административен акт е прието от Съда като нарушение на правото на справедлив процес в делото *Иван Стоянов Василев срещу България (Ivan Stoyanov Vasilev v. Bulgaria)*, ж. 7963/05, р. от 04.06.2013 г., § 35; виж за подобен пропуск и *Kalkanov c. Bulgarie*, ж. № 19612/02, р. от 09.10.2008 г., §§ 22.

¹⁹⁹ Виж *Велмед-98 АД с/у България (Velted – 98 AD v. Bulgaria)*, ж. № 15239/02, р. от 11.12.2008 г., § 48.

недвусмислено установено, че то е отказало да упражни правото си да присъства и да се защитава в съда, това се счита за „*флагрантен отказ от правосъдие*”, т.е. производство „*в явно противоречие с разпоредбите на чл. 6 или с въплътените в него принципи*”.²⁰⁰ ЕСПЧ прилага този подход и за гражданските производства, тъй като не намира основание те да бъдат отграничавани. Когато съдът не е положил достатъчни усилия за надлежно призоваване на страна по делото, но въпреки това то е гледано в нейно отсъствие и впоследствие не е допуснато възобновяване на производството по нейно искане, ще се стигне до нарушение на чл. 6.²⁰¹

Е. Право на гледане на делото в разумен срок. При преценката дали процесът е бил прекомерно дълъг Съдът изследва следните въпроси: а) характерът на делото и неговата фактическа и правна сложност; б) поведението на страните в хода на производството и дали някое от забавянията или съществена част от тях не се дължат на поведението на някоя от страните; в) интересът на жалбоподателя, засегнат от правния спор (или залогът за жалбоподателя) – например по трудови спорове, дела за обезщетения при смърт или телесни повреди, дела, касаещи семейните отношения, и други подобни Съдът намира, че властите са длъжни да действат с особена експедитивност поради съществения интерес на лицето²⁰².

Най-типичните причини за забавянията на делата по вина на властите са ненавременни призовавания и забавяне при уведомяването за изготвеното решение, забавяне при придвижването на делата между различните инстанции, бавения в хода на предварителното производство по наказателни дела, големи интервали от време между насрочването на отделни съдебни заседания, ненавременно представяне на експертизи по делата или на доказателства от страна на държавни органи, отмяна на съдебни решения от горната инстанция поради допуснати процесуални нарушения.

По наказателни дела ЕСПЧ е отхвърлял оплаквания за продължително производство и е приемал, че лицето вече не може да се счита за „жертва”, тъй като националните съдилища са взели предвид прекомерната продължителност и заради нея са намалили съразмерно присъдата, като намаляването е съпроводено и с изрично признание, че е налице нарушение на изискването за навременен процес²⁰³.

Често когато ЕСПЧ намери нарушение заради прекомерна продължителност, той установява и нарушение на чл. 13 от Конвенцията (предоставяне на ефективни вътрешноправни средства за защита), ако в страната липсват правни средства за ускоряване на производството или търсене на обезщетение при прекалено дълъг процес. Както и срещу други държави, за които е приемал, че прекомерната

²⁰⁰ *Stoichkov c. Bulgarie*, ж. № 9808/02, р. от 24. 03. 2005 г., § 56; *Sejdovic c. Italie*, ж. № 56581/00, р. на Голямото отделение от 01.03.2006 г., § 81. Съдът приема, че за да се спазят гаранциите за справедлив процес при задочно осъждане, е наложително лицето да бъде информирано, че срещу него започва наказателно преследване. Това е изискване както от процесуална, така и от материална гледна точка, за да се гарантира ефективното упражняване на правата на обвиняемия – виж и *Aliykov v. Bulgaria*, ж. № 333/04, р. от 03.12.2009 г.; *Haralampiev c. Bulgarie*, ж. № 29648/03, р. от 24.04.2012 г.; *Stoyanov v. Bulgaria*, ж. № 39206/07, р. от 31.01.2012 г.

²⁰¹ *Dilipak and Karakaya v. Turkey*, ж. №№ 7942/05 и 24838/05, р. от 04.03.2014 г., §§ 85-94 и 105-107

²⁰² *Додов с/у България (Dodov v. Bulgaria)*, ж. № 59548/00, р. от 17.01.2008 г. (обезщетение за смърт); *Рачеви с/у България (Rachevi v. Bulgaria)*, ж. № 47877/99, р. от 23.09.2004 г. (обезщетение за увреждания от пътен инцидент); *Кърчева и Щърбова с/у България (Karcheva and Shtarbova v. Bulgaria)*, ж. № 60939/00, р. от 28.09.2006 г. (бащинство)

²⁰³ *Beck v. Norway*, ж. № 26390/95, р. от 26.06.2001 г.; а contrario, *Начев с/у България (Nachev v. Bulgaria)*, ж. № 27402/05, р. от 21.01.2010 г.

продължителност на съдебните производства е хроничен проблем, през 2011 г. ЕСПЧ постанови две пилотни решения срещу България – *Димитров и Хамънов и Фингър*²⁰⁴, в които констатира сериозен структурен проблем и на основание чл. 46 от Конвенцията задължи националните власти да приемат ефективни средства за защита в тази сфера, като определи срок за въвеждането им. В резултат от това последваха промени в Закона за съдебната власт (приемането на нова глава IIIa)²⁰⁵ и в Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (приемането на чл. 2a)²⁰⁶, чрез които бе създаден национален компенсаторен механизъм за бавно правосъдие. Той бе оценен като ефективен от ЕСПЧ. Поради това оплаквания за неразумна продължителност на съдебните производства се обявяват за недопустими, дори и когато са повдигнати преди въвеждането на този механизъм.²⁰⁷

3. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС - ГРАЖДАНСКИ АСПЕКТ

А. Понятието за спор относно „граждански права и задължения“. За да е приложим „гражданският“ аспект на чл. 6 от Конвенцията, правото, за което се отнася производството, следва да има „граждански“ характер. ЕСПЧ прави своя автономна преценка за това, като взема предвид материалното съдържание и последици на съответното право, а не вътрешноправната му квалификация.

„Граждански“ не е синоним на частноправен, а е по-широко понятие. Ако природата на съответното право или задължение е частноправна (семеино, облигационно, търговско, трудово или друго право) или в нея преобладават тези елементи, то спорът ще попадне в приложното поле на чл. 6. Но в него се включват също така спорове в областта на публичното право, макар и със съответните ограничения: трудови и служебни правоотношения и свързаните с тях административни процедури по назначаване, освобождаване, налагане на дисциплинарни наказания; получаване на възнаграждения, обезщетения и социални помощи; административни процедури при регулиране правото на собственост и други вещни права и отношения по договор за наем; административни процедури в областта на търговското право – издаване на лицензии и разрешения за упражняване на търговска дейност; решения в областта на социалното осигуряване и др.

Член 6 е приложим към всички процедури, чийто резултат е решаващ за гражданските права и задължения, независимо от характера на законодателството, съгласно което се решава спорният въпрос (гражданско, търговско, административно и т.н.), и от характера на органа, компетентен за неговото решаване (съд, административен орган). Същественото е **въпросният спор да е от естество да доведе до „определянето“ на гражданските права или задължения** – т.е. да съществува пряка връзка между спора, който предстои да бъде решен, и съответното право или задължение; важно е изходът от него да се окаже решаващ, да бъде свързан с определянето на дадени права или

²⁰⁴ *Dimitrov and Hamanov v. Bulgaria*, ж. №№ 48059/06 и 2708/09, р. от 10.05.2011 г. и *Maria Vasileva Finger v. Bulgaria*, ж. № 37346/05, р. от 10.05.2011 г.

²⁰⁵ ДВ, бр. 50 от 2012 г., в сила от 01.10.2012 г.

²⁰⁶ ДВ, бр. 38 от 2012 г., в сила от 19.11.2012 г.

²⁰⁷ В преходните разпоредби към двата изменени закона е предвидена възможността да бъдат разглеждани и оплаквания за бавен процес на граждани, чиито жалби са висящи пред ЕСПЧ, ако в 6-месечен срок от получаване на съобщението от Съда направят искане за компенсация пред Инспектората на ВСС. Виж в този смисъл решението по допустимост *Balakchiev and Others v. Bulgaria*, ж. № 65187/10, р. от 18.06.2013 г.

задължения. Член 6 е приложим и в производства по привременни мерки²⁰⁸, когато правата, за които се отнасят и главното, и привременното производство, са „граждански“ и привременната мярка може ефективно да „определи“ засегнатото гражданско право или задължение.

Член 6 не е приложим в редица области на публичното право, където правата на индивида имат преобладаващо обществен характер – данъчно облагане и данъчни процедури²⁰⁹, имиграция²¹⁰, спорове относно политически права, като правото на участие в законодателни органи²¹¹ или в местната власт и др.

Б. Изискване за пълен съдебен контрол (обхват на съдебния контрол). Понякога националните съдилища ограничават прекомерно обхвата на съдебния контрол върху актове и решения на административни органи, засягащи граждански права и задължения на лицата, като се задоволяват само с формален преглед. ЕСПЧ отбелязва, че националните съдилища нарушават чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, когато отказват да разгледат съществени за спора въпроси, свързани с граждански права и задължения, приемайки, че административните органи имат дискреция и съдилищата са обвързани от тяхната преценка, въпреки изрично предвиденото в закона право на обжалване. Така вътрешните съдилища не упражняват пълен съдебен контрол по всички свързани с предмета на делото фактически и правни въпроси, както изисква правото на справедлив процес²¹².

Съдът критикува например практиката на френския Върховен административен съд, според която той е длъжен да се съобрази със становището на министъра – т.е. представител на изпълнителната власт – във връзка с прилагането на международни договори, без да го подлага на преценка, като по този начин се отказва от правомощието си да изследва доказателства, които са решаващи за спора²¹³. Такъв е случаят и когато българските съдилища отказват да подложат на независим анализ методиката на държавните органи за определяне стойността на дължимо обезщетение за национализирано имущество²¹⁴ или в производство за причинени от работодател вреди приемат, че са обвързани от заключенията на експертните лекарски комисии²¹⁵, или в производство срещу заповед за уволнение – от оценката на Института по психология на МВР²¹⁶, и не осъществяват самостоятелна преценка.

²⁰⁸ Виж *Mikallef v. Malta*, цитирано, §§ 83-86; също и *RTBF v. Belgium*, ж. №50084/06, р. от 29.03.2011 г., §§ 64-65 – производството е имало същата цел като висящото основно производство, решението по мерките е влизало в сила незабавно и е водело до произнасяне по същото право.

²⁰⁹ Макар че въпроси за засягане на правото на собственост в такива случаи могат да бъдат разгледани по чл. 1 от Протокол № 1 – *Bulves AD c/y България (Bulves AD v. Bulgaria)*, ж. № 3991/03, р. от 22.01.2009 г.

²¹⁰ Макар че въпроси, касаещи наличието на достатъчно процесуални гаранции в тази сфера, могат да бъдат анализирани по други членове на Конвенцията, ако попадат в техния обхват.

²¹¹ Правото на участие в националния законодателен орган е защитено от чл. 2 на Протокол № 1.

²¹² *Obermeier v. Austria*, ж. № 11761/85, р. от 28.06.1990 г., §§ 69-70; *Янакиев c/y България (Yanakiev v. Bulgaria)*, ж. № 40476/98, р. от 10.08.2006 г., §§72-73; *I.D. v. Bulgaria*, ж. № 43578/98, р. от 28.04. 2005 г., § 45.

²¹³ *Chevrol v. France*, ж. № 49636/99, р. от 13.02.2003 г., § 77

²¹⁴ *Пютер c/y България (Putter v. Bulgaria)*, ж. № 38780/02, р. от 02.12.2010 г., §§ 47-56. ЕСПЧ подчертава, че семейство Пютер имат възможност да поискат отмяна на влезлите в сила съдебни решения по административното дело и възобновяване на производството, при което техните искания биха могли да бъдат разгледани в пълния им обем. В същия смисъл се произнася Съдът и по жалбата на *Андреев срещу България (Andreev c. Bulgarie)*, ж. № 11578/04, р. от 10.02.2011 г., §§ 30-31.

²¹⁵ *И.Д. c/y България (I.D. v. Bulgaria)*, ж. № 43578/98, р. от 18.03.2004 г., §§ 45-52

²¹⁶ Виж *Фазлийски*, цитирано, § 59.

Съдът подчертава, че в такива случаи проблем по чл. 6 не би имало само ако решението на административния орган, което съдилищата считат задължително за тях, е постановено съобразно изискванията на тази разпоредба. Ако административният орган не отговаря на изискванията за независимост от изпълнителната власт (например експертните лекарски комисии не са независими от Министерството на здравеопазването) и производството пред него не предоставя достатъчно процедурни гаранции (ясни процедурни правила, публични заседания и др.), както и ако неговите решения не са обект на цялостна преценка от съдилищата, то тогава ще е налице нарушение²¹⁷.

В. Изискване за непротиворечиво правораздаване и правна сигурност. ЕСПЧ отбелязва, че принципът за правна сигурност присъства имплицитно във всички членове на Конвенцията, като един от основните елементи на върховенството на закона. Известно разминаване в тълкуването на законите е приемливо като неизбежна черта на съдебната система, състояща се от мрежа от първоинстанционни и въззивни съдилища. Същевременно обаче противоречивото отсъждане на различни състави в рамките на един и същ съд, правораздаващ в една териториална област, по напълно идентични искове с идентични факти и правни въпроси, е в нарушение на правото на справедлив процес²¹⁸. Такова е и различното тълкуване на националния закон от различни окръжни съдилища, действащи като последна инстанция, по идентични случаи²¹⁹. ЕСПЧ се е произнесъл и по въпроса в какви случаи противоречивата съдебна практика на върховен национален съд, чиято роля е именно да отстранява противоречията, накърнява принципа за правна сигурност и води до нарушение на чл. 6, § 1 от Конвенцията – когато са налице „дълбоки и продължителни различия“, породени от тълкуването на законова разпоредба, които са станали причина жалбоподателят да бъде лишен от справедлив процес.²²⁰ Подобна непоследователна съдебна практика създава състояние на продължаваща несигурност, което на свой ред намалява общественото доверие в правосъдието. Такова състояние е в нарушение на чл. 6 от Конвенцията. Същевременно Съдът не оспорва правото на националните съдилища да променят практиката си по даден проблем. Така промяната в стабилната съдебна практика във връзка с процесуалните срокове за подаване на искове, когато съдилищата са прилагали правилата за тези срокове еднакво към всички за даден период от време и създадената нова практика по тези срокове е прилагана отново еднакво към всички, не е нарушение на правото на достъп до съд по чл. 6 от Конвенцията²²¹. Съдът посочва, че няма пречка стабилната практика по даден въпрос да бъде преразгледана в даден момент, когато се установи, че вече не е подходяща. Това е така, защото правото не е статично. Когато обаче тази практика бъде променена и

²¹⁷ *И.Д. с/у България*, цитирано, пак там. Сходно е положението и в *Димитър Кръстев срещу България (Dimitar Krastev v. Bulgaria)*, ж. № 26524/04, р. от 12.02.2013 г., §§ 58-66 – прокурорът се е произнесъл по собствеността на иззети и отнети в полза на държавата ценности и постановлението му е трябвало да подлежи на контрол от страна на съдебен орган, който има пълна компетентност да разгледа спора при спазване изискванията на чл. 6, ал. 1, а военният наказателен съд в производството по обжалване на постановлението за прекратяване на наказателното производство не е упражнил такъв контрол поради ограниченията на чл. 237, ал. 3 и 4 от НПК от 1974 г.

²¹⁸ *Rakić and Others v. Serbia*, ж. № 47460/07 и др., р. от 05.10.2010 г., § 43. *Tudor Tudor v. Romania*, ж. № 21911/03, р. от 24.03.2009 г., § 29

²¹⁹ *Stefanica and Others v. Romania*, ж. № 38155/02, р. от 02.11.2010 г., §§ 37-38

²²⁰ *Beian c. Roumanie (no 1)*, ж. № 30658/05, р. от 06.12.2007 г., § 39; *Йордан Йорданов и др. срещу България (Jordan Jordanov et autres c. Bulgarie)*, ж. № 23530/02, р. от 02.07.2009 г., §§ 49-52

²²¹ *S.S. Balıkcıleşme Beldesi Tarım Kalkınma Kooperatifi and Others v. Turkey*, ж. № 3573/05, р. от 30.11.2010 г., §§ 27 и 28

намери приложение към започнали, но неприключили производства, „непредвидимостта на процедурното изискване, приложено с обратна сила към висшето дело на жалбоподателя, ограничава достъпа му до съд до такава степен, че самата същност на това право е била нарушена.“²²²

До нарушение на принципите на върховенство на закона и равенство на средствата би се стигнало, когато в хода на висящи съдебни производства се приемат закони с ретроактивно действие, без да са налице обстоятелства от изключително естество в името на общественения интерес.²²³ Съображенията от финансов характер сами по себе си не дават право на законодателя да замести съда при решаването на правен спор.²²⁴ Правото на справедлив процес по чл. 6, § 1 от Конвенцията, тълкуван в светлината на принципите на върховенството на закона и правната сигурност, включва изискването, когато съдилищата са се произнесли окончателно по спора между страните, тяхното решение да не може да бъде оспорвано²²⁵. Принципът на правната сигурност и зачитането на *res judicata* последиците на окончателните съдебни решения означава, че страните по спора нямат право да искат преразглеждане на окончателно и задължително съдебно решение²²⁶. Обаче във всички правни системи силата на пресъдено нещо се ограничава в два аспекта – относно страните и относно предмета на спора (*ad personam* и *ad rem*.) Поради това няма да е налице нарушение на този принцип, когато липсва подобна идентичност между споровете в две самостоятелни съдебни процедури.²²⁷

Г. Правото на безплатна правна помощ и разумен размер на таксите и разноските по граждански дела. В Конвенцията не съществува общо право *per se* на правна помощ по граждански дела. То не е гарантирано изрично и задължително, както е гарантирано по отношение на наказателното обвинение в чл. 6, ал. 3 (с). Въпреки това ЕСПЧ постановява, че с оглед на фактите и особеностите на всяко дело, непредоставянето на правна помощ по граждански дела в определени случаи може да доведе до нарушение на Конвенцията. В случаите, когато безплатна помощ от адвокат е наложителна, за да се гарантира реален достъп до съд – било защото законът предписва задължително правно представителство по някои производства, било заради сложността на производството или делото (фактите или правната му страна), чл. 6, ал. 1 задължава държавата да осигури такава помощ и по граждански дела²²⁸.

²²² *Petko Petkov c/y България (Petko Petkov v. Bulgaria)*, ж. № 2834/06, р. от 19.02.2013 г., § 34.

²²³ *Stran Greek Refineries and Stratias Andreadis v. Greece*, ж. № 13427/87, р. от 09.12.1994 г., § 49; *National & Provincial Building Society, Leeds Permanent Building Society and Yorkshire Building Society v. the United Kingdom*, ж. №№ 21319/93, 21449/93 и 21675/93, р. от 23.10.1997 г., § 112; *Zielinski and Pradal and Gonzalez and Others v. France [GC]*, ж.№№. 24846/94 и 34165/96 до 34173/96, р. от 28.10.1999 г., § 57; *Azienda Agricola Silverfunghi S.a.s. and Others v. Italy*, ж. №№ 48357/07, 52677/07, 52687/07 и 52701/07), р. от 24.06.2014 г., §§ 80-82

²²⁴ *Scordino c Italie (n° 1)*, ж. № 36813/97, р. на Голямото отделение от 29.03.2006 г., § 132; *Cabourdin v. France*, ж. № 60796/00, р. от 11.04.2006 г., § 37

²²⁵ *Brumarescu v. Romania*, ж. № 28342/95, р. на Голямото отделение от 23.01.2001 г., § 61

²²⁶ *Ryabukh v. Russia*, ж.№ 52854/99, р. от 24.07.2003 г., § 52; *Кехая и други с/у България (Kehaya and Others v. Bulgaria)*, жалби №№ 47797/99 и 68698/01, р. от 12/01/2006 г., §§ 58-70; *Дечева и др. с/у България (Decheva and Others v. Bulgaria)*, ж. № 43071/06, р. от 26.06.2012 г., §§42-43. В това решение Съдът отбелязва: „(...) По общо признание кметът на Котел и община Котел са изпълнявали различни функции по отношение на общинската собственост и въпроса с реституцията (...) Това не променя факта обаче, че те са различни еманации на местните власти и в този смисъл на държавата“ (§ 42).

²²⁷ *Karaivanova and Mileva v. Bulgaria*, ж. № 37857/05, р. от 17.06.2014 г.

²²⁸ *Airey v. Ireland*, § 26, цитирано; *Aerts v. Belgium*, ж. № 25357/94, р.от 30.071998 г.; *Steel and Morris v. The United Kingdom*, ж. № 68416/01, р. от 15.02.2005 г., §§ 63-71

ЕСПЧ преценява дали явяването на лицето пред съда без помощта на адвокат би било ефективно и дали лицето би било в състояние да защити своята теза **подходящо и достатъчно**, както и дали би могло ефективно да води делото си само с помощта, която съдията оказва на страните. ЕСПЧ отчита още сложността на доказването и на правните въпроси, които се поставят в даденото производство, както и емоционалната ангажираност на лицето по делото, която може да е пречка при защитата на тезата²²⁹. Преценката зависи от конкретните обстоятелства. В тази връзка Съдът отбелязва: „Член 6, ал. 1 гарантира на страните по даден спор реално право на достъп до съдилищата за произнасяне по техните "граждански права и задължения", но оставя на държавата свободен избор на средствата за постигането на тази цел. Установяването на система за безплатна правна помощ ... съставлява едно от тези средства, но има и други, като например опростяване на процедурата". Това "следователно не означава, че държавата трябва да осигурява безплатна правна помощ за всеки спор относно "гражданско право" ... Съдът е съгласен, че да се твърди съществуването на задължение с толкова голям обхват би било в разрез с факта, че Конвенцията не съдържа разпоредба за правна помощ при такива спорове, тъй като чл. 6, ал. 3 (с) се отнася само за наказателни производства. Но, независимо че липсва сходна разпоредба за граждански съдебни производства, чл. 6, ал. 1 може понякога да задължи държавата да осигури помощ от адвокат, когато такава помощ е наложителна за един реален достъп до съд ... ”²³⁰.

Относно **съдебните такси** ЕСПЧ отбелязва, че тяхното автоматично определяне, както и липсата на свобода на преценка на съдиите по определянето им и по освобождаването на дадени лица от тях в гражданските производства е проблематично. По български дела Съдът е критикувал например прилагането на правилото за 4-процентовата държавна такса, изчислена върху размера на исковата претенция²³¹. В определени случаи изцяло автоматичното прилагане на това правило довежда до определяне на огромни такси, а налагането на лицата на значителен финансов товар има възпиращ и ограничаващ ефект върху достъпа до съд²³². Това, в комбинация с невъзможността на определени лица да искат освобождаване от такси (такова е положението на юридическите лица, които съгласно Гражданско-процесуалния кодекс, за разлика от физическите, не могат да искат освобождаване), води на практика до засягане на самата същност на правото да се подаде иск и да се получи разглеждане от съд. ЕСПЧ критикува липсата на каквато и да било възможност за гъвкавост от страна на съдилищата при определяне на държавните такси и липсата на таван на 4-процентовата държавна такса в нормативната уредба²³³.

Съдът отбелязва, че изискването за плащане на такси в производствата пред гражданските съдилища не е само по себе си несъвместимо с правото на достъп до съд по чл. 6 от Конвенцията. То обаче трябва да се прилага пропорционално, като се преценяват особеностите на всеки конкретен случай, включително сумата и

²²⁹ Пак там

²³⁰ *Airey v. Ireland*, цитирано, § 26

²³¹ *Агромодел ООД и Миронов с/у България (Agromodel OOD and Mironov v. Bulgaria)*, ж. № 68334/01, р. от 24.09.2009 г., §§ 47-48

²³² *Станков с/у България (Stankov v. Bulgaria)*, ж. № 68490/01, р. от 12.07.2007 г., § 64; *Михалков с/у България (Mihalkov v. Bulgaria)*, ж. № 67719/01, р. от 10.04.2008 г., §§ 60, 62-63; *Николай Димитров с/у България (Nikolay Dimitrov v. Bulgaria) (no.2)*, ж. № 30544/06, р.от 08.01. 2013 г., § 26

²³³ През 2008 г. бе въведена фиксирана плоска такса за искове по Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ).

възможността на лицето да плати, както и фазата на процеса, в която това ограничение е наложено.

Когато става въпрос за **юридически лица**, Съдът на Европейския съюз е подчертал, че националните съдилища трябва да проверяват дали условията за предоставяне на правна помощ не ограничават самата същност на правото на достъп до съд на юридическото лице. Такъв ще е случаят, когато поради финансовата си нестабилност то не може да упражни пред съд претенцията си към държавата, тъй като е в невъзможност да заплати авансово съдебните разноски и хонорара на адвокат²³⁴.

В рамките на тази преценка националният съд може да вземе предвид предмета на спора, доколко има основания да се очаква, че молителят ще спечели делото, значимостта на неговия интерес, сложността на приложимото право и на конкретното производство и възможността на молителя ефективно да защитава сам позицията си по делото, както и размера на разноските, които трябва да се платят предварително, и дали те представляват непреодолимо препятствие пред достъпа до правосъдие. Националният съд може да вземе под внимание още дали съответното юридическо лице преследва стопанска цел, както и финансовите възможности на неговите съдружници или акционери и възможността им да си набавят необходимите средства за предявяването на иска или подаването на жалбата²³⁵.

Д. Задължителност на изпълнението на влязло в сила решение. Правото на справедлив процес се отнася не само до самото производство, но до и изпълнението на постановеното в него решение. ЕСПЧ подчертава, че „*правото на достъп до съд, закрепено в чл. 6, ал. 1 от Конвенцията, би било илюзорно, ако националната правна система на договарящата държава позволява едно влязло в сила и задължително съдебно решение да остане без последствия, във вреда на една от страните. Изпълнението на решение, постановено от съд, трябва следователно да се счита за съставна част от "съдебния процес" за целите на чл. 6. Върховенството на закона – един от основополагащите принципи на всяко демократично общество, е вплътено във всички текстове на Конвенцията и поражда задължение за държавата и за всеки орган на държавна власт да изпълняват съдебните предписания и решения срещу тях*”²³⁶.

Забавеното по вина на властите изпълнение на съдебни решения за вземания срещу държавата и общините и липсата на институционализиран контрол над изпълнението на такива решения са приети за нарушения на Конвенцията. Съдът изрично подчертава, че липсата на средства в бюджета на съответните институции не може да служи като оправдание на властите за забавянето или неизпълнението при плащането на

²³⁴ Решение на Съда на ЕС по преюдициално запитване по дело C-279/09 DEB

²³⁵ Пак там

²³⁶ *Манчева с/у България (Mancheva v. Bulgaria)*, ж. № 39609/98, р. от 30.09.2004 г., § 54; *Hornsby v. Greece*, ж. № 18357/91, р. от 19.03.1997 г., §§ 40-41; *Iatridis v. Greece*, ж. № 31107/96, р. на Голямото отделение от 19.10.2000 г., § 58; *Хасан и Чауш с/у България (Hasan and Chauš v. Bulgaria)*, ж. № 30985/96, р. на Голямото отделение от 26.10.2000 г., § 87; *Белев и др. с/у България (Belev et autres c. Bulgarie)*, жалба № 16354/02 и още 40 жалби, р. от 02.04.2009 г., §§61-69; *Басарба ООД с/у България (Basarba OOD v. Bulgaria)*, ж. № 77660/01, р. от 07.01.2010 г., §§31-33; *Любомир Попов с/у България (Lyubomir Popov v. Bulgaria)*, ж. № 69855/01, р. от 07.01.2010 г., §§ 122, 130, макар че Съдът разглежда оплакванията единствено в светлината на чл. 1 от Протокол 1.

присъдения дълг²³⁷. Той посочва, че известно забавяне при извършването на плащане от страна на публична институция е допустимо, но приема по български дела, че забавяне например от година и 8 месеца²³⁸, две години и четири месеца²³⁹ или четири години²⁴⁰ е прекомерно дълго. В определени случаи, когато в резултат на забавянето по вина на властите вземането се е обезценило съществено поради инфлация и обезценяване на националната валута – фактори, възникнали през периода на забавянето, това обезценяване също се вменява на държавата²⁴¹.

Когато липсва механизъм за принуда на държавните институции да изпълнят дълговете си и няма съдебен или друг институционален контрол над изпълнението на съдебни решения срещу държавните учреждения, това представлява проблем на правото на достъп до съд и справедлив процес – например, както по българския закон, не е предвидена възможност за изпълнително производство срещу държавни учреждения и не е позволен запор върху техни банкови сметки²⁴².

Неизпълнението на съдебно решение може да има и други проявни форми – например неизпълнение на определени задължения за действия от страна на властите (на национално или местно ниво), което също е укоримо и попада в обхвата на чл. 6, като отказ на административния орган, действащ при условията на обвързана компетентност, да изпълни задълженията си да сключи договор за продажба, произтичащи от ЗППДОБП, макар че съдът изрично разпорежда това в решението си.²⁴³ Държавата може да бъде държана отговорна и в случаите на неизпълнение на съдебно решение, касаещо частноправни субекти, ако публичните органи, участващи в изпълнителните производства, не проявят необходимото усърдие или дори възпрепятстват изпълнението.²⁴⁴ Ако обаче забавянето се дължи на обективни причини и не е по вина на властите, Съдът не намира нарушение.²⁴⁵

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС - НАКАЗАТЕЛЕН АСПЕКТ

Наказателният аспект на чл. 6 се прилага само по отношение на „наказателното обвинение срещу [лицето]”, а не и спрямо жертвата на престъплението. Ако жалбоподателят е жертва на престъпление и се оплаква по чл. 6 заради неразследване

²³⁷ *Ангелов с/у България (Angelov v. Bulgaria)*, ж. № 44076/98, р. от 22.04.2004 г., § 37; *Burdov c. Russie*, ж. № 59498/00, р. от 07.05.2002 г., §§ 35, 41

²³⁸ *Рахбар-Пагард с/у България (Rahbar-Pagard v. Bulgaria)*, жалби № 45466/99 и № 29903/02, р. от 06.04.2006 г., § 96

²³⁹ *Ангелов с/у България (Angelov v. Bulgaria)*, цитирано, § 39

²⁴⁰ *Сирманов с/у България (Sirmanov v. Bulgaria)*, ж. № 67353/01, р. от 10.05.2007 г., § 25

²⁴¹ *Angelov v. Bulgaria*, цитирано. Поначало чл. 1 от Протокол № 1 не задължава държавите да предприемат мерки за компенсиране на последиците от инфлацията и поддържане стойността на спестяванията, вземания или други активи (в тази връзка е решение по допустимостта по делото *О.Н. с/у България (O.N. v. Bulgaria)*, ж. № 35221/97, р. от 06.04.2000 г.

²⁴² *Манчева с/у България (Mancheva v. Bulgaria)*, цитирано. Относно чл. 399 ГПК (отм.), чийто текст в частта относно изпълнението срещу държавни учреждения е пренесен в чл. 519, ал. 2 от новия ГПК.

²⁴³ Виж сред многото други и: *Stoyanov et Tabakov c. Bulgarie*, жалба № 34130/04, р. от 26.11. 2013 г.; *Basarba OOD c. Bulgarie*, жалба № 77660/01, р. от 07.01.2010 г., § 32; *Popnikolov c. Bulgarie*, жалба № 30388/02, р. от 25.03.2010 г., § 29

²⁴⁴ *Белев и др. с/у България*, цитирано, §§61-69; *Fouklev c. Ukraine*, ж. № 71186/01, р. от 07.06.2005 г., § 84; *Ruiani c. Roumanie*, ж. № 34647/97, р. от 17.06. 2003г., § 66.

²⁴⁵ *Бадева и ЖСК «Албена» срещу България (Badeva and JSK Albena v. Bulgaria)*, ж. № 10857/06, решение по допустимост от 12.01.2013 г.

или неефективно разследване не срещу самия него, а срещу трети лица, или заради несправедлив наказателен процес, воден срещу тези трети лица, то жалбата ще бъде недопустима като несъвместима с Конвенцията *ratione materiae*. Ако обаче жалбоподателят е участвал като граждански ищец в наказателното производство срещу третите лица, тогава може да се оплаче от несправедливия процес, което ще бъде разгледано в рамките на гражданския аспект на чл. 6 – „*правен спор относно граждански права и задължения*”, а не в рамките на наказателния аспект.

Ако жалбоподателят е жертва на престъпление, което е засегнало неговото или на негови близки право на живот (убийство, опит за убийство и др.) или физическия му интегритет (телесна повреда, изнасилване и др.), тогава той/тя може да се оплаче от неразследване или неефективно разследване срещу трети лица или безнаказаност в рамките на наказателен процес срещу тези лица. В този случай ще бъде приложим не чл. 6, а процедурното задължение за ефективно разследване по чл. 2 (право на живот) или чл. 3 (забрана за изтезание и нечовешко и унижително отнасяне) от Конвенцията.

А. Понятието за „наказателно обвинение”. Както понятието за „граждански характер”, така и понятието за „наказателно обвинение” по чл. 6 от Конвенцията има автономен смисъл в практиката на ЕСПЧ. Три са факторите, които определят дали едно обвинение е наказателно. *За да се определи дали едно обвинение следва да се квалифицира като "наказателно" за целите на Конвенцията, най-напред трябва да се прецени дали разпоредбата, която дефинира нарушението, е част от наказателното право в правната система на страната; след това следва да се прецени характерът на нарушението, и накрая – характерът и тежестта на наказанието, което лицето рискува да получи*²⁴⁶. Вторият и третият критерии не са кумулативни, а алтернативни²⁴⁷. Съдът обаче приема, че е възможно да се възприеме и кумулативен подход, когато анализът на всеки един от критериите не води до категорично заключение за наличието на наказателно обвинение.²⁴⁸

Възможно е дадено нарушение да е квалифицирано от вътрешното право като административно или дисциплинарно²⁴⁹ (особено когато е с по-ниска степен на обществена опасност или е декриминализирано), а същевременно обвинението в извършването му да има „наказателен” характер по смисъла на чл. 6 от Конвенцията.²⁵⁰ Така обвинението в извършване на такова нарушение ще се преценява с оглед на характера и строгостта на санкцията или характера на нарушението. В такива случаи Съдът изследва насочеността на разпоредбата в националното право – дали тя има общ характер и е насочена към всички граждани (например в качеството им на участници в

²⁴⁶ *Öztürk v. Germany*, ж. № 8544/79, р. от 21.02.1984 г., §§ 50-53; *Engel and others v. The Netherlands*, жалби № 5100/71 и други, р. от 23.11.1976 г., §§ 80-82; *Ezeh and Connors v. United Kingdom*, ж. № 39665/98 и 40086/98, р. на Голямото отделение от 09.10.2003 г., § 82

²⁴⁷ *Lutz v. Germany*, ж. № 9912/82, р. от 26.08.1987 г., § 55

²⁴⁸ *Jussila v. Finland*, ж. № 73053/01, р. на Голямото отделение от 23.11.2006 г., §§ 30 и 31; *Zaicevs v. Latvia*, ж. № 65022/01, р. от 31.07.2007 г., § 31

²⁴⁹ Съдът приема, че дисциплинарните мерки в затворите по повод извършени нарушения от затворници също попадат в обхвата на чл. 6 в неговите наказателни аспекти - *Ezeh and Connors v. United Kingdom [GC]*, цитирано, § 82.

²⁵⁰ Така например, когато националният закон за ДДС регламентира, че констатирана грешка в данъчната декларация води до начисляването на допълнителен санкционен данък в размер на 10 % върху основния данък, подобно нарушение попада в предметния обхват на „наказателно обвинение“ по чл. 6 (както с оглед предназначението на законната разпоредба, отнасяща се до неограничен брой лица, така и с оглед предназначението на допълнителния данък – санкция за предотвратяване на бъдещи нарушения) – *Jussila v. Finland [GC]*, цитирано, § 38.

движението по пътищата) или е насочена само към група със специален статут (например при някои дисциплинарни наказания). ЕСПЧ ще изследва и целта и характера на санкцията – дали санкцията цели да накаже и да възпре бъдещо нарушение (а не например да компенсира), както и нейния размер с оглед на това дали тя не отива отвъд определен праг на „суровост“, така че да засяга съществено лицето. Ето защо чл. 6, § 1 в неговите наказателни аспекти би могъл да намери приложение към процедури, свързани с данъчното, митническото, финансовото, конкурентното и административното право, но преценката се осъществява въз основа на критериите, посочени по-горе.²⁵¹

Затова и глобите за различни по характера си административни нарушения, ако отговарят на някое от тези условия, ще попаднат в обхвата на наказателния аспект по чл. 6²⁵². Тогава и производствата във връзка с тяхното налагане трябва да отговарят на стандартите на чл. 6, включително засегнатото лице да може да обжалва постановеното срещу него решение на административно-наказващия орган пред съд, който предлага процесуалните гаранции по чл. 6 и пълен обхват на преценката²⁵³.

Б. Начало на наказателното производство срещу лицето. Тук ЕСПЧ също прилага автономно понятие. Вътрешното законодателство не е определящо нито при преценката дали едно лице е било „обвинено“, нито дали обвиненията са се отнасяли за „криминално“ престъпление. Националните законодателни разпоредби биха могли да послужат по-скоро като отправна точка. Формалното привличане на едно лице като заподозрян и формалното повдигане на обвинение срещу него не са решаващи за определяне на началния момент на „наказателното обвинение“, от който се прилагат изискванията за справедлив наказателен процес по чл. 6 (включително и започва да се брой дължината на производството).

При преценката кога лицето е било „обвинено“, Съдът взема предвид два критерия: 1) „официалното уведомление до лицето от компетентните власти, че то е заподозряно в извършване на престъпление“²⁵⁴, или 2) дали „положението на заподозрения е било съществено засегнато от това подозрение“²⁵⁵. Така в практиката си Съдът е приемал

²⁵¹ Например, макар че глобите за манипулиране на пазар според италианското законодателство са били наложени на жалбоподателите от административен орган и не са подлежали на замяна с лишаване от свобода в случай на неплащането им, техният размер и фактът, че законодателството е предвиждало и временни ограничения на упражняването на дейността и конфискация, обосновават заключението, че те са имали наказателноправен характер и че чл. 6 се прилага в наказателноправния си аспект - виж *Grande Stevens and Others v. Italy*, ж.№№ 18640/10, 18647/10, 18663/10, 18668/10 и 18698/10), р. от 04.03.2014 г., §§ 97-99.

²⁵² Например, сред много други, *Rinck v. France*, ж. № 18774/09, р. по допустимост от 19.10.2010 г.

²⁵³ В някои случаи, дори и налагането на административна глоба да попада в наказателния обхват на чл. 6, жалбата може да е недопустима по новия новия критерий за допустимост на жалбите – „несъществено засягане“ (чл. 35, ал. 3, б. в от Конвенцията), въведен с влезлия през юни 2010 г. Протокол № 14 към Конвенцията. Например по делото *Rinck v. France*, цитирано, Съдът обявява за недопустима жалба по оплакване за глоба от 150 евро и отнемане на една точка от талона заради нарушение на правилата за движение по пътищата, като приема, че вредата, понесена от жалбоподателя, е несъществена, няма и съществено засягане на личния му живот във финансов или друг аспект вследствие наказването му, а освен това съществуването на спора е било надлежно разгледано пред национален съд. До същото заключение поради подобни мотиви достига Съдът и в решението си по допустимост по делото *Georgiev v. Bulgaria*, ж. № 15644/06, р. от 05.11.2013 г. Едно от оплакванията на жалбоподателя е свързано с отказ на националния съд да присъди разности по отменените наказателни постановления срещу него. Съдът намира, че сумата на вредите е незначителна, тъй като става въпрос за по-малко от 90 евро.

²⁵⁴ *Deer v. Belgium*, ж. № 6903/75, р. от 27.02.1980 г., §§ 42-46

²⁵⁵ Пак там

за начало на „наказателното обвинение“ датата, на която лицето официално е уведомено за разследването срещу него (когато то е привлечено като обвиняем)²⁵⁶, но също така и датата, на която лицето е арестувано по подозрение за извършването на дадено престъпление, датата, на която е извършен обиск на лицето по подозрение в престъпление, датата, на която за първи път е разпитано като заподозряно за престъплението, и др.²⁵⁷

В. Презумпция за невинност. Според ЕСПЧ презумпцията за невинност на обвиняемия, прогласена в чл. 6, ал. 2 от Конвенцията, е ключов аспект на правото на справедлив наказателен съдебен процес. Най-очевидно и известно е приложението на принципа *in dubio pro reo*: всяко съмнение се тълкува в полза на обвиняемия. ЕСПЧ е обобщил същността на презумпцията за невинност в решението си *Барбера, Месеге и Хабардо срещу Испания*²⁵⁸: „Тя изисква, *inter alia*, членовете на съдебния състав да не пристъпват към изпълнението на задълженията си с предварителната нагласа, че обвиняемият е извършил престъплението, в което е обвинен; доказателствената тежест пада върху прокуратурата и всяко съмнение трябва да бъде в полза на обвиняемия. От нея също така следва, че прокуратурата трябва да уведоми обвиняемия за делото срещу него, за да може той съответно да подготви и представи защитата си; прокуратурата трябва и да представи срещу обвиняемия достатъчно доказателства, за да бъде той осъден.“²⁵⁹ Презумпцията за невинност разпростира своите предели и след оправдаването на обвиняемия или прекратяването на производството поради други причини (давност, липса на доказателства, смърт).²⁶⁰ Затова Съдът е приел, че тя ще бъде нарушена например когато съдът, въпреки че е прекратил наказателното дело срещу лицето поради давност, с решението си за прекратяването е осъдил жалбоподателя да плати част от разноските по делото и обезщетение на частните обвинители с мотива, че той „най-вероятно“ е щял да бъде признат за виновен, ако не се е налагало прекратяване на делото.²⁶¹

ЕСПЧ изисква презумпцията за невинност да се зачита не само от съда, но и от прокурорите. Тя може да бъде накърнена от изявления и действия на магистрати, но така също и от полицейски и всякакви други публични служители, дори и от министри, ако те изразяват мнение за виновност на обвиняемия, преди той да е бил признат за виновен съгласно закона.²⁶² ЕСПЧ обръща внимание на важността на избора на думи при изявленията на различните категории служители в тези ситуации²⁶³. Така

²⁵⁶ *Schumacher v. Luxembourg*, ж. № 63286/00, р. от 25.11.2006 г., § 27

²⁵⁷ *Wemhoff v. Germany*, ж. № 2122/64, р. от 27.06.1968 г., §§ 18-19; *Manzoni v. Italy*, ж. № 11804/85, р. от 19.02.1991 г., §16; *Hozee v. the Netherlands*, ж. № 21961/93, р. от 22.05.1998 г., §§ 44-46; *Messina v. Italy*, ж. № 13803/88, р. от 26.02.1993 г., § 25; *Румен Георгиев с/у България (Rumen Georgiev v. Bulgaria)*, ж. № 27240/04, р. от 14.10.2010 г., §§ 23-24

²⁵⁸ *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*, ж. №№ 10588/83, 10590/83 и 10589/83, р. от 6.12.1988 г.

²⁵⁹ *Barberà, Messegué and Jabardo*, цитирано, § 77; обратно, няма нарушение на презумпцията за невинност в делото *Janosevic c. Suède*, ж. № 34619/97, р. от 23.07.2002 г., §§ 98-109.

²⁶⁰ Съдът е анализирал подробно тези аспекти на нарушаване на чл. 6, § 2 в решението си по делото *Allen v. United Kingdom*, ж. № 25424/09, р. на Голямото отделение от 12.07.2013 г., §§ 95-104.

²⁶¹ *Minelli c. Suisse*, ж. № 8660/79, р. от 25.03.1983 г., § 32

²⁶² Виж *Гуцанови*, цитирано, в което Съдът установява нарушение на презумпцията за невинност във връзка с няколко самостоятелни изявления - на съдия, потвърдил мярката за неотклонение „задръжане под стража“ и на министъра на вътрешните работи, който в интервю пред регионален вестник само ден след задръжането на жалбоподателя изнася информация относно провеждано досъдебно производство и заявява, че „(...) направеното от тях се явява схема, разработвана в продължение на години, защото има три договора на стойност около два милиона евро и то за автобуси втора ръка“ (§§ 198 – 204).

²⁶³ *Daktaras v. Lithuania*, ж. № 42095/98, р. от 10.10.2000 г., §§ 41-42

презумпцията ще бъде нарушена, ако прокурор, още преди да има постановена окончателна присъда, заяви на пресконференция, че „няма съдия, който да може да го убеди, че [подсъдимият] е невинен по това дело“²⁶⁴. Тя ще бъде нарушена например и когато обвиняемият е принуден да носи на съдебните заседания дрехи, с които обикновено са облечени осъдените на лишаване от свобода лица²⁶⁵.

Г. Правото лицето да не уличава себе си в престъпление – това е правото на обвиняемия да запази мълчание, като прокуратурата докаже обвинението без неговата помощ и без да използва доказателства, събрани чрез методи на принуда и насилие.²⁶⁶ „Ако по време на своя процес лицето твърди, представяйки в подкрепа доказателства, че е било подложено на малтретиране през този първоначален период на задържане и че това отношение го е тласнало да направи признания малко след това, вътрешните юрисдикции са длъжни да извършат задълбочен анализ на фактите по случая, за да установят истинността на това твърдение и да решат, ако е необходимо, дали е целесъобразно да изключат тези доказателства поради нарушаване на правото на обвиняемия да не утежнява положението си.“²⁶⁷ Всъщност макар и чл. 6 да не регламентира изрично правото на лицето да се въздържа от показания и да не се самоуличава, то стои в сърцевината на правото на справедлив процес, защото поставя обвиняемия под закрила от злоупотреба от страна на властите и този негов своеобразен имунитет цели да избегне съдебните грешки и да гарантира резултата, целен от чл. 6. Това право цели да защити свободата на избор на заподозряното лице дали да даде показания или не по време на разпит от полицията или органите по разследване.

ЕСПЧ подчертава, че не е допустимо осъждането да се основава само или основно върху мълчанието на обвиняемия, върху неговия отказ да дава обяснения или да предоставя доказателства²⁶⁸. Правото на обвиняемия да запази мълчание ще бъде нарушено, например, когато той е бил първоначално разпитван като свидетел, без адвокат, при положение че към момента на разпита полицията вече го е подозирала в извършване на престъпление, но не го е предупредила за правото му да не отговаря, а след това присъдата е основана на показанията от разпита²⁶⁹.

Тук се включва и изискването при разкриване и разследване на престъпления да се използват само легални техники за прикритие, а не да се прибегва до подбуждане към извършване на престъпление. В случаите, когато лицата са осъдени вследствие на действия на агенти под прикритие (*agents provocateurs*), Съдът преценява дали е имало подбуждане към извършване на престъпление. Според ЕСПЧ подбуждане е налице, когато служителите не са се ограничили до пасивно разследване на престъплението, а са упражнили влияние върху разследваното лице, така че да го подтикнат да извърши престъпление, което иначе не би извършило, като по този начин са целели да съберат доказателства против него²⁷⁰. В такива случаи ЕСПЧ преценява също и дали на лицето

²⁶⁴ *Петьо Петков с/у България (Petjo Petkov v. Bulgaria)*, ж. № 32130/03, р. от 07.01.2010 г., §§ 94-96, за разлика от *Daktaras v. Lithuania*, цитирано, §§ 33, 35-36.

²⁶⁵ *Jiga v. Romania*, ж. № 14352/04, р. от 16.03.2010 г., §§ 101-102

²⁶⁶ *O'Halloran and Francis v. United Kingdom*, ж. №№ 15809/02 и 25624/02, р. на Голямото отделение от 29.06.2007 г., § 45; *Saunders v. United Kingdom*, ж. № 19187/91, р. на Голямото отделение от 17.12.1996 г., § 60; *Yalloh v. Germany*, ж. № 54810/00, р. на Голямото отделение от 11.07.2006 г., §§ 77, 82

²⁶⁷ *Iordan Petrov c. Bulgarie*, ж. № 22926/04, р. от 24.01. 2012 г., § 140

²⁶⁸ *John Murray v. The United Kingdom*, ж. № 18731/91, р. на Голямото отделение от 08.02.1996 г., § 47

²⁶⁹ *Brusco v. France*, ж. № 1466/07, р. от 14.10.2010 г., §§ 47-54

²⁷⁰ *Teixeira de Castro v. Portugal*, ж. № 25829/94, р. от 09.06.1998 г., §§ 35-36 и 39; *Khudobin v. Russia*, ж. № 59696/00, р. от 26.10.2006 г., § 135; *Vanyan v. Russia*, ж. № 53203/99, р. от 15.12.2005 г., §§ 46 - 47;

е била предоставена възможност да докаже тезата си, че е било подбудено – например да му бъде разрешено да разпита агентите под прикритие или поне да им зададе въпроси писмено, както и дали производството е било проведено при спазване на гаранциите за състезателност на процеса и равнопоставеност на страните²⁷¹. В определени ситуации използването на информатори също може да наруши правото на лицето да не уличава себе си в престъпление²⁷².

Макар и това право да не е абсолютно, ЕСПЧ неведнъж е подчертавал, че общественият интерес не може да бъде изтъкван като оправдание за ползването на отговори, получени принудително при извънсъдебно разследване, с цел уличаване на обвиняемия по време на съдебното производство или на процедури, чрез които да се набавят доказателства, представляващи тежка намеса по отношение на неговия физически или психически интегритет.²⁷³

Д. Минимум права на обвинения в престъпление. В ал. 3 на чл. 6 Конвенцията предвижда изрично неизчерпателен списък от минимум права, от които следва да се ползва обвиненото лице. Те отразяват специфични аспекти на понятието справедлив процес в някои типични процесуални ситуации в наказателната материя. Тяхната истинска цел е да гарантират или да допринасят за осигуряването на справедливостта на наказателния процес като цяло, т.е. те не са самоцел и трябва да бъдат тълкувани в светлината на функциите им в общия контекст на процедурата.²⁷⁴

Чл. 6, § 3 (а)

В правото на обвиняемия да бъде незабавно и в подробности информиран за обвинението срещу него се включва изискването престъплението, за което лицето е осъдено, да е същото като това по повдигнатото обвинение. Съдът се придържа към позицията, че чл. 6, § 3 (а) „*признава правото на обвиняемия да бъде информиран не само за причините за обвинението, тоест за реалните факти, в които е обвиняван и на които се основава обвинението, но също така за правната квалификация, която е дадена на тези деяния, и то в подробности*“²⁷⁵ Това означава наред с другото, че ако в процеса обвинението е било повдигнато по един член от закона, а след това лицето е осъдено по друг член и на практика с това се е стигнало до съществено преквалифициране на обвинението, се нарушава изискването на Конвенцията по чл. 6, ал. 3 (а)²⁷⁶. В няколко случая по български дела ЕСПЧ е намерил нарушение на това право именно поради промени в правната квалификация от ВКС, въпреки че жалбоподателите са били осъдени за по-леки престъпления в сравнение с тези по първоначалното обвинение и че касационната инстанция е действала в рамките на правомощието си по чл. 354, ал. 2, т. 2 НПК да измени присъдата, като приложи закон

Miliniene v. Lithuania, ж. № 74355/01, р. от 24.06.2008 г., §§ 37-38; *Ali v. Romania*, ж. № 20307/02, р. от 09.11.2010 г., §§ 102.105; *Bannikova v. Russia*, ж. № 18757/06, р. от 04.11.2010 г., §§ 69-77

²⁷¹ Пак там

²⁷² *Allan v. The United Kingdom*, ж. № 48539/99, р. от 17.07.2003 г., §§ 45-53

²⁷³ *Saunders v. United Kingdom [GC]*, цитирано, § 74-75; *Jalloh v. Germany*, ж. № 54810/00, р. на Голямото отделение от 11.06.2006 г., §§ 101, 119

²⁷⁴ *Mayzit v. Russia*, ж. № 63378/00, р. от 20.01.2005, § 77

²⁷⁵ *Pélissier et Sassi c. France*, ж. № 25444/94, р. на Голямото отделение от 25.03.1999 г., § 51

²⁷⁶ *Chichlian and Ekindjian c. France*, ж. № 10959/84, р. от 29.11.1989 г., с което е прието приятелското споразумение между страните; *Pélissier and Sassi v. France*, цитирано, пак там.

за еднакво или по-леко наказуемо престъпление.²⁷⁷ С изменение на чл. 422, ал. 1, т. 5 на НПК бе предвидено самостоятелно основание за възобновяване на наказателното производство, чрез което е преодоляно това несъответствие с Конвенцията.²⁷⁸

Чл. 6, § 3 (b) и (c)

Правото на лицето да има достатъчно време и възможности за подготовка на защитата си (чл. 6, ал. 3 (b)), както и правото му да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор, или ако не разполага със средства – да му се предостави безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието (чл. 6, ал. 3 (c)), са тясно свързани.

Чл. 6 ал. 3 (b) се фокусира върху два елемента, които са от значение за ефективното реализиране на правото на защита – действията, насочени към всичко, което е необходимо за подготовката за процеса по подходящ начин и без ограничения (тук се включва достъп до доказателствата и до делото, възможност за консултиране с адвокат), както и времето, за да бъде тя добре организирана.²⁷⁹ Непредоставянето на възможност на лицето да организира своята защита пред ВКС и промяната на правната квалификация на обвинението води до нарушение не само на чл. 6, ал. 3 (a), но и на чл. 6, ал. 3 (b).²⁸⁰

Адвокатът на лицето трябва да има достатъчно време, за да подготви защитата си, с оглед на сложността на делото, както и на фазата, в която то се намира²⁸¹. Лицето и адвокатът му трябва да могат свободно да комуникират помежду си без присъствието на трети лица и да имат достатъчно време да обсъждат делото без ограничения на броя на срещите и тяхната продължителност (при посещенията на адвоката в затвора)²⁸².

Непредоставянето на задължителна защита от началния момент на първия разпит на задържания, като след това присъдата е била базирана на обясненията от този разпит, ще е в нарушение на правото на защитник по чл. 6, ал. 3 (c)²⁸³. ЕСПЧ подчертава, че правото на защита ще бъде невъзвратно засегнато, когато уличаващи в престъпление изявления, направени от лицето без адвокат при първоначалното му задържане, по-късно са били използвани за обосноваване на присъдата. ЕСПЧ отбелязва, че този проблем не може да бъде преодолян чрез последващото осигуряване на адвокат, нито чрез състезателността на съдебното производство. Ако обаче, въпреки липсата на адвокат при първоначалното задържане, показанията, дадени от лицето по това време,

²⁷⁷ *Penev v. Bulgaria*, ж. № 20494/04, р. от 07.01.2010 г., §§ 42-43; *D.M.T. et D.K.I. c. Bulgarie*, ж. № 29476/06, р. от 24.07.2012 г., §§ 81-84.

²⁷⁸ Предвидено е, че в случаите на допуснати съществени нарушения по чл. 348, ал. 1, т. 1-3 по съдебни актове по чл. 354, ал. 2, т. 2 и ал. 5 може да се направи искане за възобновяване на влязлата в сила присъда – изм. Д.В., бр. 93 от 2011 г.

²⁷⁹ Виж *ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos v. Russia*, ж. № 14902/04, р. от 20.09.2011 г., § 538 – Съдът намира нарушение на чл. 6, § 3b, тъй като компанията е имала на разположение само 4 дни, за да се запознае с първоинстанционното дело, съдържащо 43 000 страници.

²⁸⁰ Виж *Penev v. Bulgaria*, §§ 42-43, цитирано, и *D.M.T. et D.K.I. c. Bulgarie*, §§ 81-84, цитирано.

²⁸¹ *Öcalan v. Turkey*, ж. № 46221/99, р. на Голямото отделение от 12.05.2005 г., §§ 131-148

²⁸² Пак там, §§ 133-134

²⁸³ Пак там, § 131; *Salduz v. Turkey*, ж. № 36391/02, р. от 27.11.2008 г., §§ 56-60; *Leonid Lazarenko v. Ukraine*, ж. № 22313/04, р. от 28.10.2010 г., §§ 57-58.

не са използвани от съдилищата и не са послужили при постановяване на присъдата, ЕСПЧ ще намери, че това положение не е попречило на защитата на лицето²⁸⁴.

Нарушение на правото на безплатна правна помощ ще е налице и в случаите, когато тази защита не е задължителна, но лицето е поискало такава и съдът необосновано я е отказал.²⁸⁵

Чл. 6, § 3 (d)

Правото на лицето да участва в разпита или да изисква разпит на свидетелите, даващи показания против него, се тълкува автономно от Съда, без да се отчитат квалификациите по националното законодателство. Член 6 § 3 (d) установява принципа, че преди обвиняемият да бъде осъден, всички уличаващи доказателства по принцип трябва да бъдат представени пред него в открито заседание с оглед състезателността на производството. От този принцип са възможни и известни изключения, но те не трябва да засягат правото на защита. Като цяло разглежданото право предполага да се даде възможност на обвиняемия да оспори показанията на свидетелите било веднага, било на по-късен етап.²⁸⁶ От този принцип произтичат две основни изисквания: първо, липсата на свидетел трябва да е оправдана от сериозен мотив и, второ, това право ще бъде нарушено, когато присъдата се основава изцяло или в решаваща степен на показания на защитен свидетел, когото защитата не е могла да разпита, дори и само като анонимен свидетел²⁸⁷. Включително и по чувствителни дела, например при сексуални престъпления, като минимум обвиняемите/подсъдимите трябва да бъдат информирани за разпита на жертвата с възможност да го наблюдават директно или на запис и да поставят директно или индиректно въпроси по време на разпита или по-късно²⁸⁸. Липсата на мотиви относно отказа да бъде разпитан или призован даден свидетел може да доведе до недопустими ограничения на правото на защита и да бъде несъвместимо с гаранциите за справедлив процес.²⁸⁹

Чл. 6, § 3 (e)

Правото на обвиняемия да ползва безплатно услугите на преводач се прилага, когато той не разбира или не говори езика, използван в съда. Това право не се отнася до отношенията обвиняем – адвокат. То визира връзката на обвиненото лице с другите участници в процеса от самото начало на наказателното производство, а не е ограничено до прилагането му само в съдебната фаза.²⁹⁰ Когато лицето е представявано от адвокат, не е достатъчно последният да разбира използвания език. Преводът е част от правото на справедлив процес, поради което по време на участие в съдебните заседания обвиняемият трябва да може да разбира това, което се случва, и да информира своя адвокат за всеки един елемент, свързан с неговата защита.²⁹¹ Това

²⁸⁴ *Ованесян с/у България (Hovanesian v. Bulgaria)*, ж. № 31814/03, р. от 21.12.2010 г., §§ 39-40

²⁸⁵ *Огнян Асенев с/у България (Ognyan Asenov v. Bulgaria)*, ж. № 38157/04, р. от 17.02.2011 г.; *Здравко Станев с/у България (Zdravko Stanev v. Bulgaria)*, ж. № 32238/04, р. от 06.11.2012 г.; *Цоньо Цонев с/у България (Tsonyo Tsonev v. Bulgaria (No 3))*, ж. № 21124/04, р. от 16.12.2012 г.

²⁸⁶ *Hümmer v. Germany*, ж. № 26171/07, р. от 19.07.2012 г., § 38; *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom*, ж. №№ 26766/05 и 22228/06, р. от 15.12.2011 г., § 118

²⁸⁷ *Al-Khawaja et Tahery c. Royaume-Uni [GC]*, цитирано, § 119

²⁸⁸ *A.S. v. Finland*, ж. № 40156/07, р. от 28.09.2010 г., §§ 66-68

²⁸⁹ *Popov v. Russia*, ж. № 26853/04, р. от 13.06.2006 г., § 188

²⁹⁰ *Şaman v. Turkey*, ж. № 35292/05, р. от 05.04.2011 г., §§ 30, 35

²⁹¹ *Cuscani v. the United Kingdom*, ж. № 32771/96, р. от 24.09.2002 г., § 38

право включва не само устен превод по време на самия процес, но и право за предоставяне на писмен превод на отделни документи, като например обвинителния акт и показанията на най-важните свидетели, които са необходими на обвиненото лице, за да реализира ефективно правото си на защита.²⁹²

За да бъде ефективно упражнено правото по чл. 6, ал. 3 (е), компетентните власти имат задължението не само да назначат преводач, но и да осъществяват известен последващ контрол за качеството на осигурения превод.²⁹³

Задължението да се предостави безплатна помощ от преводач не зависи от финансовите възможности на обвиняемия, тъй като услугите на преводач се отнасят по-скоро към облекченията, с които всяка една държава трябва да разполага в рамките на своето наказателно правосъдие. Ето защо правото на обвиняемия да се ползва безплатно от тези услуги ще бъде нарушено, ако той бъде осъден от съда да заплати разноските за преводача²⁹⁴.

²⁹² *Hermi c. Italie [GC]*, ж. № 18114/02, р. от 18.10.2006, § 70

²⁹³ Пак там; *Kamasinski c. Autriche*, р. от 19.12.1989 г., § 74

²⁹⁴ *Ованесян с/у България (Hovanesian v. Bulgaria)*, § 42, цитирано; *Işyar c. Bulgarie*, ж. № 391/03, р. от 20.11.2008, §§ 47-48; *Kouchoglou c. Bulgarie*, № 48191/99, 10.05.2007, § 50

ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ, НА ДОМА И НА ТАЙНАТА НА КОРЕСПОНДЕНЦИЯТА

Правото на зачитане на личния и семейния живот, на дома и кореспонденцията, общо обозначава като право на лична неприкосновеност, е от първостепенно значение за всяко лице в едно демократично общество. Това право стои в центъра на човешкото достойнство и формира обособената „лична“ сфера на всеки, а държавата следва да гарантира ефективната му защита.

В литературата правото на лична неприкосновеност се подразделя най-общо в следните подкатегории ²⁹⁵ : физическа (телесна) неприкосновеност; териториална неприкосновеност (лично пространство, заобикалящо всеки човек, включително правото на неприкосновеност на дома, работното място и др.); комуникационна неприкосновеност (неприкосновеност на кореспонденцията, телефонните разговори и др.); информационна неприкосновеност (защита на личните данни).

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на лична неприкосновеност е гарантирано в чл. 8 на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) и впоследствие е развито в практиката на Европейския съд по права на човека (ЕСПЧ). Член 8 гласи:

„Право на зачитане на личния и семейния живот

Всеки има право на зачитане на неговия личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговата кореспонденция.

Намесата на държавните власти в ползването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.”

Хартата на основните права на Европейския съюз дава на това право още по-широка закрила. Нейният чл. 3 гарантира правото на физическа и психическа неприкосновеност на личността. Специално внимание е отделено на медицинския и биотехнологичния аспект на правото на личен живот – правото на свободно и информирано съгласие, както и забраната на практики с цел селекция на хора, превръщането на човешкото тяло в източник на печалба и репродуктивното клониране на хора. Член 7 от Хартата гарантира на всекиго правото на зачитане на личния и семеен живот, жилището и тайната на съобщенията, а чл. 8 изрично защитава личните данни, правото на достъп до събраните данни, отнасящи се до лицето, както и правото да се изисква поправянето им. Правото на зачитане на личния и семейния живот, дома или кореспонденцията е

²⁹⁵ Bennett, C., *Regulating Privacy – Data Protection and Public Policy in Europe and the United States* (Cornell University Press 1992); Michael, J., *Privacy and Human Rights* (UNESCO Publishing & Dartmouth 1994)

закрепено и в Международния пакт за граждански и политически права²⁹⁶, като в чл. 17 изрично е добавена защита от незаконно накърняване на честта и доброто име. Конституцията на Република България охранява правото на лична неприкосновеност в членове 32 - 34. Член 32 обявява личния живот за неприкосновен и разпорежда, че всеки засегнат има право на защита срещу незаконно вмешателство в неговия личен и семеен живот. Алинея втора на разпоредбата забранява следенето, фотографирането, филмирането и други подобни действия без изричното съгласие на лицето или въпреки изричното му несъгласие, освен в предвидените от закона случаи. Член 33 гарантира неприкосновеността на жилището, а чл. 34 – тайната на кореспонденцията.

2. ПОНЯТИЕ ЗА ЛИЧЕН И СЕМЕЕН ЖИВОТ, ДОМ И КОРЕСПОНДЕНЦИЯ

Когато разглежда оплакване за нарушение на правото на лична неприкосновеност, Съдът в Страсбург преценява най-напред дали чл. 8 от Конвенцията намира приложение в дадения случай, т.е. дали се касае за право на личен и/или семеен живот, на неприкосновеност на дома или на тайната на кореспонденцията. Трябва да се има предвид, че тези права са динамични, могат да обхванат широк кръг ситуации, като понякога понятията се припокриват. Постоянно се променя и тяхното значение, особено с развитието на технологиите, като това рефлектира и в практиката на Съда, която също еволюира.

а) Личен живот

Благодарение на юриспруденцията на Съда в Страсбург обхватът на понятието „личен живот“ непрестанно се разширява, респективно и закрилата му. Поради това правото по чл. 8 не се поддава на изчерпателно определение. В него се включва физическата и морална неприкосновеност на човека²⁹⁷; елементи като половата идентичност, сексуалната ориентация и сексуалния живот също спадат към личната сфера, която е защитена от чл. 8²⁹⁸. Тази разпоредба охранява и правото на всеки човек на собствена идентичност и личностно развитие, както и правото му да създава и поддържа връзки и контакти с други хора, включително в професионалната и търговската сфера²⁹⁹. Към това право спадат още защитата на репутацията и доброто име, на името като средство за лична идентификация, на психологическия интегритет, на личната информация, защитата във връзка с разпространението на снимки от личния живот на лицата и със задължителното медицинско лечение, както и по-нови аспекти като смяната на името при смяна на пола и защитата при тежко индустриално замърсяване или природни бедствия. Част от задължението на държавата да зачита правото на личния живот е и задължението ѝ да предостави на заинтересованото лице информация, която да му позволи да прецени дългосрочните рискове за здравето и живота си преди да поеме

²⁹⁶ Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. – ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

²⁹⁷ *X and Y v. The Netherlands*, жалба № 8978/80, решение от 26 март 1985 г.

²⁹⁸ *B. v. France*, ж. № 13343/87, решение от 25 март 1992 г., § 63; *Burghartz v. Switzerland*, ж. № 16213/90, решение от 22 февруари 1994 г., § 24; *Dudgeon v. the United Kingdom*, ж. № 7525/76, 24 февруари 1983 г., § 41; *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, ж. №№ 21627/93, 21826/93 и 21974/93, решение от 19 февруари 1997 г., § 36

²⁹⁹ *Peck v. the United Kingdom*, ж. № 44647/98, решение от 28 януари 2003 г., *Niemietz v. Germany*, ж. № 13710/88, решение от 16 декември 1992, § 29

изпълнението на конкретни професионални задължения (напр. водолази, работещи на нефтени платформи).³⁰⁰ Всички тези аспекти са проявление на едно общо право на защита на личната сфера на човека.

б) Семейен живот

Правото на „семеен живот“ по смисъла на чл. 8 от ЕКПЧ гарантира ненарушаване на целостта на семейството като единица на обществото, която има своя собствена значимост. „Семеен живот“ е самостоятелно понятие, което трябва да бъде тълкувано независимо от националното право на договарящите държави. Взема се предвид семейният живот *de facto*, а не този *de jure*³⁰¹. В юриспруденцията си Съдът приема за „семеен живот“ както отношенията в семейства, сключили брак (но без фиктивните бракове, сключени за заобикаляне на законодателството), така и фактическите отношения в една двойка. Наличието или липсата на „семеен живот“ е същностен фактически въпрос, който зависи от реалното съществуване на близки лични връзки между лицата³⁰². При решаването на въпроса дали е налице „семеен живот“ Съдът отчита множество фактори, включително дали двойката живее заедно, продължителността на връзката и дали са демонстрирали обвързаност един с друг чрез създаването на свои деца или по други начини³⁰³. Според концепцията за семейство, върху която се основава чл. 8, дете, родено в „семеен живот“, е *ipso jure* част от тази връзка; следователно от момента на раждането на детето и със самия факт на раждането между детето и родителя съществува връзка, която е „семеен“, и която не може да бъде прекъсната от последващи събития, освен в изключителни случаи³⁰⁴. Семейна връзка ще е налице и между деца и техните осиновители, между внуци и дядо и баба, както и между близки роднини и деца (племеници), намиращи се в тесни отношения.

в) Жилище

За жилище се счита мястото, където лицето се е установило да живее (вили и почивни домове могат да бъдат приети за дом по изключение), включително незаконни временни постройки³⁰⁵ или каравани³⁰⁶, когато те са били трайно обитавани в продължение на години. Конвенцията не гарантира право на осигуряване на безплатно жилище. Понятието за жилище може да обхване и офисни помещения³⁰⁷.

Нарушаването на правото на жилище често води до нарушаване на правото на личен и семеен живот. Например във *Винтерщайн и други срещу Франция* Съдът е посочил, че „неразделна част от идентичността на номадите е животът в каравани, дори когато

³⁰⁰ *Vilnes and Others v. Norway*, ж. №№ 52806/09 и 22703/10, решение от 15 декември 2013 г.

³⁰¹ П. ван Дайк, Г. Й. Х. Ван Хууф, *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*, София, 2000 г.

³⁰² *K. and T. v. Finland [GC]*, ж. № 25702/94, решение от 12 юли 2001 г., §150

³⁰³ *X, Y and Z. v. the United Kingdom*, ж. № 21830/93, решение от 22 април 1997 г.

³⁰⁴ *Berrehab v. the Netherlands*, ж. № 10730/84, решение от 21 юни 1988 г., § 21; *Hokkanen v. Finland*, ж. № 19823/92, решение от 23 септември 1994 г., § 54; *Gul v. Switzerland*, ж. № 23218/94, решение от 19 февруари 1996 г., § 32

³⁰⁵ *Йорданова и други срещу България (Jordanova and others v. Bulgaria)*, ж. № 25446/06, решение от 24 април 2012 г.

³⁰⁶ *Winterstein and Others v. France*, ж. № 27013/07, решение от 17 октомври 2013 г.

³⁰⁷ *Niemietz v. Germany*, ж. № 13710/88, решение от 16 декември 1992 г.; *Saint-Paul Luxembourg S.A. v. Luxembourg*, ж. № 26419/10, решение от 18 април 2013 г.

уседнат, и че мерките, които засягат разполагането на караваните, имат отражение върху способността им да запазят идентичността си и да водят личния и семейния си живот в съответствие с тази традиция.³⁰⁸

2) Тайна на кореспонденцията

Следенето на кореспонденцията – поща, телефон и др. представлява намеса в правото на неприкосновеност на кореспонденцията по чл. 8³⁰⁹. Специална защита се дължи на кореспонденцията между адвокат и клиента му, особено когато той е задържано лице. Следенето на офис телефоните и бизнес разговорите също попада в приложното поле на чл. 8³¹⁰.

3. НАМЕСА В ПРАВОТО НА ЛИЧНА НЕПРИКОСНОВЕНОСТ – ТЕСТ ЗА ПРЕЦЕНКА

След като ЕСПЧ установи, че чл. 8 е приложим в конкретния случай, той пристъпва към преценка дали е осъществена намеса в съответното защитено от тази разпоредба право. Преценката се прави с оглед на конкретиката във всеки отделен случай. Понякога самото съществуване на даден правен режим, приложим към лицето (например режим за отваряне и преглеждане на кореспонденцията в местата за задържане), може да се счете за намеса.

След това Съдът преминава към изследване дали тази намеса може да бъде оправдана с оглед на ограниченията на гарантираното право на лична неприкосновеност, допустими съгласно ал. 2 на чл. 8. За да е оправдана по ал. 2, намесата трябва да бъде „предвидена в закон”, да преследва една или повече от легитимните цели, посочени в тази алинея, и да е пропорционална на въпросните цели. Това е *тестът за преценка*, който Съдът прилага, за да реши дали правата по чл. 8 са били ограничени правомерно. За намирането на нарушение е достатъчно неизпълнението на дори и само едно от посочените условия:

- **намесата да е предвидена в закона**

Намесата в гарантираното право на личен и семеен живот, дом и тайна на кореспонденцията ще бъде „предвидена от закона”, ако, на първо място, има основание във вътрешното законодателство на държавата. Терминът „закон” следва да се разбира в неговия „материален”, а не формален смисъл. За тази преценка се взема предвид „законът” като действащ акт, но също и тълкуването му от компетентните съдилища³¹¹. Не е достатъчно обаче оспорваната мярка да има някакво основание съгласно националния закон. Оценява се също **качеството на закона**, като се изисква той да бъде достъпен за заинтересуваното лице, което при това трябва да има възможност да предвиди последиците му за себе си³¹². Законът трябва да бъде достатъчно ясен в своите определения, за да даде на гражданите съответно указание за обстоятелствата,

³⁰⁸ Цитирано, § 142

³⁰⁹ *Klass and Others v. Germany*, ж. № 5029/71, решение от 6 септември 1978 г.

³¹⁰ *Halford v. the United Kingdom*, ж. № 20605/92, решение от 25 юни 1997 г.

³¹¹ *Colas Est and Others v. France*, ж. № 37971/97, решение от 16 април 2002 г., § 43

³¹² *Malone v. The United Kingdom*, ж. № 8691/79, решение от 2 август 1984 г.; *Kruslin v. France*, ж. № 11801/85, решение от 24 април 1990 г.; *Huvig v. France*, ж. № 11105/84, решение от 24 април 1990 г., § 26; *Kopp v. Switzerland*, ж. № 23224/94, решение от 25 март 1998 г., § 55; *Amann v. Switzerland*, ж. № 27798/95, решение на Голямото отделение от 16 февруари 2000 г., § 50

при които властите могат да прибегват до намеса в упражняването на правото на личен живот³¹³.

Неограничената свобода на действие на изпълнителните органи, предвидена в закона или призната от съдилищата в области, засягащи основните права, противоречи на принципите на правовата държава. Законът следва да указва с достатъчна яснота обсега на всяко дискреционно правомощие на компетентните власти, както и начина на упражняването му, така че да се предостави адекватна защита срещу произволно вмешателство в правото на неприкосновеност. Вътрешното право трябва да предвижда мерки на правна защита срещу произволната намеса на властите в правата по чл. 8 от Конвенцията³¹⁴.

- **намесата да преследва легитимни цели**

Ограничението на правото на личен и семеен живот винаги трябва да преследва поне една от следните легитимни цели, **изчерпателно изброени** в чл. 8, ал. 2 от Конвенцията: интересите на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, предотвратяване на безредици или престъпления, защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите. Властите имат известна свобода на преценка как най-добре да гарантират постигането на някоя от тези легитимни цели. При тази преценка обаче те следва да действат в унисон с разпоредбите на Конвенцията и юриспруденцията на Съда.

- **намесата да е „необходима в едно демократично общество“, т.е. да е пропорционална на преследваната цел**

Това означава, че ограничението на гарантираното право трябва да е следствие на належаща обществена нужда и да е пропорционално (съразмерно) на преследваната законна цел, т.е. да не е прекомерно. В практиката си Съдът съпоставя правата на лицата и интересите на държавата; той преценява интензивността на намесата и дали с нея е засегната самата същност на правото. Колкото по-съществена е намесата, толкова по-значима или неотложна трябва да е нуждата, за да може да я оправдае³¹⁵. В юриспруденцията си Съдът определя дали предприетите от властите мерки са „необходими в едно демократично общество“ като изследва наличието на ефективни гаранции срещу злоупотреба или произвол в националното законодателство на съответната държава и като проверява как тези защитни мерки са приложени във всеки конкретен случай. Съдът взема предвид дали компетентните власти са предприели нужните действия, за да сведат до минимум намесата в правата на индивида, гарантирани от чл. 8.

Съдът приема, че освен негативното задължение да не се намесва неправомерно и произволно в личната сфера на лицата, държавата има и **позитивно задължение** в определени случаи да предприема активни действия, за да осигури защита на правата

³¹³ Цитираното *Malone v. the United Kingdom*, § 67; *Valenzuela Contreras v. Spain*, ж. № 27671/95, решение от 30 юли 1998 г., § 46; *Khan v. the United Kingdom*, ж. № 35394/97, решение от 12 май 2000 г., § 26

³¹⁴ *Асоциация за Европейска интеграция и човешки права и Екимджиев срещу България (Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiiev v. Bulgaria)*, ж. № 62540/00, решение от 28 юни 2007 г.

³¹⁵ П. ван Дайк, Г. Й. Х. Ван Хууф, *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*, София, 2000 г.

по чл. 8, дори и в отношенията на частните субекти помежду им³¹⁶. Според Съда такова позитивно задължение съществува, когато са засегнати важни права на гражданите и засягането е съществено³¹⁷.

Държавата по принцип има свобода на преценка при избора на мерки, с които да осигури спазването на позитивните си задължения в сферата на отношенията между частни лица. При определяне на обхвата на тези дискреционни правомощия Съдът отчита няколко фактора:

- че държавата може по-добре от международния съдия да прецени как по най-добър начин да осигури правото на зачитане на личния живот в законодателството си;

- естеството на предприетите дейности. Когато националният закон е в конфликт с важни аспекти на личната идентичност, например, може да е налице сериозна намеса в правото на личен живот. Поради това свободата на преценка е ограничена, когато се засяга особено важен аспект на съществуването или идентичността на индивида или когато мерките касаят най-интимните аспекти на личния живот;

- наличието на консенсус или общ подход на страните членки на Съвета на Европа, било относно значимостта на засегнатия интерес, било относно най-добрите средства за защитата му: когато не съществува консенсус, предоставената на държавите свобода на преценка като цяло е широка.

- на последно място, когато жалбоподателят твърди, че държавата има задължение по чл. 8 за предприемане на позитивни мерки, но те биха имали ефект и върху свободата на изразяване, се търси справедливият баланс между правата и интересите по чл. 8 и чл. 10, които по принцип следва да бъдат зачитани еднакво.³¹⁸

4. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

А. Защитата на личния живот на публичните личности

Оправдано е по-голямото обществено внимание и съответно по-съществената намеса в личния живот на публичните личности. От своя страна те следва да са по-толерантни към намесата на обществото в личния им живот. Статусът „публична личност” на едно лице се свързва със заеманата от него позиция, извършваните дейности, ролята му в публичния живот, влиянието му върху обществените събития. Това са „лицата, заемащи обществени длъжности и/или използващи публични средства, както и в по-широк смисъл всички, които играят определена роля в публичния живот, било то в политиката, икономиката, изкуството, социалната сфера, спорта или всяка друга сфера”³¹⁹. Въпреки че тези лица са обект на по-голямо обществено внимание, те не губят неприкосновеността на личния си живот. Не съществува право да се знае всичко за всеки, включително и за публичните личности. Обратното би било тоталитаризъм³²⁰. Така тяхното право на личен живот също може да бъде нарушено чрез разкриване на лични обстоятелства от живота им.

³¹⁶ *X and Y v. the Netherlands*, ж. № 8978/80, решение от 26 март 1985 г.

³¹⁷ Kil Kelly, U., *The right to respect for private and family life*, 2003, издание на Съвета на Европа, стр. 21

³¹⁸ *Mosley v. the United Kingdom*, ж. № 48009/08, решение от 10 май 2011 г., §§ 106-111 с по-нататъшни препратки

³¹⁹ Резолюция 1165 от 1998 г. на Съвета на Европа, § 7.

³²⁰ Виж Errera, R., *Privacy as a Right, в Western Rights? Post-Communist Application*, Sajo, Andras ed., Kluwer Law International, 1996.

Трябва да се прави разлика между информация, значима за обществения дебат, и такава, която просто задоволява любопитството на хората. Не всеки аспект на личния живот на публичните личности трябва да е обществено достояние. Информацията от обществено значение са данни, които са в контекста на политическия и въобще обществения дебат³²¹, докато просто любопитната информация влияе единствено върху авторитета и достойнството на лицата. Най-толерантни към намесата в личния им живот следва да са политиците и висшите държавни служители.

Понякога дори съвсем интимна информация – например здравословното състояние – може да представлява въпрос от обществен интерес, тъй като има значение за способността да се изпълняват държавните функции. ЕСПЧ например приема, че разкриването на информация за здравословното състояние и раковото заболяване на френския президент Франсоа Митеран след смъртта му е оправдано³²². Съдът подчертава, че обществото има право да бъде информирано за здравословното състояние на държавния си глава, тъй като тази информация засяга пряко изпълнението на свързаните с поста функции и въпроса за възможността той да бъде заеман от някой, който знае за сериозността на заболяването си.

Същевременно разпространението на просто любопитна информация – например слухове за интимни контакти – не следва да бъде защитено. Съдът приема например, че публикуването на информация за сексуалните взаимоотношения и твърдяната изневяра на съпругата на австрийския президент Томас Клестил е безполезна клюка, която няма връзка с изпълнението на управленските функции на президента³²³.

Б. Невмешателство в личния живот на публични места

Съдът е отбелязвал, че дори на публични места лицата могат да имат „оправдано очакване“ за невмешателство в личната им сфера. Например направени на публични места снимки на сцени от ежедневието дори и на лица, упражняващи публични и представителни функции, в определени случаи могат да представляват прекомерно вмешателство в личния им живот³²⁴. Така Съдът намира, че Германия не е предоставила адекватна съдебна защита на принцесата на Монако, Каролина фон Хановер, относно публикувани в таблоидни вестници снимки от нейното или на семейството ѝ ежедневието на публични места³²⁵, които не касаят упражняването на публичните ѝ функции. Съдът подчертава, че снимките на принцесата отразяват ситуации от чисто личен характер, някои дори заснети скришом, и не допринасят за публичния дебат, тъй като се отнасят изцяло до детайли от личния ѝ живот, когато не изпълнява държавни функции. Не може да се приеме, че съществува оправдан обществен интерес да се знае къде се намира принцесата и как се държи на публични места в личния си живот, дори и когато се появява на места, които не могат да се считат за уединени. Във второто дело на принцесата срещу Германия обаче Съдът е приел, че

³²¹ Решение № 7/1996 на Конституционния съд по конституционно дело № 1 от 1996 г., част III, § 1.

³²² *Editions Plon v. France*, ж. № 58148/00, решение от 18 май 2004 г.

³²³ *Standard Verlags GmbH v. Austria (No. 2)*, ж. № 21277/05, решение от 4 януари 2009 г. Виж също особените мнения на съдиите по делото, които приемат, че в случая е била налице такава връзка.

³²⁴ *Von Hannover v Germany*, ж. № 59320/00, решение от 24 юни 2004 г.

³²⁵ Снимките показват например принцесата в компанията на френски актьор, седнали в ъгъла на ресторант, като носят заглавие: „Тези снимки са доказателство за най-нежния романс на нашето време“; снимки с принц Ернст Август фон Хановер на конно състезание, играещи тенис или каращи колела, които коментират, че двамата вече не се крият, че са заедно; снимки на Каролина на плажа с бански костюм, заснета когато се спъва и пада по лице.

публикуването на снимка, показваща нея и съпруга ѝ на разходка, придружена с малка снимка на 80-годишния принц Рение, бащата на Каролина фон Хановер, заедно със статия, в която се коментирало, наред с друго, и лошото здравословно състояние на управляващия принц и неговата скорошна сърдечна операция, не представлява намеса в правата ѝ, тъй като въпросната снимка, в контекста на статията към нея, до известна степен допринася за публичния дебат относно болестта на държавния глава на Монако. Съдът е отбелязал и че снимките не са направени скришом или в условия на тормоз от страна на пресата.³²⁶

Забраната за вмешателство в личната сфера на публични места важи още по-силно за хора, които не са публични личности, а са попаднали във фокуса на общественото внимание по случайност и без съгласието им, като жертви на инциденти или престъпления, обвиняеми или осъдени по обществено значими дела. Така например Съдът критикува ситуацията, при която ликът на човек, случайно попаднал в камерите за обществено наблюдение, впоследствие е широко използван в редица медийни материали и телевизионни предавания, без негово съгласие и без след това местните власти да са му предоставили адекватна защита³²⁷.

В. Съхраняване и разкриване на информация, събирана от компетентните власти. Защита на репутацията

В обхвата на чл. 8 попада не само събирането на информация, свързана с личния живот, но и предоставянето на такава информация. От една страна информацията, съдържаща се в нечие криминално досие, представлява обществена информация, но системното ѝ съхраняване от властите означава, че тези данни могат да бъдат разкрити много след извършването на деянието, когато всеки друг, освен засегнатото лице, вероятно го е забравил. Фактът, че разкриването на информацията става по искане на самото лице или с негово съгласие не го лишава от защитата на чл. 8, тъй като лицето няма избор, ако един бъдещ работодател поиска информация за предишни осъждания³²⁸. Дори публичната информация може да попадне в обхвата на чл. 8, когато се събира и съхранява от властите, и това е още по-вярно за информация, която касае далечното минало на лицето³²⁹. В практиката си Съдът отделя особено внимание на защитата на медицинската информация, като подчертава, че зачитането на конфиденциалността на такива данни е от жизненоважно значение не само от гледна точка на личната неприкосновеност на пациента, но и за запазване на доверието в лекарската професия и в здравеопазването като цяло³³⁰.

Правото на защита на репутацията е част от зачитането на личния живот и от позитивните задължения на държавата³³¹. Съдът приема, че правото на репутация е самостоятелно право, най-вече когато фактическите твърдения са от толкова сериозно

³²⁶ *Von Hannover v. Germany* (no. 2), ж. №№ 40660/08 и 60641/08, решение на Голямото отделение от 7 февруари 2012 г.

³²⁷ *Peck v the United Kingdom*, ж. № 44647/98, решение от 28 януари 2003 г.

³²⁸ *M.M. v. the United Kingdom*, ж. № 24029/07, решение от 13 ноември 2012 г.

³²⁹ *Rotaru v. Romania*, ж. № 28341/95, решение на Голямото отделение от 4 май 2000 г., § 43

³³⁰ *Varapniskaitė-Mažylienė v. Lithuania*, ж. № 20376/05, решение от 17 януари 2012 г., § 44; *P. and S. v. Poland*, ж. № 57375/08, решение от 30 октомври 2012 г.; *L.H. v. Latvia*, ж. № 52019/07, решение от 29 април 2014 г., § 56

³³¹ *Pfeifer v. Austria*, ж. № 12556/03, решение от 15 ноември 2007 г., § 38

естество, че разкриването им директно засяга личния живот на засегнатото лице.³³² Доброто име може да бъде засегнато и когато личната информация не е била публикувана, нито е станала достъпна за обществеността чрез медиите или в контекста на публично административно или съдебно решение, но е била предоставена на трето лице. В решението *Миколайова срещу Словакия*³³³ Съдът е намерил, че като са предоставили на застрахователно дружество полицейски доклад, в който се посочва, че жалбоподателката е нанесла физически наранявания на съпруга си, въпреки че срещу нея не е било водено наказателно разследване, властите са нарушили правото ѝ на репутация. Както и в предишни свои решения³³⁴, и по това дело Съдът изразява загрижеността си от факта, че макар да не ѝ е било повдигнато обвинение, данните на жалбоподателката са били въведени в съответните регистри. Съдът отбелязва, че тези практики водят до риск от стигматизация и нарушение на презумпцията за невинност.

Съдът е имал повод да постанови и срещу България, че полицейската регистрация на лице като криминално проявено, направена без неговото знание и въз основа на отменената през 2004 г. вътрешна Инструкция на МВР за организацията на работата по полицейската регистрация на лицата, извършили престъпление от общ характер, не отговаря на изискването намесата на властите в личния живот да е „предвидена в закона“³³⁵ и затова е в нарушение на чл. 8 от Конвенцията.

В светлината на чл. 10 Съдът е посочвал, че има разлика в накърняването на доброто име на едно физическо лице, което би могло да се отрази на достойнството му, и засягането на търговската репутация на едно търговско дружество, която няма морални измерения³³⁶.

Г. Правото да бъдеш забравен

Във връзка с обработването на лични данни в интернет търсачки, в решението си по дело С-131/12³³⁷ Съдът на европейския съюз (СЕС) е тълкувал Директива 95/46/ЕО за защита на физическите лица при обработването на лични данни и за свободното движение на тези данни. СЕС е постановил, че „*обработването на лични данни (...), извършвано от лице, което управлява интернет търсачка, може да засегне в значителна степен основните права на зачитане на личния живот и на защита на личните данни, когато търсенето с помощта на тази търсачка се осъществява по името на физическо лице, при положение че посоченото обработване на данни позволява на всеки потребител на интернет да получи чрез списъка на резултатите структурирано изложение на информацията относно лицето, потенциално свързана с редица аспекти на личния му живот, която може да се намери в интернет и която без посочената търсачка не би могла или трудно би могла да бъде обединена, и това да му позволи да изгради повече или по-малко подробен профил на съответното лице.*

³³² *Karakó v. Hungary*, ж. № 39311/05, решение от 28 април 2009 г., § 23, и *Polanco Torres and Movilla Polanco v. Spain*, ж. № 34147/06, решение от 21 септември 2010 г., § 40

³³³ *Mikolajova v. Slovakia*, ж. № 4479/03, решение от 18 януари 2011 г., §§ 56-63

³³⁴ *S and Marper v. the United Kingdom*, ж. №№ 30562/04 и 30566/04, решение на Голямото отделение от 4 декември 2008 г., §§ 101-102

³³⁵ *Димитров-Казакон срещу България (Dimitrov-Kazakov v. Bulgaria)*, ж. № 11379/03, решение от 10 май 2011 г.

³³⁶ *Uj v. Hungary*, ж. №23954/10, решение от 19 юли 2011 г.

³³⁷ *Google Spain SL, Google Inc./Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González*, решение от 13 май 2014 г.

Освен това последиците от вмешателството в посочените права на лицето се утежняват поради важната роля на интернет и търсачките в него в модерното общество, тъй като те придават всеобщ характер на информацията, съдържаща се в подобен списък на резултатите.“ (§ 80)

Съдът подчертава, че при преценката дали дадена информация трябва да бъде заличена следва да се търси справедливият баланс между легитимния интерес на потребителите на интернет, които са потенциално заинтересовани да имат достъп до нея, и правата на лицето по чл. 7 и чл. 8 от Хартата на основните права в ЕС. „[Т]ези права по принцип имат предимство не само пред икономическия интерес на лицето, което управлява интернет търсачката, но и пред интереса на обществеността да намери посочената информация при търсене по името на въпросното лице. Случаят не би бил такъв обаче, ако по конкретни причини, като ролята на посоченото лице в общественения живот, е видно, че вмешателството в неговите основни права е обосновано поради приоритетния интерес на обществеността да има достъп до въпросната информация вследствие на това включване.“ (§ 97)

В заключение СЕС приема, че всяко физическо лице може да се обърне към компания, която управлява търсачка, и да иска заличаване на връзки към страници, а ако искането не бъде уважено – към съответния надзорен или съдебен орган, който трябва да разпорежи изтриване на информацията, ако са налице условията на Директива 95/46. Съдът приема, че за да зачита правата, защитени от Директива 95/46, и „за да изпълни условията, предвидени в нея, администраторът, управляващ интернет търсачка, е длъжен да заличи от списъка на резултатите, който се показва след търсене по име на лице, връзки към уебстраници, съдържащи информация за последното. Това следва да бъде направено включително и в хипотезата, при която първоначалното публикуване е извършено законосъобразно.“ (заключение 3)

Всеки конкретен казус следва да се решава след преценка на условията за прилагане на Директива 95/46 и по-конкретно след преценка дали лицето има право определена информация за него „да бъде забравена“ – иначе казано, дали лицето има право определена информация за него, актуална в миналото, да не бъде свързвана повече с името му към настоящия момент. С оглед спазването на членове 7 и 8 от Хартата на основните права в ЕС, всяко лице може да поиска определена информация за него да не се предоставя повече на разположение на широката общественост чрез индексиране от интернет търсачки, дори и това да не му причинява вреди (заключение 4).

Д. Следене и подслушване за целите на разследването

Намеса в личната неприкосновеност е налице и при действия на органите по разследването за разкриване и предотвратяване на престъпления чрез следене и подслушване на лица. Тази намеса няма да бъде „предвидена в закона“, когато законът не дава достатъчно гаранции срещу произвол. По отношение на следенето със специални разузнавателни средства ЕСПЧ изисква със закон да бъдат предвидени следните минимални гаранции за избягване на злоупотреби: посочване на престъпленията, при които могат да се използват СРС; определяне на категориите лица, чиито комуникации могат да бъдат следени; максимални срокове за следенето; процедури за преглеждане, използване и съхраняване на получените данни; предпазни мерки при съобщаването им на трети лица; обстоятелствата, при които информацията

може или трябва да бъде унищожена, както и защита срещу произволна намеса в правата по чл. 8.³³⁸

Така българският закон за СРС е критикуван от ЕСПЧ заради липсата на контрол върху използването на СРС, упражняван от независим и външен за службите орган, който да следи дали средствата са прилагани според нуждите на разследването и дали събраната информацията е унищожена в законния срок, ако се е оказала безполезна³³⁹. Установена е пълна липса на външен контрол, защото тогава правомощия да контролира цялостно използването на СРС е имал единствено министърът на вътрешните работи. Критикувана е и липсата на адекватна уредба за съхраняване и унищожаване на информацията, както и на гаранции за уведомяване на следените лица след отпадане на опасността разкриването да навреди на разследването³⁴⁰.

По дело срещу Румъния Съдът е постановил, че запазването в продължение на 16 години на данни, събрани чрез секретни разузнавателни средства, представлява нарушение на правото на личен живот при липсата на законови гаранции относно събирането, архивирането и употребата на събраната по такъв начин информация, както и гаранции, че тази информация ще бъде унищожена, когато вече няма да е необходима за постигането на легитимна цел, напр. защита на националната сигурност³⁴¹.

Следенето не само с традиционни средства, но и със съвременни такива като GPS трябва да отговаря на изискванията намесата да е предвидена в закона и пропорционална на преследваните цели. ЕСПЧ подчертава, че при разследване на тежки престъпления, например тероризъм, проследяването на движението на заподозрените чрез GPS система не нарушава правото им на личен живот, ако законът предоставя достатъчно гаранции срещу произвол. Освен това този вид следене разкрива много по-малко информация, отколкото другите методи на визуално или акустично наблюдение, като подслушването например, които дават достъп до разговорите и мненията на заподозрените³⁴².

През януари 2014 г. е комуникирана жалбата на три неправителствени организации по повод отразената в медиите информация, предоставена от Едуард Сноудън, относно използването от САЩ и Обединеното кралство на технологии, които позволяват неограничен достъп до огромно количество комуникационни данни и споделянето на тази информация между двете държави. Жалбоподателите твърдят, че е възможно да са били обект на общо наблюдение и се оплакват, че националният закон не предвижда възможност за получаване на информация от чуждестранни разузнавателни служби, както и че липсват контрол и гаранции във връзка с обстоятелствата, при които британските разузнавателни служби могат да искат от чужди разузнавателни агенции да осъществяват подслушване и/или да дават достъп на Обединеното кралство до събрана чрез подслушване информация и до каква степен британските служби могат да

³³⁸ *Асоциация за Европейска интеграция и човешки права и Екимджиев срещу България (The Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhiev v. Bulgaria)*, цитирано, §§ 76 и 77

³³⁹ Пак там, § 85

³⁴⁰ Пак там, §§ 86-91. И след измененията на закона съществуват много широки изключения, в които следените лица може да не бъдат уведомявани.

³⁴¹ *Association "21 Décembre 1989" and Others v. Romania*, ж. №№ 33810/07 и 18817/08, решение от 24 май 2011 г.

³⁴² *Uzun v. Germany*, ж. № 35623/05, решение от 2 септември 2010 г.

използват, анализират, разпространяват и съхраняват данни, събрани от чужди разузнавателни агенции, както и каква е процедурата, по която тези данни трябва да бъдат унищожени.³⁴³

Е. Проверка на кореспонденцията

Следенето на кореспонденцията на лицата също е намеса в тяхното право на лична неприкосновеност. Например отварянето от затворническите власти на писма до лице, изтърпяващо наказание лишаване от свобода или задържано под стража, или контролът на телефонните му разговори с лица извън местата за лишаване от свобода засягат правото на неприкосновеност на кореспонденцията по чл. 8 от Конвенцията. Съдът признава, че контролът върху кореспонденцията на тези лица има за легитимна цел предотвратяването на безредици и престъпления по смисъла на чл. 8, ал. 2 от Конвенцията, но когато той се осъществява без индивидуална оценка на конкретния риск във всеки отделен случай, е налице непропорционална намеса в правото и нарушение на чл. 8³⁴⁴. По дела срещу България Съдът подчертава, че що се отнася до изискването за пропорционалност, проверката на затворническата кореспонденция, предвидена в предишния Закон за изпълнение на наказанията, не е съчетана с необходимите гаранции за защита от произвол, тъй като се дава възможност да се проверява систематично цялата кореспонденция на лицата, без оглед на характера ѝ³⁴⁵. Такава практика Съдът намира за недопустима, тъй като тя не се основава на конкретни подозрения, а на хипотетична вероятност за злоупотреба.

Претърсването и изземването на кореспонденцията на адвокат за разследване на престъпление също ще бъде непропорционална, когато се изземва цялата кореспонденция без оглед на характера ѝ, включително и такава, която съдържа информация, представляваща защитена от закона адвокатска тайна³⁴⁶.

Ж. Експулсиране на чужденци и намеса в личния и семейния им живот

Чужденците често стават обект на различни мерки и ограничения (експулсиране, забрана за влизане в страната и др.), които се приемат от властите с цел да защитят националната сигурност и обществения ред, и които имат за резултат засягане на техния личен и семеен живот³⁴⁷. ЕСПЧ изисква тази намеса да отговаря на преследваната от закона цел, т.е. защитата на националната сигурност или обществения ред, и да не е прекомерна. Изисква се на чужденците да бъдат предоставени достатъчно гаранции срещу произвол; те трябва да имат възможност да обжалват пред независим орган приетите спрямо тях мерки, дори и когато става въпрос за национална сигурност, и осъщественият контрол трябва да е ефективен – органът, който разглежда оплакването, да извърши не само фиктивен и формалистичен, а цялостен контрол на основанията, мотивирали административните органи да предприемат съответните

³⁴³ *Big Brother Watch and Others v. The United Kingdom*, ж. № 58170/13, комуникирана на 7 януари 2014 г.

³⁴⁴ *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, жалби №№ 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 и 60915/08, решение от 22 април 2014 г., § 59

³⁴⁵ *Петков срещу България (Petkov v. Bulgaria)*, ж. № 1399/04, решение от 9 декември 2010 г.; *Бочев срещу България (Bochev v. Bulgaria)*, ж. № 73481/01, решение от 13 ноември 2008 г.; *Петров срещу България (Petrov v. Bulgaria)*, ж. № 15197/02, решение от 22 май 2008 г.

³⁴⁶ *Илия Стефанов срещу България (Iliya Stefanov v. Bulgaria)*, ж. № 65755/01, решение от 22 май 2008 г.

³⁴⁷ *Boultif v. Switzerland*, ж. № 54273/00, решение от 2 август 2001 г.; *Benhebba v. France*, ж. № 53441/99, решение от 10 юли 2003 г.; *Maslov v. Austria*, ж. № 1638/03, решение от 23 юни 2008 г.; *Gelerie v. Romania*, ж. № 33118/05, решение от 15 февруари 2011 г.

мерки спрямо чужденеца³⁴⁸. Независимият орган трябва да направи задълбочена преценка на основанията на административните власти за налагане на мерките по съображения за национална сигурност, да прецени дали реално е съществувала опасност за националната сигурност и дали наложените мерки са пропорционални. Лицата следва да имат възможност да се запознаят с причините и фактическите съображения на властите за налагане на мерките и съответно да се защитават срещу тях.

Съдът отбелязва в тази връзка: „Дори когато е заплашена националната сигурност, принципите за законност и правова държава в едно демократично общество изискват мерките, засягащи основните права на човека, да са предмет на състезателна процедура пред независим орган, компетентен да разгледа основанията и доказателствата за решението, като при необходимост може да има процедурни ограничения за използването на класифицирана информация. Лицето трябва да може да оспори твърдението на органите, че е заплашена националната сигурност. ...[Н]езависимият орган трябва да може да реагира в случаите, когато позоваването на това понятие не е реално базирано на факти или разкрива тълкуване на “национална сигурност”, което е незаконно, противоречи на здравия разум или е произволно.”³⁴⁹

По преюдициално запитване, отправено от Административния съд София – град, Съдът на Европейския съюз, макар и в друг контекст (продължаване задържането на нелегално пребиваващ чужденец), също е посочил, че „съдебният орган, който се произнася по искане за продължаване на задържането, трябва да разполага с възможност да се произнесе по всички данни от фактическа и правна страна ... и правомощията [му] при упражняването на контрол в никакъв случай не могат да бъдат ограничавани до преценка само на фактите и доказателствата, представени от съответния административен орган.”³⁵⁰

При преценката дали държавата е изпълнила позитивните и негативните си задължения да зачита семейния живот на имигрантите Съдът, наред с признатото право на свобода на преценка, взема предвид и следните фактори: доколко семейният живот е засегнат ефективно, създадените семейни връзки в държавата домакин, наличието на непреодолими пречки пред живота на семейството в страната по произход и съществуването на съображения от публично естество, които да налагат експулсирането. От значение е също така дали семейството е било създадено след като на съпрузите (партньорите) е станало известно, че положението на единия от тях в

³⁴⁸ *Ал-Нашиф срещу България* (*Al-Nashif v. Bulgaria*), ж. № 50963/99, решение от 20 юни 2002 г.; *Башир и други срещу България* (*Bashir and Others v. Bulgaria*), ж. № 65028/01, решение от 14 юни 2007 г.; *С.Г. и други срещу България* (*C.G. and Others v. Bulgaria*), ж. № 1365/07, решение от 24 април 2008 г.; *Хасан срещу България* (*Hasan v. Bulgaria*), ж. № 54323/00, решение от 14 юни 2007 г.; *Муса и други срещу България* (*Musa and Others v. Bulgaria*), ж. № 61259/00, решение от 11 януари 2007 г.; *Раза срещу България* (*Raza v. Bulgaria*), ж. № 31465/08, решение от 11 февруари 2010 г.; *Каушал и други срещу България* (*Kaushal and Others v. Bulgaria*), ж. № 1537/08, решение от 2 септември 2010 г.; *Мадах и други срещу България* (*Madah and others v. Bulgaria*), ж. № 45237/08, решение от 10 май 2012 г.

³⁴⁹ §§ 123 и 124 от решението по делото *Ал-Нашиф*. В България след решението *Ал-Нашиф* съдилищата започнаха да разглеждат такива жалби, но Съдът констатира нарушения и по следващи дела поради недостатъчния обхват на упражнявания съдебен контрол.

³⁵⁰ Решение на СЕС по дело C-146/14 PPU, *Башир Мохамед Али Махди*, решение от 5 юни 2014 г., § 62

страната домакин е несигурно, а оттам и поддържането на семейния им живот в тази страна³⁵¹.

3. Защита на името

Съдът напомня, че името на лицето е основен начин то да се идентифицира в обществото и основен аспект на личния му и семеен живот. Освен това правилата за носенето на имена, включително на фамилното име, трябва да бъдат еднакви и за двата пола. Така законовите пречки омъжена жена да носи и използва моминското си име като фамилно име, вместо името на съпруга си, нарушава забраната за дискриминация във връзка с правото на личен живот³⁵². Съдът подчертава развитието в международен план относно признаването от държавите на равно право на семейните двойки в избора на фамилното име и право да се носи предбрачното име. Съдът подчертава още, че в държавите от Съвета на Европа общото семейно име не е изискване или гаранция за стабилитет на семейството, а постигането на цели като поддържане на гражданските регистри може да стане и с по-малко увреждащи личността правила³⁵³.

Нарушение на забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот е налице и когато законодателството относно избора на семейно фамилно име в държавата, в която живеят съпрузите от смесен брак, съдържа по-неблагоприятни правила за съпруга, който не е гражданин на тази държава, в сравнение със съпругата, която е нейна гражданка – съпругът чужденец, не е могъл да остане само със своята фамилия, което обаче би било възможно, ако той беше с швейцарско, а съпругата му с чуждо гражданство³⁵⁴. Такова различно третиране не е оправдано и е дискриминационно по отношение на смесените бракове. Съдът отбелязва, че сред държавите членки на Съвета на Европа съществува консенсус по отношение на равенството между съпрузите при избора на семейно фамилно име, а ООН насочва усилията си към гарантиране на правото на всеки съпруг да запази своята фамилия и да има равно право при избора на семейната фамилия. В скорошно свое решение срещу Италия Съдът постанови, че е нарушение на забраната за дискриминация законът да не позволява роденото от брак дете да носи фамилното име на майката, а не на бащата, въпреки че това е било желанието и на двамата родители³⁵⁵.

И. Замърсяване, шум, обезпокояване на дома

Държавите имат позитивно задължение да предприемат мерки, за да опазят физическия интегритет на гражданите, когато съществува опасност за здравето им или то се засяга вследствие на индустриално и екологично замърсяване. Съдът е приел, че чл. 8 се прилага в такива случаи³⁵⁶. Ако властите бездействат да ограничат такова замърсяване или пък жалбоподателите и семействата им са били принудени да живеят близо до замърсяващата индустрия и тяхното здраве е било засегнато, Съдът намира, че не е спасен изискваният баланс между обществения и личния интерес, в нарушение на

³⁵¹ *Biao v. Denmark*, ж. № 38590/10, решение от 25 март 2014 г., § 53

³⁵² *Unal Tekeli v. Turkey*, ж. № 29865/96, решение от 16 ноември 2004 г.

³⁵³ Пак там

³⁵⁴ *Losonci Roseand Rose v. Switzerland*, ж. № 664/06, решение от 9 ноември 2010 г.

³⁵⁵ *Cusan and Fazzo v. Italy*, ж. № 77/07, решение от 7 януари 2014 г.

³⁵⁶ *López Ostra v. Spain*, ж. № 16798/90, решение от 9 декември 1994 г.; *Guerra v. Italy*, ж. № 14967/89, решение от 19 февруари 1998 г.; *Giacomelli v. Italy*, ж. № 59909/00, решение от 2 ноември 2006 г.; *Fadeyeva v. Russia*, ж. № 55723/00, решение от 9 юни 2005 г.; *Taşkın and Others v. Turkey*, ж. № 46117/99, решение от 10 ноември 2004 г.

правото на лицата на личен и семеен живот по чл. 8 от Конвенцията. Съдът е извел и позитивни задължения на държавите да ограничават прекаления шум, трафик и безпокойство, когато те засягат прекомерно правото на неприкосновеност на дома.³⁵⁷

Държавата е в нарушение на позитивното си задължение да защити физическия и психически интегритет на лицата под нейна юрисдикция и когато властите не са предприели адекватни мерки за справяне с проблема с бездомните кучета, който им е бил добре известен³⁵⁸.

К. Произход

Зачитането на личния живот обхваща и правото всеки да може да установи подробности относно своята идентичност като самостоятелно човешко същество. Правото на индивида да получи такава информация е важно, защото тя му дава сведения за формирането на личността му³⁵⁹. За да реши дали е налице нарушение на Конвенцията, Съдът отчита и необходимостта от защита на интересите на трети лица и преценява дали е бил спазен справедлив баланс между правото на детето да знае произхода си, от една страна, и от друга – правото на твърдения баща да бъдат зачетени личният и семейният му живот и обществения интерес от защита на правната сигурност³⁶⁰.

По делото *Микулч срещу Хърватия*³⁶¹ Съдът е постановил, че правна система, по която липсват средства за принуждаване на твърдения баща да се подчини на съдебното разпореждане за провеждане на ДНК тест, по принцип може да се приеме за съвместима с произтичащите от чл. 8 задължения, предвид свободата на преценка на държавата, но отсъствието на каквато и да е процесуална мярка, чрез която той да бъде принуден да изпълни разпорежданията на съда, би била в съответствие с принципа на пропорционалността само ако са предвидени алтернативни средства, позволяващи независим орган да разгледа експедитивно искането за установяване на произход от бащата.

В решението *Цветелин Петков срещу България*³⁶² Съдът е намерил нарушение на правото на личен живот на жалбоподателя, който не е могъл да вземе участие в производството по предявения срещу него иск за установяване на бащинство – в производството пред СГС той е бил представляван от особен представител, а последващата му молба за отмяна на решението е била оставена от ВКС без уважение на основанието, че не е имало нарушение в процедурата по призоваването. Съдът е намерил, че властите не са спазили справедливия баланс между правото на бащата на личен живот, от една страна, и от друга – правото на детето да знае произхода си и правото на майката да получава финансова подкрепа за отглеждането на детето си. Съдът е отбелязал, че за да бъде ефективно зачетено правото на личен живот на жалбоподателя, властите е трябвало да му дадат възможност да докаже позицията си, включително с провеждане на ДНК тест. Личното участие на жалбоподателя в

³⁵⁷ По въпросите за защитата, която Конвенцията предоставя във връзка с условията на околната среда, виж специалната статия на стр. 125 от този наръчник.

³⁵⁸ *Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*, ж. № 9718/03, решение от 26 юли 2011 г.

³⁵⁹ *Gaskin v. the United Kingdom*, ж. № 10454/83, решение от 7 юли 1989 г.

³⁶⁰ *Konstantinidis c. Grèce*, ж. № 58809/09, решение от 3 април 2014 г.

³⁶¹ *Mikulić v. Croatia*, ж. №53176/99, решение от 2 февруари 2002 г., § 64

³⁶² *Tsvetelin Petkov v. Bulgaria*, ж. № 2641/06, решение от 15 юли 2014 г.

производството е било от съществено значение за достоверността на крайните изводи. Поради това участието на особен представител не е било достатъчно, за да се гарантира ефективна, надлежна и достатъчна защита на тезата на жалбоподателя.

Държавата има определена свобода на преценка при избора на законодателно решение в материята по установяване на произход от бащата – сфера, която има различни морални, етични, социални и религиозни аспекти. Въз основа на направения сравнителноправен анализ на законодателството на двадесет и четири европейски държави Съдът стига до извод, че в Европа няма единен подход по отношение възможността биологичният баща да оспори презумираното бащинство на съпруга на майката. По делото *Чавдаров срещу България*³⁶³ Съдът е разгледал оплакване на жалбоподател, който твърди, че е биологичен баща на деца, родени от съжителството му с омъжена жена, и че след раздялата му с майката той не е имал правната легитимация да оспори законовата презумпция за бащинство на съпруга. Съдът е намерил, че няма нарушение на правото на семеен живот на жалбоподателя, тъй като нито майката, нито съпругът ѝ, нито властите са пречели той да продължи да живее с децата, а относно практическите неудобства, произтичащи от тази ситуация, е можело да се използват институтите, приложими при трайно неполагане на грижи от страна на родителите, като настаняване извън семейството или осиновяване. Тъй като жалбоподателят не се е възползвал от тези законови възможности, властите не могат да бъдат държани отговорни за неговата пасивност. Наред с това националното законодателство надлежно е защитавало легитимните интереси на децата.

Л. Задължение на държавата да защити личния живот при домашно насилие

ЕСПЧ приема, че по чл. 8 от Конвенцията държавата има позитивното задължение да защити физическия и психически интегритет на дадено лице от посегателства от страна на трети лица. Съдът изисква от държавите да предоставят ефективна защита на жертвите на домашно насилие, най-често жени и деца – в противен случай държавата е в неизпълнение на задължението си за защита на правото на личен живот и личен интегритет на жертвите. Държавата следва да изработи и прилага адекватна законова рамка, предоставяща защита срещу актове на насилие от частни лица³⁶⁴. Властите трябва да предприемат и подходящи действия, за да осигурят незабавна защита на лицата в нужда, когато има данни за насилническо поведение на съпруг спрямо други членове на семейството, включително децата, както и да санкционират това поведение³⁶⁵. В такива случаи властите не могат да останат пасивни, като просто приемат, че се касае за „личен спор“. Съдът критикува също и мудността на съдилищата при произнасянето им по привременни мерки за грижата за детето – те са длъжни да действат незабавно, когато има обстоятелства, които могат да се отразят вредносно на развитието му (напр. агресивно поведение на бащата)³⁶⁶.

В определени тежки случаи Съдът намира и нарушение на задължението на държавата да защитава лицата от изтезание и нечовешко и унижително третиране по чл. 3 от Конвенцията³⁶⁷. Той е намирал в тази връзка и нарушение на забраната за

³⁶³ *Chavdarov v. Bulgaria*, ж. № 3465/03, решение от 21 декември 2010 г.

³⁶⁴ *A. v. Croatia*, ж. № 55164/08, решение от 14 октомври 2010 г.

³⁶⁵ *Бевакуа и С. срещу България (Bevacqua and S. v. Bulgaria)*, ж. № 71127/01, решение от 12 юни 2008 г.

³⁶⁶ Пак там

³⁶⁷ *Oruz v. Turkey*, ж. № 33401/02, решение от 9 юни 2009 г.

дискриминация по чл. 14 от Конвенцията, като е приемал, че при домашното насилие е извършена дискриминация по полов признак заради бездействието и толерирането от страна на властите на домашното насилие над жени³⁶⁸.

От своя страна Съдът на ЕС отбелязва, като тълкува Рамковото решение 2001/220/ПВР на Съвета от 15 март 2001 г. относно правното положение в наказателното производство на жертвите на престъпления, че наказателната защита от актове на домашно насилие, която дадена държава членка осигурява, като упражнява своето правомощие да налага наказания, има за цел да защити не само интересите на жертвата по начина, по който тя ги възприема, а и други, по-общи интереси на обществото.³⁶⁹ Необходимо е разпоредбите на Решението да се тълкуват по такъв начин, че да бъдат спазени основните права, сред които в частност правото на зачитане на личния и семейния живот, закрепено в чл. 7 от Хартата на основните права на ЕС. Целта е да се осигури „подходящо равнище на защита на жертвите“, най-вече що се отнася до тяхната безопасност и защитата на личния им живот, когато компетентните власти считат, че „е налице сериозна опасност от преследване или че съществуват недвусмислени доказателства за сериозни намерения да се наруши [техният личен живот]“. Посочените в Решението превантивни и практически мерки за защита имат за цел да осигурят възможността жертвите да вземат участие в наказателния процес по адекватен начин, без това участие да застрашава тяхната сигурност и личния им живот (§§ 55-70). В заключението си СЕС приема, че е допустимо срещу лицата, извършили насилие в семейна среда, да бъде налагана като допълнително наказание задължителна санкция с минимална продължителност, състояща се в забрана за доближаване, дори когато пострадалите лица се противопоставят на прилагането на такава санкция. Освен това, предвид особеността на престъпленията, извършени в семейна среда, държавите членки имат правото да изключат прибягването до медиация при всички наказателни производства, свързани с такива престъпления.

М. Аборт и евтаназия

ЕСПЧ приема, че отговорът на въпроса кога започва един живот е в рамките на свободата на преценка на държавите и че в Европа няма единна научна и легална дефиниция на началото на живота³⁷⁰. По отношение на правото на аборт той подчертава, че чл. 8 от Конвенцията не може да бъде тълкуван в смисъл, че дава право на аборт. Същевременно обаче забраната на абортите попада в обхвата на правото на зачитане на психическия и физически интегритет, а оттам и на личния живот на жените.

Съдът приема, че забраната на абортите, която съществува в някои европейски държави, не е в нарушение на правото на личен живот на жените, на които се налага да пътуват в чужбина, за да направят аборт по здравословни или икономически причини³⁷¹. Така по ирландския закон абортът е забранен и е престъпление и може да се извърши само ако в резултат на бременността съществува реален и сериозен риск за живота на майката (а не само за здравето ѝ). Жените имат право да пътуват в чужбина, за да направят аборт, и имат право на медицинска помощ в Ирландия преди и след

³⁶⁸ Пак там

³⁶⁹ Решение на СЕС по преюдициално запитване по съединени дела C-483/09 и C-1/10 *Gueye u Salmerón Sánchez/Испания*, решение от 15 септември 2011 г.

³⁷⁰ *Vo v. France*, ж. № 53924/00, решение на Голямото отделение от 8 юли 2004 г.

³⁷¹ *A, B and C v. Ireland*, ж. № 25579/05, решение от 16 декември 2010 г.

аборта, което е дало основание на Съда да приеме забраната на аборта за оправдана³⁷². Тази забрана обаче може да е в нарушение на правото на личен живот, когато жената не е разполагала с ефективно средство да докаже, че бременността ѝ е опасна за нейния живот³⁷³. Съдът е намерил за проблематично и приложението на полския закон, който също забранява аборта, като разрешава медицински аборт при опасност за живота и здравето на бременната. Съдът критикува страната заради неосигурените на практика достатъчно гаранции и процедури, които да позволят своевременно да бъде определено дали жените отговарят на условията за такъв аборт или не.³⁷⁴

„Личният живот“ включва и правото на всеки да стане родител, което на свой ред включва правото да се изберат условията, при които да стане раждането. Така Съдът е намерил, че макар унгарският закон да не е забранявал раждането при домашни условия, лекарите, асистиращи при такова раждане, са подлежали на санкция и тази законодателна несигурност е довела до нарушение на правата на жалбоподателката³⁷⁵.

ЕСПЧ приема също така, че по принцип правото на лицата да решат кога и по какъв начин да прекратят живота си, ако са в състояние свободно да вземат решение за това, е един от аспектите на правото на личен живот, гарантирано от чл. 8 от Конвенцията³⁷⁶. Относно наказателно преследване на лицата, подпомагащи самоубийството на човек, който желае да прекрати живота си, но се нуждае от помощ (асистирано самоубийство), Съдът намира възможността за налагане на наказателна санкция за пропорционална и оправдана съобразно сериозността на акта и важния защитен интерес – правото на живот³⁷⁷. Той подчертава, че държавите разполагат с широка свобода на преценка да регулират въпросите, свързани с асистираното самоубийство, като посочва, че повечето страни членки на Съвета на Европа предвиждат засилена закрила на живота в тези случаи.

Съдът разглежда по чл. 8 и степената, в която държавите могат да използват мерки на принуда, за да предпазват лицата от последиците от собствените им действия, включително когато тези действия представляват опасност за здравето или имат животоопасен характер. По тези дела Съдът преценява дали държавата, в рамките на свободата си на преценка, е спазила справедливия баланс между интересите на отделното лице и тези на общността като цяло. По делото *Христозов и други срещу България* Съдът е постановил, че като са отказали да разрешат употребата на нелицензиран експериментален медицински продукт за лечение на пациенти в терминална фаза на заболяването, властите са спазили справедливия баланс между конкуриращите се интереси, и по-конкретно между интереса на жалбоподателите да прибегнат до неизпитано лечение, като последен шанс в опит да спасят живота си, от една страна, и от друга – обществения интерес нелечимо болните да бъдат предпазени от рисковете на експериментално лечение и да се гарантира, че няма да се нарушава забраната за употреба на неодобриени продукти, както и че разработването на нови лекарствени продукти няма да бъде изложено на опасност, например чрез намаляване участието на пациенти в клинични изпитвания.³⁷⁸

³⁷² Пак там

³⁷³ Пак там

³⁷⁴ *Tysic v. Poland*, ж. № 5410/03, решение от 20 март 2007 г.

³⁷⁵ *Ternovszky v. Hungary*, ж. № 67545/09, решение от 14 декември 2010 г.

³⁷⁶ *Haas v. Switzerland*, ж. № 31322/07, решение от 20 януари 2011 г.

³⁷⁷ *Pretty v. United Kingdom*, ж. № 2346/02, решение от 29 април 2002 г.

³⁷⁸ *Христозов и други срещу България (Hristozov and Others v. Bulgaria)*, ж. №№ 47039/11 и 358/12, решение от 13 ноември 2012 г., §§ 120-122

Не е в нарушение на правото на личен живот по чл. 8 от Конвенцията невъзможността на лице, което иска да прекрати живота си, да се сдобие без рецепта с психотропно вещество, за да извърши самоубийство³⁷⁹. Съдът е на мнение, че случаят засяга позитивното задължение на държавата да осигури възможност за достойна смърт, но подчертава, че това задължение е в зависимост и от останалите разпоредби на Конвенцията, най-вече правото на живот и закрилата на лицата в уязвимо положение. Съпоставяйки желанието на жалбоподателя да се самоубие по безболезнен и достоен начин и легитимната цел за ограничаване на достъпа до психотропни вещества, а именно предотвратяване на прибързани решения за самоубийство и на злоупотреби, особено възможни в страна като Швейцария, където асистираното самоубийство е по принцип разрешено, Съдът заключава, че балансът не е нарушен с поставянето на изискване за предварителна консултация с лекар и получаване на рецепта³⁸⁰.

Н. Правото на личен и семеен живот на хомосексуални и транссексуални лица

Макар да признава, че отношенията на хомосексуалните двойки попадат в обхвата на правото на семеен живот, Съдът не задължава държавите членки на Съвета на Европа да осигурят на тези двойки право да сключват брак³⁸¹. Той отбелязва, че държавите са в най-добра позиция да преценяват нуждите на обществото в тази сфера, с оглед на това, че бракът има своите трайни социални и културни корени, които се различават в различните общества. Поради това Съдът не намира нарушение на правото на семеен живот на такива двойки, на които е отказано да сключат брак.

Отказът на властите да разрешат осиновяване от жена, която има интимна връзка с друга жена, основан главно и предимно на нейната хомосексуалност, е нарушение на забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот по чл. 8³⁸². Отказът за предоставяне родителските права на баща с аргумент, че той е хомосексуален и живее с друг мъж, както и че детето следва да живее в традиционно семейство, е приет от ЕСПЧ за нарушение на забраната за дискриминация във връзка с правото на личен и семеен живот³⁸³.

По отношение на транссексуалните Съдът развива практиката си в тази област, като най-значимото решение е това по делото *Кристин Гудуин срещу Обединеното кралство*, в което той намира, че липсата на правно признаване на промяната на пола на жалбоподателката, включително във връзка със социалното осигуряване, пенсионните права и невъзможността да сключи брак, представлява нарушение на правото на личен живот³⁸⁴.

³⁷⁹ *Haas v. Switzerland*, цитирано

³⁸⁰ Пак там

³⁸¹ *Schalk and Kopf v. Austria*, ж. № 30141/04, решение от 24 юни 2010 г.

³⁸² *E.B. v. France*, ж. № 43546/02, решение от 22 януари 2008 г.

³⁸³ *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*, ж. № 33290/96, решение от 21 декември 1999 г.

³⁸⁴ *Christine Goodwin v. The United Kingdom*, ж. № 28957/95, решение от 11 юли 2002 г. За повече подробности относно делата в тази област виж информацията на страницата на ЕСПЧ http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/6E6BB0DC-A41D-4ADB-94B3-37407490C629/0/FICHES_Droits_Transsexuels_EN.pdf.

СВОБОДА НА СЛОВОТО (ИЛИ СВОБОДА НА ИЗРАЗЯВАНЕ)

1. ПРАВНА УРЕДБА

Свободата на словото е основно човешко право от фундаментално значение за съвременното демократично общество. Европейският съд по правата на човека често е подчертавал, че свободата на изразяване е в „основите на демократичното общество и едно от базисните условия за неговия прогрес и реализацията на всеки отделен човек”³⁸⁵. Защитават се не само идеи, които са „приемливи”, но и идеи, които „обиждат, шокират и притесняват” - такива са изискванията на плурализма, толерантността и широкоумието, без които няма демократично общество³⁸⁶.

Свободата на словото включва свобода да се изразяват и разпространяват мнения и идеи, правото на информация и свободата на средствата за масова информация. Чл. 10 от Европейската конвенция за правата на човека я определя така:

„Свобода на изразяването на мнение

1. Всеки има право на свобода на изразяването на мнения. Това право включва свободата да отстоява своето мнение, да получава и да разпространява информация и идеи без намеса на държавните власти и независимо от границите. Този член не забранява на държавите да въвеждат разрешителен режим за дейността на радио- и телевизионните компании и производителите на кинематографична продукция.

2. Ползването на тези свободи, доколкото е съпроводено със задължения и отговорности, може да бъде обусловено от процедури, условия, ограничения или санкции, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност, териториалната цялост, за предотвратяване на безредици или на престъпления, за защитата на здравето и морала, както и на репутацията или на правата на другите, за предотвратяване на изтичането на секретна информация или за поддържане на авторитета и безпристрастността на правосъдието.“

Свободата на словото е основна ценност и в българското общество – чл. 39 от Конституцията на Република България разпорежда, че всеки има право да изразява мнение и да го разпространява, а чл. 41 провъзгласява правото на информация. Тази свобода е уредена и в чл. 19 от Всеобщата декларация за правата на човека, чл. 19 от Международния пакт за гражданските и политическите права и чл. 11 от Хартата на основните права на ЕС.

³⁸⁵ *Lingens v. Austria*, жалба № 9815/82, решение от 08.07.1986 г.

³⁸⁶ *Handyside v. the United Kingdom*, ж. № 5493/72, решение от 07.12.1976 г., § 49

2. ОГРАНИЧЕНИЯ НА СВОБОДАТА НА СЛОВOTO – ТЕСТ ЗА ПРЕЦЕНКА

По Европейската конвенция за правата на човека („Конвенцията“) и съгласно практиката на Съда в Страсбург, *тестът за преценка* дали ограничаването на свободата на словото във всеки конкретен случай е правомерно, се състои от следните три елемента:

- **да е предвидено в закона**

Законът трябва да бъде достатъчно **достъпен**³⁸⁷, така че лицата да получават ясно указание кои правни норми са приложими към даден случай. За да се смята за „закон“ по смисъла на Конвенцията, съответната норма (било то в закона или в подзаконов акт, а в понятието се включва и практиката по прилагането на закона), трябва и да е **предвидима и достатъчно точно, ясно формулирана** – тя трябва да дава възможност на лицата да предвиждат последиците от своето поведение, ако е необходимо с помощта на съветите на юрист. Ако една правна норма не е достатъчно ясна и предвидима, или пък например в нея не са разписани достатъчно ясно правомощията на органите и гаранциите срещу произвол, то тази норма няма да отговаря на изискването намесата да е „предвидена в закона“, в противоречие с изискванията на Конвенцията³⁸⁸.

- **да преследва легитимни цели**

Ограничението на свободата на словото винаги трябва да преследва поне една от следните легитимни цели – интереса на националната и обществената сигурност, териториалната цялост, предотвратяването на безредици или престъпления, защитата на здравето, на морала, на репутацията или правата на другите, предотвратяването на разкриване на секретна информация, гарантирането на авторитета и безпристрастността на правосъдието. Този списък по чл. 10, ал. 2 от Конвенцията е изчерпателен.

- **да е „необходимо в едно демократично общество“**

Това означава, че ограничението на свободата на изразяване трябва да е следствие на належаща обществена нужда (например належаща нужда отсъства, когато лице е осъдено, че носи петолъчка – която по унгарското право е тоталитарен символ и затова забранена – ако няма доказателства, че носенето на петолъчката в конкретния случай застрашава обществения ред³⁸⁹). Освен това ограничението трябва да е пропорционално, съразмерно на защитаваната обществена цел (например ако глоба, наложена на вестник, е прекомерно голяма спрямо засегнатия от публикацията интерес, това ще е непропорционално). Изисква се още властите да представят относими и достатъчни основания за намесата в свободата на словото – използваните средства за намеса трябва да са убедително свързани с обществените цели, които защитават (изискването не е спазено например когато националният съд не е привел относими и достатъчни основания, за да наложи санкция заради разпространението на информация от обществено значение).

³⁸⁷ Виж повече за понятието „предвидено в закона“ по делата *Sunday Times v. the United Kingdom*, ж. № 6538/74, решение от 26.04.1979 г. и *Malone v. the United Kingdom*, ж. № 8691/79, решение от 02.08.1984 г.

³⁸⁸ Виж също делото *Olsson v. Sweden (1)*, ж. № 10465/83, решение от 24.03.1988 г.

³⁸⁹ *Vajnai v. Hungary*, ж. № 33629/06, решение от 08.07.2008 г.

3. СТАНДАРТИ И ПРИНЦИПИ

А. Клеветата и обидата като основание за ограничаване свободата на словото

Ако упражняването на свободата на словото засяга репутацията и доброто име на трети лица, тя може да бъде ограничена в определени рамки. Това ограничение се налага, за да се защитят третите лица, когато се разгласяват неверни и позорящи ги обстоятелства или се засяга тяхното достойнство и чест. Същевременно трябва да се отчита голямото значение, което свободата на словото има за демократичното общество и да се балансира между тези две ценности.

Съдът в Страсбург отбелязва в практиката си, че държавите имат свобода да предприемат мерки за адекватна реакция срещу клеветнически обвинения, включително такива спрямо държавни служители. Той подчертава особената необходимост от защита срещу обидни и клеветнически твърдения, които са от естество да нарушат доверието в държавните служители и тяхната служба. Мерките за защитата на репутацията и правата на другите обаче трябва да бъдат пропорционални на преследваната легитимна цел и техните основания да са достатъчни и относими. Намесата на държавата не е оправдана, когато например е наложено дисциплинарно наказание на затворник заради неговите оплаквания до прокуратурата срещу действия на затворническите власти, възприети от тях като клеветнически³⁹⁰.

Когато извършва баланс между свободата на словото и защитата на репутацията и доброто име на другите, Съдът в Страсбург прави преценка във всеки конкретен случай, като се ръководи от следните принципи:

1) *Прави се разлика между фактически твърдения и морални оценки.*

Съдът подчертава, че „*трябва внимателно да бъде направена разлика между фактите и мненията, които съдържат оценка. Съществуването на фактите може да бъде доказано, докато верността на мненията, съдържащи оценка, не подлежи на доказване*”³⁹¹. Например характеризирането на действията на канцлера на Австрия от журналист във вестник с епитети като „най-долен опортюнизм”, „неморален” и „недостоеен” се приема от Съда като изложени оценъчни твърдения³⁹², а не факти. От друга страна, твърдението на журналистка, че дадено лице е в списъка на „кредитните милионери” като акционер на три компании, длъжници към банките, е очевидно твърдение за факт³⁹³.

Съдът е много по-толерантен, когато става въпрос за споделяне на мнения и оценъчни твърдения, тъй като те не могат да се доказват, докато твърденията за конкретни факти трябва да почиват на действителността и да могат да се докажат от този, който ги изнася. Колкото по-засягащо е фактическото твърдение, толкова по-сериозни доказателства се изискват, особено ако твърденията са широко разпространени³⁹⁴. Все

³⁹⁰ *Marin Kostov v. Bulgaria*, ж. № 13801/07, решение от 24.07.2012 г.

³⁹¹ Цитираното *Lingens v. Austria*

³⁹² Пак там, §§ 34-47

³⁹³ *Румяна Иванова с/у България (Rumyana Ivanova v. Bulgaria)*, ж. № 36207/03, решение от 14.02.2008 г., § 62

³⁹⁴ Пак там

пак, дори и когато се правят тежки оценъчни твърдения, Съдът изисква те също да почиват на достатъчно фактически основания. Съдът отбелязва, че за да се прецени дали са направени оценъчни твърдения или твърдения за факти, трябва да се разгледа целият материал или статия. Класификацията на дадено твърдение като факт или като оценъчно съждение е въпрос, който попада преди всичко в обхвата на преценка на националните съдилища³⁹⁵. Но Съдът в Страсбург също извършва своя автономна преценка във всеки конкретен случай.

2) *С приоритет са политическият или въобще общественият дебат; от политическите личности се изисква по-голяма търпимост към критики.*

Съдът в Страсбург много пъти е подчертавал специалното място на политическия дебат в демократичното общество – „свободата на политическия дебат лежи в основата на концепцията за демократичното общество”³⁹⁶. Ограниченията на политическата дискусия и дебатите по въпроси от обществен интерес следва да бъдат минимални³⁹⁷. Така, когато в статията са обсъждани обществени или политически въпроси, дори и да се засяга нечия репутация, Съдът в Страсбург обикновено дава приоритет на свободата на словото.

Ограниченията на критиката към политиците, особено когато действат в общественото си качество, трябва да са много по-несъществени от тези по отношение на частните лица³⁹⁸. Политиците доброволно и съзнателно се излагат на вниманието на обществото и на медиите. Политикът също има право на защита на репутацията си, но тя следва да бъде съпоставена с интересите на обществената дискусия по политическите въпроси.

3) *Свободата на медиите има особено значение за обществения дебат и разпространението на информация.*

Съдът подчертава ключовата роля на медиите за демократичното общество и разпространяването на информация по всички общественозначими въпроси, особено при следенето и разкриването на нарушения, извършени от властите. В тази връзка той отбелязва, че журналистическата свобода обхваща дори използването на преувеличение и провокация³⁹⁹. Съдът изтъква, че пресата не бива да престъпва определени граници, по-конкретно по отношение на репутацията и правата на другите, но има дълг да предава по начин, съвместим с нейните задължения и отговорности, информация и идеи по всички въпроси от обществен интерес. Медиите, и по-специално пресата трябва да могат да изпълняват своята жизненоважна роля на „обществен страж”⁴⁰⁰.

Същевременно Съдът отбелязва, че упражняването на правото на медиите е съпроводено със съответните „задължения и отговорности”, което включва добронамереност на представянето на информацията, точност, надеждност и

³⁹⁵ *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*, ж. № 49017/99, решение на Голямото отделение от 17.12.2004 г., §§ 68, 70 и 76

³⁹⁶ Цитираното *Lingens v. Austria*, § 42

³⁹⁷ *Nilsen and Johnsen v. Norway*, ж. № 23118/93, решение на Голямото отделение от 25.11.1999 г., § 46

³⁹⁸ *Castells v. Spain*, ж. № 11798/85, решение от 23.04.1992 г., § 46 и *Incal v. Turkey*, ж. № 22678/93, решение на Голямото отделение от 09.06.1998 г., § 54

³⁹⁹ *Prager and Oberschlick v. Austria*, ж. № 15974/90, решение от 26.04.1995 г., § 38

⁴⁰⁰ *Radio France and Others v. France*, ж. № 53984/00, решение от 30.03.2004 г., § 33

прецизност на тази информация, в съответствие с журналистическата етика⁴⁰¹. Следователно журналистите трябва да проверяват достоверността на своите източници и точността на всички факти, които публикуват и разгласяват. Когато журналистите действат добросъвестно и са се постарали да проверят информацията, която публикуват, осъждането им да плащат обезщетения за вреди на лицата, засегнати от публикацията, е неприемливо по стандартите на Конвенцията, особено що се отнася до въпроси от сериозен обществен интерес⁴⁰². Същевременно, дори и правомерно наложени, санкциите спрямо журналисти не могат да бъдат прекомерни, тъй като прекалено тежките наказания могат потенциално да засегнат открития и свободен публичен дебат по въпроси от обществено значение – например лишаване от свобода заради незачитане на правото на отговор⁴⁰³ или присъждане на обезщетение, което е 25 пъти по-високо от размера на месечния доход на журналиста⁴⁰⁴.

Б. Защитата на личния живот, съпоставена със свободата на изразяване

Правото на неприкосновеност на личния живот включва правото на физическа неприкосновеност, на зачитане на личното пространство, правото да не бъдеш фотографиран, филмиран, записван или подлаган на други подобни действия, защитата на личните данни и др. Понякога правото на зачитане на личния живот влиза в конфликт със свободата на изразяване и на информация – например когато се разкриват данни от личния живот на публична личност. В тези случаи се налага да се прави баланс между двете конкуриращи права. При извършването на този баланс Съдът в Страсбург се води от следните принципи:

1) Публичните личности следва да търпят по-съществена намеса в личния живот.

Статусът „публична личност“ се свързва със заеманата от лицето позиция, извършваните дейности, ролята му в публичния живот, влиянието му върху обществените събития. Това са „лицата, заемащи обществени длъжности и/или използващи публични средства, както и в по-широк смисъл всички, които играят определена роля в публичния живот, било то в политиката, икономиката, изкуството, социалната сфера, спорта или всяка друга област“⁴⁰⁵. Към тези лица е оправдано да има по-голямо обществено внимание и те следва да са по-толерантни към намесата в личния им живот.

2) Прави се разлика между общественозначима информация и такава, която просто задоволява любопитството на хората.

Публичните личности също имат право на личен живот, макар и с повече ограничения от обикновените хора. Не всеки аспект на личния им живот трябва да е обществено достояние. Информацията от обществено значение представлява данни, които са в

⁴⁰¹ *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway*, ж. № 21980/93, решение на Голямото отделение от 20.05.1999 г., § 65

⁴⁰² *Público - Comunicação Social, S.A. and others v. Portugal*, ж. № 39324/07, решение от 07.12.2010 г.; *Kasabova v. Bulgaria*, ж. № 22385/03, решение от 19.04.2011 г.; *Bozhkov v. Bulgaria*, ж. № 3316/04, решение от 19.04.2011 г.

⁴⁰³ *Kaperzynski v. Poland*, ж. № 43206/07, решение от 03.04.2012 г.

⁴⁰⁴ *Koprivica v. Montenegro*, ж. № 41158/09, решение от 22/11/2011 г.

⁴⁰⁵ Резолюция 1165 от 1998 г. на Съвета на Европа, § 7

контекста на политическия и въобще обществения дебат”⁴⁰⁶, докато просто любопитната информация влияе единствено върху авторитета и достойнството на лицата. Най-толерантни към намесата в личния им живот следва да са политиките и висшите държавни служители. Понякога дори съвсем интимна информация – например здравословното състояние на президента – може да представлява въпрос от обществен интерес, тъй като има значение за способността да се изпълняват държавните функции⁴⁰⁷. Същевременно разпространението на просто любопитна информация – например слухове за интимни контакти на съпругата на президента с трето лице – не следва да бъде защитено⁴⁰⁸.

Дори и на публични места, всеки може да има „оправдано очакване” за невмешателство в личната му сфера⁴⁰⁹. Това важи особено когато лицата не са публични личности, а обикновени хора, попаднали случайно в публичното полезрение – например лице, заснето от камера за обществено наблюдение⁴¹⁰. Обикновени хора попадат в публичното полезрение например и когато стават жертви на престъпления⁴¹¹. Нужна е специална защита на жертвите на престъпления, включително на тяхната идентичност и особено на деца, заради уязвимото им положение⁴¹².

В. Свободата на изразяване и защитата на морала

Моралът е друго легитимно основание, на което може да се оправдае ограничаването на свободата на словото. Съдът в Страсбург се позовава на следните принципи:

1) Не съществува единно европейско разбиране за морал

Съдът посочва, че законодателствата на държавите членки на Съвета на Европа не отразяват единно европейско разбиране за морал. Това разбиране варира както през различните времена, особено в днешната епоха на постоянна негова еволюция, така и от място на място и от общество на общество. Тъй като държавните органи са тези, които имат директен контакт със своите общества, те са и в най-добрата позиция да направят преценка за съдържанието на правните норми, гарантиращи морала⁴¹³.

2) Държавните органи имат широка свобода на преценка при защитата на морала.

Съдът в Страсбург дава на държавните органи широка свобода на преценка по въпроса какво е „морал” и кога е важно той да бъде защитен (за разлика от ограничаването на политическата реч, при което толерансът в свободата на преценка на държавите е силно ограничен).

⁴⁰⁶ Решение № 7/1996 на Конституционния съд по конституционно дело № 1 от 1996 г., част III, § 1

⁴⁰⁷ *Editions Plon v. France*, ж. № 58148/00, решение от 18.05.2004 г.

⁴⁰⁸ *Standard Verlags GmbH v. Austria (No. 2)*, ж. № 21277/05, решение от 04.06.2009 г.

⁴⁰⁹ *Von Hannover v Germany*, ж. № 59320/00, решение от 24.06.2004 г.

⁴¹⁰ *Peck v the United Kingdom*, ж. 44647/98, решение от 28.01.2003 г.

⁴¹¹ *Krone Verlag GmbH and Krone Multimedia GmbH v. Austria*, ж. № 33497/07, решение от 17.01.2012 г.; сравни с *Axel Springer AG v. Germany*, ж. № 39954/08, решение на Голямото отделение от 07.02.2012 г.

⁴¹² *Krone Verlag GmbH and Krone Multimedia GmbH v. Austria*, цитирано по-горе; *Kurier Zeitungsverlag und Druckerei GmbH v. Austria*, ж. № 3401/07, решение от 19.06.2012 г.

⁴¹³ Цитираното *Handyside v. the United Kingdom*, § 48

Свободата на преценка на държавите обаче не е безгранична. Така ограничение заради защитата на морала, наложено върху материали с порнографско съдържание, които са форма на артистично изразяване, е оправдано не по принцип и просто поради несъгласие на властите с тези материали, а когато има опасност с тях да се нанесе вреда на обществото (примерно изобразяването на сексуално насилие и жестокост) или на уязвима част от обществото (особено децата). Например книга, насочена към младежи и деца, която съдържа пасаж, призоваващи ги към сексуален опит в ранна възраст, може да бъде намерена за „неприлична” заради потенциалната морална вреда, която може да нанесе върху подрастващите, и така нейната забрана да е оправдана⁴¹⁴. Неосигуряването на гаранции, че деца няма да получат свободен достъп до порнографски материал, също може да оправдае ограничаването на такъв материал. Съдът в Страсбург намира за пропорционално конфискуването на картини, изобразяващи груби сексуални сцени между хора и животни, тъй като достъпът до изложбата е бил свободен и се е търсело привличането на интереса на публиката като цяло, без някакво ограничение на достъпа под формата на такси или възрастова граница⁴¹⁵. Пропорционална е например и забраната за използването на публични места и поставянето на плакати, които препращат към сайт, предлагащ забранени от закона услуги, свързани с клониране⁴¹⁶,

Г. Защитата на националната сигурност и общественения ред, съпоставена със свободата на словото

Националната сигурност, чрез защитата на която се гарантира независимостта и функционирането на държавата, съдържа в себе си различни компоненти – защита на териториалната цялост и конституционноустановените устои на държавата, борба с тероризма, защита от разкриване на конфиденциална информация и др. Защитата на общественения ред е отделно основание за ограничаване свободата на словото, но то често е свързано с националната сигурност и държавите нерядко се позовават едновременно и на двете основания, за да оправдаят намесата си в свободата на словото. Балансирането между интересите на националната сигурност и общественения ред, от една страна, и свободата на словото и информацията, от друга, следва някои основни принципи и положения, установени в практиката на Съда в Страсбург:

- 1) *Значение има кой упражнява свободата на словото – задължение за лоялност на служителите в държавните институции.*

Съдът прави разграничение между различните засегнати лица с оглед на тяхната индивидуална позиция и отговорности – в зависимост например дали лицето упражнява журналистическа професия или пък е държавен служител, служител в полицията или в армията, или в националните служби за сигурност. Съответно упражняването на правото на свободно слово и информация на дадено лице може да бъде ограничавано в различна степен.

При упражняване на свободно слово от лица, които са свързани със задължения за лоялност и отговорности към държавна институция, в която полагат труд, е оправдано да има повече ограничения; същевременно тези ограничения също трябва да са

⁴¹⁴ Цитираното *Handyside v. the United Kingdom*

⁴¹⁵ *Müller v. Switzerland*, ж. № 10737/84, решение от 24.05.1988 г.

⁴¹⁶ *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*, ж. № 16354/06, решение на Голямото отделение от 13.07.2012 г.

необходими в едно демократично общество и пропорционални – не е оправдана например пълната забрана служители в армията да разпространяват списание, критикуващо военната администрация, която обхваща всички казарми в страната⁴¹⁷. От друга страна, разкриването на интересите на дадена държава към определено оръжие и технологичните знания за него, което може да даде индикации за етапа на неговото производство, е в състояние да нанесе значителни вреди на националната сигурност⁴¹⁸.

2) *Задължението за лоялност не може да се прилага еднакво към всички държавни служители.*

Абсолютният характер на задължението за лоялност, прилагано еднакво към всички държавни служители, независимо от ранга и функциите и независимо дали е в професионалната или личната сфера, е неоправдан – например стриктно задължение за лоялност на училищна преподавателка към държавата и задължение да не членува в дадена партия не е тясно и естествено свързано с рискове за националната сигурност⁴¹⁹.

3) *Значение има дали дадена защитавана като конфиденциална информация вече не е станала публично достояние.*

Съдът подчертава, че когато конфиденциалната информация вече е станала публично достояние, разпространението ѝ не трябва да бъде ограничавано. Ако към момента на налагане на забраната за разпространяването ѝ дадена класифицирана от държавата информация вече е публична, то тя е престанала да бъде конфиденциална. Действията на властите за защита на тази информация по съображения за национална сигурност вече не са оправдани⁴²⁰.

4) *Неоправдано е да се ограничават сурова критика и силно провокативни изказвания по отношение на правителството, когато не съдържат призови или подбуждане към насилие.*

Съдът отбелязва, че когато се налагат санкции заради разпространяването на сурова критика или силно провокативни изказвания по отношение на правителството, особено по чувствителни и неудобни въпроси, без тези изказвания да са насочени към провокиране на насилие, националните власти не отдават дължимото внимание на правото на обществото да бъде информирано по тези въпроси от различна гледна точка⁴²¹. Този подход се прилага дори в случаите на разпространяване на сепаратистки идеи и пропаганда⁴²². Изказванията и тяхната способност да провокират насилие и размирици следва да се преценяват във всеки конкретен случай.

Съдът подчертава, че националните съдилища трябва да се въздържат от наказване за критики към държавните власти, тъй като такива критики, дори и сурови, са неизменна

⁴¹⁷ *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*, ж. № 15153/89, решение от 19.12.1994 г., § 39

⁴¹⁸ *Hadjianastassiou v. Greece*, ж. № 12945/87, решение от 16.12.1992 г., §§ 44-47

⁴¹⁹ *Vogt v. Germany*, ж. № 17851/91, решение от 26.09.1995 г.

⁴²⁰ *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, жалба № 13585/88, решение от 26.11.1991 г., §§ 61-70

⁴²¹ *Sürek and Özdemir v. Turkey*, ж. № 23927/94 и 24277/94, решение от 08.07.1999 г.

⁴²² *Özgür Gündem v. Turkey*, ж. № 23144/93, решение от 16.03.2000 г.; също цитираното *Incal v. Turkey*.

част от политическия плюрализъм и различията в мненията в демократичното общество⁴²³.

Д. Враждебната реч като ограничение на свободното слово

Враждебната реч (наричана още „слово на омразата“) е слово, което насърчава, подбужда, разпространява или оправдава расовата омраза, ксенофобията, антисемитизма или други форми на омраза, основана на нетолерантност⁴²⁴. Изтъква се необходимостта от борба срещу подбуждането към расова ненавист и дискриминация, включително чрез „слово, което може да засили страховете и напрежението между групи с различна расова, етническа, религиозна или социална принадлежност“.

- 1) *Словото, отричащо или омаловажаващо Холокоста, или подбуждащо към расова, етническа, религиозна или друга омраза, е забранена злоупотреба с права.*

В практиката си Съдът в Страсбург утвърждава принципа, че изказвания, представляващи враждебна реч, която може да засегне дадено лице или група, не се ползват със защита по чл. 10 Конвенцията. Жалбите пред Съда, подадени от лица, които са разпространявали враждебно слово и са били санкционирани за това, в голямата си част са отхвърлени от Съда като недопустими въз основа на чл. 17 от Конвенцията. Член 17 предвижда, че правата и свободите по Конвенцията не могат да се използват за потъпкване на другите права и свободи, гарантирани от нея.

Така Съдът е приел за враждебно слово, съставляващо недопустима дейност, която уврежда правата и свободите, защитени от Конвенцията: слово, отричащо Холокоста; отричане на съществуването на газовите камери и масовите убийства в тях като „исторически лъжи“; твърдения, че избиването на милиони евреи през Втората световна война е ционистка фабрикация; защитата на идеи за Велика Германия, расова гордост, възстановяване на националсоциализма и борба срещу ционизма; изявления, представящи в силно позитивна светлина личността на маршал Петен, целейки да го реабилитират, и оправдаването на пронацистката му политика; разпространяването на крайно враждебни думи спрямо исляма, разпространение на брошури с обидни изявления спрямо хомосексуалните като група и др.⁴²⁵ Съдът приема, че такава реч противоречи на духа и буквата на Конвенцията и на нейните основни ценности и че е недопустимо тя да се ползва със защита по чл. 10. В демократичното общество необходимостта от защита на словото има по-малка тежест в сравнение с обществения интерес от защита на репутацията и правото на другите да живеят в атмосфера, свободна от расизъм и антисемитизъм, и необходимостта от предотвратяване на престъпления и безредици, провокирани от антисемитски или расистки изказвания.

⁴²³ Цитираното *Castells v. Spain*.

⁴²⁴ Препоръка № R (97) 20 на Съвета на Европа

⁴²⁵ Виж Например *Garaudy v. France*, жалба № 65831/01, решение от 24.06.2003 г.; *Glimmerveen and J. Hagenbeek v. the Netherlands*, ж. № 8348/78 и 8406/78, решение от 11.10.1979 г.; *Norwood v. UK*, ж. № 23131/03, решение от 16.11.2004 г. – всичките по допустимостта; *Vejdeland and Others v. Sweden*, ж. № 1813/07, решение от 09.02.2012 г.

2) Ролята на медиите при разпространението на враждебно слово

Препоръка № R (97) 20 на Съвета на Европа акцентира върху „по-голямото и вредно въздействие [на враждебната реч], когато е разпространена чрез медиите” и изисква националното законодателство и практика на държавите да отчитат ролята на медиите като средство за разпространяване на слово на омразата.

Препоръка № R (97) 21 на Съвета на Европа относно медиите и насърчаването на култура на толерантност подчертава специалната роля, която медиите могат да изиграят за насърчаване на култура на толерантност, и препоръчва на държавните органи да стимулират медиите да „избягват унизителното и стереотипно изобразяване на членове на културни, етнически и религиозни общности”, „да представят поведението на отделния човек, без да го свързват с принадлежността му към такива общности, когато тази принадлежност е без значение”, и да изобразяват тези общности „по балансиран и обективен начин, който отразява и гледната точка на самите общности”.

Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа също подчертава активната роля, която медиите могат да играят за създаването на култура на толерантност.⁴²⁶ Комисията препоръчва държавите да предотвратяват разпространяването на стереотипи и предубеждения срещу религиозните общности.⁴²⁷ В своята *Обща препоръка № 7 относно националното законодателство за борба с расизма и расовата дискриминация*⁴²⁸ Комисията заявява, че законите трябва да наказват публичното провокиране на омраза и дискриминация, както и публичната обида и клевета на лица или групи на основата на етническата им или религиозна принадлежност.

Когато медиите предоставят трибуна на расистки или други обидни и дискриминационни изказвания, важно е журналистите да се разграничават в достатъчна степен от такива изказвания на интервюираните⁴²⁹. Сред факторите, които Съдът взема предвид, са в какъв мащаб е разпространено изказването (дали е разпространено чрез медиите) и доколко е достигнало до широката общественост, какво въздействие може да окаже то, контекстът, в който е направено, и целите му, използваните думи и дали мнението е представено обективно и провокира към публичен и академичен дебат или предизвиква самоцелна омраза и нетърпимост⁴³⁰.

Е. Свободата да се търси и получава информация

Правото на търсене и получаване на информация, наричано още свобода на информацията, се разглежда като част от по-обширното право на свободно слово. Това право включва свободата да търсиш, получаваш, съобщаваш, публикуваш и

⁴²⁶ Обща препоръка № 1 за борба с расизма, ксенофобията, антисемитизма и нетолерантността. Обща препоръка № 6 за борба с разпространението на расистки, ксенофобски и антисемитски материали в Интернет

⁴²⁷ Обща препоръка № 9 относно борбата с антисемитизма

⁴²⁸ Достъпна в Интернет на адрес: http://www.coe.int/T/E/human_rights/Ecri/1-ECRI/3-General_themes/1-Policy_Recommendations/Recommendation_N%C2%B07/3-Recommendation_7.asp

⁴²⁹ *Jersild v. Denmark [GC]*, ж. № 15890/89, решение от 23.09.1994 г.

⁴³⁰ Вж. *Gunduz v. Turkey*, ж. № 35071/97, решение от 04.12.2003 г.; *Surek v. Turkey (No. 1) [GC]*, ж. № 26682/95, решение от 08.07.1999 г.; *Wingrove v. UK*, ж. № 17419/90, решение от 25.11.1996 г.; *Garaudy v. France*, ж. № 65831/01, решение по допустимостта от 24.06.2003 г.

разпространяваш информация и идеи. Кореспондира му задължение на властите да осигуряват информация от обществен интерес в разумни граници, както и задължение на средствата за масови комуникации да предоставят пълна и обща информация по обществени въпроси⁴³¹.

Съдът в Страсбург подчертава, че чл. 10 от Конвенцията не гарантира общо право на достъп до информация. Заедно с това обаче той признава правото на обществото да получава информация от обществен интерес, особено такава, свързана с политическия дебат, както и че само сериозни причини могат да оправдаят забрана за достъп на обществото до информация, която то има право да получи. Съдът отбелязва специалната функция на пресата по воденето на дискусии и създаването на форуми за информиран обществен дебат, както и разпространяването на обществеността значима информация. Подготовката и събирането на информация за написването на един журналистически материал е от жизненоважно значение за реализирането на свободата на медиите и осъществяването на тяхната функция на „обществен пазач“. Приносът на гражданското общество, например на неправителствените организации, в търсенето и получаването на информация също е подчертаван в практиката на Съда⁴³². Когато неправителствена организация привлича вниманието към въпроси от обществен интерес, тя осъществява обществена функция, подобна по значение на тази на медиите⁴³³.

Съдът изтъква опасността от информационен монопол, когато властите прилагат произволни ограничения и пречки пред събирането и получаването на информация. Пречките могат да обезкуражат търсенето на значима за обществото информация и представянето на точна информация на гражданите⁴³⁴. Например пълната забрана на достъп до обществена информация заради защитата на личните данни на публичните личности не е оправдано⁴³⁵.

Защитата, която чл. 10 от Конвенцията осигурява на правото да се получава информация, включва не само политическо или социално слово и въпроси от обществено значение, но също така и художествено изразяване и дори просто информация от забавен характер. Така забраната наематели да поставят сателитна чиния в блока, в който живеят, и да получават достъп до телевизионни канали на арабски език и на фарси не е оправдана, като се отчита, че семейството е имигрантско и достъпът до културни и забавни предавания е от съществено значение за поддържането на контакт с културата и езика на родината им⁴³⁶.

⁴³¹ Резолюция 428 (1970) на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, т. 3. България регламентира в Конституцията си (чл. 41, ал. 2) правото на гражданите на информация „от държавен орган или учреждение по въпроси, които представляват за тях законен интерес, ако информацията не е държавна или друга защитена от закона тайна или не засяга чужди права“. Параметрите на упражняването на това право са регламентирани в Закона за достъп до обществена информация (2000 г.).

⁴³² *Riolo v. Italy*, ж. № 42211/07, решение от 17.07.2008 г., § 63; *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia*, ж. № 57829/00, решение от 27.05.2004 г., § 42; *Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary*, ж. № 37374/05, решение от 14.04.2009 г., § 27

⁴³³ *Animal Defenders International v. United Kingdom*, ж. № 48876/08, решение на Голямото отделение на Съда от 22.04.2013 г., § 103

⁴³⁴ *Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary*, ж. № 37374/05, решение от 14.04.2009 г., §§ 26-27

⁴³⁵ Пак там

⁴³⁶ *Khurshid Mustafa and Tarzibachi v. Sweden*, ж. № 23883/06, решение от 16.12.2008 г., § 44

Ж. Търговското слово

Търговското слово също се ползва със защита, макар и в по-ниска степен от политическата реч или словото от обществено значение. Съдът в Страсбург подчертава в практиката си, че свободата на преценка на държавите е по-широка относно търговски въпроси и реклами, отколкото по отношение на ограниченията на политическата реч. Например забраната регулирани публични места и публични средства да се използват за търговски кампании и реклами ще бъде оправдана, когато лицето не е ограничено да рекламира дейността си по друг начин⁴³⁷. Когато обаче рекламната информация има общественозначим характер, например когато касае информирането на потребителите за медицински услуги, нейната забрана няма да е оправдана⁴³⁸.

Съдът отбелязва също, че за разлика от накръняването на доброто име на едно физическо лице, което би могло да се отрази на достойнството и социалния му статус, засягането на търговската репутация на едно търговско дружество няма морални измерения. Безспорно фирмите имат право да се защитават от клеветнически изявления и съществува обществен интерес от защитата на търговския успех и жизнеспособността на търговските предприятия. Допустимо е обаче в статия да се използват дори обидни изрази за продукцията на предприятие, когато статията изразява оценъчно съждение и целта ѝ е да се направят обществено достойние проблемите на дадено търговско дружество, а не да се очерни неговата продукция⁴³⁹.

3. Свободата на словото на съдиите

Съдът в Страсбург подчертава, че публичното изразяване на мнения или позиции от страна на съдиите също попада под защитата на чл. 10. Това е валидно включително и за съдии, заемащи ръководни позиции в съдебната власт. Така изказвания на председатели на върховни съдилища, въпреки характера на заеманите от тях позиции, са защитени от чл. 10. Всяка намеса в свободата им на изразяване от страна на изпълнителната или законодателната власт следва да се подлага на строга преценка заради значимостта на независимостта на съдебната система в една демократична държава. Недопустимо е заплашването с отстраняване от длъжност или отстраняването на председател на върховен съд заради изказвания по дадени общественозначими въпроси. Съдът анализира действията на властите с оглед на това дали отстраняването е било мотивирано от липса на необходимите професионални качества за заемане на длъжността или е заради изказвания и мнения на съдията. В първия случай мярката ще остане в сферата на правото на достъп до държавна служба, което не е гарантирано от Конвенцията, докато във втория случай е приложима защитата по чл. 10⁴⁴⁰.

Например отстраняването от длъжност на председателя на Върховния съд на Унгария заради негови изказвания във връзка с реформата на съдебната система е намерено от Съда за проблемно; нещо повече, Съдът подчертава, че председателят на Върховния

⁴³⁷ *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland*, цитирано по-горе

⁴³⁸ *Open Door and Dublin Well Women v. Ireland*, ж. №№ 14234/88 и 14235/88, решение от 29.10.1992 г.; *Stambuk v. Germany*, ж. № 37928/97, решение от 17.10.2002 г.

⁴³⁹ *Uj v. Hungary*, ж. № 23954/10, решение от 19.07.2011 г.

⁴⁴⁰ *Wille v. Liechtenstein*, ж. № 28396/95, решение на Голямото отделение от 28.10.1999 г.; *Kayasu v. Turkey*, ж. №№ 64119/00 и 76292/01, решение от 13.11.2008 г.; *Kudeshkina v. Russia*, ж. № 29492/05, решение от 26.02.2009 г.; *Poyraz v. Turkey*, ж. № 15966/06, решение от 07.12.2010 г.

съд има не само правото, но и задължението като член на Висшия съдебен съвет да изразява мнения по законодателни предложения за промени, касаещи съдебната система⁴⁴¹. По същия начин заплахата от страна на принца на Лихтенщайн за отстраняване от длъжност на председателя на административния съд заради негови изказвания по конституционни въпроси е намерено за нарушение на свободата на словото по чл. 10⁴⁴².

⁴⁴¹ *Baka v. Hungary*, ж. № 20261/12, решение от 27.05.2014 г.

⁴⁴² *Wille v. Liechtenstein*, цитирано по-горе

ПРАВО НА МИРНО ПОЛЗВАНЕ НА СОБСТВЕНОСТТА

1. ПРАВНА УРЕДБА

Правото на собственост („право на мирно ползване на собствеността“) е гарантирано в чл. 1 от Първия протокол към Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (Конвенцията). Това е единственото икономическо право в рамките на защитния механизъм на Конвенцията. То не е било включено в нейния основен текст, като заедно с две други права (на образование и на свободни избори с тайно гласуване) става част от нея след влизането в сила на Първия протокол. Правото на собственост е посочено в чл. 17 от Всеобщата декларация за правата на човека на ООН, макар че не фигурира в актовете, които ѝ придават задължителен характер – Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически, социални и културни права.

Правото на собственост е гарантирано от българската Конституция, като е уредено в чл. 17, в главата „Основни начала“, преди главата, съдържаща „списъка“ на основните права. За разлика от Конвенцията, Конституцията на България изрично гарантира, че отнемането на собственост за държавни или общински нужди може да става само след предварително и равностойно обезщетяване. Както ще стане ясно по-нататък, Конвенцията не поставя категорично изискване нито за обезщетяване, нито за равностойност на обезщетението.

Правото на собственост е уредено в Конвенцията по начин, който предоставя на държавите широки възможности за въвеждане на ограничения в неговото упражняване, когато тези ограничения са в „интерес на обществото“ или в „общ интерес“, като последните две понятия се тълкуват разширително.

Член 1 от Първия протокол гласи:

„Защита на собствеността

Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и в общите принципи на международното право.

Предходните разпоредби не накърняват по никакъв начин правото на държавите да въведат такива закони, каквито сметат за необходими за осъществяването на контрол върху ползването на собствеността в съответствие с общия интерес или за осигуряване на плащането на данъци или други постъпления или глоби.“

Цитираната разпоредба съдържа три отделни, макар и тясно свързани правила, а именно:

„Първото, което има общ характер, провъзгласява принципа на мирно ползване на собствеността – то е закрепено в първото изречение на първата алинея. Второто се отнася до „лишаването от собственост“ и го подчинява на определени условия – то е закрепено във второто изречение на същата алинея. Третото дава на държавите

право, наред с другото, да контролират ползването на собствеността в съответствие с общия интерес, като приемат такива закони, каквито смятат за необходими за тази цел – то се съдържа във втората алинея”⁴⁴³.

Първото правило съдържа общия принцип, чието значение трябва да се разглежда само във връзка със следващите две правила. Те от своя страна касаят конкретни примери за намеса на държавата в правото на мирно ползване на собствеността, поради което следва да се разглеждат в светлината на общия принцип, залегнал в първото изречение⁴⁴⁴.

За да направи преценка дали е налице нарушение на чл. 1 от Протокол № 1, Европейският съд по правата на човека (Съдът): 1) проверява дали е налице „право на собственост”, което да попада в приложното поле на разпоредбата; 2) след това преценява дали е налице намеса на държавата при упражняване на това право от лице, ползващо се със защита, и какво е естеството на тази намеса; 3) установява дали намесата е позволена съгласно чл. 1 от Протокол № 1, като се уверява дали тя е предвидена в закона, дали е в „интерес на обществото“ и дали е спазен „справедлив баланс“ между конкуриращите се интереси. Логиката на изложението по-долу е подчинена на описаните три стъпки.

2. ПОНЯТИЕТО СОБСТВЕНОСТ ПО СМИСЪЛА НА ЧЛ. 1 ОТ ПРОТОКОЛ № 1

Правилото на чл. 1 от Протокол № 1 не би могло да се разбере и интерпретира правилно, ако не се разкрие съдържанието на използвания термин „собственост”. Макар и разпоредбата на чл. 1 по същество да гарантира правото на собственост, по смисъла на Конвенцията „собственост” не се изчерпва с тесния правно-технически смисъл на думата. Съдът приема, че понятието „собственост” по Конвенцията има самостоятелно, по-широко значение, което не се ограничава до притежаването на вещи. Различни други права и интереси също могат да се смятат за собственост по смисъла на чл. 1.

„Съдът припомня, че понятието „собственост”, използвано в чл. 1 от Протокол № 1, (на френски език „biens”) има автономно значение, което с положителност не се ограничава до притежанието на телесни вещи. Някои други права и интереси, съставляващи активи, също могат да бъдат разглеждани като „имуществени права” и в този смисъл като „собственост” за целите на тази разпоредба.”⁴⁴⁵

В практиката си по множество дела по чл. 1 Съдът е разглеждал разнообразни претенции и блага като „собственост”. Все пак, възможно е да се очертаят няколко критерия, които определят даден интерес, претенция или актив като собственост: предметът на собствеността да има някакво икономическо изражение и да бъде достатъчно определен. Собствеността трябва да касае съществуващи блага; правото да се придобие собственост не е защитено от чл. 1.

⁴⁴³ *Sporrong and Lonnroth v. Sweden*, жалби №№ 7151/75 и 7152/75, решение от 23.09.1982 г., § 24

⁴⁴⁴ *James and Others v. the United Kingdom*, жалба № 8793/79, решение от 21.02.1986 г., § 29

⁴⁴⁵ *Gasus Dosier-und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands*, жалба № 15375/89, решение от 23.02.1995 г.

Наред с правото на собственост в традиционния смисъл на термина, представляващ притежаване на дадена вещ, Съдът е приел, че следните права и интереси представляват собственост по смисъла на чл. 1:

- **Вземания на жалбоподателя от непозволено увреждане**⁴⁴⁶. Вземането може да се счита за собственост ако е възникнало съгласно правото на съответната държава и е достатъчно установено, за да може да бъде изпълнено, т. е. жалбоподателят трябва да има поне „легитимно очакване”, че вземането му ще бъде реализирано. Простото очакване или надежда, че дадено вземане ще възникне, не представлява собственост по смисъла на чл. 1.
- **Търговско предприятие като съвкупност от права, задължения и фактически отношения.** По-специално, Съдът е разглеждал клиентелата и доброто име на търговеца като блага, ползващи се със защитата на чл. 1, доколкото те притежават определена стойност, която ги доближава до имуществени права: *„Съдът споделя становището на Комисията, че правото, на което се позовават жалбоподателите, може да се разглежда като сходно на правото на собственост, така както е закрепено в чл. 1 от Протокол № 1: благодарение на собствения си труд, жалбоподателите са си създали клиентела. В много отношения това има естеството на частно право и представлява актив, а следователно и „собственост” по смисъла на първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1. Следователно тази разпоредба е приложима в случая*⁴⁴⁷”.
- **Бъдещи доходи.** Бъдещите доходи могат да се разглеждат като собственост само ако основанието за реализиране на дохода е възникнало или вземането за този доход може да бъде принудително изпълнено⁴⁴⁸.
- **Реституционни претенции.** Съдът е разгледал множество дела, свързани с претенции за възстановяване на собствеността, национализирана по време на тоталитарните режими в Източна Европа. Той подчертава, че чл. 1 от Протокол № 1 не съдържа задължение за държавите да възстановят имущество, което са национализирали преди да ратифицират Конвенцията, нито ограничения за преценката на държавите относно обхвата и условията за извършване на реституция на одържавено имущество. Ако определена категория собственици са изключени по принцип от възможността да реституират собствеността си, то те не биха могли да претендират, че имат защитено право по чл. 1 по отношение на тази собственост. Ако обаче държава, която е ратифицирала Конвенцията, е приела в правната си система нормативни актове за възстановяване на отнета собственост, тези нормативни актове създават за лицата, отговарящи на условията за

⁴⁴⁶ „*Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*, жалба № 17849/91, решение от 20.11.1995 г.

⁴⁴⁷ *Van Marle and Others v. the Netherlands*, жалби №№ 8543/79 и др., решение от 26.06.1986 г. Виж също и *Lederer v. Germany*, жалба № 6213/03, решение по допустимостта от 22.05.2006 г.; *Buzescu v. Romania*, жалба № 61302/00, решение от 24.05.2005 г., § 81; *Wendenburg and Others v. Germany*, жалба № решение по допустимостта от 06.02.2003 г.; *Olbertz v. Germany*, жалба № 37592/97, решение по допустимостта от 25.05.1999 г.; *Döring v. Germany*, жалба № 50216/09, решение по допустимостта от 09.11.1999 г., *Malik v. The United Kingdom*, жалба № 23780/08, решение от 13.03.2012 г.

⁴⁴⁸ *Ian Edgar (Liverpool) Ltd v. the United Kingdom*, жалба № 37683/97, решение по допустимостта от 25.01.2000 г.; цитираното *Wendenburg and Others v. Germany*; *Levänen and Others v. Finland*, жалба № 34600/03, решение по допустимостта от 11.04.2006 г.

реституция, право на собственост, подлежащо на закрила по чл. 1⁴⁴⁹. Съдът обаче прави съществено уточнение по български дела, в които жалбоподателите – лица, претендиращи, че са лишени от собствеността си върху възстановени земеделски земи, без да могат да получат ефективно адекватна компенсация, се позовават на решения за възстановяване на собствеността, издадени от компетентните административни органи. В подобни случаи съдът приема, че решенията на тези органи сами по себе си не създават право на собственост, защото са взети в безспорно производство, в което участват единствено лицата, искащи възстановяването, и могат да бъдат оспорени пряко или косвено по съдебен ред от трети лица, които претендират, че имат права върху възстановените имоти⁴⁵⁰.

- **Лицензи за извършване на търговска дейност.** Лицензът за извършване на определена търговска дейност представлява собственост, а неговото отнемане е намеса в правото по чл. 1 от Протокол № 1: „*[Д]ействието на лиценза е едно от основните условия за осъществяването на бизнеса на дружеството-жалбоподател и неговото отнемане има неблагоприятни последици за доброто положение и стойността на ресторанта. По този начин отнемането представлява при обстоятелствата по делото намеса при упражняването на правото на ТТА „мирно да се ползва от своята собственост.*”⁴⁵¹
- **Права на индустриална и интелектуална собственост.** Правото на търговска марка представлява собственост, дори когато става въпрос само за заявена търговска марка, преди да е регистрирана. По делото *Анхойзер-Буш срещу Португалия*⁴⁵² отделението приема, че „собственост“ е налице само след като марката бъде окончателно регистрирана от съответния държавен орган и ако е само заявена за регистрация не се ползва от закрилата на чл. 1, защото за жалбоподателя не е налице „легитимно очакване” относно правото върху нея, доколкото това право е поставено под условие, а именно бъдещата ѝ регистрация, респективно отказ за регистрация. В решението си по същото дело Голямото отделение приема обаче, че и заявката за регистрация на търговска марка може да се ползва от защитата на чл. 1 от протокол № 1, доколкото правото свързва с нея определени права и финансови интереси на заявителя, като например правото да се разпореди със заявката или да предостави правото заявената марка да се използва срещу възнаграждение чрез договор за лицензия⁴⁵³.

⁴⁴⁹ *Maltzan and Others v. Germany*, жалби №№ 71916/01 и др., решение по допустимостта на Голямото отделение от 2.03.2005 г.; *Kopecký v. Slovakia*, жалба № 44912/98, решение на Голямото отделение от 28.09.2004 г.; *Malhous v. the Czech Republic*, жалба № 33071/96, решение на Голямото отделение от 12.07.2001 г.; *Gratzinger and Gratzingerova v. the Czech Republic*, жалба № 39794/98, решение по допустимостта от 10.07.2002 г.

⁴⁵⁰ *Nedelcheva and Others v. Bulgaria*, жалба № 5516/05, решение от 28.05.2013 г., § 56-57 с по-нататъшни препратки

⁴⁵¹ *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden*, жалба № 10873/84, решение от 7.07.1989 г., § 53. Така също *Megadat.com SRL v. Moldova*, жалба № 21151/04, решение от 08.04.2008 г., §§ 62-63; *Bimer S.A. v. Moldova*, жалба № 15084/03, решение от 10.07.2007 г., § 49; *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd v. Poland*, жалба № 51728/99, решение от 28.07.2005 г., § 49; *Капитал Банк АД с/у България (Capital Bank AD v. Bulgaria)*, жалба № 49429/99, решение от 24.11.2005 г., § 130

⁴⁵² *Anheuser-Busch Inc v. Portugal*, жалба № 73049/01, решение на Голямото отделение от 11.01.2007 г.

⁴⁵³ Цитираното *Anheuser-Busch Inc v. Portugal*, § 75-78

- **Акции и дялове от търговски дружества.** Доколкото дяловете и акциите от търговско дружество имат финансова стойност, те представляват собственост⁴⁵⁴. Според Съда постановяването на незаконосъобразен съдебен акт в нарушение на процесуалните и материалноправни разпоредби за вписване на промени в органите на търговско дружество в съответния регистър, в резултат на което акционерното участие на жалбоподателя в капитала на дружеството е значително намалено, представлява намеса на държавата в правото на мирно ползване на собствеността в нарушение на чл. 1 от протокол № 1⁴⁵⁵.
- **Социалноосигурителни плащания и социални помощи.** Плащанията и придобивките по социалноосигурителните системи и системите за социално подпомагане представляват право, което се ползва от защитата на чл. 1, но само ако лицето, претендиращо това право, отговаря на условията, поставени от съответния национален закон. Независимо от това, чл. 1 не защитава претенции за получаване на пенсия в определен размер, нито претенция за получаване на определени социални придобивки, които не са предвидени в националния закон⁴⁵⁶. Според Съда определянето на „таван на пенсиите“, който не може да бъде превишаван без оглед на размера на възнагражденията, върху които лицето е заплащало осигурителни вноски по време на трудовия си стаж, макар и да представлява намеса на държавата в мирното ползване на собствеността, не е непропорционална мярка и не представлява нарушение на чл. 1 от протокол № 1⁴⁵⁷. Съдът е изоставил по-ранната си практика, която прави разграничение между отделните видове социалноосигурителни системи – тези, при които осигурените лица имат индивидуални осигурителни партии, и тези, при които средствата постъпват в общ солидарен фонд. За да бъде признато защитимо право, достатъчно е то да съществува съгласно законодателството на страната.
- **Жилището и находящите се в него вещи на жалбоподателя,** дори когато е изградено незаконно или върху чужда земя⁴⁵⁸.
- **Право на ползване на данъчен кредит по данъка върху добавената стойност.** Съдът признава приложимостта на чл. 1 от Протокол № 1 по отношение на правото на лице, регистрирано за целите на облагането с данък върху добавената стойност (ДДС), да приспада данъка, платен по доставките, по които това лице е получател, от данъка, който е начислило по доставките, които извършва („данъчен кредит“). При условие че лицето е изпълнило всички изисквания, наложени му от данъчното законодателство, за него възниква „легитимно очакване“, че ще може да упражни правото си да приспада данъчен кредит. Държавата не може да му налага условия за упражняване на това право, които са извън контрола и знанието му – например спазването на данъчното законодателство от страна на неговите доставчици. По делото *Булвес АД срещу България*⁴⁵⁹ Съдът посочва: „В контекста на гореописаните положения Съдът счита, че доколкото фирмата жалбоподател е

⁴⁵⁴ *Olczak v. Poland*, жалба № 30417/96, решение по допустимостта от 07.11.2002 г., § 60; *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, жалба № 48553/99, решение от 25.07.2002 г., § 91

⁴⁵⁵ *Shesti Mai Engineering OOD and Others v. Bulgaria*, жалба № 17854/04, решение от 20.09.2011 г.

⁴⁵⁶ *Stec and Others v. the United Kingdom*, жалби №№ 65731/01 и 65900/01, решение на Голямото отделение по допустимостта от 06.07.2005 г.; *Andrejeva v. Latvia*, жалба № 55707/00, решение на Голямото отделение от 18.02.2009 г.

⁴⁵⁷ *Valkov and Others v. Bulgaria*, жалби №№ 2033/04 и др., решение от 25.10.2011 г.

⁴⁵⁸ *Öneryildiz v. Turkey*, жалба № 48939/99, решение на Голямото отделение от 30.11.2004 г.

⁴⁵⁹ *Bulves v. Bulgaria*, жалба № 3991/03, решение от 22.01.2009 г.

спазила изцяло и навреме правилата за ДДС, определени от държавата, и не е имала средства да наложи спазване на задължения на доставчика, и не е знаела за неспазването от негова страна, тя е имала законово основание да очаква да ѝ бъде разрешено да се възползва от едно от основните права на системата за облагане с ДДС, като ѝ бъде разрешено да приспадне ДДС, което е заплатила на доставчика. Освен това, чак след като искането за приспадане е направено и е извършена насрещна проверка на доставчика от страна на данъчните власти, е можело да бъде установено спазването на задълженията на доставчика по отношение на отчитане на ДДС. Поради това Съдът смята, че правото на фирмата жалбоподател да иска приспадане на ДДС е най-малкото „легитимно очакване“ за получаване на ефективно възползване от право на собственост, свързано със „собственост“ по смисъла на първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1.⁴⁶⁰

3. СУБЕКТИ НА ЗАЩИТАТА И ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ДЪРЖАВАТА ПО ЧЛ. 1 ОТ ПРОТОКОЛ № 1

- **Субекти на защитата.** Разпоредбата на чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията изрично споменава, наред с физическите лица, и юридическите лица като адресати на защитния механизъм. В практиката си Съдът е дал широко тълкуване на понятието „юридическо лице“, като е разглеждал жалби както на търговци, така и на неправителствени или религиозни организации⁴⁶¹.
- **Задължения на държавата.** Най-общо, държавата е длъжна да зачита правото на собственост на физическите и юридическите лица, в обема и съгласно условията, описани в чл. 1. Това изискване съдържа **задължение на държавата да се въздържа от действия**, които нарушават правото на собственост (например да не отнема или разрушава обектите на правото на собственост; да не приема законодателство, което лишава лицата от тяхната собственост или възпрепятства възможността им да я използват, и др.). Наред с това задължение за въздържане, на държавата е възложена **отговорността да предприема необходимите мерки** за защита на правото на собственост, били те административни, законодателни или организационни. Така в решението си по делото *Онерийлъдъз срещу Турция*⁴⁶² Съдът „припомня принципа, който вече е установен по същество в делата по чл. 1 от Протокол № 1 (виж *Биелектрик ООД срещу Италия*⁴⁶³). Действителното, ефективно упражняване на правото, защитено от тази разпоредба, не зависи единствено от задължението на държавата да не се намесва, а може да изисква позитивни мерки за защита, по-специално в случаите, когато има пряка връзка между мерките, които жалбоподателят има право да очаква да бъдат предприети от властите, и възможността му ефективно да се ползва от собствеността си“. В решението си по делото *Совтрансавто срещу Украйна*⁴⁶⁴ Съдът потвърждава, че „задължението да се осигури ефективното упражняване на правата, гарантирани от съответната разпоредба, може да има като резултат позитивни задължения на държавата (виж освен това *X и Y срещу*

⁴⁶⁰ Цитираното *Bulves v. Bulgaria*, § 57

⁴⁶¹ Например *The Holy Monasteries v. Greece*, жалби №№ 13092/87 и 13984/88, решение от 09.12.1994 г.; дело *Business Support Center v. Bulgaria*, жалба № 6689/03, решение от 27.11.2007 г.

⁴⁶² Цитираното по-горе *Öneriyildiz v. Turkey*

⁴⁶³ *Bielectric S.r.l. v. Italy*, жалба № 36811/97, решение по допустимостта от 04.05.2000 г.

⁴⁶⁴ Цитирано по-горе

Холандия⁴⁶⁵). При определени обстоятелства държавата не може просто да остане пасивна, като „няма място за разграничение между действия и бездействия” (виж, *mutatis mutandis*, Еъри срещу Ирландия⁴⁶⁶). Що се отнася до правото, гарантирано от чл. 1 от Протокол 1, тези позитивни задължения могат да налагат предприемането на определени мерки, необходими за защитата на правото на собственост (виж също, *mutatis mutandis*, Лопез Остра срещу Испания⁴⁶⁷), дори в случаи на съдебни спорове между частни лица или търговци. Това означава по-конкретно, че държавите са задължени да осигуряват такива съдебни процедури, които предлагат необходимите процесуални гаранции, позволяващи на съдилищата и другите юрисдикции да правораздават ефективно и справедливо по спорове между частни субекти”.

4. СЛУЧАИ НА НАМЕСА НА ДЪРЖАВАТА В ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ

- **Лишаване от собственост.** Второто правило на чл. 1 от Протокол № 1 гласи, че никой не може да бъде лишен от собствеността си, освен при определени условия, посочени в разпоредбата. Лишаването от собственост е най-драстичната форма на намеса на държавата в упражняването на правото на собственост. То може да се състои както в **юридическото лишаване на притежателя от правата му** върху съответната вещ или благо, например чрез конфискация⁴⁶⁸, така и в **действия, които де факто лишават собственика от възможността му да се ползва от вещта**. По делото *Папамихалопулос и др. срещу Гърция*⁴⁶⁹, в което жалбоподателите се оплакват, че по време на военната диктатура в Гърция армията е окупирала имотите им и те са лишени от тяхното ползване, „Съдът смята, че загубата на всякаква възможност жалбоподателите да разполагат с процесната земя, ведно с неуспеха на положените до момента усилия за поправка на положението, от което те се оплакват, са довели до достатъчно сериозни последици за тях, за да се заключи, че де факто им е била отнета собственост по начин, несъвместим с тяхното право на необезпокоявано ползване от собствеността им”. Други действия на държавата, представляващи според Съда лишаване от право на собственост, са разгледани по дело, което се отнася за съществуващото във Франция правомощие на данъчната администрация чрез едностранно изявление да изкупува недвижими имоти, ако счете, че посочената придобивна цена е по-ниска от действителната стойност на имота (право на предпочитателно изкупуване)⁴⁷⁰. Съдът е приел, че упражняването на това право за предпочитателно изкупуване несъмнено представлява лишаване от собственост. Не е налице лишаване от право на собственост, ако изземването на вещта е само временна мярка, без перманентен ефект. По делото *Раймондо срещу Италия*⁴⁷¹ се разглежда предприетата срещу жалбоподателя превантивна мярка, състояща се във временно отнемане на движимо и недвижимо имущество в хода на разследване за принадлежността му към мафията. Според съда временният характер и липсата на

⁴⁶⁵ *X and Y v. Netherlands*, жалба № 8978/80, решение от 26.03.1985 г., §§ 22-23

⁴⁶⁶ *Airey v. Ireland*, жалба № 6289/73, решение от 09.10.1979 г., § 25

⁴⁶⁷ *López Ostra v. Spain*, жалба № 16798/90, решение от 09.12.1994 г., § 55

⁴⁶⁸ *Handyside v. the United Kingdom*, жалба № 5493/72, решение от 07.12.1976 г.

⁴⁶⁹ *Papamichalopoulos and Others v. Greece*, жалба № 14556/89, решение от 24.06.1993 г.

⁴⁷⁰ *Hentrich v. France*, жалба № 13616/88, решение от 22.09.1994 г.

⁴⁷¹ *Raimondo v. Italy*, жалба № 12954/87, решение от 22.02.1994 г.

транслативно действие на временната конфискация водят до извода, че не е налице лишаване от собственост.

- **Контрол върху използването на собствеността.** Тази намеса на държавата в правото на собственост не се изразява в лишаване от собственост, а в предприемането на такива мерки, които по някакъв начин ограничават различните аспекти на правото на собственост. Такива мерки биха могли да бъдат: държавна намеса в частноправни отношения чрез регулиране на наемни цени⁴⁷²; временно задържане или изземване на движими и недвижими вещи; забрани за строителство и други ограничения, произтичащи от градоустройствените норми. Що се отнася до държавното регулиране на наемите Съдът е приел, че нормативното ограничаване на наемната цена, която е многократно по-ниска от пазарната, в съчетание с невъзможността на наемодателя да прекрати договора или да иска промяна на условията му в продължение на десетилетия, представлява непропорционална намеса на държавата в упражняването на правото на собственост, в нарушение на чл. 1 от протокол № 1⁴⁷³. В „огледален“ на цитираните в предходното изречение⁴⁷⁴ случай жалбоподателите, които били наематели при условията на т. нар. „специално защитени наеми“, изгубили в резултат на законови промени част от привилегиите си поради реституция на обитаваните от тях жилища, като трябвало да плащат по-висок наем, макар и все още под пазарните нива, и да търпят посещения в жилището от страна на собственика, а правото на обитаване се предавало единствено на преживелия съпруг или партньор. Съдът преценява, че намесата е пропорционална, тъй като държавата е разпределила справедливо социалната и финансова тежест на тази реформа между заинтересованите страни. В някои случаи Съдът не сочи изрично в кой от двата типа държавна намеса счита, че попада конкретният случай (отнемане на собственост или контрол върху използването), като просто заключава, че действията на държавата представляват намеса в мирното ползване на правото на собственост и се прилага общият принцип, залегнал в първото изречение на чл. 1 от Протокол № 1.
- **Осигуряване на плащането на данъци или други постъпления и глоби.** Държавната намеса в упражняването на правото на собственост, за да се осигури плащането на данъци и други задължения към държавата, може да се състои в налагането на обезпечения с цел запазване на имуществото на длъжника и бъдещото му осребряване за покриване на задълженията към държавата. Съдът признава широка свобода на преценка на държавите относно мерките за установяване, плащане и принудително събиране на данъчните задължения. Той признава правото на държавата да насочи принудително изпълнение и срещу вещи, принадлежащи на трето лице, разглеждайки наличието на „справедливо равновесие“ между интересите на държавата и на частното лице – търговец, предоставил на длъжника свои вещи по силата на договор⁴⁷⁵. В аналогичен казус обаче, касаещ отнемане и конфискация на акцизни стоки, търгувани без наличието на съответен лиценз и принадлежащи на трето лице, Съдът посочва, че чл. 1 от протокол № 1 изисква лицата, засегнати от мерки, представляващи намеса в правото

⁴⁷² *Mellacher and Others v. Austria*, жалби №№ 10522/83 и др., решение от 19.12.1989 г., *Statileo v. Croatia*, жалба № 12027/10, решение от 10.07.2014 г.

⁴⁷³ *Hutten-Czapska v. Poland*, жалба № 35014/97, решение от 19.06.2006 г.; *Edwards v. Malta*, жалба № 17647/04, решение от 24.10.2006 г.; *Statileo v. Croatia*, цитирано по-горе

⁴⁷⁴ *Berger-Krall and Others v. Slovenia*, жалба № 14717/04, решение от 12.06.2014 г. (не е влязло в сила)

⁴⁷⁵ *Gasus Dosier- und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands*, жалба № 15375/89, решение от 23.02.1995 г.

им на собственост, да имат надлежна възможност да повдигнат въпроса пред компетентните органи с оглед ефективно оспорване на предприетите мерки⁴⁷⁶.

5. ПОЗВОЛЕНА НАМЕСА В УПРАЖНЯВАНЕТО НА ПРАВОТО

Както беше отбелязано по-горе, правото по чл. 1 от протокол № 1 не е абсолютно. То подлежи на ограниченията, посочени в изречение второ на алинея първа и в алинея втора от разпоредбата. Тези ограничения могат да бъдат прилагани ако са налице едновременно няколко предпоставки. За да прецени дали намесата на държавата в правото на ползване на собствеността е извършена в съответствие с чл. 1 от Протокол № 1, Съдът изследва наличието на всяка от тези предпоставки, а именно:

- **Намесата да е в интерес на обществото.** Съдът прави твърде широко тълкуване на израза „в интерес на обществото”, като оставя в преценката на националните власти всякакви мерки, каквито намерят за необходими и целесъобразни във връзка с постигането на заложените от тях цели. Този въпрос е разгледан обстойно в решението по делото *Джеймс и др. срещу Обединеното кралство*⁴⁷⁷. Според Съда поради прякото познаване на собственото общество и неговите нужди, националните власти поначало са в по-добра позиция в сравнение с международния съдия, за да преценят какво е в „интерес на обществото”. В разглежданата област (право на изкупуване от наемателите на имотите, които обитават), както и в други области, обхванати от гаранциите на Конвенцията, националните власти имат определена свобода на преценка. *„Като намира за естествено свободата на преценка, с която законодателят разполага при прилагането на социалната и икономическа политика, да бъде широка, Съдът ще зачете заключението на законодателния орган относно това кое е „в интерес на обществото”, освен ако това заключение е очевидно лишено от разумно основание”*. По-нататък, според Съда „в интерес на обществото” не означава непременно мярката да бъде в интерес на всички членове на обществото. Приема се, че понятието следва да се разбира като допускащо мерки на експроприиране, предприети в приложение на политика за установяване на социална справедливост, макар и отнемането на собствеността да не облагодетелства пряко общността като цяло или значителна част от нея. Според Съда „принудителното прехвърляне на собственост от едно частно лице на друго може при определени обстоятелства да представлява легитимно средство за задоволяване на обществен интерес”. Отнемане на собственост, извършено за осъществяване на легитимна социална, икономическа или друга политика, може да бъде „в интерес на обществото”, дори и ако обществото като цяло не ползва или не се облагодетелства пряко от отнетото имущество.
- **Пропорционалност на мярката.** Според Съда условието за наличие на „обществен интерес” от определена мярка за намеса в правото на собственост предполага наличието на съотношение на пропорционалност („справедлив баланс”). Поначало такъв справедлив баланс не би бил налице, ако засегнатото лице трябва да понесе индивидуална и прекомерна тежест⁴⁷⁸. Съдът приема, че мярката трябва да бъде едновременно подходяща за достигане на желаната цел и пропорционална на тази цел. Дали това е така при конкретните обстоятелства по

⁴⁷⁶ *Microintelect OOD v. Bulgaria*, жалба № 34129/03, решение от 04.03.2014 г.

⁴⁷⁷ Цитирано по-горе

⁴⁷⁸ *Antonovi v. Bulgaria*, жалба № 20827/02, решение от 01.10.2009 г.; *Kirilova And Others v. Bulgaria*, жалби №№ 42908/98 и др., решение от 09.06.2005 г.

делото, той изследва като разглежда различните аргументи на жалбоподателите. Така например Съдът приема, че „справедлив баланс“ не е постигнат ако жалбоподателят е лишен от възможността да получи компенсация за имущество, от което е бил лишен, тъй като е пропуснал законоустановените срокове за това единствено в резултат на действия и/или бездействия на административните органи⁴⁷⁹.

Докато по делото *Булвес АД срещу България*⁴⁸⁰ Съдът намира нарушение на чл. 1 от протокол № 1, впоследствие той ревизира практиката си по аналогични случаи, касаещи България, като приема, че макар да са налице условията, развити в решението *Булвес АД* (жалбоподателят да е изпълнил изцяло и своевременно данъчните си задължения; да не е бил в състояние да осигури изпълнение на данъчните задължения на доставчика си; да няма данни за данъчна измама, за която да е знаел или да е имал възможност да узнае), намесата на държавата не е непропорционална, тъй като жалбоподателят е могъл да предяви иск за вреди срещу доставчика си, в резултат на чиито действия или бездействие е бил лишен от възможността да приспадне данъчен кредит⁴⁸¹. В тази връзка Съдът се позовава на съдебната практика на българските съдилища за присъждане на подобни обезщетения.

- **Обезщетение.** Чл. 1 от Протокол № 1 не гарантира експлицитно заплащането на обезщетение в случаите на лишаване от право на собственост или на мерки, ограничаващи ползването на собствеността. Няма изискване за заплащане на пълно обезщетение по пазарни цени. Въпреки това наличието на обезщетение е съществено при преценката за постигането на справедлив баланс между предприетата мярка и преследваната цел. В някои случаи лишаването от собственост без заплащане на справедливо обезщетение би представлявало непропорционална намеса, а липсата на каквото и да било обезщетение е допустима само в изключителни случаи.
- **Законоустановеност на намесата.** Изискването за законоустановеност на дадена мярка, представляваща намеса в правото на собственост, трябва да се разглежда в контекста на общото разбиране за „законоустановеност“, залегнало в Конвенцията. Това изискване се прилага за всяко от трите правила на чл. 1 от Протокол № 1, независимо че е споменато само във второто изречение на алинея първа. Понятието „закон“ също има автономно значение в Конвенцията, което не се изчерпва и не съвпада непременно с тесния правно-технически смисъл на тази дума в националните законодателства. Преди всичко, под „закон“ се разбират различни видове нормативни актове: закони в тесния смисъл, подзаконовни нормативни актове, конституции, международни актове, по които съответната държава е страна, правото на ЕС и др. Наличието на съответния нормативен акт не е достатъчно, за да е налице „законоустановеност“ на намесата. Наред с това нормативният акт трябва да отговаря на някои качествени характеристики. Той трябва да бъде достъпен и точен⁴⁸², както и да съдържа процесуални гаранции срещу произволното му прилагане⁴⁸³. Тези изисквания към качествата на

⁴⁷⁹ *Yavashev and others v. Bulgaria*, жалба № 41661/05, решение от 06.11.2012 г.

⁴⁸⁰ Цитирано по-горе

⁴⁸¹ *Atev v. Bulgaria*, жалба № 39689/05, решение по допустимостта от 18 март 2014 г.

⁴⁸² Цитираното по-горе *James and others v. the United Kingdom*

⁴⁸³ Цитираното по-горе *Hentrich v. France*

нормативния акт означават, че той трябва да е бил достъпен за адресатите си чрез публикуване, а нормите му да са формулирани по начин, който да позволи на засегнатите лица да предвидят до такава степен, каквато може да се очаква с оглед на обстоятелствата, последиците, до които определени действия могат да доведат, така че съответно да могат да съобразят поведението си. Що се отнася до спазване на общите принципи на международното право Съдът е приел, че тези принципи се прилагат само по отношение на действията на държавата спрямо чужди граждани.

- **Съответствие с принципите за върховенство на закона и правна сигурност.** Макар да не е споменато изрично в текста на чл. 1 от протокол № 1, върховенството на закона е един от фундаменталните принципи в едно демократично общество, възплетен във всички разпоредби на Конвенцията. В светлината на този принцип и на принципа за правна сигурност, който е част от него, административните органи нямат право да отказват да изпълнят влязло в сила съдебно решение, с което на жалбоподателя е признато право на собственост. Ако един правен спор е окончателно решен от съдилищата, решението им не би трябвало да се поставя под съмнение⁴⁸⁴. Влязло в сила съдебно решение за възстановяване на собствеността не може да бъде лишено от ефекта си в резултат на допуснатото последващо преразглеждане на въпроса относно собствеността в ново съдебно производство между практически същите страни (заинтересуваните лица и, по израза на Съда, „различни еманации на държавата“), което има по същество същия предмет⁴⁸⁵. Това обаче не изключва възможността правото на земеделска реституция, признато с окончателно административно или съдебно решение, да се преразгледа в случай на съдебен спор с трето лице, което не е било страна в производството, и да се трансформира в право на обезщетение⁴⁸⁶. В същото време забавянето в реализирането на правата по земеделската реституция, поставило дълги години правоимащите в неизвестност дали могат да получат ефективна реституция в натура на терените или трябва да се задоволят с обезщетение, съставлява нарушение на чл. 1 от Протокол № 1⁴⁸⁷.

⁴⁸⁴ *Hadzhigeorgievi v. Bulgaria*, жалба № 41064/05, решение от 16.07.2013 г.; виж също *Mutishev and Others v. Bulgaria*, жалба № 18967/03, решение от 03.12.2009 г.; *Nedelcheva and Others v. Bulgaria*, цитирано по-горе; *Pashov and Others v. Bulgaria*, жалба № 20875/07, решение от 05.02.2013 г.

⁴⁸⁵ *Kehaya and Others v. Bulgaria*, жалби №№ 47797/99 и 68698/01, решение от 14.06.2007 г.; *Decheva and Others v. Bulgaria*, жалба № 43071/06, решение от 26.06.2012 г.

⁴⁸⁶ *Sivova et Koleva c. Bulgarie*, жалба № 30383/03, решение от 15.11.2011 г., §§ 103-104

⁴⁸⁷ *Lyubomir Popov c. Bulgarie*, жалба № 69855/01, решение от 7.01.2010 г., § 123

ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА

1. ПРАВНА УРЕДБА

Забраната за дискриминация е основополагащ принцип за защита правата на човека. Тя е пряко свързана с принципа на равенство, според който всички хора са свободни и равни по достойнство и права.

Съгласно чл. 6, ал. 1 от **Конституцията на Република България** всички хора се раждат свободни и равни по достойнство и права. Член 6, ал. 2 гласи: *„Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние”*.

Забраната за дискриминация е фундаментален принцип, залегнал във всички **международни договори**, гарантиращи защита правата на човека: Всеобща декларация за правата на човека (чл. 1 и 2); Международен пакт за граждански и политически права (чл. 2 и 26); Международен пакт за икономически социални и културни права (чл. 2); Конвенцията за правата на детето (чл. 2) и др.

Изключителната важност на забраната за дискриминация намира израз в приемането на международни договори, специално насочени към премахването на дискриминацията в определени сфери или по даден признак: Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието; Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация; Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените; Конвенцията за правата на хората с увреждания.

Правото на Европейския съюз в областта на недискриминацията се основава на **член 19 от Договора от Лисабон** (предишен член 13 от Договора от Амстердам), който дава на ЕС правомощия за борба с дискриминацията на основата на пол, расов или етнически произход, религия или вяра, увреждане, възраст или сексуална ориентация.

Член 21 от **Хартата на основните права на Европейския съюз** забранява всяка форма на дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход, генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, рождение, увреждане, възраст или сексуална ориентация. Според чл. 23 от Хартата равенството между жените и мъжете трябва да бъде гарантирано във всички области, включително заетостта, труда и възнаграждението, като принципът на равенството не пречи на запазването в действие или приемането на мерки, предвиждащи специфични предимства в полза на по-слабо представения пол.

Други актове на европейското антидискриминационно законодателство са: **Директива 2000/78/ЕО** от 27 ноември 2000 г. за създаване на основна рамка за равно третиране при заетостта и упражняването на занятие, защитаваща всички в ЕС от дискриминация на основата на възраст, увреждане, сексуална ориентация и религия или вяра на работното място; **Директива на Съвета 2000/43/ЕС** от 29 юни 2000 г. относно

прилагане на принципа на равно третиране на лица, без разлика на расата или етническия произход, която забранява дискриминация на основата на расов или етнически произход на работното място, както и в други сфери от живота, като например образование, социална сигурност, здравеопазване и достъп до продукти и услуги; **Директива 2006/54/ЕО** на Европейския парламент и на Съвета от 5 юли 2006 г. за прилагането на принципа на равните възможности и равното третиране на мъжете и жените в областта на заетостта и професиите (преработена); **Директива 2004/113/ЕО** на Съвета от 13 декември 2004 г. относно прилагане на принципа на равното третиране на мъжете и жените по отношение на достъпа до стоки и услуги и предоставянето на стоки и услуги; **Директива 2010/41/ЕС** на Европейския парламент и на Съвета от 7 юли 2010 г. за прилагане на принципа на равно третиране на мъжете и жените, които извършват дейности в качеството на самостоятелно заети лица, и за отмяна на Директива 86/613/ЕИО на Съвета и др.

През 2003 г. беше приет **Законът за защита от дискриминация** (ЗЗДискр.). Член 4, ал. 1 от закона изброява признаци, на основание на които се забранява пряка или непряка дискриминация, която би довела до неравенство в третирането. Списъкът е отворен за всякакви други признаци, установени в закон или в международен договор, по който Република България е страна. В чл. 7, ал. 1 са посочени хипотезите за неравенство в третирането, които не представляват дискриминация по смисъла на Закона. Това са случаите на проявление на тъй наречената „позитивна дискриминация”, при която е необходима намесата на държавата и овластените от нея органи за изравняване възможностите на определени групи или категории лица.

Законът дава определения на понятията: „*тормоз*”, „*сексуален тормоз*”, „*преследване*”, „*подбуждане към дискриминация*”, „*расова сегрегация*” и „*неблагоприятно третиране*” като действия, които водят до дискриминация.

Член 9 от ЗЗДискр. въвежда „разпределяне” на тежестта на доказване между страната, която твърди, че е жертва на дискриминация, и ответната страна. Жалбоподателят трябва да докаже фактите, от които да се направи извод, че е налице дискриминация, а ответната страна трябва да докаже, че правото на равно третиране не е нарушено.

Глава втора „Защита от дискриминация” определя областите от обществения живот, в които се забранява дискриминацията и се предоставя защита – при упражняване правото на труд, при упражняване правото на образование и обучение, при упражняване правото на сдружаване в синдикални, съсловни и други професионални организации и в организации на работодатели, при предоставяне на стоки или услуги, както и по отношение на участие в държавни и обществени органи и в органите за местно самоуправление.

ЗЗДискр. урежда правомощията на Комисията за защита от дискриминация и въвежда две самостоятелни производства за защита: производство пред Комисията за защита от дискриминация и съдебно производство.

Член 14 от Европейската конвенция за правата на човека забранява каквато и да е било дискриминация при упражняване на правата и свободите по нея:

„Забрана на дискриминацията

Упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак.“

2. ПОНЯТИЕ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЯ

2.1 Пряка дискриминация

Конвенцията не дава определение на понятието дискриминация. В практиката си Съдът в Страсбург приема, че дискриминация означава разлика в третирането на лица в относително сходни ситуации, без обективно и обосновано оправдание⁴⁸⁸. Не всяка разлика в третирането обаче води до нарушение на чл. 14 от Конвенцията. Трябва да се установи, че други лица в аналогично или относително сходно положение са получили преференциално третиране и тази разлика в третирането е дискриминационна⁴⁸⁹. Дискриминация ще е налице също така и когато лица в съществено различни ситуации биват третирани по еднакъв начин, без обективно и обосновано оправдание за това⁴⁹⁰.

2.2 Непряка дискриминация

Непряка дискриминация е налице тогава, когато съществува „обща политика или мярка, която има непропорционално по-неблагоприятно въздействие върху определена група, без значение дали тази политика или мярка е насочена точно към тази група“⁴⁹¹. В същото време Съдът приема, че дискриминация, която потенциално би могла да противоречи на Конвенцията, може да е резултат не само на законодателни мерки, но също и на ситуация, съществуваща de facto⁴⁹².

2.3 Положителни мерки

Член 14 не забранява различното третиране по принцип. В практиката си Съдът посочва, че разлика в третирането не само може да се допусне, но понякога може и да е необходима, за да се поправи вече съществуващо неравенство. В някои случаи липсата на усилия да се поправи съществуващо неравенство чрез различно третиране може само по себе си да доведе до нарушение на чл. 14 от Конвенцията. Както отбелязва Съдът, „някои правни неравенства целят само да поправят фактическите такива“⁴⁹³.

⁴⁸⁸ *Willis v. the United Kingdom*, жалба № 36042/97, решение от 11.06.2002 г., § 48; *Okpysz v. Germany*, жалба № 59140/00, решение от 25.10.2005 г., § 33; *Fredin v. Sweden (No. 1)*, жалба № 12033/86, решение от 18.02.1991 г., § 60

⁴⁸⁹ *Ünal Tekeli v. Turkey*, жалба № 29865/96, решение от 16.11.2004 г., § 49

⁴⁹⁰ *Thlimmenos v. Greece*, жалба № 34369/97, решение на Голямото отделение от 6.04.2000 г., § 44

⁴⁹¹ *D.H. and others v. the Czech Republic*, жалба № 57325/00, решение на Голямото отделение от 13.11.2007 г., § 175; *Hoogendijk v. the Netherlands*, жалба № 58641/00, решение по допустимостта от 06.01.2005 г., стр. 21-22; *Hugh Jordan v United Kingdom*, жалба № 24746/94, решение от 04.05.2001 г., § 154

⁴⁹² *Zarb Adami v. Malta*, жалба № 17209/02, решение от 20.06.2006 г., § 76

⁴⁹³ “*Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium*” v. *Belgium*, (*Belgian Linguistics case*), (*Merits*), жалби №№ 1474/62 и др., решение от 23.06.1968 г., § 10; цитираното

Положителните мерки, наричани също положителна дискриминация, утвърдителни действия или специални мерки, се предприемат с цел поправяне на последиците от предишна или настояща дискриминация. Съдът приема, че те са допустими, доколкото са насочени към постигане на пълно фактическо равноправие. Целта да се преодолее предишно неравенство и да се поправят последиците от дискриминация е законна цел на различно третиране, доколкото тези мерки са разумно и обективно оправдани. Конвенцията обаче не налага на държавите задължение да предприемат политики за специални мерки. Така например, в Обединеното кралство жени, които сами издържат семейството си, плащали по-ниски данъци, отколкото мъже в същото положение. Тази политика имала за цел да насърчи повече омъжени жени да работят и по този начин да се преодолеят предразсъдъците на мъжете спрямо тях и да се повиши равенството на половете. Това насърчаване чрез данъци е прието за законно и недискриминационно спрямо мъжете⁴⁹⁴. По друго дело⁴⁹⁵, касаещо разлика в третирането на овдовелите мъже и жени при определяне на пенсия на преживелия съпруг, Съдът не намира обективно и достатъчно оправдание на разликата в третирането и установява нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 1 от Протокол № 1.

2.4 Унизително отнасяне

Някои видове институционална дискриминация е в състояние да достигне степента на унизително отнасяне по чл. 3. Съдът подчертава, че трябва да се обърне специално внимание на дискриминацията по признак раса и че „публичното отделяне на група лица за различно третиране по признак раса може в дадени случаи да представлява специална форма на потъпкване на човешкото достойнство“⁴⁹⁶.

2.5 Задължение за разследване

Член 2 и чл. 3 от Конвенцията изискват властите да провеждат ефективно официално разследване по твърдени техни нарушения, независимо дали са извършени от органи на власт или от частни лица⁴⁹⁷. В делата по чл. 2 и 3, в които се е повдигал въпросът за ефективността на официалното разследване, Съдът обсъжда дали властите са реагирали своевременно на съобщенията за инциденти, започването на разследване, забавянето при събирането на показания и продължителността на първоначалното разследване⁴⁹⁸. Когато разследват случаи на насилие „държавните органи имат допълнително задължение да предприемат всички обосновани действия, за да разкрият каквито и да било расистки подбуди и да установят дали в събитията са изиграли роля етническа омраза или предразсъдъци. Ако властите не направят това и приравнят насилие и бруталност по расистки подбуди на случаи, които не са свързани с расизъм, значи, че си затварят очите за специфичния характер на действия, които са особено пагубни за основните права. Липсата на разграничение при разрешаването на ситуации,

Thlimmenos v. Greece, § 44; *Stec and Others v. the United Kingdom*, жалби №№ 65731/01 и 65900/01, решение на Голямото отделение от 12.04.2006 г., § 51

⁴⁹⁴ *Lindsay v. UK*, жалба № 11089/84, решение на Комисията от 11.11.1986 г. по допустимостта

⁴⁹⁵ *Zeman v. Austria*, жалба № 23960/02, решение от 29.06.2006 г.

⁴⁹⁶ *East African Asians v. UK*, жалби № № 4626/70 и др., решение на Комисията от 06.03.1978 г. по допустимостта, § 2

⁴⁹⁷ Виж по-горе разделите, посветени на правото на живот и забраната на изтезанията, нечовешкото и унизително отношение и наказание

⁴⁹⁸ *Denis Vasilyev v. Russia*, жалба № 32704/04, решение от 17.12.2009 г., § 100 и *Stoica v. Romania*, жалба № 42722/02, решение от 4 март 2008 г., § 67

различни по своята същност, може да доведе до необосновано третиране, несъвместимо с чл. 14 от Конвенцията.⁴⁹⁹

Задължението на държавните органи да изследват съществуването на възможна връзка между расистката нагласа и извършеното насилие е аспект от процесуалното им задължение съгласно чл. 2 от Конвенцията, но може също така да се разглежда и като част от задълженията им на основание чл. 14, във връзка с чл. 2 за осигуряване упражняването на правото на живот без дискриминация. Поради взаимната свързаност на двете разпоредби, отделните случаи могат да се разгледат на базата само на едната от тях, без отделно изследване на отношението с другата разпоредба, но може да се наложи преглед и по двете разпоредби, в зависимост от фактите по конкретния случай и характера на направените твърдения⁵⁰⁰.

Подобно на расово мотивираните нападения, при разследването на инциденти на религиозна основа държавните власти също имат допълнителното задължение да предприемат всички разумни мерки за разкриване на евентуални религиозни подбуди и за установяване дали в случая не са намесени религиозна омраза или предразсъдъци. Доказването на подобни мотиви, както и при расистките нападения, може да се окаже трудно на практика, поради което задължението на държавата-ответник да разследва възможните религиозни, съответно расистки подбуди за извършване на дадено насилствено действие е задължение за полагане на най-добрите усилия, а не за резултат⁵⁰¹.

Както и при расистки мотивираното насилие, разглеждането на религиозно мотивирано насилие и жестокост (независимо дали е извършено от органи на власт или от частни лица) на равна основа със случаи, в които липсват подобни подбуди, означава еднаквото разглеждане на съществено различни ситуации, което може да представлява неоправдано третиране, в противоречие с чл. 14 от Конвенцията⁵⁰².

Също така, Съдът е приемал, че пропускът на държавата да защити жените от домашно насилие нарушава правото им на равнопоставеност при осигуряването на защита от закона и че този пропуск не е необходимо да бъде умишлен⁵⁰³. По делото *T.M и C.M. срещу Молдова*⁵⁰⁴ жалбоподателките, позовавайки на се на чл. 14, във връзка с чл. 3 и чл. 8, се оплакват, че бездействието на властите да им осигурят ефективна и своевременна защита от домашно насилие представлява дискриминация по признак пол, основаваща се на предубежденията на властите що се отнася до ролята на жените в обществото. По това дело Съдът, като намира нарушение на чл. 14, във връзка с чл. 3, приема, че действията на властите не могат да бъдат окачествени като обикновен пропуск или забавяне при разглеждането на случая на домашно насилие, а представляват оправдаване на това насилие и отразяват дискриминационното отношение спрямо първата жалбоподателка като жена⁵⁰⁵.

⁴⁹⁹ *Nachova and Others v. Bulgaria*, жалби №№ 43577/98 и 43579/98, решение на Голямото отделение от 06.07.2005 г., § 160; *Angelova and Iliev v. Bulgaria*, жалба № 55523/00, решение от 26 юли 2007 г., § 115 и *Abdu c. Bulgarie*, жалба № 26827/08, решение от 11.03.2014 г., § 44

⁵⁰⁰ *Nachova and Others v. Bulgaria*, цитирано по-горе, § 161

⁵⁰¹ *Milanovic v. Serbia*, жалба № 44614/07, решение от 14 декември 2010 г., § 96 и *Seidova et autres c. Bulgarie*, жалба № 310/04, решение от 18.11.2010 г., § 70

⁵⁰² Пак там, § 97

⁵⁰³ *Opuz v. Turkey*, жалба № 33401/02, решение от 9 юли 2009 г., § 191

⁵⁰⁴ *T.M. and C.M. v. The Republic of Moldova*, жалба № 26608/11, решение от 28 януари 2014 г.

⁵⁰⁵ Пак там, § 62

3. ПРЕЦЕНКА ДАЛИ Е НАЛИЦЕ ЗАБРАНЕНА ДИСКРИМИНАЦИЯ

За да прецени дали е нарушен принципът на недискриминация, Съдът разглежда няколко въпроса⁵⁰⁶:

- 1. Дали фактите по делото попадат в обхвата на една или повече основни разпоредби на Конвенцията?**
- 2. Има ли нарушение на основна разпоредба на Конвенцията?**
- 3. Има ли разлика в третирането? Ситуациите аналогични ли са?**
- 4. Има ли разликата в третирането обективно и достатъчно оправдание?**
 - преследва ли законна цел?
 - използваните средства пропорционални ли са за постигането на тази цел?
 - дали разликата в отнасянето не попада в предоставената на държавата свобода на преценка?

3.1 Правото по чл. 14 не е самостоятелно право. Фактите по делото попадат ли в обхвата на една или повече основни разпоредби на Конвенцията?

Член 14 не гарантира самостоятелно право на защита от дискриминация, каквото например е гарантирано от чл. 26 от Международния пакт за граждански и политически права, който гласи: „Всички лица са равни пред закона и имат право, без всякаква дискриминация, на еднаква законна закрила. В това отношение законът трябва да забранява всякаква дискриминация и да осигурява на всички лица еднаква и ефикасна закрила против всякаква дискриминация, основаваща се на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход, имотно състояние, рождение или всякакви други признаци.” Член 14 се прилага само когато **фактите по делото попадат в обхвата на едно или повече други права по Конвенцията**. Той допълва другите основни разпоредби на Конвенцията и нейните протоколи и се прилага само във връзка с „упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция”⁵⁰⁷. „Член 14 не е насочен срещу дискриминацията по принцип, а само срещу дискриминацията във връзка с правата и свободите, гарантирани от Конвенцията”⁵⁰⁸.

Акцесорният характер на правото по чл. 14 е илюстриран в делото *Бота срещу Италия*⁵⁰⁹. Случаят касае дискриминация срещу човек с увреждания, който няма достъп до плажа и поради това счита, че не може да води нормален социален живот. Съдът приема, че претендираните от жалбоподателя права попадат извън обхвата на чл. 8, като отбелязва, че изискват механизъм за защита, подобен по-скоро на този по Европейската социална харта⁵¹⁰. Според Съда правата, на които жалбоподателят се позовава, са социални. Те касаят участието на хората с увреждания в дейности по отдых и развлечения на плажа, които попадат извън задължението, заложено в идеята за „зачитане” на „личния живот”, съдържаща се в чл. 8, и следователно той не е

⁵⁰⁶ *Rasmussen v. Denmark*, жалба № 8777/79, решение от 28.11.1984 г., § 29-42; *Unal Tekeli v. Turkey*, жалба № 29865/96, решение от 16.11.2004 г., § 49-68

⁵⁰⁷ Цитираното по-горе *Rasmussen v Denmark*, § 29

⁵⁰⁸ *X. v. the Federal Republic of Germany*, жалба № 1628/62, решение на Комисията от 12.12.1963 г. по допустимостта, стр. 220

⁵⁰⁹ *Botta v. Italy*, жалба № 21439/93, решение от 24.02.1998 г.

⁵¹⁰ § 28

приложим. Поради това жалбоподателят не би могъл да се позове и на чл. 14 във връзка с чл. 8, въпреки че от фактите по делото е ясно, че той е дискриминиран.

3.2 Има ли нарушение на основна разпоредба на Конвенцията? Автономно значение на чл. 14

Когато жалбоподателят твърди нарушение на чл. 14 и нарушение на някое основно право, често Съдът не смята за необходимо да разглежда дали има нарушение на чл. 14, ако вече е намерил нарушение на основното право. Въпреки това по делото *Еъри срещу Ирландия*⁵¹¹ Съдът отбелязва, че когато има явно неравенство в третирането при упражняването на дадено право и това неравенство е основополагащ аспект на делото, Съдът се произнася по въпроса за дискриминацията, така както се произнася по въпроса за нарушението на основното право.

Член 14 има **автономно значение**, тъй като за неговото прилагане не е задължително да е налице нарушение на съответното право по Конвенцията⁵¹².

Съдът се е произнесъл по редица дела, в които жалбоподателите се оплакват от дискриминация в личния и семейния живот на основата на сексуална ориентация. Някои от делата, касаещи например наказателноправната забрана на хомосексуалните връзки между пълнолетни лица⁵¹³ и освобождаването на хомосексуални лица от военна служба⁵¹⁴, са разглеждани само по чл. 8. Други дела, касаещи например различната възраст за даване на съгласие в наказателното право при хомосексуална връзка и хетеросексуална връзка⁵¹⁵, предоставянето на родителски права⁵¹⁶, разрешение за осиновяване⁵¹⁷, наследяване на правата по наеман договор на починал партньор⁵¹⁸, право на социално осигуряване⁵¹⁹, право на еднополовите двойки да сключват брак или да установяват друга юридически призната връзка⁵²⁰ и изключване на еднополовите двойки от възможността за осиновяване на детето на единия партньор от другия партньор⁵²¹, са разглеждани по чл. 14 във връзка с чл. 8. Дали Съдът ще разгледа делото по чл. 8 или по чл. 14 във връзка с чл. 8 може да зависи и от начина, по който жалбоподателите са формулирали своите оплаквания⁵²².

По делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното кралство*⁵²³ жалбоподателите твърдят нарушение на правото им на семеен живот по чл. 8 и на чл. 14, тъй като съпругите чужденки се третират различно от съпрузите чужденци. Според

⁵¹¹ *Airey v Ireland*, жалба № 6289/73, решение от 09.10.1979 г., § 30; *Chassagnou and Others v. France*, жалби №№ 25088/94 и др., решение на Голямото отделение от 29.04.1999 г., § 89; *Dudgeon v. the United Kingdom*, жалба № 24888/94, решение от 22.20.1981 г., § 67

⁵¹² Цитираното по-горе *Rasmussen v. Denmark*, § 29

⁵¹³ Цитираното по-горе *Dudgeon v. the United Kingdom*; *Norris v. Ireland*, жалба № 10581/83, решение от 26 октомври 1988 г. и *Modinos v. Cyprus*, жалба № 15070/89, решение от 22.04.1993 г.

⁵¹⁴ *Smith and Grady v. the United Kingdom*, жалби №№ 33985/96 и 33986/96, решение от 27.09.1999 г.

⁵¹⁵ *L. and V. v. Austria*, жалби №№ 39392/98 и 39829/98, решение от 9.01.2003 г.

⁵¹⁶ *Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*, жалба № 33290/96, решение от 21.12.1999 г.

⁵¹⁷ *E.B. v. France*, жалба № 43546/02, решение на ГО от 22.01.2008 г.

⁵¹⁸ *Kozak v. Poland*, жалба № 13102/02, решение от 02.03.2010 г.

⁵¹⁹ *P.B. and J.S. v. Austria*, жалба № 18984/02, решение от 22.07.2010 г.

⁵²⁰ *Schalk and Kopf v. Austria*, жалба № 30141/04, решение от 24.06.2010 г.

⁵²¹ *X and Others v. Austria*, жалба № 19010/07, решение на ГО от 19.02.2013 г.

⁵²² *Vallianatos and Others v. Greece*, жалби №№ 29381/09 32684/09, решение на Голямото отделение от 07.11.2013 г., § 71

⁵²³ *Abdulaziz, Cabales & Balkandali v. UK*, жалби №№ 9214/80 и др., решение от 28.05.1985 г.

законодателството в Обединеното кралство по това време мъж, който има разрешение за пребиваване в страната, може да вземе и жена си, докато жена в сходна ситуация не винаги би могла да вземе съпруга си. Съдът приема, че няма нарушение на правото на семеен живот, тъй като е законно да се налагат ограничения на влизането в страната на съпрузите чужденци. Също така обаче Съдът приема, че не е законосъобразно да се разграничават чужденците според това дали са съпруг или съпруга, поради което е установено нарушение на чл. 14.

Въпроси, свързани с дискриминацията, могат да бъдат повдигнати и в области, в които държавата предоставя по-голяма защита от изискуемото по Конвенцията да „осигури” правата, провъзгласени в нея в националното си законодателство. Член 14 може да се приложи към всеки един аспект на правата по Конвенцията. Така например чл. 6 не изисква държавата да има система от апелативни съдилища. Ако има такава система, държавата прави нещо повече от изискуемото по чл. 6. Тя обаче ще наруши чл. 6 във връзка с чл. 14, ако изключи определени лица от възможността да се възползват от това обжалване, без основателна причина. В този случай жалбата няма да бъде уважена на основание чл. 6, понеже държавата няма задължение да гарантира право на достъп до апелативен съд, но ще бъде уважена по чл. 14, понеже такава възможност всъщност е предоставена, но по дискриминационен начин⁵²⁴.

3.3 Разлика в третирането

За да се позове на чл. 14, жалбоподателят трябва да покаже, че е третиран **различно и по-неблагоприятно** от други, които се намират в **подобна** или **аналогична ситуация**. Жалбоподателят може да покаже също така, че е третиран по същия начин, по който се третира друг, който се намира в значително по-различна ситуация (виж *Зарб Адами срещу Малта*⁵²⁵; *Стек и други срещу Обединеното кралство*⁵²⁶; *Евънс срещу Обединеното кралство*⁵²⁷; *Земан срещу Австрия*⁵²⁸; *Миззи срещу Малта*⁵²⁹). Такъв е случаят *Тлименос срещу Гърция*⁵³⁰, в който жалбоподателят не е могъл да стане експерт-счетоводител поради наличие на криминално досие. Причината за това досие била, че той отказал военна служба поради принадлежността си към Свидетели на Йехова. Съдът е уважил жалбата въз основа на това, че осъждането на свидетел на Йехова поради вероизповеданието му не може да се третира като обикновено наказателно осъждане.

3.3.1 Сравняване на сходни или аналогични ситуации

За да покаже разлика в третирането, жалбоподателят трябва да съпостави своята ситуация със сходна⁵³¹ или аналогична. Когато съпоставката е с фундаментално различна ситуация, жалбата няма да бъде уважена.

По делото *Ван дер Муселе срещу Белгия*⁵³² жалбоподателят се оплаква, че е бил нарушен чл. 4 (забрана за робство) във връзка с чл. 14 поради безвъзмездния труд,

⁵²⁴ Цитираното по-горе *Belgian Linguistics case*

⁵²⁵ Цитирано по-горе, § 71-84

⁵²⁶ Цитирано по-горе, § 50-67

⁵²⁷ *Evans v. the United Kingdom*, решение на Голямото отделение от 10.04.2007 г., § 93-96

⁵²⁸ Цитирано по-горе, § 32-41

⁵²⁹ *Mizzi v. Malta*, жалба № 26111/02, решение от 12.01.2006 г., § 126-136

⁵³⁰ Цитирано по-горе

⁵³¹ *Marckx v. Belgium*, жалба № 6833/74, решение от 13.06.1979 г., § 32

който той трябвало да полага като стажант-юрист. Той твърди, че стажантите лекари и дентални медици, фармацевти и ветеринарни лекари не са длъжни да полагат подобен безвъзмезден труд. Съдът приема, че има фундаментални различия между различните професии, така че не могат да се съпоставят като сходни ситуации.

По делото *Светите манастири срещу Гърция*⁵³³ жалбоподателите твърдят, че са дискриминирани поради това, че държавата е отнела голяма част от имотите на манастирите, принадлежащи към Гръцката патриаршия, но не е отнела земята на другите манастири. Съдът е приел, че тези ситуации не са аналогични и че тясната връзка между манастирите и Гръцката патриаршия оправдава те да бъдат третираны различно от тези, които са подчинени на други институции.

3.3.2 Тежест на доказване

Тежестта на доказване по чл. 14 е разпределена. Първо жалбоподателят трябва да покаже, че жалбата попада в обхвата на някое от основните права по Конвенцията и че е бил третиран различно от лице в съпоставима ситуация по отношение на това право. След това тежестта се прехвърля върху държавата, която трябва да докаже, че разликата в третирането е била оправдана⁵³⁴.

По отношение на *prima facie* доказателства, които биха прехвърлили тежестта на доказване от жалбоподателя върху държавата-ответник, Съдът отбелязва, че в производството пред него няма никакви процесуални ограничения какви доказателства са допустими или пък установени формули как те ще бъдат преценявани⁵³⁵. Също така не във всички случаи производството по Конвенцията изисква строго придържане към принципа, че всеки който твърди нещо, трябва да го докаже⁵³⁶. Понякога, особено когато се твърди дискриминация, всички или голяма част от доказателствата са достояние единствено на държавните власти и в тези случаи тежестта на доказване няма как да не се прехвърли към държавата, която единствено може да предостави достатъчно и убедителни обяснения⁵³⁷.

Що се отнася до **статистическите данни като доказателство**, въпреки че в миналото Съдът е отбелязвал, че тези данни не могат да установяват наличието на практики, които да се приеме, че са дискриминационни⁵³⁸, то в по-новата си юриспруденция по дела, по които жалбоподателят твърди разлика в третирането като последица от неутрални, общи мерки или *de facto* ситуации, Съдът формира своите заключения основно на базата на статистически данни, представени от страните и установяващи разлика в третирането на две групи, например мъже и жени, в сходни ситуации⁵³⁹. Съдът приема, че когато жалбоподателят може чрез неоспорима, официална статистика да покаже съществуването на *prima facie* данни, че отделно правило, макар и формулирано неутрално, на практика засяга значително по-голям процент жени,

⁵³² *Van der Musselle v. Belgium*, жалба № 8919/80, решение от 23.11.1983 г.

⁵³³ *Holy Monasteries v. Greece*, жалби №№ 13092/87 и 13984/88, решение от 9.12.1994 г.

⁵³⁴ Цитираното по-горе *Chassagnou and Others v. France*, § 91-92; *Timishev v. Russia*, жалби №№ 55762/00 и 55974/00, решение от 13.12.2005 г., § 57

⁵³⁵ Цитираното по-горе *Начова и др. с/у България*, § 147

⁵³⁶ *Aktaş v. Turkey*, жалба № 24351/94, решение от 24.04.2003 г., § 272

⁵³⁷ *Salman v. Turkey*, жалба № 21986/93, решение на Голямото отделение от 27.06.2000 г., § 100; *Ангелова с/у България (Angelova v. Bulgaria)*, жалба № 38361/97, решение от 13.06.2002 г., § 111

⁵³⁸ Цитираното по-горе *Hugh Jordan v. The United Kingdom*, § 154

⁵³⁹ Цитираните по-горе *Hoogendijk v. the Netherlands* и *Zarb Adami v. Malta*, §§ 77-78

отколкото мъже, тогава държавата-ответник трябва да покаже, че това е в резултат на обективни фактори, несвързани с каквато и да е дискриминация по признак пол. Ако тежестта на доказване в този случай не се прехвърли към държавата, то практически за жалбоподателя би било изключително трудно да докаже непряка дискриминация.

В решението на Голямото отделение по делото *Начова и др. срещу България*⁵⁴⁰ Съдът приема, че държавните власти не са изпълнили задължението си по чл. 14 във връзка с чл. 2 от Конвенцията да предприемат всички възможни стъпки да разследват дали дискриминацията е могла да изиграе роля в този случай и че следователно е нарушен чл. 14 във връзка с чл. 2 от Конвенцията в неговия процесуален аспект. Съдът отказва да допусне дадена държава да се възползва от собственото си неправомерно поведение – при наличие на твърдение за убийство от държавни служители с расов оттенък, държавите имат позитивното задължение да извършат всестранно и обективно официално разследване, предвид необходимостта постоянно да се утвърждава общественото осъждане на расизма и етническата омраза и да се поддържа доверието на малцинствата в способността на властите да ги защитават от заплахата за расистки мотивирано насилие.

По делото *Молдован срещу Румъния (№ 2)*⁵⁴¹ жалбоподателите са нападнати поради това, че са роми. При установяване на нарушението Съдът взема предвид дискриминационните подмятания от страна на властите по време на цялото дело и приема, че етническата принадлежност на жалбоподателите има решаващо значение за продължителността на производството и начина, по който то е приключило.

3.4 *Оправдание*

Съгласно практиката на Съда различното третиране е дискриминационно, ако „*няма обективно и обосновано оправдание*”, което означава „*да не преследва законна цел*” или да няма „*обоснована връзка на пропорционалност между използваните средства и целта, която следва да бъде постигната*”⁵⁴². Друг въпрос, който се повдига в тази връзка, е дали разликата в отнасянето не попада в свободата на преценка, предоставена на държавата.

По делото *Дарби срещу Швеция*⁵⁴³ шведското правителство не се опитва да оправдае дискриминационната данъчна политика, тъй като всъщност тя се основава на административно удобство. Поради това Съдът приема, че не е установено обективно оправдание.

3.4.1 *Законна цел*

По делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното Кралство*⁵⁴⁴ оправданието на правителството за различното третиране на мъжете и жените било загриженост за въздействието на емиграцията върху националната работна сила във времена на висока безработица. Правителството твърдяло, че повече мъже емигранти, отколкото жени биха отишли на работа и това щяло да има голямо въздействие върху статистиката за безработицата. Съдът не приема тези аргументи, отбелязвайки

⁵⁴⁰ Цитирано по-горе, § 156-158, 146-147, 131-142

⁵⁴¹ *Moldovan and Others v. Romania (No. 2)*, жалби №№ 41138/98 64320/01 решение от 12.07.2005 г.

⁵⁴² Цитираното по-горе *Marckx v. Belgium*, § 33

⁵⁴³ *Darby v Sweden*, жалба № 11581/85, решение от 23.10.1990 г.

⁵⁴⁴ Цитирано по-горе, § 79

значителния дял на съпруги, които са „икономически активни“. Според Съда различното въздействие на мъжете и жените върху пазара на труда не е достатъчно значимо, за да оправдае разлика в третирането.

Други изтъквани от държавите примери на законна цел, освен защита пазара на труда, са: подкрепа на традиционното семейство, морал и обществен ред (в този случай Съдът признава, че подпомагането и насърчаването на традиционното семейство само по себе си е законно и дори безценно. За постигането на тази законна цел обаче не може да се използват средства, които да водят до създаване на предубеждения относно „незаконното“ семейство; членовете на „незаконното“ семейство имат същите права по чл. 8, като тези на членовете на традиционното семейство⁵⁴⁵); защита на здравето и правата на децата⁵⁴⁶; правната сигурност и др.

Правителството не само трябва да изтъкне законна цел, но и да обоснове с убедителни доказателства, че разликата в третирането има връзка с постигането на тази цел.

3.4.2 Пропорционалност

Според Съда Конвенцията не забранява разлика в третирането, която се основава на общественото благо и установява справедлив баланс между защитения обществен интерес и зачитане на правата и свободите, гарантирани от Конвенцията. Държавата има свобода да избере какви средства ще използва за постигане на набелязаната законна цел. За да прецени дали използваните средства са пропорционални на преследваната цел, Съдът изследва дали изтъкнатите причини за предприемане на определени мерки са обосновани и достатъчни; дали не може да се използва някоя не толкова рестриктивна алтернатива и какво е действителното въздействие, което тези мерки имат върху конкретния индивид. Съдът приема, че абсолютната забрана за членуване на хомосексуалисти в армията е била непропорционална, доколкото законовата цел за осигуряване на единството на армията може да се постигне и чрез стриктни правила за поведение в нея⁵⁴⁷. По делото *Паулик срещу Словакия*⁵⁴⁸ Съдът приема, че защитата на семейните отношения и интересите на детето са достатъчно оправдание за разлика в третирането, но въвеждането на ограничение за жалбоподателя да оспори бащинството си е непропорционално на преследваната цел.

По делото *Райнис и Гаспаравичиус срещу Литва*⁵⁴⁹ жалбоподателите били „бивши агенти на КГБ“, което не им позволявало да работят в частния сектор. Тази мярка е приета за непропорционална.

3.4.3 Свобода на преценка на държавата

Във връзка с пропорционалността на разликата в третирането Съдът отбелязва, че държавите имат **свобода на преценка**. Това важи особено в случаи, отнасящи се до данъчно облагане и национална сигурност, икономически и социални стратегии. Обхватът на свободата на преценка е различен според конкретните обстоятелства,

⁵⁴⁵ Цитираното по-горе *Marckx v. Belgium*, § 40

⁵⁴⁶ *Hoffmann v. Austria*, жалба № 12875/87 решение от 23.06.1993 г.

⁵⁴⁷ *Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*, жалби №№ 31417/96 и 32377/96, решение от 27.09.1999 г., § 94-95, и цитираното по-горе *Smith and Grady v. the United Kingdom*, § 102-103

⁵⁴⁸ *Paulik v. Slovakia*, жалба № 10699/05, решение от 10.10.2006 г.

⁵⁴⁹ *Rainys and Gasparavičius v. Lithuania*, жалби №№ 70665/01 и 74345/01, решение от 07.04.2005 г.

предмета на делото и неговата предистория, признака, на който се основава дискриминацията, а също така и това дали могат да бъдат изведени общи европейски стандарти в дадена област.

Съдът подчертава, че механизмът на защита, създаден от Конвенцията, е субсидиарен по отношение на националните системи за защита правата на човека. По делото *Хандисайд срещу Обединеното кралство*⁵⁵⁰ той изтъква, че „Конвенцията предоставя преди всичко на всяка договаряща държава задачата да осигури правата и свободите, закрепени в нея. Създадените от Конвенцията институции допринасят за изпълнението на тази задача, но те действат само чрез производства при наличие на спор и след изчерпване на всички средства, които са предвидени от вътрешното право”. В сравнение с международния съдия националните власти са в по-благоприятна позиция да преценят кои мерки са в обществен интерес, тъй като те познават своите общества и техните нужди.

Държавите обаче нямат неограничена свобода на преценка. Дори тогава, когато държавата има широка свобода, това не означава, че има право на произвол. Във всеки случай решението на властите подлежи на проверка от Съда за съответствие с чл. 14. Що се отнася до дискриминация изключително по признак пол, раждане извън брака и националност, трябва да бъдат изтъкнати много сериозни причини, за да може Съдът да приеме, че разликата в третирането е съвместима с Конвенцията⁵⁵¹.

4. ПРИЗНАЦИ

В практиката си Съдът е приел, че само различно третиране, основано на характеристики или „статус“, които могат да бъдат идентифицирани, може да представлява дискриминация по смисъла на чл. 14⁵⁵². Изброяването на признаци по тази разпоредба не е изчерпателно и включва „друг някакъв признак“ („any other status” на английски или „toute autre situation” на френски), по който лица или група от лица се различават помежду си⁵⁵³.

Когато третирането, от което се оплаква жалбоподателят, не попада в някой от признаците, изброени в чл. 14, за да бъде жалбата основателна, той трябва да покаже, че има „друг някакъв признак“ за целите на чл. 14. Съдът отбелязва, че изразът „друг някакъв признак“ (а на още по-силно основание във френския текст „toute autre situation“) обикновено се разбира в широк смисъл⁵⁵⁴. Макар много от изрично посочените в чл. 14 примери да са свързани с характеристики, които могат да се определят като „лични“, в смисъл че са вродени или по своята същност свързани с идентичността или с личността на индивида, като пол, раса и религия, не всички от изброените признаци може да се определят като такива. В тази връзка Съдът подчертава включването на имущественото състояние като един от забранените дискриминационни признаци. Той приема чл. 14 за приложим, когато се разглежда разлика в третирането на различни категории собственици⁵⁵⁵ или големи и малки

⁵⁵⁰ *Handyside v. the United Kingdom*, жалба № 5493/72, решение от 07.12.1976 г., § 48

⁵⁵¹ *Van Raalte v. the Netherlands*, жалба № 20060/92, решение от 21.02.1997 г., § 39

⁵⁵² *Stummer v. Austria*, жалба № 37452/02, решение от 7 юли 2011 г., § 87

⁵⁵³ Пак там, § 90

⁵⁵⁴ *Carson and Others v. the United Kingdom*, жалба № 42184/05 решение на Голямото отделение от 16 март 2010 г., § 70

⁵⁵⁵ *James and Others v. the United Kingdom*, жалба № 8793/79, решение от 21 февруари 1986, § 74

собственици⁵⁵⁶. По същия начин при тълкуването на израза „друг някакъв признак“ Съдът е приел, че в него се включват характеристики, които подобно на някои от изрично изброените в чл. 14 примери, могат да се определят като лични в смисъл, че са вродени или вътрешно присъщи. Такива примери са сексуалната ориентация, която „несъмнено се включва“ в защитата по чл. 14⁵⁵⁷ и физическите увреждания⁵⁵⁸. Други случаи, когато Съдът е приел, че има разграничение по признак „лично положение“, касаят признаци като местоживееене⁵⁵⁹, както и това, че жалбоподателят е затворник, е аспект на личното положение за целите на чл. 14⁵⁶⁰. Наред с това обаче, разглеждайки нарушения на чл. 14, в множество случаи Съдът е приел, че друг „признак“ („status“) е налице дори и когато различието, на което се позовава жалбоподателят, не включва вродени или вътрешно присъщи и в този смисъл „лични“ характеристики. Съдът е приел, че различно третиране на базата на военен чин при временно задържане на офицери, от една страна, и подофицери или цивилни служители от друга, може да бъде в противоречие с чл. 14⁵⁶¹. Съдът също така е намерил нарушение на чл. 14 в резултат на разграничение между наематели на държавна собственост, от една страна, и такива на частни наемодатели от друга⁵⁶². Без изрично да разглежда понятието „друг някакъв признак“, Съдът е установил нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 8, като имплицитно е приел, че статусът на бивш офицер от КГБ попада в обхвата на чл. 14⁵⁶³. Съдът е приел също така, че баща, чието бащинство е било установено по съдебен ред, е получил „статус“, който е съпоставим с този на предполагаемите бащи и майки в случаите, в които произходът от тях се установява по презумпция, а не по съдебен ред⁵⁶⁴. По друго дело⁵⁶⁵ Съдът е приел, че няма обективно оправдание и води до нарушение на чл. 5, във връзка с чл. 14 схемата за предсрочно освобождаване от изтърпяване на наказание, която дава право на изтърпяващите продължително лишаване от свобода с точно определен срок по-малко от 15 години и тези, лишени от свобода без да се посочва точен срок или дата, на която да бъдат освободени (с определено наказание „от ... до“), да бъдат освобождавани само с решение на Съвета за условно освобождаване, за разлика от тези, които са дългосрочно лишени от свобода с точно определен срок на наказанието повече от 15 години, които в допълнение към това решение да трябва да получат и одобрение от държавния секретар.

„Подозрителни“ признаци

На някои категории хора Съдът дава допълнителна защита. Ако изобщо е възможно да се оправдае тяхното различно третиране, държавата, която се опитва да установи, че дискриминационните мерки, засягащи тези категории, са пропорционални, трябва да се мотивира много сериозно. Това са така наречените „подозрителни“ признаци, включващи дискриминация на основата на раса, пол, сексуална ориентация, религия или извънбрачен произход на детето (вж. *Маркс срещу Белгия*⁵⁶⁶; *Мацурек срещу*

⁵⁵⁶ Цитираното *Chassagnou and Others v. France [GO]*, §§ 90 и 95

⁵⁵⁷ Цитираното *Salgueiro da Silva Mouta*, § 28

⁵⁵⁸ *Glor v. Switzerland*, жалба № 13444/04, решение от 30 април 2009 г., § 80

⁵⁵⁹ Цитираното *Carson and Others v. the United Kingdom*

⁵⁶⁰ *Stummer v. Austria*, жалба № 37452/02, решение на Голямото отделение от 7 юли 2011 г., § 90

⁵⁶¹ *Engel and Others*, жалби №№ 5100/71 и др., решение от 8 юни 1976 г., § 72

⁵⁶² *Larkos v. Cyprus*, жалба № 29515/95 решение на Голямото отделение от 18 февруари 1999 г.

⁵⁶³ *Sidabras and Dziutas v. Lithuania*, жалби №№ 55480/00 и 59330/00, решение от 27 юли 2004 г.

⁵⁶⁴ Цитираното *Paulik v. Slovakia*

⁵⁶⁵ *Clift v. the United Kingdom*, жалба № 7205/07, решение 13 юли 2010 г., § 78-79

⁵⁶⁶ Цитирано по-горе, § 43, 48, 59 и 65

Франция⁵⁶⁷; Ван Раалте срещу Холандия⁵⁶⁸; Л. и В. срещу Австрия⁵⁶⁹; Хофман срещу Австрия⁵⁷⁰; Палау-Мартинез срещу Франция⁵⁷¹; Гайгусуз срещу Австрия⁵⁷²; Коуа Поарез срещу Франция⁵⁷³; Начова и др. срещу България⁵⁷⁴).

Основа за преценката по отношение на тези подозрителни групи се извежда от Съда в делото *Абдулазиз, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното кралство*⁵⁷⁵ във връзка с половата дискриминация: „Подобряването на равенството на половете в наше време е основна цел в държавите-членки на Съвета на Европа ... много сериозна обосновка трябва бъде представена, за да може разликата в третирането по признак пол да се приеме за съвместима с Конвенцията”. Съдът също така приема, че „никаква разлика в третирането, основаваща се изцяло или в значителна степен на етническия произход на лицето, не е в състояние да бъде обективно оправдана в съвременното демократично общество, изградено на принципите на плурализма и зачитането на различните култури”⁵⁷⁶.

5. ПРОТОКОЛ № 12 КЪМ ЕКПЧ

Най-голямото ограничение на чл. 14 е, че неговото прилагане зависи от това да се установи достатъчна връзка с някое от основните права, защитени от Конвенцията. Дискриминация извън обхвата на Конвенцията, независимо колко е драстична и неприемлива, няма да попадне в приложното поле на чл. 14.

На 4 ноември 2000 г. беше открит за подписване допълнителният Протокол № 12 към ЕКПЧ, който влезе в сила на 1 април 2005 г. Към юни 2014 г. България не е ратифицирала Протокол № 12. Най-важната промяна, която въвежда Протокол № 12, е че той премахва зависимостта на забраната за дискриминация от правата по Конвенцията. С него забраната за дискриминация се превръща в самостоятелна разпоредба и се прилага за всички права, установени със закон, и за всякакви действия или актове на държавните органи.

⁵⁶⁷ *Mazurek v. France*, жалба № 34406/97, решение от 01.02.2000 г., § 49

⁵⁶⁸ Цитирано по-горе, § 39

⁵⁶⁹ Цитираното по-горе *L. and V. v. Austria*, § 45, 47-54

⁵⁷⁰ Цитирано по-горе, § 36

⁵⁷¹ *Palau-Martinez v. France*, жалба № 64927/01, решение от 16.12.2003 г.

⁵⁷² *Gaugusuz v. Austria*, жалба № 17371/90, решение от 16.09.1996 г., § 42

⁵⁷³ *Koua Poirrez v. France*, жалба № 40892/98, решение от 30.09.2003 г., § 46

⁵⁷⁴ Цитирано по-горе, § 155

⁵⁷⁵ Цитирано по-горе

⁵⁷⁶ Цитираното по-горе *Timishev v. Russia*, § 58

ПРАВА, СВЪРЗАНИ С ОКОЛНАТА СРЕДА

I. ПРАВНА УРЕДБА

Българската конституция гарантира в чл. 55 право на здравословна и благоприятна околна среда в съответствие с установените стандарти и нормативи, а чл. 2, т. 4 прогласява предотвратяването и намаляването на риска за здравето от неблагоприятното въздействие на факторите на жизнената среда за един от принципите, чрез чието прилагане държавата осигурява опазването на здравето на гражданите като национален приоритет.

Международноправната защита на околната среда датира сравнително отскоро, но взаимната връзка между околната среда и правата на човека е всепризната. От приетите в системата на ООН актове трябва да бъдат отбелязани заключителната декларация на Конференцията на ООН за околната среда от 1972 г. – известна като Стокхолмската декларация, и най-вече два акта с ключово значение за участието на обществеността при вземане на решения относно околната среда и правата на лицата, които тези решения биха могли да засегнат – Декларацията от Рио за околната среда и развитието от 1992 г. и Конвенцията от Орхус от 1998 г.⁵⁷⁷ Декларацията от Рио прогласява основни принципи относно устойчивото развитие и защитата на околната среда като неразделна част от него. Сред тези с най-голяма относимост към настоящето изложение е принцип № 10, съгласно който на национално ниво всеки следва да има достъп до информация, засягаща околната среда и съхранявана от властите, включително информация за опасни материали или дейности, както и възможност за участие в процеса по вземане на решения и ефективен достъп до административни и съдебни процедури, включително за поправяне и обезвреда. Принцип № 13 постановява изграждане на национална правна рамка за отговорност и компенсация по отношение на жертви на замърсяване или други вреди от околната среда. Принцип № 15 установява подход на превенция за защита на околната среда и на неотложни мерки за предотвратяване на увреждането ѝ, когато има заплаха от сериозни или непоправими вреди за нея, макар да липсва научна сигурност на мерките.

Конвенцията от Орхус за достъпа до информация, участието на обществеността в процеса на вземането на решения и достъпа до правосъдие по въпроси на околната среда доразвива задълженията на държавата относно участието в процедурата по вземане на решения. Съгласно чл. 6 за тази цел обществеността следва да бъде осведомена за дадена предложена дейност, за възможните решения за нея или проекторешението, за държавния орган, отговорен за вземане на решението, а по отношение на самата процедура – за възможността за участие, включително време и място на общественото обсъждане, откъде може да се получи информация и др. Съгласно чл. 9 всяка държава следва да осигури в рамките на националното си

⁵⁷⁷ Конвенцията е регионална, приета от Икономическата комисия на ООН за Европа. Ратифицирана със закон, приет от 39-о НС на 2.10.2003 г. - ДВ, бр. 91 от 14.10.2003 г., обн., ДВ, бр. 33 от 23.04.2004 г., в сила за България от 16.03.2004 г.

законодателство възможност за достъп до процедура пред съд или друг законоустановен орган по отношение на всеки, който счита, че искането му за информация относно околната среда е оставено без отговор, неправомерно е получил пълен или частичен отказ или неадекватен отговор или по друг начин искането му не е било разгледано по установения ред.

През 1998 г. Европейската общност, съвместно с 15-те държави членки по онова време, подписва Конвенцията от Орхус. Регламент (ЕО) № 1367/2006 създава необходимите разпоредби за прилагането ѝ от институциите и органите на Общността. Първият стълб на Конвенцията – относно достъпа на обществеността до информация за околната среда, е приложен на равнището на Общността посредством Директива 2003/4/ЕО, която определя основните условия за предоставяне на достъп до информация за околната среда, съхранявана от държавните органи или за тях, и цели постигане на възможно най-широката систематична наличност и разпространение сред обществеността. Вторият стълб, който обхваща участието на обществеността при изготвянето на планове и програми, отнасящи се до околната среда, е транспониран с Директива 2003/35/ЕО. Предложение за директива с цел транспонирането на третия стълб, гарантиращ обществения достъп до правосъдие по въпроси на околната среда, е представено през 2003 г., но през 2014 г. е оттеглено от Комисията, след като през 2004 г. е било разгледано на първо четене в Парламента, който е предложил изменения, насочени към разширяване на достъпа до правосъдие на граждански организации.

Член 37 от Хартата на основните права на ЕС, озаглавен „Опазване на околната среда“, прогласява принципа, че високото равнище на опазването ѝ и подобряването на нейното качество трябва да бъдат включени в политиките на Съюза и гарантирани в съответствие с принципа на устойчиво развитие. ДФЕС определя околната среда като област на споделена компетентност между Съюза и държавите-членки (чл. 4) и ѝ посвещава дял XX (чл. 191-193). Политиката в областта на околна среда на ЕС се основава на принципите на предпазните мерки, на превантивните действия и на отстраняване на замърсяването при източника, както и на принципа „замърсителят плаща“. Важна концепция е и интегрирането на въпросите във връзка с околната среда в други области на политиката на ЕС. Правото на ЕС в областта на околната среда се развива от 70-те години на XX век и понастоящем в тази област са в сила стотици директиви, регламенти и решения, някои с изменения и допълнения, внесени при провежданото през 2014 г. преразглеждане на правната рамка⁵⁷⁸. За да се противодейства на големите разлики в степента на изпълнение сред държавите членки, през 2001 г. Европейският парламент и Съветът приемат Препоръка 2001/331/ЕО, с

⁵⁷⁸ Например Регламент (ЕО) № 443/2009 за определяне на стандарти за емисиите от нови леки пътнически автомобили като част от цялостния подход на Общността за намаляване на емисиите на CO₂ от лекотоварните превозни средства, Директива 2009/28/ЕО за насърчаване използването на енергия от възобновяеми източници и др. от законодателния пакет в областта на климата и енергетиката; Директива 2000/60/ЕО за установяване на рамка за действията на Общността в областта на политиката за водите; Директива 2008/56/ЕО за създаване на рамка за действие на Общността в областта на политиката за морска среда (Рамкова директива за морска стратегия); Директива 2008/50/ЕО относно качеството на атмосферния въздух и за по-чист въздух за Европа; Директива 2008/98/ЕО относно отпадъците; Директива 2007/60/ЕО относно оценката и управлението на риска от наводнения; Директива 2010/75/ЕС относно емисиите от промишлеността (комплексно предотвратяване и контрол на замърсяването); Регламент (ЕО) № 1907/2006 относно регистрацията, оценката, разрешаването и ограничаването на химикали (REACH); Регламент (ЕС) № 528/2012 относно предоставянето на пазара и употребата на биоциди; Директива 2001/42/ЕО относно оценката на последиците на някои планове и програми върху околната среда; Директива 2011/92/ЕС относно оценката на въздействието на някои публични и частни проекти върху околната среда

която са определени (незадължителни) минимални стандарти за инспекциите на околната среда. С цел подобряване на прилагането на правото на ЕС в тази област, с Директива 2008/99/ЕО относно защитата на околната среда чрез наказателно право от държавите членки се изисква да прилагат ефективни, пропорционални и възпиращи наказателноправни санкции за най-тежките престъпления във връзка с околната среда, като незаконната емисия или изпускане на вещества във въздуха, водата и почвата или незаконния превоз или изхвърляне на отпадъци.

В рамките на Съвета на Европа в тази материя са приети серия препоръчителни актове, сред които особено важна е Препоръка 1885 (2009) на ПАСЕ за изработване на допълнителен протокол към Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) относно правото на здравословна околна среда⁵⁷⁹. В материята действат и няколко специални конвенции⁵⁸⁰. Европейската социална харта (ЕСХ) и ЕКПЧ не гарантират право на здравословна околна среда. ЕСХ регламентира в чл. 11 право на опазване на здравето посредством премахване на причините за заболявания в рамките на възможното и създаване на служби за консултации и образование с цел подобряване на здравето и развиване на чувство за индивидуална отговорност по въпросите на здравеопазването и предотвратяването на болести, както и на злополуки. Бившият Комитет на независими експерти и по-късно Европейският комитет по социални права са изградили практика при разглеждане на колективни жалби, съгласно която правото на опазване на здравето в чл. 11 съдържа в себе си право на здравословна околна среда и по силата на тази разпоредба следва да бъдат премахнати причините за заболявания, произтичащи от заплахи за околната среда, като замърсяване.

По ЕКПЧ Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) има вече внушителна практика, свързана с проблемите на околната среда. В нея са изведени основните принципи на защитата, осигурена от Конвенцията в тази област, която е главният предмет на разглеждане тук.

II. ОКОЛНАТА СРЕДА КАТО ЦЕННОСТ

Правото на здравословна околна среда не е самостоятелно право по ЕКПЧ, но то се защитава косвено посредством „позеленяването“ на други права от Конвенцията –

⁵⁷⁹ В нея Асамблеята припомня своите препоръки 1431 (1999) “Бъдещи действия, които трябва да се предприемат от СЕ в областта на защитата на околната среда” и 1614 (2003) “Околната среда и правата на човека”, в които вече е било предложено прибавянето към ЕКПЧ на компонент, свързан с околната среда. Други относими актове на ПАСЕ са например Резолюция 587 (1975) по проблемите, свързани с изхвърлянето на битови и промишлени отпадъци, Препоръка 1225 (1993) за управлението, третирането, рециклирането и пласирането на отпадъците, Резолюция 1087 (1996) за последиците от чернобилската катастрофа (правото на достъп на широката публика до ясна и пълна информация, което е основно човешко право, не се ограничава до рисковете, свързани с употребата на ядрена енергия в гражданския сектор) и Резолюция № 1430/2005 за опасните видове промишлено производство, а на Комитета на министрите – например Препоръка R (96) 12 за разпределението на правомощията и отговорностите между централните и местните и регионални власти по отношение на околната среда.

⁵⁸⁰ Конвенция за опазване на дивата европейска флора и фауна и природните местообитания от 1979 г., в сила от 1982 г., ратифицирана от ВНС с решение, прието на 25.01.1991 г. - ДВ, бр. 13 от 1991 г., в сила за България от 1.05.1991 г., обн., ДВ, бр. 23 от 10.03.1995 г.; Европейска конвенция за ландшафта, ратифицирана със закон, приет от 39-то НС на 13.10.2004 г. - ДВ, бр. 94 от 22.10.2004 г., обн., ДВ, бр. 22 от 15.03.2005 г., в сила за РБ от 1.03.2005 г.; Конвенция за гражданската отговорност за вреди от дейности, опасни за околната среда от 1993 г. и Конвенция за защита на околната среда чрез наказателното право от 1998 г., и двете неподписани от България

правото на живот, правото на зачитане на личния и семеен живот и на дома, свободата на изразяване, правото на защита на собствеността и др. Въпреки това в няколко дела на ЕСПЧ околната среда се разглежда като самостоятелна ценност.

По делото *Киртатос срещу Гърция*⁵⁸¹ жалбоподателите са се оплакали, че градското развитие в югоизточната част на остров Тинос е довело до разрушаването на окръжаващата ги среда и е засегнало личния им живот. Твърдели са, че околността е загубила живописната си красота и се е променила много в посока от естествено обитание на див живот към туристическо развитие. ЕСПЧ не намира нарушение на чл. 8, понеже жалбоподателите не са били директно засегнати, но приема, че би могло да има нарушение, ако промените в околната среда са се състояли в унищожаване на гори в близост до къщата им.

По делото *Хамер срещу Белгия*⁵⁸² жалбоподателката притежавала къща, построена в гора, където строителство не било разрешено. Срещу нея били водени дела за нарушаване на националното законодателство за горите и националният съд я осъдил да възстанови земята в предходното ѝ състояние. Къщата била съборена. ЕСПЧ постановява за пръв път, че макар да не е изрично защитена в Конвенцията, околната среда е самостоятелна ценност, интерес от опазването на която имат както обществото, така и властите. Икономически интереси или дори правото на собственост не следва да имат предимство пред въпроси относно околната среда, особено когато попадат в обхвата на националното законодателство, по силата на което властите имат задължение да я опазват. Съдът намира, че няма нарушение на правото на собственост.

По делото *Бросе-Трибуле и др. срещу Франция*⁵⁸³ Съдът припомня, че опазването на околната среда, за което обществото е все по-загрижено, е станало ценност, чиято защита предизвиква постоянния интерес на общественото мнение и властите, както и че в териториалното планиране и в опазването на околната среда, които са свързани с важен обществен интерес, държавата се ползва с по-широка свобода на преценка, отколкото когато става въпрос само за граждански права. Опазването на околната среда може да бъде и основание за ограничаване на индивидуалните права, защитени по чл. 8 от Конвенцията. По делото *Чапман срещу Обединеното кралство*⁵⁸⁴ Съдът приема, че чрез опазването ѝ се защитават правата на другите. Разбира се, ограниченията трябва да отговарят на изискванията за законност и справедлив баланс на интересите.

III. ЗАЩИТАТА ПО ЧЛЕН 2 ОТ КОНВЕНЦИЯТА (ПРАВО НА ЖИВОТ)

Отговорността на държавите в областта на околната среда е в рамките на позитивните им задължения по тази разпоредба да вземат мерки за опазване на живота на лицата под тяхна юрисдикция, дори срещу действия или дейности на частни лица. Съдът приема, че „това задължение трябва да се тълкува като приложимо в контекста на всяка дейност – публична или не, при която може да бъде застрашено правото на живот, и *a fortiori* при промишлени дейности, които са опасни по самото си естество ...”⁵⁸⁵. В тази област

⁵⁸¹ *Kyrtatos v. Greece*, жалба № 41666/98, решение от 22 май 2003 г.

⁵⁸² *Hamer v. Belgium*, жалба № 21861/03, решение от 27 ноември 2007 г., § 79

⁵⁸³ *Brosset-Triboulet et autres c. France*, жалба № 34078/02, решение на Голямото отделение от 29 март 2010 г., §§ 84 и 87 с по-нататъшни препратки

⁵⁸⁴ *Chapman v. the United Kingdom*, жалба № 27238/95, решение на Голямото отделение от 18 януари 2001 г., § 82

⁵⁸⁵ *Önerildiz v. Turkey*, жалба № 48939/99, решение на Голямото отделение от 30 ноември 2004 г., § 71

чл. 2 е приложим в двата си аспекта – материален и процедурен. Властите трябва да приемат адекватна законодателна и административна рамка с цел ефикасно предотвратяване на заплахите за правото на живот, да информират обществеността при животозастрашаващи критични ситуации и да осигурят провеждането на адекватно разследване при всички случаи на причинена по такъв начин смърт.⁵⁸⁶

1. Материалноправен аспект

а) при опасни човешки дейности

Основните стандарти в тази сфера са развити от Съда в решението му по делото *Йонерйълдъз срещу Турция*⁵⁸⁷. Жалбоподателят, заедно със свои близки и роднини, живеел в квартал на Истанбул, в близост до сметище. Въпреки че местните власти поискали от администрацията да вземе мерки за затваряне на сметището поради несъответствието му с нормативните изисквания, не били предприети никакви действия. През 1993 г. в сметището избухнал газ – метан, който предизвикал и свличане на земни маси. В резултат на това жилището на жалбоподателя било разрушено, а девет негови близки загинали.

Съдът очертава специфики на позитивните задължения, които чл. 2 възлага на държавата в контекста на опасните дейности. Що се отнася до задължението ѝ да създаде подходяща регламентация, в тази материя следва да се наблегне върху норми, съответстващи на характеристиките на специфичната дейност, по-особено с оглед на степента на потенциалния риск за човешкия живот. Те трябва да уреждат лицензирането, започването, осъществяването и сигурността на дейността, както и надзора върху нея, и да задължават съответните лица да вземат практически мерки, за да осигурят защита на гражданите, чийто живот може да бъде поставен в опасност от присъщите рискове. Сред тези превантивни мерки специален акцент трябва да бъде поставен върху правото на обществеността на информация. Регламентацията трябва да предвижда подходящи процедури, съобразени с техническите аспекти на съответната дейност, за идентифициране на слабости в процесите и грешки, допуснати от отговорните лица на различни нива⁵⁸⁸.

Като прилага тези принципи, по делото *Йонерйълдъз* Съдът приема, че властите не са изпълнили позитивното си задължение по чл. 2 да вземат превантивни мерки, за да защитят живота на обитаващите района, макар да са знаели или да е трябвало да знаят за съществуването на реален и непосредствен риск. Освен това те не са ги

⁵⁸⁶ Пак там, §§ 89-118

⁵⁸⁷ Цитирано по-горе. Преди това Съдът е разглеждал опасна дейност в светлината на чл. 2 само по делото *L.C.B. v. the United Kingdom* (жалба № 23413/94, решение от 9 юни 1998 г.), по което жалбоподателката е твърдяла, че се разболяла от левкемия в резултат на радиацията, на която баща ѝ бил изложен по време на ядрени опити, докато бил в армията, и че властите не са изпълнили задължението си да информират родителите ѝ за опасността за поколението им и да наблюдават здравословното ѝ състояние. Съдът е намерил жалбата за неоснователна. Данните от времето на опитите са показвали, че радиацията не е достигала опасна степен, на което властите по-късно са имали достатъчно основание да се доверят, въпреки липсата на измервания на индивидуалните дози облъчване. Държавата би имала твърдените от жалбоподателката задължения само при наличие на вероятност облъчването на баща ѝ да се окаже опасно за нейното здраве. Събраните експертни заключения не са доказали причинна връзка между облъчването на баща и заболяването на по-късно заченато дете от левкемия.

⁵⁸⁸ Цитираното *Öneriyıldız*, §§ 89-90

предупредили за опасността, на която се излагат като живеят в близост до сметището, и приложимата нормативна уредба не е била адекватна.

И в разглежданата област обаче на властите не бива да бъде възлагана невъзможна или непропорционална тежест, по-специално без да се държи сметка за оперативния избор, който те трябва да правят с оглед на приоритетите и ресурсите⁵⁸⁹. Това следва от широката свобода на преценка, която Съдът признава на държавата в трудни социални и технически области⁵⁹⁰.

б) при природни бедствия

И тук държавите имат задължение за създаване на правна рамка, отчитаща характеристиките на ситуацията и степента на потенциален риск за живота; за поддържане на адекватна инфраструктура за предупреждаване и защита и за подходящи процедури за идентифициране на недостатъци и грешки.

Стандартите са очертани в решението по делото *Будаева и други срещу Русия*⁵⁹¹. Градът в Централен Кавказ, в който живеели жалбоподателите, бил изложен на почти ежегодни кални свлачища, предизвиквани от притоци на минаващата през него река. Били изградени предпазни съоръжения, но през 1999 г. едното от тях било сериозно повредено от поток кал и отломки. Въпреки препоръките и настояванията на специализирания институт и на местните власти за спешен ремонт или за създаване на наблюдателни постове, които да предупредят жителите в случай на свлачище, и въпреки предупрежденията за повишен риск от такова през настъпващия сезон, компетентните органи не предприели препоръчаните мерки. През юли 2000 г. градът бил зaleyт няколко пъти от поток кал и отломки, след като свлачището разрушило предпазното съоръжение. Били разрушени сгради, реката преляла и наводнила жилищни квартали. Официално било докладвано за 8 смъртни случая.

Съдът припомня принципите, установени по делото *Йонерйълдъз*, като обръща внимание, че съображението властите да не бъдат натоварвани с прекомерно бреме и да бъде зачетена свободата им на преценка има още по-голяма тежест по отношение на спешната помощ при метеорологично събитие, което е извън човешкия контрол, в сравнение с опасните човешки дейности (§ 135). Също така, в сферата на спешната помощ, където държавата е пряко ангажирана в защитата на човешкия живот чрез смекчаване на природните опасности, съображенията по делото *Йонерйълдъз* трябва да се прилагат доколкото обстоятелствата в конкретния случай сочат на природна опасност, която е била ясно установима, и особено когато тя се е отнасяла за повтарящо се бедствие, засягащо определен район, предназначен за обитаване или използване от хора. Обхватът на позитивните задължения на държавата при конкретните обстоятелства ще зависи от произхода на заплахата и степента, в която един или друг риск се поддава на смекчаване (§ 137).

В случая Съдът отбелязва, че само оплакването на г-жа Будаева се отнася за смърт на член на семейството ѝ, но приема, че физическият интегритет на останалите жалбоподатели несъмнено е бил застрашен и чл. 2 е приложим (§ 146). Той намира, че

⁵⁸⁹ *Osman v. the United Kingdom*, жалба № 23452/94, решение на Голямото отделение от 28 октомври 1998 г., § 116

⁵⁹⁰ Цитираното *Öneryıldız*, § 107

⁵⁹¹ *Budayeva and Others v. Russia*, жалби №№ 15339/02 и др., решение от 20 март 2008 г.

въпреки предвидимата заплаха в този опасен район, руските власти не са изпълнили задължението си да подготвят защитната инфраструктура за предстоящия рисков сезон, да предупредят населението и да приложат адекватни политики за спешна евакуация и помощ, както и че е налице причинна връзка между установените административни пропуски и настъпилата смърт.

2. Процедурен аспект

И в контекста на опасните дейности и природните бедствия властите трябва да осигурят надлежно прилагане на законодателната и административна рамка и адекватен съдебен или друг отговор на нарушения на правото на живот. Този отговор включва бързото предприемане на независимо и безпристрастно разследване. Когато нарушението не е умишлено, граждански, административни или дори дисциплинарни средства за защита могат да представляват такъв отговор. Понякога обаче, по-специално в контекста на опасните дейности, може да се изисква повдигане на наказателно обвинение или наказателно преследване.

В решението *Йонерйълдъз* Съдът приема, че в области като разглежданата приложимите принципи следва да бъдат намерени сред тези, които той вече е имал повод да развие най-вече по отношение на употребата на смъртоносна сила. Подобно на случаите на убийство, и тук провеждането на официално разследване се изисква не само защото твърденията за такова престъпление обичайно пораждаат наказателна отговорност, но и защото на практика често действителните обстоятелства, при които е настъпила смъртта, са до голяма степен достояние единствено на властите – в много случаи само те имат съответни познания, за да установят сложните феномени, които може да са причинили такива инциденти. *„Когато се установи, че небрежността на държавни служители или органи надхвърля погрешната преценка или невниманието, тъй като при пълно съзнание за вероятните последици и пренебрегвайки правомощията си, те не са взели мерки, необходими и достатъчни за да предотвратят присъщите на опасна дейност рискове, фактът, че на отговорните за застрашаването на човешки живот лица не е било повдигнато наказателно обвинение или не са били преследвани наказателно, може да съставлява нарушение на чл. 2, независимо от други видове средства за защита, които лицата могат да използват по своя собствена инициатива”* (§ 93). Изисква се независима и безпристрастна официална процедура за разследване, отговаряща на определени минимални стандарти за ефективност и способна да осигури налагането на наказателни санкции при загуба на живот в резултат на опасни дейности, ако и доколкото резултатите от разследването оправдават това. Компетентните органи трябва да действат с достойни за пример усърдие и бързина и по своя инициатива да започнат разследвания, които са в състояние, първо, да установят обстоятелствата, при които е станал инцидентът, и евентуални слабости в действието на регулаторната система и, второ, да идентифицират длъжностните лица или органите, замесени в каквото и да било качество във веригата на събитията (§ 94). Изискванията на чл. 2 надхвърлят стадия на официалното разследване, когато то е довело до започване на производство пред националните съдилища: производството като цяло, включително съдебната фаза, трябва да съответства на позитивното задължение за защита на живота чрез закона (§ 95). Това съвсем не означава, че чл. 2 включва право на жалбоподателя да постигне преследване и осъждане на трети лица за престъпление или абсолютно задължение всички наказателни преследвания да доведат до осъждане или определено наказание. От друга страна, националните съдилища не трябва да позволяват животозастрашаващи

престъпления да останат ненаказани, за да се поддържа общественото доверие, да се осигури спазването на върховенството на закона и да се предотврати всякакво впечатление за толериране или съучастие в незаконни действия. Задачата на Съда следователно е да провери дали и до каква степен може да се приеме, че националните съдилища са подложили случая на внимателното изследване, изисквано от чл. 2, така че да не се подкопава възпиращият ефект на съществуващата съдебна система и значимостта на ролята, която се изисква тя да играе в предотвратяването на нарушения на правото на живот (§ 96). В случая Съдът констатира нарушение на процедурния аспект на чл. 2, тъй като проведеното наказателно производство не разкрива решимост за санкциониране на отговорните лица – ограничило се е до установяване дали е налице „небрежност при изпълнение на задълженията им“, като е приложен текст от НК, който няма никакво отношение към застрашаващи живота действия или към защитата на правото на живот по смисъла на чл. 2 от Конвенцията, не е призната каквато и да било отговорност за неосъществена защита на живота и при това са наложени смехотворно ниски наказания. Следователно турската система за наказателно правосъдие не е осигурила пълна отговорност на виновните длъжностни лица за ролята им в трагедията и ефективното прилагане на националните разпоредби, гарантиращи зачитане на правото на живот, в частност възпиращата функция на наказателното право (§§ 115-118).

По делото *Будаева* Съдът приема, че принципите, развити във връзка със съдебната реакция след инцидент в резултат на опасни дейности, са приложими и в областта на помощта при природни бедствия, като препраща към подхода, възприет по дело за жертви на тежко наводнение на къмпинг, разположен на официално одобрено място⁵⁹², по което е достигнал до извод, че производството за вреди пред административен съд и предшестващото щателно наказателно разследване са ефективно средство за защита по смисъла на чл. 35, § 1 от Конвенцията и съставляват адекватен съдебен отговор, макар да не е била установена наказателна отговорност на длъжностни лица (§§ 141-144). В случая по делото *Будаева* обаче спазването на изискванията за безопасност и възможната отговорност на властите не са били предмет на каквото и да било разследване – наказателно, административно или техническо, а в исковите производства за вреди жалбоподателите са били натоварени с непосилна доказателствена тежест по отношение на обстоятелства, установими само с комплексно експертно изследване и информация, с която разполагат единствено властите, и това е довело до неизбежен неуспех, още повече че съдилищата не са използвали в пълна степен правомощията си да установят фактите (§§ 162-165).

IV. ЗАЩИТАТА ПО ЧЛЕН 8 ОТ КОНВЕНЦИЯТА – ПРАВА НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЕН ЖИВОТ И НА ЖИЛИЩЕТО

1. Приложимост

Когато дадено лице страда пряко и сериозно от шум или други форми на замърсяване, може да се постави въпрос от гледна точка на чл. 8.⁵⁹³ Тъй като Конвенцията и протоколите ѝ не включват право на опазване на природата, тази разпоредба не се

⁵⁹² *Murillo Saldias and Others v. Spain*, жалба № 76973/01, решение по допустимостта от 28 ноември 2006

г.

⁵⁹³ Наред с много други, *Tătar c. Roumanie*, жалба № 67021/01, решение от 27 януари 2009 г., § 86

прилага във всички случаи на влошаване на околната среда⁵⁹⁴, а само когато съществува пряка и непосредствена връзка между спорната ситуация и дома или личния или семеен живот на жалбоподателя⁵⁹⁵. Сериозно замърсяване на околната среда може да накърни благосъстоянието на лицата и да им попречи да ползват жилища си по такъв начин, че да засегне личния им и семеен живот, дори и без да застрашава сериозно здравето им⁵⁹⁶.

Под „жилище“ се разбира мястото – физически определеното пространство, в което се осъществяват личният и семейният живот. Всеки има право на зачитане на дома му – не само на физическото пространство, но и на неговото спокойно ползване. Нарушенията на това право не се ограничават до конкретни или физически посегателства като неправомерното влизане в нечие жилище, а включват шум, емисии, миризми и други подобни форми на намеса. Сериозна такава намеса може да доведе до нарушение на правото на зачитане на дома, ако пречи на лицето да се ползва от удобството му⁵⁹⁷. По делото *Брандуше срещу Румъния*⁵⁹⁸ Съдът приема чл. 8 за приложим по отношение на затворник, на когото се е наложило дълги години да търпи зловоние от разположеното на 20-тина метра от затвора бунище, като отбелязва, че оплакването му повдига въпроси, които вече са били разглеждани в светлината на чл. 8, излизат извън рамките на условията на задържане в тесен смисъл и се отнасят за единственото „пространство за живот“, с което той е разполагал.

В практиката си, свързана с околната среда, Съдът разглежда понятията за личен и семеен живот и дом в тясна взаимовръзка. По делото *Фадеева срещу Русия*⁵⁹⁹ той използва понятието „лична сфера“.

Освен наличието на пряка и непосредствена връзка между екологичния проблем и защитените от чл. 8 права, при оплаквания от този характер се поставя и въпросът дали причиненото неудобство е достигнало едно минимално ниво на тежест, необходимо за приложимостта на разпоредбата. Съдът е формулирал с точност теста, който използва, по делото *Фадеева*⁶⁰⁰ – преценката за този минимум е относителна и зависи от всички обстоятелства в случая, като интензивност и продължителност на неудобството и неговото физическо или психическо въздействие. Трябва да се вземе предвид и общият екологичен контекст, защото не може да има защитимо оплакване по чл. 8, ако вредата е пренебрежима в сравнение с рисковете за околната среда, присъщи на живота в съвременния град.

Дали замърсяването може да се разглежда като засягащо правата по чл. 8, зависи от конкретните обстоятелства и наличните доказателства. При преценката на доказателствата Съдът по принцип прилага стандарта „извън разумно съмнение“. Той може да бъде доволен при едновременното наличие на достатъчно силни, ясни и непротиворечиви индиции или необорени фактически презумпции и практиката на

⁵⁹⁴ Цитираните *Kyrtatos v. Greece*, § 52, *Hatton and Others v. the United Kingdom [GC]*, § 96 *in limine*, и *Fadeyeva v. Russia*, § 68

⁵⁹⁵ *Ivan Atanasov v. Bulgaria*, жалба № 12853/03, решение от 2 декември 2010 г., § 66

⁵⁹⁶ *López Ostra v. Spain*, жалба № 16798/90, решение от 9 декември 1994 г., § 51

⁵⁹⁷ *Moreno Gomez v. Spain*, жалба № 4143/02, решение от 16 ноември 2004 г., § 53

⁵⁹⁸ *Brândușe c. Roumanie*, жалба № 6586/03, решение от 7 април 2009 г., § 67

⁵⁹⁹ *Fadeyeva v. Russia*, жалба № 55723/00, решение от 9 юни 2005 г., §§ 70, 82 и 86

⁶⁰⁰ Цитираното *Fadeyeva v. Russia*, §§ 68-70, с по-нататъшни препратки. Делото е свързано с най-големия завод за топене на желязо в Русия.

Съда е да проявява гъвкавост в това отношение, с оглед на характера на засегнатото право и затрудненията при доказването⁶⁰¹. По делото *Дубецка и други срещу Украйна*⁶⁰² Съдът обобщава, че при установяването на фактите той разглежда преди всичко заключенията на националните съдебни и други компетентни органи. Като основа за своя анализ той може да използва например националните правни разпоредби, определящи пределните допустими нива на замърсяване, и изследвания на околната среда, поръчани от властите. Особено внимание обръща на индивидуални решения, взети от властите по отношение на конкретното положение на даден жалбоподател, например за отнемане на разрешението за дейност на замърсителя или за жилищно устройване на лицето извън замърсения район. Съдът подчертава обаче, че не може да разчита сляпо на решенията на националните власти, особено когато те са очевидно несъстоятелни или си противоречат едно на друго. При такова положение той трябва да прецени доказателствата в тяхната цялост. Освен личните обяснения на жалбоподателя относно събитията, той ще разгледа например негови медицински удостоверения, както и релевантни доклади, изявления или изследвания на частни структури. Практиката на Съда показва, че се изисква поне някаква подкрепа с научни данни на твърдението, че дадена дейност е опасна за околната среда и/или здравето.⁶⁰³

Изводите на Съда по разгледаните оплаквания от различни вредности илюстрират преценката за приложимостта на чл. 8, която той прави:

- Съдът се е убедил в приложимостта на чл. 8 въз основа на медицински заключения, че надхвърлящите пределните норми емисии на вреден газ от фабрика за преработване на отпадъци на 12 м от дома на жалбоподателката могат да застрашат здравето на живеещите в близост и че е възможна причинна връзка между тях и здравословните проблеми на дъщерята на жалбоподателката, както и на заключението на националните съдилища за засягане на качеството на живот на живеещите в близост, макар и без да съществува сериозен здравен риск.⁶⁰⁴

- Съдът е намерил чл. 8 за приложим, като е взел предвид, че фабрика за производство на торове и капролактам на около километър от града, в който живеят жалбоподателите, е била класифицирана като представляваща висок риск по националното право; че в течение на производствения цикъл тя е отделяла големи количества запалителен газ и други токсични вещества; че се е случил инцидент, при който са били изпуснати няколко тона токсични газове, довел до остро отравяне с арсеник на 150 души; че според местни експерти емисиите в атмосферата често се насочват към града.⁶⁰⁵

- За да намери чл. 8 за приложим по цитираното дело *Фадеева*, Съдът е взел предвид, че концентрацията на замърсяващи вещества във въздуха в близост до дома на жалбоподателката постоянно е надвишавала приложимите норми; че държавата е признала увеличението на смъртността сред местните жители, причинено от състоянието на околната среда, а националните съдилища са признали правото на жалбоподателката да бъде преместена от „санитарната защитна зона”, в която е

⁶⁰¹ Цитираното *Ivan Atanasov v. Bulgaria*, § 75, препращащ към цитираното *Fadeyeva v. Russia*, § 79

⁶⁰² *Dubetska and Others v. Ukraine*, жалба № 30499/03, решение от 10 февруари 2011 г., § 107, с по-нататъшни препратки

⁶⁰³ Каквато Съдът, въз основа на публикувани от швейцарските власти научни изследвания, е приел, че все още не съществува например по отношение на антена за мобилни телефони в решението си по допустимостта от 17 януари 2006 г. по делото *Luginbühl c. Suisse*, жалба № 42756/02.

⁶⁰⁴ Цитираното *López Ostra*, §§ 7, 49 и 50

⁶⁰⁵ *Guerra and Others v. Italy*, жалба № 14967/89, решение на Голямото отделение от 19 февруари 1998 г., §§ 12 и 57

живеела, както и че е налице „много убедително съчетание от непреки доказателства и презумпции”, което прави възможно да се заключи, че продължителното излагане на жалбоподателката на емисии от завода е причинило влошаване на здравето ѝ или поне я е направило по-уязвима за различни заболявания и е засегнало качеството на живота и дома ѝ (§§ 80-88).⁶⁰⁶

- По дело относно фабрика на 30 м от дома на жалбоподателя, в която промишлени отпадъци са третираны с химикали и чието функциониране националните власти са намерили за несъобразно с нормативната уредба относно околната среда, Съдът е приел приложимостта на чл. 8 за очевидна и не е разгледал въпроса в подробности.⁶⁰⁷

- По дело относно златна мина и хвостохранилището ѝ, разположени на 100 м от дома на жалбоподателя, Съдът е взел под внимание заключенията на националните експерти; обстоятелството, че се е случил голям инцидент, който е предизвикал тежко замърсяване; изследвания на въздействието върху околната среда, представени от правителството в хода на производството. На тази основа и въпреки липсата на национални решения или официални документи, показващи ясно риска, който представлява оперирането на мината, Съдът е приел чл. 8 за приложим.⁶⁰⁸

- По споменатото дело *Брандуше* (§ 67) Съдът приема, че макар здравето на жалбоподателя да не се е влошило поради близостта на бунището до затвора, това само по себе си не прави чл. 8 неприложим. С оглед на поръчаните от властите експертни заключения, според които въздухът в района е силно замърсен и обитателите му търпят тотален дискомфорт, както и поради обстоятелството, че проблемът е останал нерешен дълги години, през които той е търпял вредните въздействия, качеството на живот и благосъстоянието му са били засегнати по начин, който е навредил на личния му живот и не е нормална последица от лишаването от свобода.

- По цитираното дело *Иван Атанасов* Съдът намира, че изискваното минимално ниво не е достигнато, тъй като твърдението, че спорната рекултивационна схема за хвостохранилище не съответства на националните правила, не е достатъчна основа да се приеме, че е осъществена намеса в правата на жалбоподателя по чл. 8⁶⁰⁹ и като взема предвид разстоянието от километър от дома на жалбоподателя до хвостохранилището; обстоятелството, че замърсяването не е резултат от активен производствен процес, който може да доведе до внезапно изпускане на големи количества отровни газове или субстанции (за разлика от цитираните *Лонез Остра*, *Гуера и др.* и *Фадеева*), което означава и по-малък риск от внезапно влошаване на положението (за разлика от цитираното *Татар*); липсата на данни за инциденти, довели до негативни последици за жителите на селото (за разлика от *Гуера и др.* и *Татар*). Въпреки заключенията на различни национални органи, че положените върху хвостохранилището утайки съдържат вещества – главно тежки метали – които не са подходящи за рекултивация и могат да засегнат човешкото здраве при разпространение в околната среда, няма доказателства замърсяването да е причинило увеличаване на смъртността сред населението на селото (за разлика от *Фадеева*) или да е имало достатъчно неблагоприятен ефект върху ползването на дома на жалбоподателя и качеството на

⁶⁰⁶ Подобни са констатациите и по друго дело за същия завод – *Ledyayeva and Others v. Russia*, жалби №№ 53157/99 и др., решение от 26 октомври 2006 г.

⁶⁰⁷ *Giacomelli v. Italy*, жалба № 59909/00, решение от 2 ноември 2007 г., §§76-98

⁶⁰⁸ Цитираното *Tatar*, §§ 89-97

⁶⁰⁹ Като се позовава, *mutatis mutandis*, на *Furlepa v. Poland* (жалба № 62101/00, решение по допустимостта от 18 март 2008 г.) и *Galev and Others v. Bulgaria* (жалба № 18324/04, решение по допустимостта от 29 септември 2009 г.).

личния и семейния му живот. Жалбоподателят не е доказал действително увреждане на здравето си, а се страхува от негативни последици в дългосрочна перспектива.

- По споменатото дело *Дубецка и др.* жителите на селски район са се оплакали от здравословни проблеми и увреждане на жилищата им вследствие на действието на мина за добив на въглища и фабрика. Съдът намира, че макар често да е трудно отражението на екологичното замърсяване да бъде измерено във всеки индивидуален случай и да бъде разграничено от действието на други релевантни фактори, обитаването на район със замърсяване от въглищна мина, което очевидно надхвърля приложимите норми за безопасност, е изложило жалбоподателите на повишен здравен риск.

- По делото *Гримковская срещу Украйна*⁶¹⁰ оплакването на жалбоподателката е от вредите, нанесени на нейния дом, личен и семеен живот от движението на тежкотоварни превозни средства, което властите насочили по улица в жилищен квартал. Съдът намира, че не всичките й твърдения са доказани (напр. конкретното отражение върху здравето на обитателите), но се основава на доказателства за общо превишаване на законовите допустими норми за емисиите и на обстоятелството, че за някои от здравословните проблеми на сина й няма друго правдоподобно обяснение, за да приеме, че кумулативният ефект на шума, вибрациите и замърсяването на въздуха и почвата значително са й попречили да се ползва от правата си по чл. 8. Въпреки това той не намира нарушение на разпоредбата в материалния й аспект, а само в процедурния (виж по-долу).

- По делото *Милева и други срещу България*⁶¹¹ оплакването се отнася за шума от офис, от преустройството за отваряне на клуб за електронни игри и от компютърен клуб в сградата, в която живеят. Съдът прави преглед на своята и на бившата Комисия практика в случаи на шумови замърсявания от различни източници и не приема чл. 8 за приложим спрямо офиса, тъй като нормално шумът от такъв не надхвърля обичайния в жилищен блок в модерен град, ограничен е до работните часове и не достига много високо ниво, нито за клуба за електронни игри, тъй като ремонтните работи в съседен апартамент сами по себе си не могат да се разглеждат като безпокойство, надхвърлящо нормално присъщото на живота в съвременен град, а няма данни те да са продължили неразумно дълго или да са били по-шумни от обикновеното. Той обаче приема разпоредбата за приложима спрямо компютърния клуб, с оглед на представените от жалбоподателите доказателства, че около 4 години той е работел денонощно и ежедневно, включително през уикендите, клиентите му трябва да са били многобройни, като се има предвид че в него е имало близо 50 компютъра, вдигали са силен шум и са причинявали различни други безпокойства както в сградата, така и отвън. Като отчита и основно жилищния характер на сградата, Съдът приема, че изискваното минимално ниво е достигнато, макар да не са представени точни измервания на шумовите нива.

2. Спазване изискванията на чл. 8

Член 8 се прилага по делата, свързани с околната среда, както когато замърсяването е пряко причинено от държавата, така и когато нейната отговорност следва от липсата на адекватна законова регламентация на дейността на частния сектор⁶¹² или непредприемането на необходимите мерки за ефективно гарантиране на защитените от него права, включително в отношенията между частни лица, тъй като той налага на

⁶¹⁰ *Grimkovskaya v. Ukraine*, жалба № 38182/03, решение от 21 октомври 2011 г.

⁶¹¹ *Mileva and Others v. Bulgaria*, жалби №№ 43449/02 и 21475/04, решение от 25 ноември 2010 г., § 93 и сл.

⁶¹² Цитираното *Tătar c. Roumanie*, § 87

властите и позитивни задължения. Например по делото *Хатън и др.* Съдът приема, че макар причиняващата шум дейност да се извършва от частни компании, държавата отговаря по чл. 8, защото следва да регулира тази дейност така, че наднорменият нощен шум от излитащи и кацащи самолети да бъде избягнат или ограничен⁶¹³. В случая Голямото отделение, за разлика от отделението⁶¹⁴, не намира нарушение, като преценява, че властите са постигнали справедлив баланс между общия и индивидуалните интереси със схемата за регулиране на нощните полети, която са приели⁶¹⁵. По делата *Фадеева и Ледаева и др.* Съдът приема, че властите са нарушили чл. 8, като не са приложили подходящи политики, за да принудят собствениците на приватизирания завод да ограничат до безопасно ниво вредните емисии от производството и не са оказали на обитателите на силно замърсен район помощ да се устроят жилищно другаде. Съдът е намерил нарушение на позитивното задължение на държавата и когато властите не са предприели достатъчни мерки, за да ограничат сериозния уличен трафик пред дома на жалбоподателя, предизвикан от въвеждането на твърде високи такси за използвания дотогава път от неговия собственик и желанието на водачите на МПС да избегнат плащането, в резултат на което той е бил принуден да търпи прекомерно неудобство (вибрации, замърсяване, миризма) през един продължителен период от време.⁶¹⁶ По делото *Гримковская* обаче той е стигнал до противоположен извод с оглед на сложността на инфраструктурните въпроси, които властите е следвало да решат, и като е отбелязал, че чл. 8 не гарантира право на жилище, отговарящо на определени екологични стандарти, и би означавало да се отиде твърде далече, ако правителството се държи отговорно просто защото е позволило градският трафик да преминава през населена улица или ако на всекиго се признае право да му бъде осигурено безплатно друго жилище, още повече че жалбоподателката не е доказала да няма възможност да се премести да живее другаде. Непредприемането от държавата на подходящи мерки, за да бъдат предпазени жалбоподателите от причиненото им силно безпокойство от функционирането на незаконен компютърен клуб в жилищния им блок или пък заради прекомерния шум през нощта от близките нощни заведения, продължил няколко години, е попречило на упражняването на правата им по чл. 8.⁶¹⁷ Съдът е приел също така, че различни действия на тормоз от лица, претендиращи, че са собственици на терена, върху който била построена къщата на жалбоподателя – заплашвали да я разрушат, влизали в двора му и например стоварили тор срещу вратата и под прозорците му, съставляват повтаряща се намеса от страна на трети лица в правото му на зачитане на дома, по отношение на която властите не са предприели адекватни мерки, в нарушение на чл. 8.⁶¹⁸

а) материален аспект

По делата, свързани с околната среда, Съдът изследва най-напред съществуването на взетите от властите решения и мерки, за да се увери, че са в съответствие с чл. 8.

Пряката намеса от страна на държавата при упражняването на правата по чл. 8 е съобразна с ал. 2 на тази разпоредба само в случаите, „предвидени в закона”, т.е. ако

⁶¹³ Цитирано, § 119

⁶¹⁴ Решение на III отделение от 2 октомври 2001 г.

⁶¹⁵ Виж и общото особено мнение на петима съдии, които не се съгласяват с този извод, като намират че решението се отклонява от практиката на Съда и представлява крачка назад.

⁶¹⁶ *Dees v. Hungary*, жалба № 2345/06, решение от 9 ноември 2010 г.

⁶¹⁷ Цитираните *Moreno Gomez* и *Mileva and others*

⁶¹⁸ *Surugiu v. Romania*, жалба № 48995/99, решение от 20 април 2004 г.

националният закон е нарушен, ще бъде намерено и нарушение на Конвенцията. Когато обаче от държавата се изискват позитивни мерки, изборът на средства по принцип попада в обхвата на свободата ѝ на преценка. Дори да не е приложила определена предвидена в законодателството ѝ мярка, тя може да е изпълнила позитивните си задължения с други средства. Следователно в тези случаи изискването за законност не може да се прилага по същия начин, както при пряка намеса от държавата⁶¹⁹. При преценката дали ответната държава е изпълнила позитивното си задължение Съдът изследва конкретните обстоятелства в случая, като взема предвид, наред с другото, законността на действията и бездействията на властите по националното право⁶²⁰.

Както когато е налице пряка намеса на държавите при осъществяване на правата по чл. 8, така и когато не са изпълнени позитивните им задължения, приложимите стандарти са подобни. ЕСПЧ е подчертавал нееднократно, че и в двете хипотези трябва да се държи сметка за справедливия баланс между конкуриращите интереси на общността като цяло и на индивида. Освен това, дори и при позитивните задължения, произтичащи от първата алинея на чл. 8, при определянето на изисквания баланс от известно значение могат да бъдат целите, посочени във втората алинея⁶²¹. Властите носят тежестта да докажат детайлно и убедително, че е оправдана ситуация, в която член на общността понася прекомерно бреме за сметка на останалите ѝ членове⁶²².

Съдът е подчертал многократно, че на държавата следва да бъде призната широка свобода на преценка⁶²³. Създадените с Конвенцията институции нямат за задача да заместят преценката на компетентните национални органи по въпроса каква е най-добрата политика в тази трудна социална и техническа сфера и средствата за обезвреда, които следва да бъдат предоставени в националната правна система⁶²⁴. Свободата на преценка на държавата може да варира в зависимост от конкретните обстоятелства. По делото *Хатън* ЕСПЧ е бил изправен пред противоположни гледища – от една страна правителството е поддържало, че тя следва да бъде широка, тъй като става въпрос за обща политика, а от друга жалбоподателите са твърдели, че когато е засегната възможността за сън, тя е тясна поради „интимното“ естество на защитеното право. Съдът приема, че въпросът може да бъде решен само с оглед на контекста във всеки отделен случай. Държавите трябва да държат сметка за защитата на околната среда, когато действат в рамките на свободата си на преценка, както и Съдът при проверката за упражняването ѝ, но в това отношение той не намира за подходящо да възприеме специален подход с оглед на някакъв особен статут на правата, свързани с околната среда⁶²⁵.

Преценката на Съда за спазване изискванията на чл. 8 е винаги конкретна и отчита множество различни фактори – например дали се касае за внезапно и неочаквано събитие или за ситуация, продължаваща отдавна и добре известна на властите, дали властите са знаели или е трябвало да знаят за опасността или вредностите за жалбоподателя, дали и доколко самият той се е поставил в положението, от което се оплаква, и дали може да го преодолее без непосилни разходи⁶²⁶.

⁶¹⁹ Напр. цитираното *Fadeyeva v. Russia*, §§ 95 и 96

⁶²⁰ Цитираните *López Ostra v. Spain*, §§ 16-22, и *Guerra and Others v. Italy*, §§ 25-27

⁶²¹ Цитираните *López Ostra*, § 51; *Giacomelli*, § 78; *Hatton and Others [GC]*, §§ 98 и 119

⁶²² Цитираните *Fadeyeva v. Russia*, § 128, и *Dubetska and Others*, § 145

⁶²³ Виж напр. цитираното *Hatton and Others [GC]*, § 100 и сл., с по-нататъшни препратки.

⁶²⁴ Цитираното *Powell and Rayner*, § 44

⁶²⁵ Цитирано по-горе, §§ 103 и 122. Виж и бел. № 615.

⁶²⁶ Цитираното *Dubetska and Others*

б) процедурен аспект

„Процедурният аспект“ на правото на зачитане на личния и семеен живот по чл. 8 от Конвенцията в дела относно околната среда се отнася за процеса по вземане на решения, включително възможността на засегнатите лица за участие в него, и се извлича посредством практиката на ЕСПЧ. Съдът е обособил двата аспекта при преценката дали има нарушение на правата по чл. 8 в разглежданата материя по делото *Хатън и др.*⁶²⁷ Процесуалният аспект на правото на зачитане на личния и семейния живот при такива дела обхваща въпроса дали и до каква степен в процеса по вземане на решение са взети предвид интересите на потенциално засегнатите лица. По същото дело⁶²⁸ Съдът постановява, че във връзка с процесуалния елемент трябва да прецени и типа политика или решение, за които става въпрос, както и разполагаемите процедурни гаранции, и отчита значението на обстоятелствата дали когато се вземат решения относно околната среда обществеността е имала възможността да изрази мнението си, както и дали са налични защитни механизми като достъп до съд или друг орган, който да прецени дали интересите на засегнатите са зачетени.

В случаите на сложни въпроси, засягащи както околната среда, така и икономиката, процесът по вземане на решение следва да включва проучвания относно влиянието върху околната среда, като по този начин се създадат предпоставки за постигане на справедлив баланс между разнопосочните интереси⁶²⁹. Съдът е подчертал значението на публичния достъп до изводите от такива проучвания и до информация, която би позволила на заинтересованите лица да преценят опасността, на която са изложени. Това обаче не означава, че решение може да бъде взето само ако са налице всестрани и измерими данни във връзка с абсолютно всеки аспект на въпроса, който трябва да се реши⁶³⁰.

Докато по делото *Хатън и др.* Голямото отделение на Съда е преценило, че няма нарушение на чл. 8 в процедурния му аспект, понеже потенциално засегнатите са имали достъп до касаещата ги информация и възможност за съдебно разглеждане⁶³¹, по делото *Джакомели*⁶³² Съдът постановява, че националните власти не са спазили процедурните правила при издаването на лиценз на завод за преработка на отпадъци. Не е било спазено национално съдебно решение и не е била предприета оценка на въздействието върху околната среда, каквато е била необходима по националното законодателство.

По делото *Гримковская*⁶³³ Съдът намира нарушение на процедурния аспект на чл. 8, понеже решението не е било предхождано от проучване на съвместимостта с околната среда и не е имало възможност засегнатите лица да получат необходимата информация или да изразят мнението си. Аргумент за констатиране на нарушение е и липсата на политика за намаляване на последиците (шум, замърсяване и др.) върху жилищата в близост до нея, както и липсата на възможност за оспорване на решението на властите пред независим орган.

⁶²⁷ Цитирано по-горе, § 99

⁶²⁸ Пак там, §§ 104 и 128

⁶²⁹ Пак там, § 128; *Taşkın and Others v. Turkey*, жалба № 46117/99, решение от 11 ноември 2004 г., § 119

⁶³⁰ Цитираното *Hatton and Others v. the United Kingdom [GC]*, § 128; *G. and E. v. Norway*, жалба № 9278/81, решение по допустимостта от 3 октомври 1983 г.; цитираното *Giacomelli v. Italy*, § 82.

⁶³¹ Цитирано, § 128

⁶³² Цитирано по-горе, §§ 86-94

⁶³³ Цитирано по-горе, §§ 66-72

По делото *Дубецка и др.*⁶³⁴ Съдът отново преценява степента, в която засегнатите лица са имали възможност да участват в процеса по вземане на решения, в това число достъп до информация и възможност за обжалване на решението. Той постановява, че разполагаемите защитни механизми могат да бъдат приети за водещи до нарушение на процедурния аспект на чл. 8, когато процедурите са неоправдано дълги или постановеното в тях решение остане неизпълнено за значителен период.

V. ЗАЩИТАТА НА СОБСТВЕНОСТТА ПО ЧЛЕН 1 ОТ ПРОТОКОЛ № 1 КЪМ КОНВЕНЦИЯТА В КОНТЕКСТА НА ОКОЛНАТА СРЕДА

Приложимостта на тази разпоредба в екологичната област се основава на необходимостта защитата на собствеността да бъде практическа и ефективна. Според практиката на Съда ефективното упражняване на правото, което чл. 1 от Протокол № 1 защитава, зависи не само от задължението на държавата да не се намесва, а изисква и позитивни мерки за защита, особено когато има пряка връзка между мерките, които жалбоподателят може легитимно да очаква от властите, и ефективното ползване от притежанията му. Твърденията за неизпълнение от страна на държавата на позитивното ѝ задължение да защитава частната собственост Съдът разглежда в светлината на общото правило в първото изречение на първата алинея на чл. 1 от Протокол № 1, което установява правото на мирно ползване на притежанията⁶³⁵.

Притежанията могат да бъдат засегнати от човешки дейности, влошаващи състоянието на околната среда. Съдът приема, че разпоредбата не осигурява непременно право на лицата да продължат да се ползват от притежанията си в благоприятна околна среда, но в тежки случаи влошаването ѝ може толкова да намали стойността на даден имот, че да направи продажбата му невъзможна и по този начин да съставлява частична експроприация или ограничаване на ползването му до степен да се касае за експроприация *де факто*⁶³⁶. По делото *Йонерийълдъз*⁶³⁷ Съдът намира, че жалбоподателят се ползва от защитата на чл. 1 от Протокол № 1 за разрушената си от избухването на сметището къща, макар и незаконно построена, защото властите са толерирали положението в течение на години. Той установява причинна връзка между грубата небрежност на компетентните органи по отношение на сметището и разрушаването на къщата и намира, че тъй като третирането на отпадъците е регулирано и контролирано от държавата, тя отговаря за инцидента. Следователно властите е следвало да направят всичко във възможностите си, за да защитят частните имуществени интереси. Тъй като те не са взели възможните предпазни мерки, за да избегнат екологичния риск, за който са били осведомени, позитивното им задължение по чл. 1 от Протокол № 1 е нарушено.

Изискванията към държавата при природни катаклизми, които са извън човешкия контрол, са смекчени в сравнение с активността и мерките, необходими спрямо опасни човешки дейности, и съответно при тях обхватът на позитивните задължения е по-малък. Задължението за защита на собствеността при природни бедствия не е равностойно и на това за защита на човешкия живот и се ограничава до разумните с

⁶³⁴ Цитирано по-горе, §§ 149-152

⁶³⁵ Цитираното *Budayeva and Others*, § 172, с допълнителни препратки

⁶³⁶ *Taşkın and Others v. Turkey*, цитирано по-горе, решение по допустимостта от 29 януари 2004 г.

⁶³⁷ Цитирано по-горе, §§ 125, 127-129 и 135-138

оглед на обстоятелствата мерки, докато за опазване на живота властите са длъжни да направят всичко, което е във възможностите им. Те разполагат и с по-широка свобода на преценка относно действията, които трябва да предприемат за защита на частните притежания от природни бедствия, отколкото по отношение на мерките, необходими за опазване на живота.⁶³⁸

Съдът преценява с оглед на конкретните обстоятелства доколко властите могат да бъдат държани отговорни за нанесените щети. Например по делото *Хаджийска срещу България*⁶³⁹, по което имуществото на жалбоподателката било увредено в резултат на пороеен дъжд, причинил преливане на близката река, Съдът разграничава случая от този по делото *Коляденко срещу Русия*⁶⁴⁰, по което подобно преливане е било предизвикано от контролирано изпускане на вода от резервоар, както и от *Йонерйълдъз*. За разлика от положението по *Коляденко*, в случая жалбоподателката нито е поддържала, че властите са могли да предвидят или да предотвратят последиците от пороя, нито е предоставила подробности за размера на наводнението. По-скоро е твърдяла, че компетентните органи е следвало да изградят съоръжения за предотвратяване на наводнения, да поддържат речното корито и да създадат система за предупреждаване, за да защитят селото ѝ от метеорологичните опасности. Съдът намира обаче, че остава неясно дали така предложените мерки биха предотвратили или смекчили вредите, нанесени на имуществото на жалбоподателката, т.е. дали понесените от нея вреди могат да бъдат изцяло или частично отпадени на небрежност от страна на държавата. Данните по делото сочат, че размерът на бедствието не е бил такъв, че да причини сериозни вреди на къщата на жалбоподателката или да застраши живота ѝ. Освен това, за разлика от *Йонерйълдъз* (§ 135), не е установена причинна връзка между действия или бездействия на властите и увреждането на имуществото ѝ. „Член 1 от Протокол № 1 не отива толкова далече, че да изисква от договарящите държави да вземат превантивни мерки за защита на частната собственост във всички ситуации и райони, в които стават наводнения или други природни бедствия.“ Съдът приема също така, че позитивното задължение на държавата да защити частната собственост при природни бедствия не означава, че тя трябва да компенсира пълната пазарна стойност на разрушени имоти⁶⁴¹.

VI. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС И ЕФЕКТИВНО СРЕДСТВО ЗА ЗАЩИТА (ЧЛЕН 6 И ЧЛЕН 13 ОТ КОНВЕНЦИЯТА)

Както бе илюстрирано по-горе, по дела, засягащи замърсяване на околната среда, жалбоподателите могат да се позоват на правото си на защита на физическия интегритет, собствеността и др. Тези права са защитими по повечето национални законодателства, поради което съставляват „гражданско право“ по смисъла на чл. 6, § 1 от Конвенцията⁶⁴². В практиката си ЕСПЧ е постановил още, че „гражданско право“

⁶³⁸ Цитираното *Budayeva and Others*, §§ 173-75

⁶³⁹ *Hadzhiyska against Bulgaria*, жалба № 20701/09, решение по допустимостта от 15 май 2012 г.

⁶⁴⁰ *Kolyadenko v. Russia*, жалби №№ 17423/05 и др., решение от 28 февруари 2012 г., § 215

⁶⁴¹ Цитираното *Budayeva and Others*, § 182

⁶⁴² Така по делото *Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland* (жалба № 22110/93, решение на Голямото отделение от 26 август 1997 г., §§ 33, 34) Съдът приема, че правото на защита на физическия интегритет от рисковете, свързани с използването на ядрена енергия, е признато от националното право, както се вижда от Закона за ядрената енергия и конституционно гарантираното право на живот; подобно - *Athanassoglou and Others v. Switzerland* (жалба № 27644/95, решение на Голямото отделение от 6 април

съставлява и правото на живот в здравословна околна среда, регламентирано в национална конституция⁶⁴³, както и например предвиденото по шведското законодателство право на защита на собствениците на земи срещу замърсяването на водата, намираща се в земята им⁶⁴⁴. По други дела правото на дадено лице да застрои или експлоатира земята си, както и да защити имуществената ѝ стойност, като възрази срещу планираното строителство на квартал в съседство, са признати за „граждански права“ по смисъла на чл. 6⁶⁴⁵.

В същото време чл. 6 не е приложим по отношение на твърдяно право, което е само с процедурно-административен характер и не е свързано със защита на конкретно частно право, гарантирано от националното законодателство, или имуществен интерес на жалбоподателя⁶⁴⁶.

Съгласно практиката на Съда изпълнението на съдебно решение съставлява неразделна част от правото на справедлив съдебен процес и достъп до съд по чл. 6, § 1. По делото *Ташкън и др.* Съдът намира нарушение на чл. 6, § 1, защото властите не са изпълнили в разумен срок съдебно решение на Върховния административен съд, което е отменило разрешителното на мина по съображения за въздействието ѝ върху околната среда и човешкото здраве. По делото *Киртатос* Съдът намира нарушение, защото повече от седем години гръцките власти не са взели необходимите мерки за изпълнение на две окончателни съдебни решения, отменящи разрешителни за строеж поради вредните последици за околната среда.

Изискването за достъп до съд по чл. 6 се прилага, когато има пряка връзка между даден екологичен проблем и твърдяното право. По-отдалечени връзки или косвени последици не са достатъчни⁶⁴⁷. При наличие на сериозен и неизбежен екологичен риск чл. 6 е приложим, когато опасността достига степен на вероятност, при която резултатът от производството е решаващ за правата на засегнатите⁶⁴⁸.

Както бе описано по-горе, обществото следва да има възможността да участва в процеса по вземане на решения по въпроси, касаещи околната среда и потенциално засягащи индивидуални права. Когато засегнатите лица смятат, че техните интереси или становища не са били взети предвид в достатъчна степен, те следва да имат достъп до съд⁶⁴⁹. По делата *Хатън и др.* и *Ташкън* ЕСПЧ е постановил, че един справедлив процес по вземане на решения, какъвто се изисква съгласно чл. 8, включва правото на достъп до съд. Същият подход е използван и по делата *Оскан и др. срещу Турция*, *Дубецка*, *Гримковская* и *Татар*. По делото *Гримковская* ЕСПЧ намира нарушение⁶⁵⁰,

2000 г., § 44), в което се прави позоваване и на правото на собственост и по-специално разпоредбите на Гражданския кодекс за правата на съседите.

⁶⁴³ Цитираното *Taşkın and Others v. Turkey*, §§ 90, § 130-134; *Oçkan and Others v. Turkey*, жалба № 46771/99, решение от 28 март 2006 г., § 52; цитираното *Иван Аманасов срещу България*, § 91

⁶⁴⁴ *Zander v. Sweden*, жалба № 14282/88, решение от 25 ноември 1993 г., § 24

⁶⁴⁵ Напр. *Allan Jacobsson v. Sweden (No. 1)*, жалба № 10842/84, решение от 19 февруари 1998 г., §§ 42, 69-70; *Fredin v. Sweden (No. 1)*, жалба № 12033/86, решение от 18 февруари 1991 г., § 63; *Ortenberg v. Austria*, жалба № 12884/87, решение от 25 ноември 1994 г., § 28.

⁶⁴⁶ *Unver v. Turkey*, жалба № решение по допустимостта от 26 септември 2000 г., § 2

⁶⁴⁷ Цитираните *Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland*, § 40, *Taşkın and Others v. Turkey*, § 130, и *Иван Аманасов срещу България*, §§ 90-92.

⁶⁴⁸ Цитираното *Balmer-Schafroth and Others v. Switzerland*, § 40

⁶⁴⁹ Цитираното *Taşkın and Others v. Turkey*, § 119

⁶⁵⁰ На плоскостта на процедурния аспект на чл. 8, а по чл. 6 приема, че с оглед на това си заключение не е необходимо да се произнася.

въпреки че жалбоподателката е имала възможност да обжалва решението пред националния съд, тъй като съдебните решения са имали много кратки мотиви и не са отговорили на основните доводи на жалбоподателката, нито са били обсъдени съществени доказателства. Причината за констатираното нарушение е не липсата на достъп до съд, а начинът, по който оплакването е било разгледано. ЕСПЧ се позовава на стандартите на Конвенцията от Орхус, която регламентира действащ механизъм за разглеждане на оплаквания.

Член 13 от Конвенцията гарантира право на ефективно средство за защита пред националните власти. По дела, засягащи въпроси, свързани с околната среда, жалбоподателите обикновено могат да търсят обезщетение за твърдени нарушения на правото на живот, правото на зачитане на личния и семейния живот или правото на собственост.

По делото *Хатън и др.* националният съд е изследвал дали властите са действали ирационално, незаконно или явно неоснователно. Не е било изследвано обаче дали твърдяното увеличение на броя нощни полети е съставлявало оправдано ограничаване на правото на зачитане на личния и семеен живот или на неприкосновеността на жилищата на жалбоподателите, поради което ЕСПЧ постановява, че има нарушение на чл. 13.

По делото *Йонерйълдъз*⁶⁵¹ ЕСПЧ изследва адекватността на наказателното и административно разследване след взрива на метан на сметището. Съдът намира нарушение на чл. 13 както във връзка с правото на живот, така и във връзка с правото на собственост. Във връзка с правото на живот той констатира, че на административния съд е отнело почти пет години да постанови решение и дори тогава присъденото обезщетение не било изплатено на жалбоподателя, а по отношение на правото на собственост – че националното решение за компенсация е било неоправдано забавено и сумата, присъдена за унищожената покъщнина, така и не е била изплатена на жалбоподателя.

По делото *Ди Сарно и др. срещу Италия*⁶⁵² ЕСПЧ намира нарушение на чл. 13, понеже жалбоподателите не са разполагали с ефективно средство за защита по време на кризата с отпадъци.

По делото *Иван Атанасов*⁶⁵³ ЕСПЧ обобщава, че когато едно оплакване е обявено за допустимо, това се явява индикация, че може да бъде квалифицирано като защитимо за целите на чл. 13, дори ако Съдът постанови, че няма нарушение на въпросното право. В същото време дали оплакването по чл. 13 е защитимо не зависи изцяло от процедурното развитие на делото, а в по-голяма степен от конкретните факти и от естеството на повдигнатите правни въпроси. За разлика от делото *Хатън и др.*, по делото *Иван Атанасов* Съдът, с оглед на конкретните обстоятелства и наличните доказателства, не е добил увереност, че оспорваната схема за рекултивация е имала съществено директно въздействие върху личния живот на жалбоподателя до степен да наруши чл. 8 ЕСПЧ; по подобни съображения не е намерил нарушение и на правото на собственост. Ето защо Съдът приема, че това дело е сходно с дела като *Халфорд с/у*

⁶⁵¹ Цитирано по-горе, §§ 150-157

⁶⁵² *Di Sarno and others v. Italy*, жалба № 30765/08, решение от 10 януари 2012 г.

⁶⁵³ Цитираното *Ivan Atanasov v. Bulgaria*, § 101

Обединеното кралство⁶⁵⁴ и Руската консервативна партия на предприемачите и др. с/у Русия⁶⁵⁵, по които той, предвид конкретните обстоятелства, се е разграничил от обичайния си подход и е постановил, че оплаквания, които са били приети за допустими, въпреки това не се явяват защитими по смисъла на чл. 13.

VII. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ИНФОРМАЦИЯ ПО ВЪПРОСИ ЗА ОКОЛНАТА СРЕДА ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА ЧЛ. 10 (СВОБОДА НА СЛОВОТО)

По делото *Гуера и др. с/у Италия*⁶⁵⁶ Съдът постановява, че чл. 10 не създава позитивно задължение за властите да събират и разпространяват информация за околната среда по собствена инициатива. Както бе посочено по-горе, при определени обстоятелства това задължение произтича от процедурния аспект на защитата по чл. 8 по отношение на лицата, застрашени от нарушаване на правата им, както и от чл. 2. В същото време обаче чл. 10 забранява което и да било лице да бъде възпрепятствано да получава информация, която други желаят да му съобщят.

Съдът е постановил, че голям обществен интерес представлява възможността отделни лица или групи от хора да допринасят за общественото обсъждане чрез разпространение на информация и идеи по въпроси от обществено значение⁶⁵⁷, в това число и относно правото на здравословна околна среда.

По делото *Стийл и Морис с/у Обединеното кралство* двама активисти водили кампания срещу Макдоналдс и били съдени от компанията за клевета, като по време на делото не им била предоставена служебна защита, въпреки ниските им доходи, и те били осъдени да заплатят вреди във висок размер. ЕСПЧ постановява, че компании като Макдоналдс имат право да защитават репутацията си, но в същото време следва да има свобода за ефективно провеждане на подобни неформални кампании, понеже в противен случай неравенството на средствата за защита при съдебно производство би могло да доведе до „охлаждане“ на подобни кампании, които са от естество да допринасят за обществения дебат по темата. Съдът постановява, че правото на свободно изразяване на жалбоподателите е било нарушено вследствие на неравенството на средствата за защита по време на съдебния процес и високия размер на вредите, които е следвало да заплатят.

По делото на асоциация за защита на околната среда⁶⁵⁸ ЕСПЧ определя ролята на неправителствената организация, специализирана в определена сфера, като на „кучепазач“ и постановява, че изразяването на лично мнение във вид на оценка не налага доказване на достоверността му по отношение на органи на власт, които подлежат на определена степен на обществена критика.

⁶⁵⁴ *Halford v. the United Kingdom*, жалба № 20605/92, решение от 25 юни 1997 г., §§ 69 и 70

⁶⁵⁵ *Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia*, жалби № 55066/00 и 55638/00, решение от 11 януари 2007 г., § 90

⁶⁵⁶ Цитираното *Guerra and Others v. Italy [GC]*, § 51.

⁶⁵⁷ *Steel and Morris v. the United Kingdom*, жалба № 68416/01, решение от 15 февруари 2005 г., § 89; *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia*, жалба № 57829/00, решение от 27 май 2004 г., § 40.

⁶⁵⁸ Цитираното *Vides Aizsardzības Klubs v. Latvia*, §§ 42 и сл.

НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ПОЛОЖЕНИЕТО НА ЧУЖДЕНЦИТЕ ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА КОНВЕНЦИЯТА ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОСНОВНИТЕ СВОБОДИ

УВОД⁶⁵⁹

Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) установява общо задължение за договарящите страни да осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция правата и свободите, определени в нея (чл. 1 от Конвенцията). Това общо задължение очертава както териториалния, така и персоналният обхват на приложението на Конвенцията, като разпростира предоставената закрила над всички лица без оглед на гражданството им, с изключение на случаите, в които закрилата е изрично изключена по отношение на лица, които не са граждани на съответната договаряща държава (виж например чл. 16 от Конвенцията). Ето защо органите по ЕКПЧ са разглеждали оплаквания на лица, които не са граждани на съответната държава ответник и които са твърдели нарушения на целия спектър от права и свободи, гарантирани от Конвенцията. Настоящото изложение обаче ще се концентрира върху въпросите, повдигани от оплаквания за нарушения, които произтичат именно от качеството на жертвата на лице, което не е гражданин на държавата ответник. По-конкретно ще бъдат разгледани най-често поставяните проблеми в контекста на някои от основните разпоредби на Конвенцията, засягащи: оплаквания в случаи на екстрадиция и експулсиране; случаи на лица, търсещи международна закрила или със статут на бежанци; трафик на хора.

1. ОПЛАКВАНИЯ, ЧЕ ЛИЦЕТО МОЖЕ ДА БЪДЕ ОСЪДЕНО НА СМЪРТ ИЛИ ДА БЪДЕ ПОДЛОЖЕНО НА МАЛТРЕТИРАНЕ, В СЛУЧАЙ ЧЕ БЪДЕ ИЗПРАТЕНО В ДРУГА ДЪРЖАВА

Макар да изхождат от разбирането, че договарящите държави имат право да контролират влизането, пребиваването и експулсирането на чужденци и че правото на убежище не е защитено право по ЕКПЧ и протоколите към нея⁶⁶⁰, органите по Конвенцията са се произнасяли по жалби на лица, че евентуалното им експулсиране или екстрадиция в трета страна би било в нарушение на правото им на живот (чл. 2 от Конвенцията) и правото да не бъдат подлагани на изтезания, нечовешко или унижително отнасяне или наказване (чл. 3 от Конвенцията).

1. Опасност от налагане на смъртно наказание (чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията)

Що се отнася до опасността лицето да бъде осъдено на смърт в случай на изпращането му в друга държава, практиката на Европейския съд по правата на човека („Съдът“)

⁶⁵⁹ В текста понятията и институтите, които имат автономно значение по ЕКПЧ (напр. „юрисдикция“ на договаряща държава по чл. 1; „предвидено в закона“; „необходимо в едно демократично общество“; „минимално ниво на суровост“ по чл. 3; „лишаване от свобода“; „намеса“ в упражняването на право по Конвенцията и др.), са използвани или споменати в смисъла, който органите по Конвенцията са им придали в своята практика, без допълнителни обяснения, доколкото това е извън целта на изложението, а въпросите са обсъждани в разделите, посветени на съответните разпоредби на Конвенцията, в които тези понятия се използват.

⁶⁶⁰ *S.R. v. Sweden*, жалба № 62806/00, решение по допустимостта от 23.04.2002 г.

през последните 30 години търпи еволюция, отразяваща оформянето сред държавите членки на Съвета на Европа на консенсус относно премахването на смъртното наказание. По делото *Съоринг срещу Обединеното кралство*⁶⁶¹ Съдът обсъжда въпроса дали Конвенцията (в частност чл. 3) се прилага, когато неблагоприятните последици от екстрадицията възникват или биха възникнали отвъд юрисдикцията на екстрадиращата държава, при положение че тези последици са в резултат на отнасяне или наказване, осъществено от приемащата държава. Той достига до заключението, че умишленото предаване на едно лице на друга държава, при наличието на сериозни съмнения, че там то може да бъде подложено на изтезания, би било в противоречие с принципите, залегнали в Конвенцията.

По това дело, касаещо предаването на германски гражданин от Обединеното кралство на Съединените американски щати, за да бъде съден там по обвинение за извършено убийство на повече от едно лице, се обсъжда въпросът дали към онзи момент самата опасност от налагане на смъртно наказание в приемащата държава би представлявала нарушение на Конвенцията. Съдът отговаря отрицателно на този въпрос, позовавайки се на принципната допустимост на смъртното наказание съгласно чл. 2 от Конвенцията и на обстоятелството, че Протокол № 6 към Конвенцията, премахващ смъртното наказание в мирно време, макар и да е влязъл в сила през месец март 1985 г., все още не е бил ратифициран от Обединеното кралство. Въпреки този извод, Съдът прави уговорката, че все пак обстоятелствата около налагането на смъртното наказание могат да повдигнат въпрос по чл. 3 от Конвенцията. Именно в този контекст Съдът обсъжда т. нар. феномен на „коридора на смъртта“, като достига до извода, че излагането на жалбоподателя на неблагоприятните условия на мъчително и продължително очакване присъдата му да бъде изпълнена, би било само по себе си в нарушение на чл. 3 от Конвенцията.

По-късната юриспруденция на Съда отразява практически постигнатия консенсус сред държавите членки на Съвета на Европа за отпадане на наказването със смърт, въплътен в подписания през 2002 г. Протокол № 13 към Конвенцията за пълно премахване на смъртното наказание. Протоколът влезе в сила на 01.07.2003 г. като понастоящем не е подписан единствено от Азербайджан и Русия и не е ратифициран от Армения. Последната ратифицирала го държава е Полша (23 май 2014 г.), за която протоколът ще влезе в сила на 1 септември 2014 г.

В светлината на този консенсус Съдът приема, че второто изречение на чл. 2, § 1 от Конвенцията⁶⁶² вече не представлява пречка пред тълкуване, съгласно което смъртното наказание като такова представлява „нечовешко или унижително отнасяне или наказание“ по смисъла на чл. 3⁶⁶³. Следователно предаването на дадено лице на държава, в която има реална опасност то да бъде осъдено на смърт, само по себе си представлява нарушение на Конвенцията. Наличието на такава реална опасност за даденото лице обаче е конкретен въпрос, който подлежи на доказване пред Съда.

По делата, включващи оплакване, че в случай на екстрадиция или експулсиране жалбоподателят може да претърпи третиране в нарушение на чл. 3 от Конвенцията, Съдът прави уговорката, че той не е призван да установява отговорност на приемащата

⁶⁶¹ *Soering v. The United Kingdom*, жалба № 14038/88, решение от 7 юли 1989 г.

⁶⁶² „Никой не може да бъде умишлено лишен от живот, освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.“

⁶⁶³ *Al-Saadoon and Mufdhi v. The United Kingdom*, жалба № 61498/08, решение от 2 март 2010 г.

държава, ако тя не е страна по Конвенцията, а единствено да прецени дали изпращащата държава е нарушила Конвенцията чрез излагане на жалбоподателя на риск от третиране в нарушение на чл. 3. Преценката за наличието на този риск се извършва винаги конкретно, като се отчитат предвидимите последици, които могат да възникнат за жалбоподателя, и неговото конкретно положение, както и общото положение в приемащата държава. Разглеждат се фактите, които са били известни или е трябвало да бъдат известни на изпращащата държава при вземането на решението за експулсиране или екстрадиция. Що се отнася до положението с правата на човека в съответната приемаща държава, Съдът до голяма степен основава заключенията си на доклади и констатации на международни междуправителствени организации, авторитетни национални и международни неправителствени организации и национални правозащитни институции. Така например, по делото *Кабулов срещу Украйна*⁶⁶⁴, по което жалбоподателят се оплаква от нарушение на членове 2 и 3 от Конвенцията, в случай че бъде екстрадиран в Казахстан, където можел да бъде осъден на смърт, Съдът констатира, че такава реална опасност не съществува, тъй като към онзи момент в Казахстан е имало мораториум върху изпълнението на смъртни присъди и не са съществували никакви данни властите да планират отмяна на мораториума. Освен това, разглеждайки личното положение на жалбоподателя, Съдът е приел, че за престъплението, за което той е бил обвинен, не се е предвиждало смъртно наказание, а възможната преквалификация на деянието е била само хипотетична и не е почивала на реални факти.

2. Опасност от малтретиране в нарушение на чл. 3 от Конвенцията

Видно от изложеното, оплакванията, че жалбоподателят може да бъде осъден на смърт в случай на изпращането му в друга държава, се разглеждат едновременно в контекста на членове 2 и 3 от Конвенцията, като Съдът не провежда ясно разграничение между приложното поле на двете разпоредби, а предпочита да ги обсъжда съвместно в светлината на конкретните обстоятелства по делото. Друга група дела, свързани с екстрадиция или експулсиране на чужденци, касаят обаче само приложението на чл. 3. Това са делата, по които жалбоподателите се оплакват, че в случай на изпращането им в дадена държава, биха се изправили пред реалната опасност да бъдат подложени на изтезания или нечовешко или унизително отношение. Принципите, прилагани от Съда в такива случаи, са обобщени в решението по делото *Отман (Абу Катада) срещу Обединеното кралство*⁶⁶⁵. По това дело жалбоподателят – гражданин на Йордания, осъден задочно в тази държава за съпричастност към терористична дейност, се оплаква, че би бил подложен на третиране в нарушение на чл. 3, ако Обединеното кралство го депортира в Йордания. Преди всичко Съдът отбелязва абсолютния характер на забраната по чл. 3, като прави извода, че опасността от малтретиране не може да бъде претегляна спрямо тежестта и сериозността на деянията, обусловили решението за депортиране на лицето, дори тези деяния да са свързани с най-тежките форми на престъпна дейност, като например тероризма⁶⁶⁶.

Особено значение при преценката за наличието на опасност от третиране на дадено лице в нарушение на чл. 3 в случай на изпращането му в друга държава имат дадените от тази друга държава дипломатически уверения (гаранции), че спрямо лицето няма да

⁶⁶⁴ *Kaboulov v. Ukraine*, жалба № 41015/04, решение от 19 ноември 2009 г.

⁶⁶⁵ *Othman (AbuQatada) v. the United Kingdom*, жалба № 8139/09, решение от 17 януари 2012 г.

⁶⁶⁶ Цитираното *Othman (AbuQatada) v. the United Kingdom*, §§ 183-185

бъдат извършвани действия, които могат да представляват нарушение на определени негови права, или че ще бъдат предоставени надлежни гаранции за спазване на правата му. Съдът приема тези уверения за нормална дипломатическа практика, но въпреки това във всеки конкретен случай обсъжда дали на дадените уверения може да се разчита от гледна точка на тяхната практическа приложимост. В някои случаи Съдът приема, че състоянието с правата на човека в дадена държава е такова, че на предоставените от нея гаранции изобщо не може да се разчита⁶⁶⁷. Като цяло Съдът не е склонен да отдава каквато и да е тежест на гаранции, предоставяни от държави, в които съгласно докладите на авторитетни организации изтезанията са повсеместна практика без никакви признаци за подобряване на положението. Напротив, той с готовност приема за достатъчни уверенията, предоставяни от държави, в които е признато, че се прилагат най-високи стандарти за защита правата на човека⁶⁶⁸.

Извън тези крайни случаи, Съдът обсъжда индивидуално качествата на предоставените уверения, като по-конкретно разглежда следните факти⁶⁶⁹:

- дали условията на гаранцията са били представени пред Съда;
- дали гаранциите са конкретни или общи и неопределени;
- кой е дал гаранциите и дали това лице може да обвързва приемащата държава;
- ако гаранциите са дадени от централното правителство на приемащата държава, дали от местните власти може да се очаква да ги спазват;
- дали гаранциите се отнасят до третиране, което е законно или е незаконно в приемащата държава;
- дали са дадени от договаряща държава;
- продължителността и силата на двустранните отношения между предаващата и приемащата държава, включително историята на приемащата държава във връзка със спазването на подобни гаранции;
- дали спазването на гаранциите може да бъде обективно проверено чрез дипломатически или други механизми за наблюдение, в това число предоставянето на безпрепятствен достъп до адвокатите на жалбоподателя;
- дали в приемащата държава има ефективна система за защита срещу изтезания, в това число дали е склонна да си сътрудничи с международните механизми за наблюдение (включително международни НПО за правата на човека) и дали е склонна да разследва твърдения за изтезания и да налага наказания на отговорните лица;
- дали жалбоподателят преди е бил малтретиран в приемащата държава;
- дали надеждността на гаранциите е била разглеждана от националните съдилища на предаващата/договарящата държава.

Преценявайки общото положение в държавата, в която лицето предстои да бъде експулсирано или екстрадирано, както и личната ситуация, в която се намира това

⁶⁶⁷ Например дело *Gaforov v. Russia*, жалба № 25404/09, решение от 21 октомври 2010 г., по отношение на уверенията, дадени от Таджикистан; дело *Sultanov v. Russia*, решение от 4 ноември 2010 г., и дело *Yuldashev v. Russia*, жалба № 1248/09, решение от 8 юли 2010 г., по отношение на уверенията, дадени от Узбекистан

⁶⁶⁸ Така например по дело *Rrapo v. Albania*, жалба № 58555/10, решение от 25 септември 2012 г., по което въпреки пропуската на албанските власти да отчетат опасността жалбоподателят да бъде осъден на смърт в случай на екстрадицията му в Съединените американски щати, Съдът намира, че няма нарушение на членове 2 и 3 от Конвенцията и на чл. 1 от Протокол № 13, благодарение на предоставените от американските власти уверения, че на лицето няма да бъде наложено смъртно наказание, и липсата на регистрирани случаи на нарушаване на дадените уверения от страна на американските власти.

⁶⁶⁹ Цитираното *Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom*, § 189

лице, Съдът не изключва опасността от нарушение на чл. 3, дори ако тя произтича не от представители на властта, а от други частни лица. Това важи с особена сила в случаите на изпращане на лицето в държава, в която има военен конфликт или в която централната власт не упражнява контрол над части от държавната територия. Наличието на военен конфликт обаче само по себе си не води до автоматичен извод за наличие на опасност лицето да бъде подложено на третиране в нарушение на чл. 3, в случай че бъде изпратено в тази държава. Подобна презумпция може да се допусне само в най-крайни случаи на повсеместно насилие⁶⁷⁰ в съответната държава.

Когато жалбоподателят твърди, че е член на група, която систематично е подлагана на малтретиране, Съдът счита, че закрилата на чл. 3 от Конвенцията е приложима, ако жалбоподателят докаже, че са налице съществени основания да се вярва в съществуването на въпросната практика и в членството му в дадената групировка⁶⁷¹.

Що се отнася до тежестта на доказване на твърденията за наличие на реална опасност от малтретиране, по принцип жалбоподателят е този, който трябва да представи доказателства за наличието на сериозна опасност от третиране в нарушение на чл. 3⁶⁷².

II. УСЛОВИЯ НА ЗАДЪРЖАНЕ И ПРЕБИВАВАНЕ НА ЛИЦА, ТЪРСЕЩИ УБЕЖИЩЕ ИЛИ ЗАКРИЛА (чл. 3 от Конвенцията)

Тук ще бъдат разгледани случаите на чужденци, които се оплакват от нарушение на правото им да не бъдат малтретирани, не само поради опасността да бъдат изпратени в друга държава, а като резултат от условията, при които са били или могат да бъдат задържани или заставени да пребивават в самата държава ответник или в държава, в която са изпратени. В тази група случаи попадат най-често лица, търсещи убежище или хуманитарна закрила в държава – страна по Конвенцията, както и случаите на държавни членове на Европейския съюз, прилагащи т. нар. Дъблинска система⁶⁷³.

1. Условия на задържане

Оплаквания, касаещи унизително отнасяне от страна на държавните власти спрямо лица, търсещи убежище, в резултат на принудителното им задържане в определени за тази цел места, са подробно разгледани от Съда по делото *M.S.S. срещу Белгия и Гърция*⁶⁷⁴. В решението си по това дело Съдът припомня, че задържането на чужденци, съпроводено от подходящи гаранции за засегнатите лица, е приемливо единствено с цел да позволи на държавите да предотвратят незаконна имиграция, но в рамките на поетите от тях международни задължения (в т. ч. по Женевската конвенция относно статута на бежанците от 1951 г. и Европейската конвенция за правата на човека). Член 3 от Конвенцията изисква държавата да гарантира, че условията на задържане са

⁶⁷⁰ *W.H. v. Sweden*, жалба № 49341/10, решение от 27 март 2014 г., § 60

⁶⁷¹ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, решение от 23 февруари 2012 г., § 114

⁶⁷² *Collins and Akaziebie v. Sweden*, жалба № 23944/05, решение по допустимостта от 08.03.2007 г.

⁶⁷³ Системата, установена от Регламент (ЕО) № 343/2003 на Съвета от 18 февруари 2003 г. за установяване на критерии и механизми за определяне на държава-членка, компетентна за разглеждането на молба за убежище, която е подадена в една от държавите-членки от гражданин на трета страна (отм.) и Регламент (ЕС) № 604/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 г. за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство

⁶⁷⁴ *M.S.S. v. Belgium and Greece*, жалба № 30696/09, решение от 21 януари 2011 г.

съвместими със зачитането на човешкото достойнство, че начинът и методът на изпълнение на мярката не подлагат задържаните на страдание или лишение в степен, превишаваща неизбежното ниво на страдание, присъщо на задържането, и че с оглед на практическите ограничения, свързани с лишаването от свобода, тяхното здраве и благосъстояние са достатъчно защитени. Съдът е приел, че следните условия на задържане могат да представляват унижително третиране по смисъла на чл. 3 от Конвенцията:

- задържане на лицето, търсещо убежище, в сглобяемо помещение в продължение на два месеца, без да може да излиза навън или да се обажда по телефона и без чисти чаршафи и при недостатъчни санитарни материали;
- задържане за срок от шест дни в тясно пространство, без възможност за разходка и без пространство за отдих, където се спи върху мръсни матраци и няма свободен достъп до тоалетна;
- задържане на лице, търсещо убежище, в продължение на три месеца в полицейското управление, докато е в ход производство по административна мярка, без достъп до никакви дейности за отмора и без подходяща храна;
- задържане на лице, търсещо убежище, в продължение на три месеца в пренаселено място при ужасяващи хигиенни условия, без удобства за свободно време и хранене, където лошото състояние на санитарните помещения ги прави практически неизползваеми и където задържаните спят в условия на изключителна мръсотия и пренаселеност⁶⁷⁵.

2. Условия на живот в държавата, в която лицето търси убежище

В контекста на чл. 3 могат да попаднат и оплаквания на лица, търсещи убежище, че в резултат на бездействието на държавните власти са били принудени да живеят в условия на крайна нищета: без подслон и без средства за препитание и за посрещане на основни жизнени нужди. В тази връзка Съдът е посочвал, че чл. 3 не задължава договарящите страни да предоставят жилище на всекиго под тяхна юрисдикция, нито да отпускат на бежанците финансова помощ, за да могат да поддържат определен стандарт на живот. Въпреки това Съдът е приел, че въпросът следва да се обсъжда през призмата на действащото в съответната държава позитивно право, предвиждащо задължение за осигуряване на подслон и поносими материални условия на лицата, търсещи убежище. За държавите, които членуват в Европейския съюз действа и Директива 2003/9 за определяне на минимални стандарти относно приемането на лица, търсещи убежище в държавите членки⁶⁷⁶, с която те трябва да се съобразяват.

Макар да е трудно да се изведе общо правило, описващо задълженията на договарящите страни да осигуряват на лицата, търсещи убежище, определен минимум на материални условия на живот, все пак Съдът е приел, че бездействието на властите да обърнат внимание на уязвимото положение на лице, търсещо убежище, което в продължение на няколко месеца е било принудено да живее на улицата, без средства или достъп до санитарни удобства и без никакви средства за посрещане на основните си потребности, представлява унижително отнасяне по смисъла на чл. 3. Преценката на Съда обаче е обвързана от общия контекст по съответното дело – в това число се

⁶⁷⁵ Цитираното *M.S.S. v. Belgium and Greece*, §§ 216 - 222

⁶⁷⁶ Считано от 21 юли 2015 г. се отменя от Директива 2013/33/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за определяне на стандарти относно приемането на кандидати за международна закрила, със срок за транспониране 20 юли 2015 г.

отчитат фактори като: наличието на знание от страна на властите за положението на конкретното лице; наличието на юридически пречки или практическа трудност за започване на работа на лицето, търсещо убежище; бързината, с която властите са разгледали молбата на лицето за предоставяне на убежище⁶⁷⁷.

III. ТРАФИК НА ХОРА (чл. 4 от Конвенцията)

Въпросът за приложимостта на Конвенцията спрямо действия, съставляващи „трафик на хора“, е обсъден от Съда в решението по делото *Ранцев срещу Кипър и Русия*⁶⁷⁸. Той е разгледал въпроса дали чл. 4 от Конвенцията, забраняващ робството, принудителното подчинение и принудителния труд, може да се тълкува като забраняващ трафика на хора, независимо че това деяние не е изрично посочено.

1. Понятие за „трафик на хора“ в международното право

Трафикът на човешки същества – глобално явление, описвано като съвременна форма на робство, отбелязва значителен ръст през последните години. Ето защо не е изненадващо, че явлението не е споменато като такова в Конвенцията, Всеобщата декларация за правата на човека и другите по-ранни международноправни актове за защита правата на човека. Въпреки това, като отправна точка при разглеждане на международноправната закрила срещу трафик на хора, могат да се разглеждат някои международни актове срещу робството и принудителния труд, например: Международното споразумение за премахване на трафика на бели роби от 1904 г.; Международната конвенция за премахване на трафика на бели роби от 1910 г.; Конвенцията за премахване на трафика на жени и деца от 1921 г.; Международната конвенция за премахване на трафика на пълнолетни жени от 1933 г.; Конвенцията за борба с трафика на хора и експлоатацията от трети лица с цел проституция от 1949 г.; Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените от 1979 г.⁶⁷⁹

Международноправният акт, който съдържа определение на трафика на хора, е Протоколът за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика на хора, особено жени и деца („Протоколът от Палермо“), допълващ Конвенцията на Организацията на обединените нации срещу транснационалната организирана престъпност, приет на 15 ноември 2000 г. от Общото събрание на ООН и влязъл в сила на 25 декември 2003 г. Понастоящем протоколът е подписан от 117 държави⁶⁸⁰. Член 3(а) от протокола определя „трафика на хора“ като:

„набирането, транспортирането, прехвърлянето, укриването или приемането на хора чрез заплаха или използване на сила или други форми на принуда, отвлечане, измама, заблуда, злоупотреба с власт или с уязвимо положение или чрез даване и получаване на плащания или други облаги за получаване съгласието на лице, което има контрол върху друго лице, с цел експлоатация; експлоатацията включва като минимум експлоатиране на проституцията на други лица или други форми на сексуална експлоатация, принудителен труд или услуги, робство или дейности, сходни с робството, заробване или отнемане на телесни органи“.

⁶⁷⁷ Цитираното *M.S.S. v. Belgium and Greece*, § 249 и сл.

⁶⁷⁸ *Rantsev v. Cyprus and Russia*, жалба № 25965/04, решение от 7 януари 2010 г.

⁶⁷⁹ Цитираното *Rantsev v. Cyprus and Russia*, §§ 146 - 148

⁶⁸⁰ <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/signatures.html>

Член 3(б) предвижда, че съгласието на жертвата на трафик за предвидената експлоатация е без значение при използването на някое от средствата, посочени в чл. 3(а).

Член 5 задължава всяка държава да:

„приеме такива законодателни и други мерки, каквито биха били необходими за определянето като криминални престъпления по нейните местни закони, на действията, посочени в член 3 от този протокол, когато са извършени умишлено“.

Под егидата на Съвета на Европа е приета Конвенцията на Съвета на Европа за борба с трафика на хора („Конвенцията за борба с трафика“)⁶⁸¹, отворена за подписване във Варшава на 16 май 2005 г. и влязла в сила на 1 февруари 2008 г. Обяснителният доклад, съпровождащ Конвенцията за борба с трафика⁶⁸², подчертава, че понастоящем трафикът на хора е основен проблем в Европа, който заплашва правата на човека и фундаменталните ценности на демократичните общества. В доклада се отбелязва следното:

„Трафикът на хора, поставяйки жертвите си в капан, е съвременната форма на старата търговия с роби по света. Той третира човешките същества като стока, която може да се купува и продава и която може да бъде принуждавана да работи, обикновено в секс индустрията, но също например в сектора на земеделието, в обявените или необявените експлоаторски предприятия, за ниско или никакво заплащане. Повечето идентифицирани жертви на трафик са жени, но мъжете също понякога са жертви на трафик на хора. Освен това много от жертвите са млади, а понякога деца. Всички те са отчаяни в изкарването на оскъдното си препитание, като животът им е разрушен от експлоатация и алчност.“

Член 4(а) от Конвенцията за борба с трафика възприема дефиницията на трафика от Протокола от Палермо, като чл. 4(б) повтаря разпоредбата на Протокола във връзка с неотносимостта на съгласието на жертвата на трафик за експлоатацията.

2. Трафикът на хора в контекста на чл. 4 от Конвенцията

Съдържанието на понятията „робство“, „принудително подчинение“ и „принудителен труд“, които са изрично споменати в разпоредбата на чл. 4, е разкрито в практиката на Съда.

По отношение на понятието „робство“ Съдът се позовава на класическото определение за „робство“, съдържащо се в чл. 1(1) от Конвенцията за премахване на робството от 1926 г.⁶⁸³, което гласи, че „робство е състоянието или положението на лице, спрямо което се упражняват някои или всички правомощия, присъщи на правото на собственост“.

Що се отнася до понятието „принудителното подчинение“, то е „особено сериозна форма на лишаване от свобода“, включваща „освен задължението за извършване на определени услуги в полза на други лица, ...също и „закрепостяване“ към

⁶⁸¹ <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/197.htm>

⁶⁸² <https://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/197.htm>

⁶⁸³ <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SlaveryConvention.aspx>

собствеността на друго лице и невъзможност на жертвата да промени положението си“. В този смисъл „принудителното подчинение“ за целите на Конвенцията представлява задължение за извършване на определени услуги, което е наложено чрез използване на принуда и което има връзка с разбирането за „робство“.

„Принудителен или задължителен труд“ означава „всеки труд или услуги, които едно лице е заставено да извършва под заплахата от наказание и за които това лице не се е съгласило доброволно“.⁶⁸⁴

Съдът не намира за необходимо да конкретизира дали трафикът на хора представлява „робство“, „принудително подчинение“ или „принудителен и задължителен труд“, като приема, че той по принцип попада в обхвата на чл. 4 от Конвенцията.

В контекста на духа и целите на чл. 4 Съдът приема, че трафикът на хора по самата си същност и експлоататорска цел се основава на упражняването на правомощия, присъщи на правото на собственост. Той третира човешките същества като стоки, които могат да се купуват и продават и да бъдат принуждавани да работят, често за малко възнаграждение или без такова, обичайно в секс индустрията, но понякога и другаде. Трафикът предполага непосредствено наблюдение на действията на жертвите, чието придвижване често бива ограничавано. Той включва употребата на насилие и заплахи срещу жертвите, които живеят и работят при лоши условия. Описан е като съвременна форма на старата световно разпространена търговия с роби⁶⁸⁵.

Очевидно е, че трафикът на хора не е задължително да има международен елемент или да бъде само трансгранично явление. Въпреки това трафикът е проблем, който често не се ограничава до територията на една държава. Когато дадено лице е трафикирано от една държава в друга, престъпленията, свързани с трафик, могат да бъдат извършени в държавата по произход, във всяка транзитна държава и в държавата, която е крайна цел на трафика. Относителните доказателства и свидетели могат да се намират във всяка от тези държави. Макар Протоколът от Палермо да не разглежда въпроса за юрисдикцията, Конвенцията за борба с трафика изрично изисква всяка държава членка да установи юрисдикция спрямо всяко свързано с трафик престъпление, извършено на нейна територия. Освен задължението за провеждане на национално разследване на фактите, възникнали на собствената им територия, държавите членки имат задължение и да си сътрудничат ефективно със съответните власти на другите държави, които извършват разследване на факти, възникнали извън техните територии в случаи на трансграничен трафик на хора⁶⁸⁶.

IV. ЛИШАВАНЕ ОТ СВОБОДА С ЦЕЛ ДЕПОРТИРАНЕ ИЛИ ЕКСТРАДИЦИЯ (чл. 5, ал. 1, б. „f“ от Конвенцията)

Член 5 гарантира основно човешко право, а именно защитата на индивида срещу произволна намеса от страна на държавата в правото му на свобода и сигурност. От текста на чл. 5 става ясно, че гаранциите, които се съдържат в него, се прилагат за „всеки“. Букви от (а) до (f) на чл. 5, § 1 съдържат изчерпателен списък на допустимите основания, на които лицата могат да бъдат лишавани от свобода, като лишаването от свобода е законно само когато попада под някое от тези основания. Хипотезите,

⁶⁸⁴ *Siliadin v. France*, жалба № 73316/01, решение от 26 юли 2005 г., §§ 116-124

⁶⁸⁵ Цитираното *Rantsev v. Cyprus and Russia*, §§ 279-282

⁶⁸⁶ Цитираното *Rantsev v. Cyprus and Russia*, § 289

съдържащи се в буква (f), позволяват на държавата да контролира свободата на чужденците в контекста на имиграцията⁶⁸⁷.

За да бъде лишаването от свобода в съответствие с тази разпоредба на Конвенцията, то трябва да изпълнява няколко условия, посочени в нея и тълкувани в практиката на Съда. Лишаването от свобода трябва да бъде „законно“, т.е. да намира своето основание в националното законодателство, но и да бъде „в съответствие с процедури, предвидени в закона“. Лишаването от свобода не трябва да бъде произволно. Понятието за „произвол“ предполага, че простото спазване на закона при лишаване на дадено лице от свобода не е достатъчно. Лишаването от свобода трябва да е извършено добросъвестно; да е тясно свързано с основанието за предприемането му, посочено от властите; мястото и условията на лишаване от свобода трябва да са подходящи, а продължителността на задържането не трябва да надхвърля разумно необходимото с оглед постигане на целта му⁶⁸⁸. Във връзка с преценката дали дадено лишаване от свобода е „произволно“, в практиката на Съда е поставян въпросът дали лишаването от свобода трябва да бъде „необходимо“ и „пропорционално“ с оглед постигането на преследваната цел. Съдът прилага различни стандарти в зависимост от конкретното основание за лишаване от свобода по чл. 5, § 1, б. (a) – (f). В контекста на основанията по букви (b), (d) и (e) тестът за наличие на „произвол“ предполага преценка на „необходимостта“ на лишаването от свобода. В тези случаи лишаването от свобода би било оправдано само като крайна мярка, ако други, по-леки мерки са приети за недостатъчни за защитата на личния или обществения интерес⁶⁸⁹.

Що се отнася до лишаването от свобода на основание чл. 5, § 1, б. (f) обаче, Съдът приема, че не е налице изискване лишаването от свобода да бъде „необходимо“, например за да се попречи на задържаното лице да извърши престъпление или да избяга⁶⁹⁰. Принципът на пропорционалност и защита от произвол по б. (f) се изчерпват със спазването на посочените по-горе изисквания, а именно: лишаването от свобода да е извършено добросъвестно; да е тясно свързано с целта на предприемането му; мястото и условията на лишаване от свобода да са подходящи, а продължителността на задържането да не надхвърля разумно необходимото с оглед постигане на целта му.

Този подход на Съда обаче изглежда разколебан в някои от по-късните му решения. Така например по делото *Русу срещу Австрия*⁶⁹¹ Съдът обсъжда въпроса за „необходимостта“ на лишаването от свобода през призмата на националното законодателство, когато самото то изисква лишаването от свобода на чужденец за целите на б. (f) да бъде „необходимо“. От тази гледна точка Съдът намира, че лишаването от свобода е „произволно“, ако националните власти, нарушавайки или превратно тълкувайки вътрешното законодателство, не са отчели личното положение на жалбоподателя и конкретните факти около незаконното му преминаване през държавната граница и не са представили никакви аргументи в решението си за лишаването му от свобода⁶⁹². Остава отворен въпросът дали тази еволюция в практиката на Съда ще се развие до степен на приемане на теста за „необходимост“ и

⁶⁸⁷ *A. and Others v. the United Kingdom*, жалба № 3455/05, решение от 19 февруари 2009 г.

⁶⁸⁸ *Saadi v. The United Kingdom*, жалба № 3229/03, решение на Голямото отделение от 29 януари 2008 г., § 74

⁶⁸⁹ Цитираното *Saadi v. The United Kingdom*, § 70

⁶⁹⁰ *Chahal v. The United Kingdom*, жалба № 22414/93, решение на Голямото отделение от 15 ноември 1996 г., § 112

⁶⁹¹ *Rusu v. Austria*, жалба № 34082/02, решение от 2 октомври 2008 г.

⁶⁹² Цитираното *Rusu v. Austria*, § 54 и сл.

„пропорционалност“ на мярката по б. (f), без оглед на изискванията на вътрешното законодателство.

Лишаването от свобода по б. (f) трябва да бъде именно с оглед постигане на някоя от целите, посочени в тази буква, а именно: предотвратяване на незаконно влизане в страната или предприемане на действия за депортиране или екстрадиция. Ако се установи, че мярката не преследва някоя от тези цели, лишаването от свобода би било в нарушение на тази разпоредба. Така например, ако лицето е било задържано с оглед направено от друга държава искане за екстрадиция, което е било отхвърлено от националните съдилища на държавата ответник поради липса на доказателства за извършено от него престъпление, повторното му задържане въз основа на ново искане за екстрадиция, което обаче се основава на същите факти, които вече са били разгледани от съдилищата, би било в нарушение на чл. 5, тъй като не е извършено с цел екстрадиция на лицето (доколкото този въпрос преди това вече е бил решен от националните съдилища)⁶⁹³.

V. ОПАСНОСТ ОТ „ЯВЕН ОТКАЗ НА ПРАВОСЪДИЕ“ (чл. 6 от Конвенцията)

Съгласно трайната практика на Съда, по изключение може да бъде повдигнат въпрос по чл. 6 във връзка с решение за експулсиране или екстрадиция при обстоятелства, при които дадено лице е претърпяло или е било изправено пред опасността да претърпи явен отказ на правосъдие в държавата, поискала екстрадицията му⁶⁹⁴. Изразът „явен отказ на правосъдие“ означава съдебен процес, който е в очевидно противоречие с разпоредбите на чл. 6 или с принципите, залегнали в него.

Съдът е посочил някои форми на несправедливост, които представляват явен отказ на правосъдие, например:

- задочно осъждане без възможност впоследствие да се извърши ново разглеждане на обвинението по същество;

- съдебен процес по съкратена процедура, проведен при пълно незачитане на правата на защитата;

- задържане без всякакъв достъп до независим и безпристрастен съд за преразглеждане на законността на задържането;

- произволен и системен отказ от предоставяне на достъп до адвокат, по-конкретно на лице, задържано в чужда държава.

По делото *Отман (Абу Катада) срещу Обединеното кралство* Съдът пояснява, че „явният отказ на правосъдие“ е строг тест за несправедливост, като той е нещо повече от обикновени нередности или липса на гаранции в съдебния процес, които могат да доведат до нарушение на чл. 6, ако се случат в самата договаряща държава. Това, което се изисква, е нарушение на принципите на справедливия съдебен процес, охранени от чл. 6, толкова фундаментално, че да представлява отрицание или унищожаване на самата същност на правото, гарантирано от тази разпоредба. Това е лесно обяснимо, доколкото става въпрос за държави, които не са обвързани от Конвенцията и спрямо които не може да се очаква, а и няма правен механизъм за контрол за съблюдаване на високите стандарти за справедливост на съдебния процес, поставени от Конвенцията.

⁶⁹³ *Khadzhiev v. Bulgaria*, жалба № 44330/07, решение от 3 юни 2014 г.

⁶⁹⁴ Цитираното *Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom*, § 258 и сл.

При преценката дали този тест е изпълнен се прилагат същият стандарт и тежест на доказване, както в случаите на експулсиране по чл. 3. Следователно жалбоподателят трябва да представи доказателства, от които да може да се установи, че има сериозни основания да се приеме, че ако бъде предаден от договарящата държава, той би бил изложен на реална опасност да претърпи явен отказ на правосъдие. Ако бъдат наведени такива доказателства, правителството трябва да разсее всякакви съмнения, че това е възможно да се случи.

Според Съда използването в съдебния процес на доказателства, получени чрез изтезание, би представлявало явен отказ на правосъдие, тъй като допускането на такива доказателства може да послужи единствено за косвено легитимиране на поведение, което е в нарушение на чл. 3 от Конвенцията, и защото изявления, получени в нарушение на чл. 3, са по същността си ненадеждни: жертвата на изтезание би казала всичко, независимо дали е вярно или не, като най-лесен начин да се освободи от мъките на изтезанието. Съдът пояснява освен това, че „никоя правна система, основаваща се на върховенството на закона, не може да допусне приемането на доказателства, дори и да са надеждни, ако са получени чрез такава варварска практика като изтезанията. Съдебният процес е крайъгълен камък на върховенството на закона. Доказателствата, получени чрез изтезание, увреждат непоправимо този процес. Изтезанието замества върховенството на закона със сила и петни репутацията на всеки съд, който допуска такива доказателства. Получените чрез изтезание доказателства са изключени, за да се защити интегритетът на съдебния процес и в крайна сметка на самото върховенство на закона.“⁶⁹⁵

Съдът не изключва прилагането на същите съображения и по отношение на доказателства, събрани чрез други форми на малтретиране, които не представляват изтезание.

VI. ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ В КОНТЕКСТА НА ЕКСПУЛСИРАНЕ И ЕКСТРАДИЦИЯ (чл. 8 от Конвенцията)

Понякога експулсирането или депортирането на чужденец от територията на договаряща държава може да представлява намеса в правото му на личен и семеен живот на територията на тази държава, ако извеждането на лицето от страната води до разкъсване на установените от него семейни и социални връзки в тази страна. По такива дела Съдът отбелязва, че държавата е оправомощена да контролира влизането и пребиваването на чужденци на нейна територия, а Конвенцията не гарантира право на чужденците да влизат или да пребивават в конкретна държава. С цел поддържане на общественения ред, държавите могат да експулсират чужденец, ако например е обвинен в извършване на престъпление. Въпреки това, ако решенето на държавата да експулсира дадено лице представлява намеса в право, защитено по чл. 8, § 1, това решение трябва да бъде в съответствие със закона и да е необходимо в едно демократично общество, т.е. да е продиктувано от належаща обществена нужда и да е пропорционално на преследваните цели⁶⁹⁶.

Що се отнася до зачитането на „семеен живот“, не всички чужденци могат да се позоват на концепцията за „семеен живот“, независимо колко продължително пребивават на територията на държавата, от която са експулсирани. Относно зачитането на „личния живот“ Съдът приема, че съвкупността от социални връзки,

⁶⁹⁵ Цитираното *Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom*, § 264

⁶⁹⁶ *Palanci v. Switzerland*, жалба № 2607/08, решение от 25 март 2014 г., § 49

установени между емигранта и общността, в която той живее, представлява част от концепцията за „личен живот“ по смисъла на чл.н 8, а експулсирането на лицето може да представлява намеса в правото му на зачитане на личния живот. Дали Съдът ще се концентрира върху аспекта на „семеен“ или на „личен“ живот, ще зависи от конкретните обстоятелства по съответното дело⁶⁹⁷.

При преценката на пропорционалността на мярката по експулсиране или отказ за издаване на разрешение за пребиваване, от значение могат да бъдат много и различни критерии, като например:

- естеството и тежестта на престъплението, извършено от жалбоподателя;
- продължителността на пребиваването на жалбоподателя в държавата, от която предстои да бъде експулиран;
- времето, изтекло от извършването на престъплението, и поведението на жалбоподателя през това време;
- гражданството на различните засегнати лица;
- семейното положение на жалбоподателя, включително продължителността на брака му и други фактори, разкриващи доколко семейният живот на двойката е реален;
- дали другият съпруг е знаел за извършеното престъпление при създаването на семейна връзка;
- има ли деца от брака и тяхната възраст;
- сериозността на затрудненията, които другият съпруг може да срещне в държавата, в която жалбоподателят предстои да бъде експулиран;
- най-добрият интерес и благосъстоянието на децата, и по-конкретно сериозността на затрудненията, които те могат да срещнат в държавата, в която жалбоподателят предстои да бъде експулиран;
- устойчивостта на социалните, културни и семейни връзки с приемащата държава и с държавата, в която лицето предстои да бъде изпратено⁶⁹⁸.

Не на последно място, Съдът признава, че държавите разполагат с известна свобода на преценка при вземане на решение за намеса. Независимо от това Съдът трябва да се увери, че предприеманите мерки спазват справедлив баланс между конкуриращите се интереси, а именно между правата на индивида, защитени от Конвенцията, от една страна, и интересите на обществото, от друга⁶⁹⁹.

VII. ЗАБРАНА ЗА КОЛЕКТИВНО ЕКСПУЛСИРАНЕ НА ЧУЖДЕНЦИ (чл. 4 от Протокол № 4) И ПРОЦЕСУАЛНИ ГАРАНЦИИ ПРИ ЕКСПУЛСИРАНЕ НА ЧУЖДЕНЦИ (чл. 1 от Протокол № 7)

1. Забрана за колективно експулсиране на чужденци (чл. 4 от Протокол № 4)

Разпоредбата на чл. 4 от Протокол № 4 забранява колективното експулсиране на чужденци. Практиката на Съда по тази разпоредба се концентрира върху въпроса кога е налице колективно експулсиране и дали с оглед на конкретните факти по дадено дело се разкрива колективно експулсиране.

⁶⁹⁷ Цитираното *Palanci v. Switzerland*, § 50

⁶⁹⁸ Цитираното *Palanci v. Switzerland*, § 51

⁶⁹⁹ Цитираното *Palanci v. Switzerland*, § 52

Според трайно установената практика на Комисията и на Съда, под колективно експулсиране по смисъла на чл. 4 от Протокол № 4 следва да се разбира всяка мярка на компетентните власти за принуждаване на чужденци като група да напуснат държавата, освен ако тази мярка е предприета въз основа на обосновано и обективно разглеждане на конкретния случай на всяко лице от групата. Фактът, че определен брой чужденци са получили решения за експулсиране със сходно съдържание, сам по себе си не води до заключението, че е налице колективно експулсиране, ако всяко засегнато лице е имало възможността да изложи на индивидуална основа доводите си срещу експулсирането пред компетентните власти. Освен това, не би имало нарушение на тази разпоредба, ако липсата на индивидуално решение за експулсиране на засегнатото лице е резултат на собственото му виновно поведение⁷⁰⁰.

По делото *Хирси Джамаа и други срещу Италия* Съдът е разгледал оплакването на група лица, прихванати от италиански военни плавателни съдове в открито море и върнати в Либия – държавата, от която са тръгнали. Обсъден е въпросът дали забраната по чл. 4 на Протокол № 4 намира екстериториално приложение, като Съдът достига до извода, че прилагането на забраната не може да бъде отказано, ако действията по връщане на емигрантите са предприети в открито море, тъй като тогава засегнатите лица биха били лишени от правото личните им обстоятелства да бъдат разгледани, преди да бъдат експулсирани, за разлика от имигрантите, които са предприели пътуване по суша. Освен това, ако договаряща държава може по изключение да упражнява своята юрисдикция извън националната си територия, според Съда няма пречка да се приеме, че упражняването на извънтериториална юрисдикция от тази държава може да стане под формата на колективно експулсиране. Проблемите с управлението на миграционните потоци не могат да оправдаят прибягване до практики, които не са съвместими със задълженията на държавите по Конвенцията⁷⁰¹.

2. Процесуални гаранции при експулсиране на чужденци (чл. 1 от Протокол № 7)

Член 1 от Протокол № 7 въвежда някои процесуални гаранции при експулсирането на чужденци, живеещи постоянно и на законно основание на територията на дадена държава - страна по Конвенцията. Преди всичко гаранциите се отнасят само до чужденци, живеещи в съответната държава „на законно основание“, т.е. от защитата не могат да се ползват лица, влезли или пребиваващи незаконно, или такива, които са влезли законно, но основанийето за пребиваването им е отпаднало (напр. с изтекла виза). Въпросът дали лицето е пребивавало законно е предмет на преценка от Съда по всеки конкретен случай⁷⁰². Първата алинея на чл. 1 от Протокол № 7 гарантира, че засегнатото лице може да бъде експулсирано само „по силата на решение, взето съгласно закона“. Според обяснителния доклад към Протокол № 7, понятието „закон“ се отнася до националното законодателство на съответната държава. С оглед на това решенето трябва да бъде взето от компетентните органи, при спазване на материалния закон и в съответствие с приложимите процесуални норми⁷⁰³.

⁷⁰⁰ *M.A. v. Cyprus*, жалба № 41872/10, решение от 23 юли 2013 г., §§ 245-247

⁷⁰¹ Цитираното *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, §§ 172 - 174

⁷⁰² *Nowak v. Ukraine*, жалба № 60846/10, решение от 31 март 2011 г., § 79

⁷⁰³ *Bolat v. Russia*, жалба № 14139/03, решение от 5 октомври 2006 г., § 81

ТЕРОРИЗЪМ

1. ПОНЯТИЕ, БЕЛЕЗИ, СЪДЪРЖАНИЕ ПО НАЦИОНАЛНОТО ПРАВО

1. Понятие

В съвременното международно право не съществува определение на престъплението „тероризъм“. Това се дължи, поне отчасти, на голямата политическа и социална натовареност на това явление, което сериозно затруднява намирането на компромис по въпроса в рамките на международната общност. В миналото има многобройни примери за различни организирани движения, които в един момент са били считани за националноосвободителни, а в следващия момент – за терористични. Най-очевидният пример са част от афганистанските племена, които по времето на войната със СССР са били наричани на запад „борци за свобода“, а сега са определяни като „терористи“. Основната причина за липса на определение е свързана именно с несъгласие на политическо ниво относно разликата между „националноосвободителна борба“ и „тероризъм“. Това са твърде политически обогрени въпроси, в които има малко място за право. Липсата на международно призната дефиниция на това явление води до използването му за чисто политически цели, включително и до опити за ограничаване на човешки и граждански права и свободи.

Тази статия няма за цел да даде дефиниция, но авторът счита, че е важно да се отбележат поне някои от най-важните елементи на деянието, защото е трудно то да се разглежда без изобщо да се определи. Съществуват общо 11 международни конвенции за борба с тероризма, като всяка от тях урежда конкретни аспекти от тази борба: например мерки във връзка с финансирането на терористични организации, предотвратяване отвличания на авиационни апарати, защита на ядрени химични и биологични материали и др. Всяка конвенция използва външни белези, за да определи обхвата си на действие. Поради тази причина са малко опитите на международни институции да посочат поне общи характеристики на тероризма като престъпление.

Всички определения за тероризъм се основават на специфичното отношение на дееца – а именно целта да се предизвика политическа реакция чрез насилие. Причината за това се корени в 70-те и 80-те години на XX век, когато Европа и светът за залети от „терористична вълна“. В този период на Стария континент действат няколко големи и опасни терористични групи: ЕТА в Испания, ИРА във Великобритания и Ирландия, Баадер-Майнхоф в Западна Германия, 17 ноември в Гърция и др. По това време терористичните групи поемат отговорност за актовете си чрез съобщения до властите и/или до медиите. Т.е. има пряка и недвусмислено заявена връзка между престъплението и политическата му цел. Около края на 20 век тази практика започва да отмира и връзката между деянието и политическата му цел следва да бъде изрично доказана от властите.

Има твърде много случаи, при които дадено деяние може формално да отговаря на критериите за терористичен акт, но реално да не е. Това противоречие идва както от субективното отношение на дееца към деянието, така и от „модерната“ трактовка на закона в дадена държава. Събитията от 11 септември 2001 г., атаките в Мадрид (2004 г.) и Лондон (2006 г.), както и обсадата на Московския театър (2002 г.) и училището в

Беслан (2004 г.) неизбежно оставят сериозна следа в съзнанието на хората, респективно в политическото отношение към темата за тероризма, а оттам – и в правното такова.

2. Характерни белези

През 2004 г. Съветът за сигурност на ООН приема *Резолюция 1566 (2004)*, призоваваща всички държави-членки да си съдействат в борбата срещу тероризма. Според текста на резолюцията престъпните деяния, които имат следните три характеристики, независимо от религиозни, политически, философски, расови, идеологически, етнически или други подобни подбуди за извършването им, следва да се разглеждат като терористични актове:

1. деяния, извършени с цел причиняване на тежки телесни повреди и/или смърт на лица, вкл. и цивилни такива; вземане на заложници;
2. деяния, извършени с цел предизвикване общо състояние на страх и несигурност сред населението, отделни групи от населението или определени лица или с цел да принудят държавните власти да извършат или не определено действие;
3. деяния, чиито фактически състав попада в рамките на международни правни актове, свързани с тероризма.

Съществува и *Обща позиция на Съвета на Европа от 27 декември 2002 г. за специфични мерки за борба с тероризма*. Член 1 дава доста подробно описание на „терористичен акт“. Изглежда, авторите на документа са избрали подход, който да обедини всички или поне повечето характерни белези на понятието за тероризъм, очертани в международните конвенции по въпроса. Резултатът не е оптимален, тъй като, подобно на повечето дефиниции на понятието, е твърде общ и не разкрива същността му.

3. Тероризъм по смисъла на НК

Разбира се, всяка или почти всяка държава има определение за тероризъм в собствените си наказателни закони. Според чл. 108а НК: „Който с цел да създаде смут и страх в населението или да заплаши, или да принуди орган на властта, представител на обществеността или представител на чужда държава или на международна организация да извърши или пропусне нещо в кръга на неговите функции, извърши престъпление по [...], се наказва за тероризъм с лишаване от свобода...”

Българският НК също не дава достатъчно точна дефиниция на престъплението. Също така, чл. 108а потенциално влиза в колизия с чл. 96, 97, 97а и чл. 98 и 99 от НК, тъй като се явява едва ли не общ състав спрямо съставите по тези норми. Казано по друг начин, деянията по чл. 96, 97, 97а, 98 и 99 спокойно попадат и в рамките на чл. 108а. Единственият разграничителен критерий е субективното отношение на дееца към целта на извършеното престъпление, което, първо, не винаги може да бъде ясно и лесно разпознаваемо за разследващите и, второ, може да има припокриване между чл. 108а и някой от останалите изброени по-горе състави. Това важи с особена сила в случаите, когато заподозряното лице не е задържано и следователно не може да се направи непосредствена преценка на мотивите му за извършването на дадено престъпно деяние.

II. МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В КОНТЕКСТА НА БОРБАТА С ТЕРОРИЗМА

Темата за тероризма и правата на човека и приложението на международните стандарти по въпроса имат немалко значение за наказателноправната наука. За България двата наднационални източника на право по въпросите на тероризма и защита правата на човека са Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), заедно с практиката на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ, Съдът), и правото на Европейския съюз (ПЕС), заедно с практиката на Съда на Европейския съюз (СЕС). Тъй като в настоящия наръчник има отделна статия по всяко от правата, защитени от ЕКПЧ, тук ще се спрем само на някои специфични въпроси в практиката на ЕСПЧ.

1. Практика на Европейския съд по правата на човека

А) Дерогирание на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи

Член 15 от ЕКПЧ изрично дава възможност на държавите да дерогират Конвенцията в случаи на война или извънредно положение:

„Дерогирание при извънредно положение

1. По време на война или на друго извънредно положение, застрашаващо съществуването на нацията, всяка от високодоговарящите страни може да предприеме действия, освобождаващи я от изпълнението на нейните задължения по тази конвенция, но само дотолкова, доколкото положението го налага и при условие, че тези действия не са несъвместими с другите ѝ задължения по международното право.

2. Не се допуска никакво освобождаване на основата на предходната разпоредба от задълженията по чл. 2 освен по отношение на смърт, настъпила в резултат на правомерни актове на война, както и от задълженията по чл. 3, 4, т. 1 и чл. 7.

3. Всяка от високодоговарящите страни, която се ползва от правото на такова освобождаване, е длъжна да предостави на Генералния секретар на Съвета на Европа пълна информация относно предприетите действия и породилите ги причини. Тя също така е длъжна да информира Генералния секретар на Съвета на Европа за датата на прекратяване на тези действия и на възстановяване прилагането на разпоредбите на тази конвенция в пълния им обхват.“

Тази разпоредба е намирала приложение само в няколко случая, и то всеки от тях е бил свързан с терористична заплаха. Именно по чл. 15 е и първото дело, по което се е произнесъл ЕСПЧ – *Лоулес срещу Ирландия*⁷⁰⁴. Делото е интересно и защото Съдът за първи път обсъжда различни процедурни въпроси, включително и за обема на правомощията си при тълкуване на Конвенцията. В опит да ограничи дейността на ИРА в граничните райони между Северна Ирландия и Ирландия, ирландското правителство въвежда процедура по задържане на лица без съдебно производство. В писмо до

⁷⁰⁴ *Lawless v. Ireland*, жалба № 332/57, решение от 1 юли 1961 г.

Главния секретар на Съвета на Европа официалните власти обявяват намерението си да въведат тази практика, макар и няколко дни след започването ѝ⁷⁰⁵. Жалбоподателят се оплаква именно от такова задържане, което според него е в противоречие с чл. 5, 6 и 7 от ЕКПЧ. Един от най-важните аспекти на това решение е произнасянето на Съда, че само той, а не държавата, може да прецени дали критериите на чл. 15 са изпълнени. В следващите редове ще бъдат разгледани накратко най-важните от тях, а именно съществуването на извънредно положение, времевия обхват на дерогацията, както и процедурните аспекти на разпоредбата на чл. 15.

а) Съществуване на извънредно положение

Съдът оставя на държавата широка свобода на преценка за сериозността на заплахата, предполагаща извънредно положение⁷⁰⁶. Това е и първият път, когато ЕСПЧ използва това понятие относно правомощията на държавата. Рамките на „свободата на преценка“ са зададени в делото *Дания срещу Гърция*⁷⁰⁷ пред бившата Европейска комисия по правата на човека и включват следните елементи: заплахата да е реално настъпила или неизбежна; заплахата да засяга цялата нация и да застрашава организацията на обществения живот; заплахата или кризата да са от изключителен характер.

Съдът никога не е игнорирал заплахата за обществото, която представлява тероризмът, и в делото *Ирландия срещу Обединеното кралство*⁷⁰⁸ разширява разбирането си за „свобода на преценка“ на държавата. Това се потвърждава и в по-новата му практика в делото *А. и други срещу Обединеното кралство*⁷⁰⁹. В него Съдът не споделя особеното мнение на британския представител, лорд Хофман, в Камарата на лордовете по време на дебатите по обявяване на дерогацията след 11 септември. Той твърди, че заплахата за организацията на обществения живот в нацията следва да надхвърля заплахата за сериозни телесни повреди или смърт на различни лица и също така, че степента на непосредственост на заплахата не изисква използването на извънредни мерки към момента. ЕСПЧ отхвърля тези аргументи индиректно, като се съгласява с официалната позиция на британските власти и по този начин внася известна промяна в съотношението на критериите за дерогация, изведени в делото *Лоулес срещу Ирландия*. Изглежда, че Съдът вече отдава доста по-голямо значение на заплахата за сериозни телесни повреди или смърт при преценката за дерогиране на ЕКПЧ.

б) Времеви обхват

Що се отнася до времевия обхват на дерогацията, Съдът никога не го в обсъждал изрично в практиката си. По делото *Браниган и Макбрайд срещу Обединеното кралство*⁷¹⁰, засягащо извънредните правомощия на властите при задържане в Ирландия във връзка с многократни дерогации на Конвенцията, Съдът потвърждава наличието на извънредно положение по смисъла на чл. 15. Тъй като извънредното положение в Ирландия и респективно дерогацията на ЕКПЧ са били в действие в продължение на години без съществена промяна, Съдът на практика отрича функцията

⁷⁰⁵ Виж по-долу.

⁷⁰⁶ Цитираното *Lawless v. Ireland*

⁷⁰⁷ *Denmark v. Greece (The Greek case)*, жалби №№ 3321/67 и др., доклад на Европейската комисия по правата на човека от 5 ноември 1969 г.

⁷⁰⁸ *Ireland v. United Kingdom*, жалба № 5310/71, решение от 18 януари 1978 г.

⁷⁰⁹ *A. and Others v. United Kingdom*, жалба № 3455/05, решение на Голямото отделение от 19 февруари 2009 г.

⁷¹⁰ *Brannigan and McBride v. United Kingdom*, жалби №№ 14553/89 и 14554/89, решение от 26 май 1993 г.

на дерогацията като чисто временна мярка. Тази практика е продължена по отношение на извънредното положение в Турция, в резултат на въоръжения конфликт с кюрдската ПКК. В делото *Аксой срещу Турция*⁷¹¹ Съдът отбелязва, че продължителността на извънредното положение следва да се разгледа с оглед пропорционалността на „свободата на преценка“ на държавата, но не дава критерии за такава оценка и на практика не я отчита като основание за намиране на нарушение на Конвенцията⁷¹². В съответствие с тази практика Голямото отделение не счита, че дерогацията на чл. 15 следва да се разглежда като незаконна само защото не е временна⁷¹³.

в) Процедурни аспекти

Задължението на държавата по чл. 15, ал. 3 да информира Генералния секретар на Съвета на Европа за предприетите действия по дерогиране, както и породилите ги причини, се разглежда като съществен елемент от процедурата по дерогиране и неизпълнението му води до нарушение на чл. 15⁷¹⁴. Освен това, макар Конвенцията да не го разпорежда изрично, според Съда дерогирането ѝ следва да бъде извършено и чрез публично изявление или прокламация, с цел информацията да бъде сведена до знанието на максимално широк кръг субекти⁷¹⁵. Конвенцията не казва нищо по въпроса кога следва да бъде информиран Генералният секретар или кога дерогирането следва да бъде обявено публично. Европейската комисия по правата на човека е приела обаче, че това трябва да стане незабавно⁷¹⁶. В своята практика ЕСПЧ допуска известно забавяне, продиктувано от обстоятелствата в държавата⁷¹⁷.

г) Права, неподлежащи на дерогиране

Член 15 от ЕКПЧ изрично изключва от обхвата на дерогацията членове 2, 3, 4 и 7. Съдът е непоколебим в становището си, че тези права осигуряват минимална гаранция за живота и съществуването на индивида, без които реалното упражняване на други права е невъзможно. Освен тези норми, в практиката си ЕСПЧ извежда и други ограничения в обхвата на дерогацията. Съдът е стигнал до идеята за „същността на правото“ по отношение на правото на достъп до съд⁷¹⁸. Същият израз и принцип се използва и по отношение на чл. 5 в делото *Броган и други срещу Обединеното кралство*, където Съдът приема, че обстоятелствата никога не могат да оправдаят засягането на самата същност на правото по чл. 5, като освободят държавата от задължението ѝ⁷¹⁹. Сходна е и тезата на Съда по делото *Ал-Моаяд срещу Германия*⁷²⁰, където се казва, че отказът на habeas corpus, както и целенасоченият и систематичен отказ на достъп до адвокат засягат самата същност на правото на справедлив съдебен процес по чл. 6.

⁷¹¹ *Aksoy v. Turkey*, жалба № 21987/93, решение от 18 декември 1996 г.

⁷¹² Цитираното *Aksoy v. Turkey*

⁷¹³ Цитираното *A. and others v. United Kingdom*

⁷¹⁴ Цитираното *Lawless v. Ireland*

⁷¹⁵ *Cyprus v. Turkey*, жалба № 25781/94, решение на Голямото отделение от 10 май 2001 г.

⁷¹⁶ *The Greek case*, цитирано по-горе

⁷¹⁷ Цитираното *Lawless v. Ireland*

⁷¹⁸ *Ashingdane v. the United Kingdom*, жалба № 8225/78, решение от 28 май 1985 г.

⁷¹⁹ *Brogan and Others v. the United Kingdom*, жалби №№ 11209/84 и др., решение от 29 ноември 1988 г.

⁷²⁰ *Al-Moayad v. Germany*, жалба № 35865/03, решение по допустимостта от 20 февруари 2007 г., § 101

Б) Защита на правото на живот по смисъла на чл. 2

а) Материалноправни аспекти

Първата и най-важна защита на правата на лицата е тази на чл. 2 ЕКПЧ, който охранява правото на живот.

В своята юриспруденция Съдът неколккратно стига до извода, че държавата следва да планира и провежда всякакви контра- и антитерористични действия и операции с оглед прилагането на минимално необходимата сила за постигане на законните цели. Този принцип е изведен в известното дело *Маккен срещу Обединеното кралство*⁷²¹. Обединеното кралство е осъдено за операция срещу заподозрени терористи от ИРА, планирана по начин, който почти неизбежно би довел до използване на смъртоносна сила, без това да е строго необходимо по смисъла на чл. 2. Съдът е намерил, че законната цел на операцията – събиране на доказателства за подготвяно нападение – не би могла да оправдае риска от смърт за заподозрените и потенциално за невинни странични жертви⁷²². Щом подобно изискване важи за лица, заподозрени в приготвяне на терористичен акт, то би следвало да важи и за лица, жертви на такъв акт, например лица, взети като заложници. Съдът доразвива тази си практика, като приема, че тежестта на планиране и провеждане на която и да е било антитерористична операция по начин, защитаващ в максимална степен правото на живот, е върху държавата. Освен това тези операции и свързаните с тях дейности следва да се проведат с минимален възможен риск от загуба на живот⁷²³. ЕСПЧ разсъждава по подобен начин и по делото *Финогенов срещу Русия*⁷²⁴. Делото е по повод на заложническата драма в Московския театър през 2002 г. Руските власти решават да използват сила, за да освободят заложниците. И до днес много аспекти на операцията са неизяснени и/или засекретени и дори самият Съд няма достъп до цялата информация. Например, руските власти отказват да съобщят какъв газов агент е използван при проникването на шурмовите групи. ЕСПЧ осъжда Русия за нарушение на чл. 2, като държавата е осъдена заради лошата и неадекватна организация на самата операция, а не заради използването на смъртоносна сила срещу терористите, в резултат на която има смъртни случаи и сред заложниците. Вследствие на това над 150 заложници загиват поради различни усложнения, причинени от употребата на газовия агент. Медицинските лица не са информирани за характера на агента и не са могли да окажат адекватна помощ на пострадалите. Самите заложници (вкл. и тежко пострадалите) са оставени часове наред на снега извън театъра, тъй като екипи за бърза помощ не са допускани до тях.

б) Процесуални аспекти

В контекста на чл. 2 Съдът е установил и нуждата от ефективно разследване в случаи на смърт при провеждане на анти- и контратерористични операции⁷²⁵. Процедурните аспекти на чл. 2, а именно ефективното разследване на смъртни случаи, са разгледани по-подробно в друга статия от настоящия наръчник, затова ще бъдат отбелязани само най-важните моменти, свързани с терористични актове. На първо място, винаги следва

⁷²¹ *McCann and Others v. the United Kingdom*, жалба № 18984/91, решение на Голямото отделение от 27 септември 1995 г.

⁷²² Цитираното *McCann and Others v. the United Kingdom*

⁷²³ *Oneryildiz v. Turkey*, жалба № 48939/99, решение на Голямото отделение от 30 ноември 2004 г.

⁷²⁴ *Finogenov and Others v. Russia*, жалби №№ 18299/03 и 27311/03, решение от 20 декември 2011 г.

⁷²⁵ *Ihan v. Turkey*, жалба № 22277/93, решение на Голямото отделение от 27 юни 2000 г.

да има официално разследване, като се прилага принципът на служебното начало⁷²⁶. Разследването трябва да бъде извършено в разумен срок и разследващите органи да бъдат независими, най-малкото от разследваните от тях национални органи⁷²⁷. Разследващите трябва да са в състояние да достигнат до извод относно законосъобразността на използваната смъртоносна сила⁷²⁸. И на последно място, роднините на жертвите следва да имат под някаква форма достъп до информация по хода на разследването, дори и то да е засекретено⁷²⁹.

В) Защита от нечовешко и унижително отнасяне и подлагане на изтезания по смисъла на чл. 3

Забраната на чл. 3 за нечовешко и унижително отнасяне и за мъчения е абсолютна. Тази разпоредба, заедно с чл. 2, защитава фундаментални права, свързани със самото физическо оцеляване на индивида.

а) Нарушения поради третирането и условията при задържане

В тази връзка ЕСПЧ е трябвало да отчете разликата между двата състава на чл. 3 – „нечовешко и унижително отнасяне” и „изтезание”. За първи път Съдът се произнася по този въпрос по делото *Ирландия срещу Обединеното кралство*⁷³⁰. Това остава и до днес едно от най-противоречивите решения на ЕСПЧ. По времето на извънредното положение в Ирландия британските власти подлагат задържани лица на пет специфични техники на разпит: покриване на главите с качулки, хранене само с хляб и вода, държане изправени до стена за продължителни периоди от време с разперени крайници, подлагане на силен шум, лишаване от сън. Тезата на жалбоподателите, че третирането, на което са били подложени, представлява „изтезание“ по смисъла на чл. 3, е отхвърлена и вместо това Обединеното кралство е осъдено по същия текст от Конвенцията, но за „нечовешко и унижително отнасяне”.

Дело, свързано с тероризъм, има „честта” да бъде и първото дело, по което Съдът намира нарушение на чл. 3 в смисъла на „изтезание”. Това е делото *Аксой срещу Турция*⁷³¹. След задържането на жалбоподателя, го съблекли чисто гол, завързали ръцете му зад гърба и го увесили от тавана за така завързаните ръце. Според Съда властите преднамерено са извършили тези действия, които не биха могли да бъдат наречени по друг начин, освен „изтезание”.

Разликата между двете описани по-горе жалби следва да се търси не толкова във фактите по тях, колкото в променящите се стандарти на ЕСПЧ. Според Съда деяния, които преди са били квалифицирани като „нечовешко и унижително отнасяне”, в бъдеще могат да се разглеждат като „изтезание”⁷³².

Интересен е въпросът за поставяне на лица, осъдени за тероризъм, за дълго време в карцер/изолатор. Общият подход на Съда е, че това, само по себе си, не е нарушение на

⁷²⁶ Цитираното *Ilhan v. Turkey*

⁷²⁷ *Gulec v. Turkey*, жалба № 21593/93, решение от 27 юли 1998 г.; *Kaya v. Turkey*, жалба № 22729/93, решение от 19 февруари 1998 г.

⁷²⁸ Цитираното *Kaya v. Turkey*

⁷²⁹ *Ogur v. Turkey*, жалба № 21594/93, решение на Голямото отделение от 20 май 1999 г.

⁷³⁰ Цитираното *Ireland v. United Kingdom*

⁷³¹ Цитирано по-горе

⁷³² *Selmouni v. France*, жалба № 25803/94, решение на Голямото отделение от 28 юли 1999 г.

чл. 3. При преценката за режима на даден затворник властите имат право на известна свобода, с оглед на осигуряване безопасността на останалите затворници, както и с оглед на предотвратяване на евентуално бягство. Липсата на регулярни контакти с външния свят безспорно е сериозно ограничение на правата, но, ако има обосновано предположение, че затворникът представлява съществена опасност за други затворници или за персонала на затвора, такова ограничение би било оправдано⁷³³.

б) Екстрадиция и експулсиране

Съгласно дългогодишната практика на ЕСПЧ, в случаи на екстрадиция или експулсиране, когато има вероятност лицето да бъде подложено на нечовешко или унижително отнасяне или на мъчение в приемащата държава, независимо дали тя е ратифицирала Конвенцията, забраната за изпращането му там е абсолютна. В такива случаи властите не могат да твърдят, че общественият интерес има по-голямо значение от риска за лицето⁷³⁴.

Съдът не е дал напълно изчерпателни критерии за оценка на риска при екстрадиция или експулсиране. Все пак от практиката му могат да се изведат някои общи принципи. Съдът винаги оценява положението в приемащата държава, т.е., доколко властите в нея съблюдават основни изисквания за защита правата на човека⁷³⁵. В случай че властите не показват дължимото зачитане на тези основни изисквания, ЕСПЧ намира, че би имало нарушение на чл. 3. На следващо място Съдът изследва въпроса дали приемащата държава е дала дипломатически или друг вид уверения, че екстрадираното лице няма да бъде третирано в разрез с принципите на чл. 3⁷³⁶. Понякога се разглежда проблемът дали дадените уверения, сами по себе си, са достатъчна гаранция за защитата на лицето. При оценката на фактичката обстановка в приемащата държава Съдът често разчита на доклади на неправителствени организации⁷³⁷ относно състоянието на националната правозащитна политика. ЕСПЧ отдава немалко значение на надзора, който неправителственият сектор може да извършва в тази сфера, като информация от НПО с добра международна репутация може да има дори и решаващо значение⁷³⁸. Съдът разглежда и условията, при които лицата ще бъдат държани в приемащата държава. Това обаче не включва режима на изтърпяване на наказанията или на задържане в досъдебната фаза, сам по себе си⁷³⁹. Тук преценката е единствено на приемащата държава. Само ако лицето има специфични медицински нужди, условията на задържане следва да отговарят на тях и ако това не е така, би могло да има нарушение на чл. 3⁷⁴⁰.

в) Тайни трансфери

След събитията от 11 септември, САЩ, в сътрудничество с тайните служби на други държави, осъществяват „тайни трансфери“ на заподозрени в тероризъм. Това на

⁷³³ *Öcalan v. Turkey*, жалба № 46221/99, решение на Голямото отделение от 12 май 2005 г.; *Ramirez Sanchez v. France*, жалба № 59450/00, решение на Голямото отделение от 4 юли 2006 г.

⁷³⁴ Виж темата за чл. 3.

⁷³⁵ *Shamayev and Others v. Georgia and Russia*, жалба № 36378/02, решение от 12 април 2005 г.

⁷³⁶ *Saadi v. Italy*, жалба № 37201/06, решение на Голямото отделение от 28 февруари 2008 г.; *Daoudi v. France*, жалба № 19576/08, решение от 3 декември 2009 г.

⁷³⁷ Цитираното *Saadi v. Italy*

⁷³⁸ *Othman (Abu Qatada) v. the United Kingdom*, жалба № 8139/09, решение от 17 януари 2012 г.

⁷³⁹ *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*, жалби №№ 24027/07 и др., решение от 10 април 2012 г.

⁷⁴⁰ *Aswat v. the United Kingdom*, жалба № 17299/12, решение от 16 април 2013 г.

практика представлява отвличане на заподозрените и тайното им прехвърляне през територията на една държава до друга държава, където лицата често са подлагани на мъчения. Към момента единственото решение по такова дело на ЕСПЧ е *Ел-Масри срещу Бившата югославска република Македония*⁷⁴¹. Македония е осъдена за нарушение на чл. 3 в няколко аспекта – отношението на македонските власти към жалбоподателя на летището в Скопие; отношението им към него по време на престоя му в Скопие; предаването му на американските власти със знанието, че по всяка вероятност отново ще бъде подложен на нечовешко и унижително отнасяне и мъчение; провала на македонските власти при разследването на твърдените нарушения. Особено важен по това дело е изводеният от Съда принцип, че властите на държавата, през която се осъществява трансферът, трябва да са били наясно с този трансфер – т.е. или активно да са го подпомагали, или да се е осъществил с мълчаливото им съгласие.

з) Процедурни аспекти на чл. 3

Подобно на чл. 2, и чл. 3 има процедурни аспекти. Те се изразяват в необходимостта от разследване относно твърдени нарушения на чл. 3, което следва да бъде ефективно проведено⁷⁴². Критериите, които трябва да бъдат съблюдавани при разследването, са сходни с тези на чл. 2, така че няма да бъдат разглеждани подробно⁷⁴³.

Г) Нарушения на правото на свобода и сигурност по смисъла на чл. 5

При разглеждане на правото на свобода и сигурност, гарантирано от ЕСПЧ, следва да се има предвид, че чл. 5 подлежи на дерогиране при условията на чл. 15. Т.е. това право не е абсолютно, за разлика от правата по чл. 2 и чл. 3. Това не означава, че при наличието на дерогация Съдът автоматично не би разгледал оплакване по чл. 5⁷⁴⁴.

а) Основателно съмнение при задържане

По смисъла на чл. 5 всяко задържане под стража трябва да бъде извършено на базата на основателно съмнение за извършено престъпление. Самото задържане не може да цели събиране на информация за извършено престъпление или за подготовка за извършване на престъпление⁷⁴⁵. Ако информация, която навежда на вероятността задържаните да са извършили дадено престъпление, е била събрана от други източници, то тогава задържането би било съобразно с Конвенцията⁷⁴⁶.

б) Продължителност и съдебен контрол

Чест проблем при операции за борба с тероризма е и продължителността на задържане на заподозрените, както и съдебният контрол над него. Съгласно практиката на Съда по чл. 5, задържаните лица следва да бъдат изправени пред независим съд в минимален срок, като това е една от процесуалните гаранции за справедливост в евентуален

⁷⁴¹ *El-Masri v. "The former Yugoslav Republic of Macedonia"*, жалба № 39630/09, решение на Голямото отделение от 13 декември 2012 г.

⁷⁴² *Martinez Sala and Others v. Spain*, жалба № 58438/00, решение от 2 ноември 2004 г.

⁷⁴³ Виж по-горе.

⁷⁴⁴ Виж по-горе.

⁷⁴⁵ *Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom*, жалби №№ 12244/86 и др., решение от 30 август 1990

г.

⁷⁴⁶ *O'Hara v. the United Kingdom*, жалба № 37555/97, решение от 16 октомври 2001 г.

последващ процес⁷⁴⁷. Този принцип не е абсолютен, тъй като съгласно чл. 15, чл. 5 подлежи на дерогиране. След 11 септември нередко има случаи на задържане на заподозрени за тероризъм за неопределено време⁷⁴⁸. По едно такова дело срещу Обединеното кралство Съдът намира нарушение на чл. 5, тъй като възможността за задържане за неопределено време се отнася само за лица, които не са негови граждани, и по този начин се явява дискриминационна мярка. Освен това в националното право липсва възможност за обжалване на мярката по задържането, което също е нарушение на чл. 5.

Д) Правото на справедлив съдебен процес по смисъла на чл. 6

Във връзка с борбата срещу тероризма, два са основните въпроси, които изникват при прилагането на чл. 6 от ЕКПЧ: степента на независимост на трибунала, който правораздава, по смисъла на чл. 6, и правото на обвиняемия да не се самоуличава, заедно с правото му да запази мълчание.

а) Независим и безпристрастен съд

Някои държави, които са били силно засегнати от дейността на терористични организации (напр. Обединеното кралство, Ирландия, Турция), са поверили правораздаването по тази специфична форма на престъпност на специализирани съдилища. Това не освобождава въпросните съдилища от изпълнението на изискванията на чл. 6, а именно безпристрастност и независимост, дори напротив. Поради по-особената им организационна форма, както и поради специфичните им функции, контролът за законност, който упражняват, следва дори да е засилен. Практиката на ЕСПЧ е недвусмислена по този въпрос. По делото *Инчал срещу Турция*⁷⁴⁹ Съдът намира, че съдилищата по национална сигурност в Турция не отговарят на изискванията за безпристрастност и независимост по смисъла на Конвенцията. Това се дължи на факта, че в съдебния състав задължително е участвал военен съдия. Според преценката на Съда, магистрат в подобна позиция – а именно офицер във въоръжените сили, чието кариерно развитие зависи в огромна степен от старшите му офицери – може и да не е безпристрастен и независим в преценката си. ЕСПЧ доразвива тезата си за значението на критериите, на които следва да отговаря националният съд. Според практиката на институциите в Страсбург, ако лицето не е осъдено от независим и безпристрастен трибунал по смисъла на чл. 6, то най-подходящо обезщетение за осъдения би било повторно гледане на делото, но вече от съд, който отговаря на тези критерии⁷⁵⁰. Според Съда подобно тълкуване следва да се прилага стеснително само по отношение на чл. 6, когато не е имало справедлив съдебен процес по смисъла на Конвенцията. Това виждане донякъде подпомага възникването на тенденция в част от държавите, подписали ЕКПЧ, да се създаде механизъм за възобновяване на съдебни процеси в случаи на констатирано нарушение на чл. 6.

б) Право на мълчание

Що се отнася до правото на мълчание на обвиняемия (и сродното му право да не се самоуличава), Съдът е отбелязал, че то е неразривно свързано с презумпцията за

⁷⁴⁷ Цитираното *Brogan and Others v. the United Kingdom*

⁷⁴⁸ *A. and Others v. the United Kingdom*, цитирано по-горе

⁷⁴⁹ *Incal v. Turkey*, жалба № 22678/93, решение на Голямото отделение от 9 юни 1998 г.

⁷⁵⁰ *Gencel v. Turkey*, жалба № 53431/99, решение от 23 октомври 2003 г.

невиновност по смисъла на чл. 6 и, макар да не е изрично отбелязано в ЕКПЧ, то се счита за международен стандарт за защита⁷⁵¹. По делото *Хейни и Макгинес срещу Ирландия*⁷⁵² Съдът потвърждава това право, въпреки че по времето на събитията е в сила дерогация на Конвенцията. В случая жалбоподателите, заподозрени в тероризъм, са отказали да говорят и са били осъдени за този отказ по силата на извънредно законодателство. Съдът е намерил, че това законодателство, както и присъдата на жалбоподателите, „погасява самата същност на правото” по чл. 6 и осъжда държавата за нарушение на разпоредбата.

Е) Намеса в личния и семейния живот на лицата по смисъла на чл. 8

Доктрината на ЕСПЧ по въпроса за намесата в личния и семейния живот във връзка с тероризъм води началото си от делото *Клас и други срещу Германия*⁷⁵³. Според мотивите на Съда законодателство, позволяващо използването на специални разузнавателни средства, е допустимо при извънредни обстоятелства, поради усъвършенстващите се форми на шпионаж и тероризъм.

В по-ново време въпросът става актуален в контекста на борбата с тероризма след 11 септември. Станалото известно в САЩ „расово профилиране” е практика и в някои страни в Европа. Правото на правоохранителните органи да спират и претърсват на практика всяко лице води до възможност за произвол и лицата нямат правно средство за защита. В този смисъл Съдът счита, че такава практика не съответстват на закона⁷⁵⁴. Проблематични се оказват и т. нар. „терористични списъци” с изброени физически и юридически лица, които могат да търпят определени санкции поради подозрение, че имат връзки с терористични организации. Правната рамка на тези списъци се извежда от *Резолюция 1267* на Съвета за сигурност на ООН и *Регламент 881/2002* на ЕС. Съдът извежда принципа, че държавите са задължени да не прилагат автоматично санкционните мерки спрямо лицата в тези списъци, макар те да имат задължителна сила според международното право, а да ги адаптират спрямо конкретното лице⁷⁵⁵. Освен това лицата, на които са наложени санкционни мерки и респективно се намират в „черен списък”, нямат ефективно средство за защита, което също е нарушение на Конвенцията.

Ж) Защита на свободата на словото по смисъла на чл. 10

Съгласно практиката на Съда свободата на словото е едно от основните права, необходими за съществуването на демократичното общество и позволяващи самоопределение на индивида⁷⁵⁶. Рестрикции на това право са възможни, но в строго определени случаи⁷⁵⁷.

В контекста на борбата с тероризма Съдът се е изправил пред два основни въпроса: език на омраза, включително подстрекаване към насилие, и подкрепа и разпространение на терористична идеология.

⁷⁵¹ *Heaney & McGuinness v. Ireland*, жалба № 34720/97, решение от 21 декември 2000 г.

⁷⁵² *Heaney & McGuinness v. Ireland*, цитирано по-горе

⁷⁵³ *Klass and Others v. Germany*, жалба № 5029/71, решение от 6 септември 1978 г.

⁷⁵⁴ *Gillan and Quinton v. the United Kingdom*, жалба № 4158/05, решение от 12 януари 2010 г.

⁷⁵⁵ *Nada v. Switzerland*, жалба № 10593/08, решение от 12 септември 2012 г.

⁷⁵⁶ *Thoma v. Luxembourg*, жалба № 38432/97, решение от 29 март 2001 г.

⁷⁵⁷ Виж темата за свобода на изразяване.

а) Използване на език на омраза

Що се отнася до езика на омраза, едно от първите дела на ЕСПЧ в тази сфера, свързано с тероризъм, е делото *Шурек срещу Турция*⁷⁵⁸. В този случай става въпрос за две писма, публикувани във вестника на жалбоподателя, описващи зверства, извършени в Кюрдистан, за които се обвиняват пряко турските сили. Жалбоподателят е глобен и осъден за разпространение на информация срещу „неделимостта” на държавата. В решението си ЕСПЧ отбелязва, че присъдата има законно основание и преследва легитимна цел. Остава единствено въпросът дали е била необходима в едно демократично общество. Съдът счита, че медиите имат право да разпространяват информация по наболели и злободневни обществени въпроси, макар че трябва да отчитат задължението си към националната сигурност на държавата. В конкретния случай ЕСПЧ е счел, че публикуването на писмата може да подбуди към насилие и омраза и затова постановява, че няма нарушение на чл. 10. При всички положения, държавата има задължение да намери баланса между защитата на националната сигурност, от една страна, и свободата на словото, от друга страна, като внимателно отчете необходимостта от евентуална намеса и характера и строгостта на евентуалната санкция⁷⁵⁹.

б) Разпространение на терористична идеология

Що се отнася до разпространението и подкрепата на терористична идеология, Съдът и Комисията по правата на човека показват донякъде еволюиращо разбиране за необходимата защита на свободата на словото. В делото *Пърсел и други срещу Ирландия*⁷⁶⁰ Комисията отчита, че макар свободата на словото да е един от фундаментите на демократичното общество, налагането на забрана за ефирно излъчване на политическа пропаганда, включително призови към насилие от страна на политически партии – както в Северна Ирландия, така и в Ирландия, е оправдано. Комисията счита, че когато животът и сигурността на хората са изложени на риск от политически мотивирано насилие, „... е особено трудно да се постигне баланс между свободата на информацията и необходимостта за защита на държавата...”. Същевременно, според Съда, мерките срещу разпространение на терористична идеология следва да са пропорционални и да не надвишават минимално необходимите, тъй като това би затруднило важната роля на пресата като обществен източник на информация⁷⁶¹.

в) Защита на политически права на лицата

Що се отнася до защитата на политическите субекти, Съдът отбелязва, че защитата на самата демокрация в едно демократично общество е жизнено важна за съществуването на всички останали човешки права и свободи. В този смисъл партии, които проповядват открито антидемократична идеология и/или подкрепят тероризма, могат да бъдат закрити, като закриването подлежи на съдебен контрол⁷⁶². Същевременно

⁷⁵⁸ *Surek v. Turkey (no. 1)*, жалба № 26682/95, решение на Голямото отделение от 8 юли 1999 г.

⁷⁵⁹ *Falakaoglu and Saygili v. Turkey*, жалба № 38991/02, решение от 19 декември 2006 г.; *Leroy v. France*, жалба № 36109/03, решение от 2 октомври 2008 г.

⁷⁶⁰ *Purcell and Others v. Ireland*, жалба № 15404/89, решение по допустимост от 16 април 1991 г., Европейска комисия по правата на човека

⁷⁶¹ *Ürper and Others v. Turkey*, жалби №№ 14526/07 и др., решение от 20 октомври 2009 г.

⁷⁶² *Herritarren Zerrenda v. Spain*, жалба № 43518/04, решение от 30 юни 2009 г.

доказателствата за подкрепата на антидемократични и/или терористични дейности от страна на дадена партия следва да са достатъчно убедителни, с оглед на сериозната намеса в политическия живот на държавата. Ако няма достатъчно преки и непосредствени доказателства, разпускането на съответната партия би било в нарушение на чл. 11.

2. Практика на Съда на Европейския съюз по въпроси за борбата с тероризма

А) Общи бележки за юриспруденцията на Съда на Европейски съюз

Съдът на Европейския съюз (СЕС) няма особено голям опит по отношение на дела, свързани с тероризъм. Първото му дело по този въпрос е делото *Kadi I*⁷⁶³. СЕС е в незавидното положение да развива юриспруденцията си по въпросите на тероризма след 11 септември 2001 г. Това се дължи на „произхода“ и основната функция на СЕС като орган за съдебен контрол на общия пазар Европа. Макар и да навлиза сравнително успешно в тази нова за него сфера, пред Съда стоят и немалко предизвикателства. Част от тях са свързани с начина му на функциониране⁷⁶⁴. Потенциален проблем представлява конфиденциалността на процедурата пред Съда. Всички писмени пледоарии по делата са ограничени до знанието на СЕС и на съответните страни. Повисока степен на прозрачност би спомогнала за по-ефективно правораздаване. Втори проблемен въпрос е практиката да се издава само едно решение, без особени мнения. Това предполага съгласие между съдиите не само по отношение на решението, но и на мотивите по него, което понякога е трудно постижимо. Практиката на СЕС по отношение на работата със засекретени доказателства също е проблемна. Към настоящия момент Съдът допуска само доказателства, които са достъпни за останалите страни. Би могло да се спори, че това драстично ограничава възможността на държавите да използват специални разузнавателни данни и средства, поради опасението им, че те ще бъдат твърде лесно компрометирани.

До този момент СЕС е разглеждал дела, свързани с тероризъм, по повод на т. нар. превантивни ограничителни мерки и в частност на финансовите такива.

Б) Налагане на финансови ограничителни мерки от по смисъла на правото на Европейския съюз

Финансовите ограничителни мерки следва да се разглеждат в контекста на борбата с тероризма след 11 септември. В новото хилядолетие нарастващата глобализация и динамиката на движение на хора и активи в някои отношения значително улеснява терористични групи, с оглед на финансирането им. Именно с цел да се ограничи или елиминира възможността на тези лица да финансират престъпните си дейности, се създават така наречените „черни списъци“. Те представляват списъци на лица и организации, които международната общност счита за свързани с тероризма. Съществуват два такива списъка: на Съвета за сигурност на ООН и списък на ЕС, който включва този на ООН, като го и допълва. Тяхното правно основание е Резолюция 1267 на Съвета за сигурност на ООН и Регламент 881/2002 на ЕС⁷⁶⁵. Следва да се отбележи, че включването на лице в „черен списък“ се прави по искане на дадена държава, като

⁷⁶³ Обединени дела C-402/05 P & C-415/05 P, *Yassin Abdullah Kadi, Al Barakaat International Foundation v Council of the European Union* [2008] ECR I-6351, СЕС

⁷⁶⁴ „Процедурни правила пред Общия съд и Съда на Европейския съюз“

⁷⁶⁵ Виж по-горе.

не е необходимо тя да предоставя подробни доказателства за неговата съпричастност към терористична организация.

Присъствието на дадено лице в такъв списък е процесуална предпоставка, за да му бъдат наложени определени санкции и ограничения. Сред тях особено място заема запорът на активи. Той е част от т. нар. „умни санкции”, чиято цел е определено лице. Той има минимален ефект върху обществото като цяло. Този запор има превантивна функция, като не позволява на лицето да използва имуществото си за финансиране и провеждане на терористични нападения. Обхватът на запора е широк – той включва пари и банкови сметки; акции, облигации и други финансови инструменти; всякакво движимо и недвижимо имущество. Изключение са плащания от системите на социално осигуряване и подпомагане на държавите, като то се отнася само за територията на ЕС⁷⁶⁶. Комитетът по санкциите към ООН разглежда запора на активи като временна мярка. Държавата има задължението да пази, доколкото е възможно, съответното имущество. Тук е необходимо да се направи терминологична забележка: институции както в ООН, така и в ЕС, използват термините „санкция” и „мярка” взаимозаменяемо, макар понякога да се прави разлика между двата.

Тук се появява важният въпрос дали налагането на „умни санкции”, вкл. запор на активи, представлява наказателно обвинение или е по-скоро административна мярка. Това е и една от сферите, където потенциално би могло да има пресичане в правораздавателната дейност на ЕСПЧ и СЕС. Характерът на санкцията е от съществено значение за потърпевшите, тъй като наказателното обвинение предполага много по-голяма степен на защита на правата им, отколкото налагането на административна мярка. Тази статия няма да разглежда подробно характеристиките на наказателното обвинение по смисъла на чл. 6 ЕКПЧ⁷⁶⁷. Едно от малкото до момента дела пред Съда в Страсбург, което се отнася за лице, попаднало в „черен списък”, е *Сеги и др.*⁷⁶⁸ ЕСПЧ намира жалбата за недопустима, тъй като „Сеги” – баска младежка организация – действително е попаднала в „черен списък”, но не са й били наложени никакви санкции. Друго такова дело е *Нада срещу Швейцария*⁷⁶⁹, по което ЕСПЧ отбелязва необходимостта от съобразяване на ограничителните мерки със състоянието на лицето, а не автоматичното им приемане, дори и когато основанието им са международни актове. Това дело е в съответствие с практиката на СЕС, установена с решението *Кадии II*. Тук се проявява склонността на ЕСПЧ да избягва разглеждането на въпроси, свързани с общностното право или с институции на ЕС. Поради тази причина най-важната релевантна практика остава тази на СЕС. Въпреки че СЕС не използва израза „наказателно обвинение”, практиката му навежда на мисълта, че се прави разлика между административни мерки и наказателни санкции, която на свой ред води до разлика в процесуалните гаранции за защита на лицето⁷⁷⁰. Дори преди да направи изричното разграничение между административни и наказателни санкции, СЕС се е произнасял относно необходимия обем процесуални права на лицата при налагане на „умни санкции”. Най-важните (а и едни от малкото) решения на СЕС по този въпрос са по делата *Кадии и Ал-Баракаат срещу Съвета и Комисията*⁷⁷¹ и двете решения по

⁷⁶⁶ Дело С-340/08 *M and Others*, решение от 29 април 2010 г.

⁷⁶⁷ Виж статията за справедлив наказателен процес.

⁷⁶⁸ *Segi and Others & Gestoras Pro-Amnistia and Others v. 15 States of the European Union*, решение от 23 май 2002 г.

⁷⁶⁹ *Nada v. Switzerland*, цитирано по-горе.

⁷⁷⁰ Обединени дела Т-37/07 и Т-323/07 *El Morabit v. Council CFI*, решение от 2 септември 2009 г., ECR I-0000

⁷⁷¹ Обединени дела С-402/05 Р и С-415/05 *Kadi and Al Barakaat v. Council*, решение от 3 септември 2008 г.

делата *ОМПИ*⁷⁷². В решението *Кади* СЕС изрично подчертава, че поставянето на лица в „черни списъци“ и налагането на санкции подлежат на съдебен контрол. Подчертава се още, че властите на ЕС са длъжни да предоставят информация на засегнатите лица относно основанията, на които са включени в тези списъци – веднага в момента на включване или малко след него. Също така е изведен и принципът, че лицата имат право на изслушване. Съдът приема необходимостта лицата да не бъдат предварително информирани за тези санкции, защото това би намалило превантивното им действие. Тази практика е доразвита с делото *ОМПИ*. Съдът изрично е подчертал, че съществува задължение на държавата, искаща включване на дадено лице в „черен списък“, да предостави на Съда мотиви за това, че лицето представлява потенциална заплаха, и да оправдае налагането на санкции на даденото лице. СЕС критикува ограничения обхват на задължението на институциите на ЕС да мотивират решението си, тъй като включването на лице в „черен списък“ става по искане на държава и следователно основната тежест на доказване е върху държавата.

За първи път СЕС разсъждава върху характера на умните санкции (и в частност запор на активи) в делото *Ел Морабит срещу Съвета*⁷⁷³. Жалбоподателят твърди, че присъдата, въз основа на която е бил включен в „черен списък“, не е била окончателна и че така е била нарушена презумпцията за невиновност. Съдът не приема това твърдение. Според него налагането на предварителна мярка с цел превенция не е нарушение на презумпцията за невиновност, защото не предполага наличието на вина. Налагането на запор на активи, според СЕС, се извършва в рамките на административна процедура и не представлява твърдение за закононарушение⁷⁷⁴. Разбирането на СЕС за характера на финансовите превантивни мерки има значение за степента на правна защита на засегнатите лица. Както вече бе споменато, презумпцията за невиновност, например, няма да важи в подобни случаи. Освен това общ принцип в административното правораздаване е, че съдебният контрол е за законосъобразност, но не и за целесъобразност.

Същевременно решението по делото *Кади II* (по жалбата срещу решението на тогавашния Първоинстанционен съд) води до някои сериозни промени в правната система на ЕС, най-вече до създаването на длъжността Омбудсман на ЕС. Разбира се, реалните му правомощия не са абсолютни – решенията на омбудсмана не са ангажиращи за органите на ООН, да речем⁷⁷⁵.

Със сигурност можем да предположим, че значението и обхватът на съдебния контрол на СЕС ще нарастват в идните години.

III. Заключение

Тероризмът е явление в обществения живот, което със сигурност няма да изчезне скоро. Затова пред демократичните общества по света ще стои все по-често въпросът за борбата с тероризма, както и за защитата на основните права на членовете на тези общества.

⁷⁷² Дело T-228/02 *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran CFI*, решение от 12 декември 2006 г., (ОМПИ 1) [2006] ECR II-4665 и дело T-284/08 *Organisation des Modjahedines du Peuple d'Iran CFI*, решение от 4 декември 2008 г., (ОМПИ 2) [2008] ECR II-0000

⁷⁷³ Обединени дела T-37/07 и T-323/07 *El Morabit v. Council CFI*, цитирани по-горе

⁷⁷⁴ Обединени дела T-37/07 and T-323/07 *El Morabit v. Council CFI*, цитирани по-горе

⁷⁷⁵ UN Security Council resolution 2083 от 17 декември 2012 г.

Настоящата статия съзнателно не разглежда съвременни вариации на тероризма, като екотероризъм, кибертероризъм, държавен тероризъм или финансиран от държава тероризъм и т.н. Доколкото все още няма единно мнение дали първите две от тези прояви съществуват, няма как да има и практика на международни съдилища по въпроса. Що се отнася до спонсориран от държава тероризъм и държавен тероризъм, авторът счита, че нито една международна конвенция за борба с тероризма не използва тези понятия и следователно държави, злоупотребяващи със своите сили, следва да бъдат съдени въз основа на международното военно право за военни престъпления или международното хуманитарно право.

СТАНДАРТИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ЕВРОПЕЙСКИЯ КОМИТЕТ ПО СОЦИАЛНИ ПРАВА

В настоящата статия са очертани някои критерии и стандарти, установени от Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ, Съдът) при тълкуването на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ, Конвенцията) в сферата на защита правата на децата. Отбелязани са и проблемите, свързани с гарантирането на правото на образование на децата с ментални увреждания от страна на българската държава, установени в решението на Европейския комитет по социални права (ЕКСП, Комитетът) по жалбата *MDAC срещу България*⁷⁷⁶.

A. ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

За определяне на кръга от лица, обхванати от термина „дете“, в практиката си ЕСПЧ се придържа към определението, дадено в чл. 1 от Конвенцията на ООН за правата на детето:

„За целите на тази Конвенция "дете" означава всяко човешко същество на възраст под 18 години освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано.“

I. ПРАВО НА ЖИВОТ

Правото на живот несъмнено се явява най-фундаменталното човешко право, чието зачитане и ефективна защита предпоставя съществуването и защитата на всички останали основни човешки права. В това отношение Конвенцията не прави изключение, видно от систематичното място на разпоредбата, третираща защитата на правото на живот – чл. 2 от ЕКПЧ.

От анализа на формулировката на чл. 2 от Конвенцията и константната практика на Съда е видно, че гаранцията на правото на живот се състои в задължението на националните власти да защитават правото на живот на всяко лице:

- като се въздържат от посегателства спрямо живота, освен в изчерпателно определените в чл. 2, ал. 2 от Конвенцията случаи, които подлежат на ограничително тълкуване (негативно материално задължение);
- като приемат ефективни мерки за защита на правото на живот на всяко лице (позитивно материално задължение);
- като в случаи на лишаване от живот (включително от страна на лица, които не са свързани с държавните власти, т.нар трети лица) предприемат всички мерки за провеждане на всеобхватно, безпристрастно и независимо разследване, което да е в състояние да доведе до разкриване на извършителите (позитивно процесуално задължение).

⁷⁷⁶ *MDAC ср/у България*, решение на ЕКСП от 10 юни 2008 г.

1. Липса на ефективни мерки за защита на правото на живот

В сферата на правата на децата и в частност защитата на правото на живот на децата, настанени в институции, от особена важност е решението по делото *Ненчева и други срещу България*⁷⁷⁷. Жалбата касае смъртта на 15 деца с увреждания в периода 15 декември 1996 – 14 март 1997 г., настанени в Дома за деца с умствени и физически увреждания - с. Джурково, община Лъки, причинена от липсата на храна, медикаменти, отопление и условия за задоволяване на основни нужди.

Съдът приема, че е налице нарушение на чл. 2 от Конвенцията както в материалния, така и в процесуалния му аспект. Съдът намира, че в случая става дума за тежко увредени лица, оставени напълно под грижата на държавата в специализирана институция – следователно отговорността за живота и здравето на лица, настанени в подобни институции, е единствено на националните власти. Възражението за наличие на форсмажорна обстановка, обусловена от крайната икономическа криза в страната през разглеждания период и тежките зимни условия, е отхвърлено с аргумента, че властите са били уведомявани многократно за положението в институцията – липсва елементът на внезапност и непредвидимост на настъпилите събития, при наличието на който държавата би могла да бъде освободена от отговорност. Съдът приема, че е нарушено изискването властите да предприемат бързи, практични и достатъчни мерки, така че да бъде избегната смъртта на настанените в нарушение на позитивното материално задължение на държавата по чл. 2 от Конвенцията.

Позитивното задължение на държавата за защита правото на живот обхваща и случаи, в които смъртта е причинена на и от „цивилни“ лица извън контрола на властите, включително и в случаи на домашно насилие. По делото *Контрова срещу Словакия*⁷⁷⁸, касаещо насилието над жалбоподателката и последвалото убийство на двете ѝ деца от страна на съпруга ѝ, Съдът приема, че властите са имали достатъчно навременна информация за ситуацията в семейството преди фаталния инцидент (съпругата подаде жалба в полицията, която впоследствие оттеглила), но въпреки това не са предприели никакви мерки, за да предотвратят случилото се.

2. Липса на ефективно разследване

ЕСПЧ критикува и проведеното разследване на смъртните случаи *Ненчева и други срещу България*. Според Съда изключителната тежест на разглеждания случай е изисквала бърз и адекватен отговор от страна на властите не само в насока предотвратяване, но и впоследствие – чрез всеобхватно и ефективно разследване, иницирано служебно от властите и проведено с дължимата грижа, което да установи причините и факторите, довели до трагедията.

3. Право на организации да завеждат дела от името на починали лица

Важен момент, разгледан в *Ненчева и други срещу България*, е възможността дело пред ЕСПЧ да бъде заведено от страна на неправителствена организация от името на починали деца в институции, които нямат наследници или последните не се интересуват от съдбата им. Въпреки че не намира основание да се отклони от

⁷⁷⁷ *Nencheva and Others v. Bulgaria*, жалба № 48609/06, решение от 18.06.2013 г.

⁷⁷⁸ *Kontrova v. Slovakia*, жалба № 7510/04, решение от 31.05.2007 г.

константната си практика, че право на жалба се признава на лице, пряко пострадало от нарушение на Конвенцията или на негов наследник, а в случая с юридически лица – когато са засегнати пряко техни интереси, Съдът приема, че въпросът подлежи на преразглеждане при определени обстоятелства. С решението си по сходно дело⁷⁷⁹ ЕСПЧ допуска такъв вид представителство, отчитайки изключителната уязвимост на жертвата (лице от ромски произход с психически заболявания, отглеждано в институции през целия си живот).

II. ЗАБРАНА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО И УНИЗИТЕЛНО ОТНОШЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ

Забраната за посегателства срещу физическия и психически интегритет на личността представлява основен момент във всички международноправни инструменти за защита на човешките права и в това отношение ЕКПЧ не е изключение.

Аналогично със задълженията на властите по чл. 2 от Конвенцията, в установената практика на Съда тези по чл. 3 се свеждат до:

- забрана на изтезанията, нечовешкото и унизително отношение и наказание от страна на властите спрямо всякакви лица, като забраната е абсолютна и липсват изключенията, разписани в чл. 2⁷⁸⁰ (негативно материално задължение);
- задължение на държавата да приеме законодателна рамка, която да преследва всички форми на изтезание и нечовешко и унизително отнасяне или наказание, както и да предприеме адекватни мерки за защита на лице в конкретен случай, за който властите са знаели или са били длъжни да знаят (позитивно материално задължение);
- задължение за преследване чрез подходящи и ефикасни процесуални мерки, предприети в разумен срок, на всеки акт на изтезание и нечовешко и унизително отнасяне или наказание (позитивно процесуално задължение);

1. Неефективно разследване на случаи на сексуални посегателства срещу деца

Решението по делото *М.Ч. срещу България*⁷⁸¹ е прецедентно в практиката на ЕСПЧ не само по дела срещу България, но и за цялостното тълкуване на Конвенцията. То е първото, което разглежда актове на сексуални посегателства, извършени от трети лица срещу деца, през призмата на чл. 3. До делото *М.Ч. срещу България* такъв тип посегателства са разглеждани по чл. 8 от Конвенцията – право на зачитане на личния и семеен живот.

Жалбата пред Съда касае двете последователни изнасилвания през 1994 г. на четиринадесетгодишно момиче от двама младежи от родния ѝ град, които тя познавала. Обзета от изключителен стрес и страх по време на деянията, жертвата не оказала почти никаква съпротива, като изпаднала във вцепенение. Въз основа на

⁷⁷⁹ *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*, жалба № 47848/08, решение на Голямото отделение от 17.07.2014 г.

⁷⁸⁰ В практиката на Съда все пак са установени изключения, като например причиняването на ранявания при самозащита или непризнаването за нарушение на чл. 3 на дискомфорта, който едно лице нормално би изпитало по време на изтърпяването на законно наложено му наказание лишаване от свобода.

⁷⁸¹ *M.C. v. Bulgaria*, жалба № 39272/98, решение от 4.03.2004 г.

показанията на жертвата и заключението на експертната местната прокуратура образувала досъдебно производство. В окончателното постановление за прекратяване се посочва, че не може да се докаже несъмнено, че сексуалните актове са били недоброволни, а дори и да се приеме, че може да са били, то извършителите е нямало как да узнаят, че извършват нещо против волята на жертвата поради бездействието ѝ.

Съдът намира, че в съответствие със съвременните стандарти и тенденции в тази област, позитивните задължения на държавите членки по смисъла на членове 3 и 8 от Конвенцията трябва да се считат за изискващи наказание и ефективно съдебно преследване на всякакъв недоброволен полов акт, в това число при липсата на физическа съпротива от страна на жертвата.⁷⁸² Според Съда всеки подход към преследването на сексуалните престъпления, свързан с изискването на доказателство за физическа съпротива при всички обстоятелства, рискува да остави ненаказани определени типове изнасилвания и по този начин излага на опасност ефективната защита на сексуалната свобода и волята на индивида.⁷⁸³

Съдът дава примери с решенията, възприети в редица европейски държави като например Белгия и Франция, с оглед избягването на стеснителния подход и обхващането на всички форми, които изнасилването може да придобие. Отражено е и разбирането в международното наказателно право, че всякакво сексуално проникване без съгласието на жертвата съставлява изнасилване и че съгласието трябва да се дава доброволно, в резултат на свободната воля на лицето, оценено в контекста на заобикалящите обстоятелства.⁷⁸⁴ Дори на практика понякога да е трудно да се докаже липсата на съгласие при отсъствието на “преки” доказателства за изнасилване, като следи от насилие или преки свидетели, въпреки това органите трябва да разследват всички факти и да вземат решение въз основа на прегледа на всички обстоятелства по случая. Разследването и заключенията им трябва да се съсредоточат върху въпроса за липсата на съгласие.⁷⁸⁵ Властите следва да отделят особено внимание на изключителната уязвимост на младите хора и специфичните психологически фактори, които оказват влияние в случаите на изнасилване на непълнолетни.⁷⁸⁶

Делото *П.М. срещу България*⁷⁸⁷ е почти идентично с делото *М.Ч.* – случай от 1991 г., когато жалбоподателката, по това време на 13 г., била поканена на парти в дома на единия от извършителите, където била изнасилена. ЕСПЧ изцяло споделя принципите, установени в делото *М.Ч. срещу България*, и ги определя за водещи и в конкретно разглеждания случай. Що се отнася до изискванията на Конвенцията по отношение на ефективността на разследването, Съдът постановява, че то следва принципно да бъде в състояние да доведе до установяването на фактите по делото и до идентифициране и наказване на отговорните лица. Това задължение според Съда не е за резултат, а за начин – властите следва да са положили всички разумни усилия и дължима грижа, но не и на всяка цена да са постигнали разкриването и осъждането на извършителя – нещо, което поради редица обстоятелства в определени случаи може да се окаже невъзможно. При нарушения на чл. 3 от трети лица властите трябва да предприемат разумните мерки, които са им на разположение, за да обезпечат

⁷⁸² Параграф 166 от решението

⁷⁸³ Параграф 166 от решението

⁷⁸⁴ Параграф 162 от решението

⁷⁸⁵ Параграф 181 от решението

⁷⁸⁶ Параграф 183 от решението

⁷⁸⁷ *P.M. v. Bulgaria*, жалба № 49669/07, решение от 24.01.2012 г.

доказателства за инцидента – например свидетелски показания и данни от съдебни експертизи, като в този контекст се подразбира и изискването за своевременност и разумна експедитивност.⁷⁸⁸ Постановявайки единодушно нарушение на процесуалното задължение на държавата по чл. 3 от Конвенцията, Съдът приема, че в конкретния случай на жалбоподателката бездействието на властите граничи с произвол, като се имат предвид тежестта на фактите и възрастта на жертвата към съответния момент.

В практиката си ЕСПЧ нееднократно потвърждава разбирането, изведено в делото *М.Ч. срещу България*, че при разследването на сексуални посегателства срещу деца държавата дължи допълнителна експедитивност и усилия. Такива са решенията по делата *Е.С. и други срещу Словакия*⁷⁸⁹, *К.А.С. и К.С. срещу Румъния*⁷⁹⁰, *Р.И.П. и Д.Л.П. срещу Румъния*⁷⁹¹, *О'Кийфи срещу Ирландия*⁷⁹², *П. и С. срещу Полша*⁷⁹³.

III. ПРАВО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЕН ЖИВОТ

Правото на зачитане на личния и семеен живот, често обозначавано като право на лична неприкосновеност, е сред фундаменталните човешки права, а забраната за произволна намеса в него е закрепена в редица инструменти на международното право. В ЕКПЧ правото на лична неприкосновеност е установено в чл. 8. Правото на неприкосновеност на личния и семеен живот обхваща широк спектър от права, който постоянно се разширява чрез практиката на ЕКПЧ. И тук, както при чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията, първото и основно задължение на националните власти е негативно – за ненамеса в личния и семеен живот на лицата, освен в предвидените в Конвенцията изключения.

За целите на настоящата глава и съответно сферата на правата на децата от интерес е другото задължение на властите, установило се постепенно в практиката на Съда – позитивно задължение на държавата да защити от посегателства на трети лица личната неприкосновеност на даден индивид, дори ако това налага намесата ѝ в отношения, считани за част от личния и семеен живот. Според ЕКПЧ това важи в особена степен, когато се засягат права на деца или други уязвими групи.

1. Домашно насилие

Делото *Бевакуа и С. срещу България*⁷⁹⁴ третира нуждата от ефективна и навременна намеса на държавата в случаите на домашно насилие, особено когато са засегнати деца. Двата жалбоподатели са майка и малолетният ѝ син. Отношенията между жалбоподателката и съпруга ѝ се влошили поради упражняването от него вербално и физическо насилие спрямо нея. В следващите месеци жалбоподателката подала неколккратно жалби до полицията и прокуратурата за агресивното поведение на

⁷⁸⁸ Параграф 64 от решението

⁷⁸⁹ *E.S. and Others v. Slovakia*, жалба № 8227/04, решение от 15.09.2009 г.

⁷⁹⁰ *C.A.S. and C.S. v. Romania*, жалба № 26692/05, решение от 20.03.2012 г.

⁷⁹¹ *R.I.P. and D.L.P. v. Romania*, жалба № 27782/10, решение от 10.05.2012 г.

⁷⁹² *O'Keeffe v. Ireland*, жалба № 35810/09, решение на Голямото отделение от 28.01.2014 г.

⁷⁹³ *P. and S. v. Poland*, жалба № 57375/08, решение от 30.10.2012 г.

⁷⁹⁴ *Bevacqua and S. v. Bulgaria*, жалба № 71127/01, решение от 12.06.2008 г.

съпруга ѝ, но те останали без резултат, тъй като възникналата между тях ситуация била счестена от властите за “личен проблем”. Бракоразводното дело продължило над две години, като през периода станали няколко идентични инцидента, при които жалбоподателката била удряна и заплашвана от съпруга си, а детето – отнето.

Съдът намира, че оплакванията на жалбоподателката относно поведението на бившия ѝ съпруг се отнасят до нейната физическа цялост и благосъстояние и че, като се имат предвид естеството на твърденията ѝ и фактите по делото като цяло, въпросът за адекватността на реакцията на властите може да породи проблем от гледна точка на чл. 8 от Конвенцията. От особена важност е констатацията, че в конкретните обстоятелства този въпрос е засегнал също правото на втория жалбоподател на зачитане на личния му живот, тъй като той не е могъл ефективно да упражнява своето право на редовни контакти с майка си, а когато такива контакти са се осъществявали, те са били повлиявани неблагоприятно от инцидентите, на които е трябвало да бъде свидетел.⁷⁹⁵

Според Съда в конкретния случай обстоятелството, че държавните органи не са наложили санкции или по друг начин не са принудили съпруга да се въздържа от незаконни действия, представлява отказ да бъде предоставена незабавно помощта, от която жалбоподателите са се нуждаели. Преценката на органите, че такава помощ не се дължи, тъй като спорът е от “личен характер”, е несъвместима с техните положителни задължения за гарантиране на упражняването на правата на жалбоподателите по чл. 8 от Конвенцията.⁷⁹⁶

ЕСПЧ критикува мудността на бракоразводния съд да се произнесе по привременните мерки за упражняване на родителските права (повече от осем месеца). Това практическо бездействие е прието за несъответстващо на позитивното задължение на държавата да осигури неприкосновеност на личния и семеен живот на жалбоподателите, особено с оглед ниската възраст на втория жалбоподател и несъмнено неблагоприятното влияние на ситуацията върху развитието му.⁷⁹⁷

2. Право на дете да се събере със семейството си в друга държава

В практиката си по дела, касаещи случаи, в които на дете е отказано да се събере със семейството си в трета държава, където родителите му пребивават легално (получили са бежански статут или разрешение за пребиваване), Съдът приема, че властите следва да прилагат стандарта за справедлив баланс между правото на детето да бъде със семейството си и легитимния интерес на държавата да упражнява контрол върху имиграцията. По делата *Мугензи срещу Франция*,⁷⁹⁸ *Танда-Музинга срещу Франция*⁷⁹⁹ и *Сениго Лонгве и други срещу Франция*⁸⁰⁰, касаещи отказа на френските власти да разрешат събиране на семейства на легално пребиваващи в страната лица и лица с бежански статут с техните деца, ЕСПЧ намира нарушение на чл. 8 от Конвенцията, тъй като проведените процедури не са отговаряли на изискванията за гъвкавост, своевременност и ефективност. Съдът подчертава, че при такива процедури от

⁷⁹⁵ Параграф 79 от решението

⁷⁹⁶ Параграф 83 от решението

⁷⁹⁷ Параграф 72 от решението

⁷⁹⁸ *Mugenzi v. France*, жалба № 52701/09, решение от 10.07.2014 г.

⁷⁹⁹ *Tanda-Muzinga v. France*, жалба № 2260/10, решение от 10.07.2014 г.

⁸⁰⁰ *Senigo Longue and Others v. France*, жалба № 19113/09, решение от 10.07.2014 г.

особена важност е да се вземат предвид специфичните обстоятелства, в които се намират бежанците, и ситуацията в страната им на произход, особено когато на нейна територия са останали техни деца. В този смисъл правото на дете да се събере с родителите си на територията на друга държава, където те са получили бежански статут, винаги ще е надделяващо над легитимния интерес на държавата да контролира имиграцията. Същият подход е възприет и по отношение на деца на лица, които нямат предоставен бежански статут, но притежават разрешение за пребиваване на територията на определена страна.⁸⁰¹

IV. ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ И ЗАБРАНА НА ДИСКРИМИНАЦИЯТА

Член 2 от Протокол № 1 към Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи гласи:

“Право на образование

Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и обучението, държавата уважава правото на родителите да дават на своите деца образование и обучение в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.”

Член 14 от ЕКПЧ забранява дискриминацията при упражняването на правата и свободите, гарантирани от Конвенцията.

1. Сегрегация в училищата

Правото на свободен достъп до образование е от изключителна важност, особено в сферата на правата на децата. То не може да бъде подлагано на никакви ограничения, основани на защитените признаци, залегнали в чл. 14 от Конвенцията.

По делото *Д.Х. и други срещу Чехия*⁸⁰² жалбоподателите се оплакват, че в Чехия броят на децата от ромски произход, записани в училища за деца с ментални увреждания, в които програмата е значително по-елементарна и те са отделени от останалите, е в пъти по-висок отколкото на децата не-роми. Съдът намира, че тази очевидна несъразмерност се дължи на образователната система в страната, където тестовете за прием в училищата не са били адаптирани с оглед спецификите на ромските деца. Според Съда държавата принципно разполага със свобода на преценка относно политиките си в образованието, но тъй като не са отчетени специфичните нужди на жалбоподателите като членове на прослойка в по-неблагоприятно положение, налице е по-неблагоприятно третиране по признак етническа принадлежност при упражняване правото на образование. От особено значение е възприетият от Съда подход – за да е налице по-неблагоприятно третиране, не е необходимо определена политика или мярка да е директно насочена срещу група, носеща защитен признак. За констатирането на нарушение е необходимо резултатът от привидно неутралната

⁸⁰¹ *Sen v. the Netherlands*, жалба № 31465/96, решение от 21.12.2001 г. и *Osman v. Denmark*, жалба № 38058/09, решение от 14.06.2011 г.

⁸⁰² *D.H. and others v. the Czech Republic*, жалба № 57325/00, решение на Голямото отделение от 13.11.2007 г.

политика или мярка да е по-неблагоприятен за групата, без значение дали зад създаването и прилагането ѝ стои дискриминационен умисъл.

По сходното *Оршуш срещу Хърватия*⁸⁰³, касаещо записването на ромски деца в отделни специални паралелки поради недобро владение на хърватски, Съдът намира подобно действие за диспропорционално, тъй като не са представени доказателства обучението в специалните паралелки да е насочено конкретно към преодоляване изоставането във владението на езика, видно от представените тестове за прием и следваната учебна програма. В този смисъл Съдът приема, че подобна мярка е диспропорционална и води до по-неблагоприятно третиране на децата роми.

2. Религиозно образование в училищата

Правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения е разгледано от Съда в контекста на обучението по религия и етика в училищата.

По делото *Фолгеро и други срещу Норвегия*⁸⁰⁴ предмет на оплакването е обединяването на християнство, религия и философия в един предмет, от който жалбоподателите – членове на Асоциацията на норвежките хуманисти, не успели да освободят децата си. Съдът намира, че водещата роля на християнството в предмета и отказите на властите за освобождаване от посещаването му не съответстват на стандартите за обективност и плурализъм и нарушават правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения. Същевременно обаче Съдът подчертава, че принципно съвместното изучаване на християнство с други религии, етика и философия на противоречи на чл. 2 от Протокол № 1 към Конвенцията, стига преследваната цел да е създаването на приобщаваща и отворена училищна среда.

По сходен начин се е произнесъл Съдът и по делото *Хасан и Ейлем Зенгин срещу Турция*⁸⁰⁵, касаещо задължителното изучаване в турските училища на сунитската интерпретация на исляма за децата мюсюлмани, независимо към кой клон на ислямската религия принадлежат, в нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 към Конвенцията.

Б. ДЕЛОТО MDAC СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ КОМИТЕТ ПО СОЦИАЛНИ ПРАВА

Жалбата *MDAC срещу България*⁸⁰⁶ се основава на Ревизираната европейска социална харта (ЕСХ, Социалната харта) – инструмент на Съвета на Европа за защита на основни икономически и социални права, ратифициран от България през 2000 г. Социалната харта дава възможност за подаване на жалби от синдикати и организации пред ЕКСП – органът, който следи за спазването на ЕСХ.

Организациите-жалбоподателки са атакували пред Европейския комитет по социални права бездействието на българската държава да предостави на близо 3000 деца с

⁸⁰³ *Oršuš and Others v. Croatia*, жалба № 26828/06, решение на Голямото отделение от 16.03.2010 г.

⁸⁰⁴ *Folgerø and others v. Norway*, жалба № 15472/02, решение на Голямото отделение от 29.07.2007 г.

⁸⁰⁵ *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*, жалба № 1448/04, решение от 9.10.2007 г.

⁸⁰⁶ Цитирана по-горе

умствени увреждания, настанени към онзи момент в институции за деца (т.нар. домове за деца с умствена изостаналост – ДДУИ), възможност за равен достъп до образование. Посочва се, че общообразователните училища не са нито достъпни, нито има възможност да бъдат адаптирани, така че да могат да обучават деца от ДДУИ. Учебните планове не са съобразени със специфичните нужди на тези деца, а за преподавателите липсват обучения в тази насока. Като резултат едва 6.2 % от децата в ДДУИ получават някакво образование. За сравнение, 94% от българските деца, които не са настанени в ДДУИ, получават образование. Подобна диспропорционалност според организациите-жалбоподателки представлява дискриминация по признак увреждане.

ЕКСП намира нарушение на чл. 17, т. 2 от Социалната харта, гарантиращ правото на образование на децата с умствени увреждания, настанени в институции, както и нарушение на чл. Е от ЕСХ, който урежда защитата от дискриминация. Според Комитета е налице дискриминация по признак увреждане, поради огромната диспропорция между броя на децата от ДДУИ, получаващи някаква форма на образование, и останалите деца в България.

Решението критикува българските власти за липсата на конкретни мерки в посока осъществяване на правото на образование на тези деца и сочи необходимостта от реформа на практиката в разглежданата област. Отбелязано е, че не е направено нищо за ефективното упражняване правото на образование на децата от ДДУИ, въпреки че това право е гарантирано в българския Закон за народната просвета още през 2002 г.

В решението си ЕКСП отхвърля аргумента на българското правителство, че правото на образование на децата с увреждания се прилага постепенно поради финансови пречки. Комитетът приема, че българското правителство е трябвало да предприеме конкретни стъпки за приложението на законодателството и политиките на приобщаващото образование и че тези стъпки не изискват извънредни разходи, докато то се е ограничило до изготвянето на стратегии и планове за действие.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Боев, Б., Кашъмов, А., Кънев, К., Огнянова, Н., Русинова, П. *Свободата на изразяване. Увод в правата на човека*. С: Сиби, 2010
- Ван Дайк, П. и Ван Хууф, Г. Й. Х. *Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика*. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека”, 2000
- Захариева, П. *Защита на правото на живот по чл. 2 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи*. Сборник материали по правата на човека. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека”, 2006
- Клайджиева, З. *Закрила на правото на живот и гаранции срещу изтезания и нечовешко и унижително отношение по българския закон и Европейската конвенция за правата на човека*. Сп. „Правата на човека”, бр. 3/2002, с. 32-38
- Макбрайд, Дж. *Обезщетяване и реституция в посткомунистическа Европа*. Сп. „Правата на човека”, бр. 2/2004, с. 5-30
- Макбрайд, Дж. *Правата на човека и наказателният процес. Практиката на Европейския съд по правата на човека*. С.: Фондация „Български адвокати за правата на човека”, Съвет на Европа, 2012
- Benett, C., *Regulating Privacy – Data Protection and Public Policy in Europe and the United States* (Cornell University Press 1992)
- Duttre, G. and Van der Velde, J. *Key extracts from a selection of judgments of the ECtHR and decisions and reports of the European Commission of Human Rights*. Council of Europe, 1999
- Errera, R., *Privacy as a Right*, в *Western Rights? Post-Communist Application*, Sajo, Andras ed., Kluwer Law International, 1996.
- Gomien, D., Harris, D., Zvack, L. *Law and practice of the ECHR and the ESC*. Council of Europe Publishing, 1996 (отпечатано март 1999)
- Grigic, A., Mataga, Z., Longarm, and Vilfan, A. *A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights and its protocols*. Council of Europe, 2007
- Harris, D.J., O'Boyle, M., Warbrick, C. *Law of the European Convention on Human Rights*, 2nd Edition. Oxford University Press, 2009
- Kilkelly, U. *The right to respect for private and family life*. Council of Europe, 2003
- Korff, D. *The right to life - A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention on Human Rights*. Council of Europe, 2006
- Masovei, M. *A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights*, 2nd edition. Council of Europe, 2004
- Michael, J., *Privacy and Human Rights* (UNESCO Publishing&Dartmouth 1994)
- Практическо ръководство върху критериите за допустимост на жалбите до Европейската конвенция за правата на човека, второ допълнено издание*, С., 2013
- Руководство для юристов – Запрещение дискриминации в рамках Европейской конвенции о защите прав человека (статья 14)*. INTERIGHTS, 2009
- Guide de l'article 6. Droit à un procès équitable (volet civil)*, 2013 - http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_FRA.pdf
- Guide de l'article 6. Droit à un procès équitable (volet pénal)* - http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_FRA.pdf
- Manual on Human Rights and the Environment*, 2nd edition, Council of Europe Publishing, 2012

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЦИТИРАНИТЕ РЕШЕНИЯ, ЧИИТО РЕЗЮМЕТА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК МОГАТ ДА БЪДАТ НАМЕРЕНИ В АПИС ИЛИ НА САЙТА НА БАПЧ

1. Цитирани решения, чиито резюмета на български език са публикувани в издания на *Български адвокати за правата на човека* и могат да бъдат намерени на сайта на организацията www.blhr.org, а голяма част от тях и в АПИС:

Abdulaziz, Cabalez and Balkandali v. the United Kingdom (Абдулазис, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното кралство)
Airey v. Ireland (Еъри срещу Ирландия)
Aksoy v. Turkey (Аксой с/у Турция)
Andrejeva v. Latvia (Андреева срещу Латвия)
B. v. France (Б. с/у Франция)
Berrehab v. The Netherlands (Берехаб с/у Холандия)
Botta v. Italy (Бота срещу Италия)
Brumarescu v. Romania (Брумареску с/у Румъния)
Burghartz v. Switzerland (Бурхгарц с/у Швейцария)
Campbell and Cosans v. The United Kingdom (Кембъл и Козънс с/у Обединеното Кралство)
Case relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium (Относно някои аспекти на законодателството за езиците, на които се осъществява образованието в Белгия т.нар. "Белгийското езиково дело" (*Belgian Linguistic Case*))
Chahal v. The United Kingdom (Чахал с/у Обединеното Кралство)
Chassagnou and Others v. France (Шасаню и др. срещу Франция)
D. v. The United Kingdom (Д. с/у Обединеното кралство)
Darby v. Sweden (Дарби срещу Швеция)
D.H. and Others v. the Czech Republic (Д.Х. и други с/у Република Чехия)
Deweer v. Belgium (Девеер с/у Белгия)
Dikme v Turkey (Дикме с/у Турция)
Dudgeon v. The United Kingdom (Дъджън с/у Обединеното Кралство)
E.B. v. France (Е.Б. с/у Франция)
Editions Plon v. France (Издателство Плон с/у Франция)
Engel and others v. The Netherlands (Енгел и други с/у Холандия)
Evans v. the UK (Евънс с/у Обединеното Кралство)
Fredin v. Sweden (Фредин срещу Швеция)
Gasus Dosier und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands ("Газус Дозир – унд Фьордертекник" ООД срещу Холандия)
Gaygusuz v. Austria (Гайгусуз срещу Австрия)
Guerra and Others v. Italy (Гуера и др. с/у Италия)
Hadjianastassiou v. Greece (Хаджианастасиу срещу Гърция)
Handyside v. the United Kingdom (Хендисайд срещу Обединеното кралство)
Hentrich v. France (Антриш срещу Франция)
Hoffmann v. Austria (Хофман срещу Австрия)
Hokkanen v. Finland (Хоканен с/у Финландия)
Hornsby v. Greece (Хорнсби с/у Гърция)
Hugh Jordan v. the United Kingdom (Хю Джордан срещу Обединеното кралство)
Ilaşcu and others v. Moldova and Russia (Иласку и др. с/у Молдова и Русия)

Ireland v. The United Kingdom (Ирландия с/у Обединеното Кралство)
Jalloh v. Germany (Ялох с/у Германия)
James and Others v. the United Kingdom (Джеймс и други срещу Обединеното Кралство)
Kafkaris v Cyprus (Кафкарис с/у Кипър)
Kalashnikov v. Russia (Калашиников с/у Русия)
Kampanis v. Greece (Кампанис с/у Гърция)
Keenan v. The United Kingdom (Кийнън с/у Обединеното Кралство)
Klass and others v. The FRG (Клас и други с/у ФРГ)
Kruslin v. France (Крюслен с/у Франция)
Kudla v. Poland (Кудла с/у Полша)
Lingens v. Austria, A-103 (Лингенс срещу Австрия)
Lopez Ostra v. Spain (Лопез Остра с/у Испания)
Makaratzis v. Greece (Макарацис с/у Гърция)
Malone v. The United Kingdom (Малоун с/у Обединеното Кралство)
Marckx v. Belgium (Маркс срещу Белгия)
Maslov v. Austria (Маслов с/у Австрия)
McCann and Others v. the United Kingdom (МакКан и други срещу Обединеното кралство)
Minnelli v. Switzerland (Минели с/у Швейцария)
Moldovan and Others v. Romania (Молдован и др. с/у Румъния)
Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium (Мубиланзила Майека и Каники Митунга с/у Белгия)
Muler and Others v. Switzerland (Мюлер и други срещу Швейцария)
N. v. The United Kingdom (Н. с/у Обединеното кралство)
Niemietz v. Federal Republic of Germany (Ниемец с/у ФРГ)
Nilsen and Jonhsen v. Norway (Нилсен и Йонсен срещу Норвегия)
Observer and Guardian v. the UK (Обзървър и Гардиън срещу Обединеното кралство)
Ocalan v. Turkey (Џоджалан с/у Турция)
Olsson v. Sweden (Олсон срещу Швеция)
Oneryildiz v. Turkey (Онерйълдъз с/у Турция)
Opuz v. Turkey (Опуз с/у Турция)
Ozturk v. Federal Republic of Germany (Џозтурк с/у ФРГ)
Paratichalopoulos and Others v. Greece (Папамихалопулос и др. срещу Гърция)
Paul and Audrey Edwards v. the UK (Пол и Одри Едуардс с/у Обединеното Кралство)
Pedersen and Baadsgaard v. Denmark (Педерсен и Баадсгаард)
Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium (“Пресос компания Навиера” АД и др. с/у Белгия)
Raimondo v. Italy (Раймондо срещу Италия)
Rasmussen v. Denmark (Расмусен срещу Дания)
Rehbock v. Slovenia (Ребок с/у Словения)
Ribitsch v. Austria (Рибич с/у Австрия)
Saadi v. Italy (Саади с/у Италия)
Salgueiro Da Silva Mouta v. Portugal (Салгуйейро Да Силва Мута с/у Португалия)
Selmouni v. France (Селмуни с/у Франция)
Soering v. The United Kingdom (Съоринг с/у Обединеното Кралство)
Sporrong and Lonnroth v. Sweden (Спорунг и Лъонрот срещу Швеция)
Stec and Others v. The United Kingdom (Стек и др. с/у Обединеното Кралство)
Steel and Morris v. The United Kingdom (Стийл и Морис с/у Обединеното Кралство)
Sunday Times v. The United Kingdom (Сънди Таймс с/у Обединеното Кралство)

Taskin and Others v. Turkey (Ташикън и др. с/у Турция)
The Holy Monasteries v. Greece (Светите манастири с/у Гърция)
Thlimmenos v. Greece (Тлименос срещу Гърция)
Tomasi v. France (Томази с/у Франция)
Tre Traktorer Aktiebolag v. Sweden (Тре Трактъорер Акциебулаг срещу Швеция)
Tyrrer v. The United Kingdom (Тайрър с/у Обединеното Кралство)
Van der Musselle v. Belgium (Ван дер Муселе срещу Белгия)
Van Marle and Others v. the Netherlands (Ван Марле и други срещу Холандия)
Van Raalte v. the Netherlands (Ван Раалте срещу Холандия)
Vo v. France (Во с/у Франция)
Vogt v. Germany, (Фогт срещу Германия)
Weeks v. The United Kingdom (Уийкс с/у Обединеното Кралство)
Winterwerp v. The Netherlands (Винтерверп с/у Холандия)
X. and Y. v. The Netherlands (X и Y с/у Холандия)

2. Цитирани решения, чиито резюмета на български език могат да бъдат намерени в издавания от Български адвокати за правата на човека електронен Бюлетин съдебна практика по правата на човека, публикуван на сайта на организацията www.blhr.org

A. v. Croatia, ж. № 55164/08, решение от 14 октомври 2010 г.
A, B and C v. Ireland, ж. № 25579/05, решение от 16 декември 2010 г.
Abdu v. Bulgaria, ж. № 26827/08, решение от 11 март 2014 г.,
Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom, ж. №№ [26766/05](#) и [22228/06](#), решение. от 15 декември 2011 г
Anna Todorova v. Bulgaria, ж. № 23302/03, решение от 24 май 2011 г.
Association “21 Décembre 1989” and Others v. Romania, ж. №№ [33810/07](#) и [18817/08](#), решение от 24 май 2011 г.
Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom, жалби №№ 24027/07 и др., решение от 10 април 2012 г.
Bannikova v. Russia, ж. № 18757/06, решение. от 04 ноември 2010 г. ;
[Biao v. Denmark](#), ж. № 38590/10, решение от 25 март 2014 г.
Brusco v. France, ж. № 1466/07, решение. от 14 октомври 2010 г.,
Carson and Others v. the United Kingdom, жалба № 42184/05 решение на Голямото отделение от 16 март 2010 г.
Cusan and Fazzo v. Italy, ж. № 77/07, решение от 7 януари 2014 г.
Danev v. Bulgaria, ж. № 9411/05, решение от 02 септември 2010 г.
Darraji v. France, ж. № 34588/07, решение от 4 ноември 2010 г.
Decheva and Others v. Bulgaria, жалба № 43071/06, решение от 26 юни 2012 г.
Dees v. Hungary, жалба № 2345/06, решение от 9 ноември 2010 г.
Dimitrov-Kazakov v. Bulgaria, ж. № 11379/03, решение от 10 май 2011 г.
Duraliyski c. Bulgarie, ж. № 45519/06, решение от 04 март 2014 г.
Ebcin v. Turkey, ж. № 19506/05, решение от 1 февруари 2011 г.
Esmukhambetov and Others v. Russia, ж. № 23445/03, решение от 25 март 2011 г.
Finogenov and Others v. Russia, жалби №№ 18299/03 и 27311/03, решение от 20 декември 2011 г.
Gelerie v. Romania, ж. № 33118/05, решение от 15 февруари 2011 г.
Goginashvili v. Georgia, ж. № 47729/08, решение от 8 март 2012 г..
[Gorobet v. Moldova](#), ж. № 30951/10, решение от 11 октомври 2011 г.

Haas v. Switzerland, ж. № 31322/07, решение от 20 януари 2011 г.
Haralampiev c. Bulgarie, ж. № 29648/03, решение от 24 април 2012 г.
Hirsi Jamaa and Others v. Italy, решение от 23 февруари 2012 г.
Jordan Petrov c. Bulgarie, ж. № 22926/04, решение от 24 януари 2012 г.,
Ivan Atanasov v. Bulgaria, жалба № 12853/03, решение от 2 декември 2010 г.
Kaperzynski v. Poland, ж. № 43206/07, решение от 03 април 2012 г.
Kashavelov v. Bulgaria, ж. № 891/05, решение от 20 януари 2011 г.
Kurier Zeitungsverlag und Druckerei GmbH v. Austria, ж. № 3401/07, решение от 19 юни 2012 г.
[*Lindström and Mässeli v. Finland*](#), ж. № 24630/10, решение от 14 януари 2014 г.
Logvinenko v. Ukraine, ж. № 13448/07, и *A.B. v. Russia*, ж. № 1439/06, решения от 14
Madah and others v. Bulgaria, ж. № 45237/08, решение от 10 май 2012 г.
Marin Kostov v. Bulgaria, ж. № 13801/07, решение от 24 юли 2012 г.
M.C. v. Bulgaria, ж. № 39272/98, решение от 4.12.2003 г.
Microintellect OOD v. Bulgaria, жалба № 34129/03, решение от 04 март 2014 г.
Mikolajova v. Slovakia, ж. № 4479/03, решение от 18 януари 2011 г.
Mileva and Others v. Bulgaria, жалби №№ 43449/02 и 21475/04, решение от 25 ноември 2010 г.
Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland, ж. № 16354/06, решение на Голямото отделение от 13 юли 2012 г.
M.S.S. v. Belgium and Greece, жалба № 30696/09, решение от 21 януари 2011 г.
Nachev v. Bulgaria, ж. № 27402/05, решение от 20 януари 2010 г.
Nachova and Others v. Bulgaria, ж. №№ 43577/98 и 43579/98, решение на Голямото отделение от 06.07.2005 г.
Nada v. Switzerland, жалба № 10593/08, решение от 12 септември 2012 г.
Nedyalkov and Others v. Bulgaria, жалба № 663/11, решение от 10 септември 2013 г.
[*Nowak v. Ukraine*](#), ж. №60846/10, решение от 31 март 2011 г.
[*Nusret Kaya and Others v. Turkey*](#), жалби №№ 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08 и 60915/08, решение от 22 април 2014 г.
ОАО Нефтяная Компания Yukos v. Russia, ж. № 14902/04, решение от 20 септември 2011 г.
Ognyan Asenov v. Bulgaria, ж. №. 38157/04, решение от 17 февруари 2011 г.
[*O'Keeffe v. Ireland*](#), ж. № 35810/09, решение на Голямото отделение от 28 януари 2014 г.
Petkov v. Bulgari), ж. № 1399/04, решение от 9 декември 2010 г.
Petukhov v. Ukraine, ж. № 43374/02, решение от 21 октомври 2010 г.
Polanco Torres u Movilla Polanco v. Spain, ж. № 34147/06, решение от 21 септември 2010 г.
Premininy v. Russia, ж. № 44973/04, решение от 10 февруари 2011 г.
Radeva c. Bulgarie, ж. № 13577/05, решение от 03 юли 2012 г.
Rakić and Others v. Serbia, ж. № 47460/07 и др., решение от 05 октомври 2010 г.
Rantsev v. Cyprus and Russia, жалба № 25965/04, решение от 7 януари 2010 г.
Şaman v. Turkey, ж. № 35292/05, решение от 05 април 2011 г.
Stanev c. Bulgarie, ж. № 36760/06, решение на Голямото отделение от 16 януари 2012 г.
Stefanica and Others v. Romania, ж. № 38155/02, решение от 02 ноември 2010 г.
Stummer v. Austria, жалба № 37452/02, решение на Голямото отделение от 7 юли 2011 г.
Ternovszky v. Hungary, ж. № [67545/09](#), решение от 14 декември 2010 г.
Uj v. Hungary, ж. №23954/10, решение от 19 юли 2011 г.

Uzun v. Germany, ж. № 35623/05, решение от 2 септември 2010 г.
Valkov and Others v. Bulgaria, жалби №№ 2033/04 и др., решение от 25 октомври 2011 г.
Vejdeland and Others v. Sweden, ж. № 1813/07, решение от 09 февруари 2012 г.
Vinter and Others v. the United Kingdom, ж. №№ [66069/09](#), [130/10](#) и [3896/10](#), решение на Голямото отделение от 9 юли 2013 г.
W.H. v. Sweden, жалба № 49341/10, решение от 27 март 2014 г.
X and Others v. Austria, жалба № 19010/07, решение на Голямото отделение от 19 февруари 2013 г.
Yordanova and others v. Bulgaria, ж. № 25446/06, решение от 24 април 2012 г.
Zdravko Stanev v. Bulgaria, ж. № 32238/04, решение от 06 ноември 2012 г.
Решение на СЕС по преюдициално запитване по съединени дела [C-483/09](#) и [C-1/10](#) *Gueye u Salmerón Sánchez/Испания*, решение от 15 септември 2011 г.

БЪЛГАРСКИ АДВОКАТИ
ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

AMERICA FOR BULGARIA
FOUNDATION
Фондация Америка за България